

Bashkimi i Krijuesve Shqiptarë në Mal të Zi

DIJA

DIFA

Revistë vjetore
për shkencë, art, kulturë
nr. 10/2012, viti X
ULQIN

Numri 1 doli më 2003

Kryeredaktor
Hajro Ulqinaku

Anëtarë të redaksisë
Dr. Gani Karamanaga
Dr. Simë Gj. Dobreci
Mr. Riza Rexha
Dr. Maksut Haxhibrahimi
Dr. Bahri Brisku
Dr. Jusuf Bajraktari

E boton
Bashkimi i Krijuesve Shqiptarë në Mal të Zi.
Është themeluar më 12 nëntor 2002, në Ulqin.
U riregjistrua: Ministria e Punëve të Brendshme,
Podgoricë, Vendimi nr. 6308, më 13.02.2013.

Ky numër u botua me financimin e Fondit për Mbrojtjen dhe Realizimin
e të drejtave të Pakicave në Mal të Zi

PËRMBAJTJA

Editoriale

80--vjetori i prof. dr. Bahri Briskut (Dr. Gani KARAMANAGA)7

LETRARE

TRADITE

POPULLLORE

Kanga e Ulkrinit11

AUTORIALE

Filip SHIROKA

ALL' ALBANIA, ALL' ARMI! ALL' ARMI!13

Originali * Filip Shiroka: All' Albania, all' armi! all' armi!.....14

Përkthimi I* Filip Shiroka: N' armë, Shqypni16

Përkthimi II* Filip Shiroka; Alarm, Shqipëri18

Përkthimi III* Filip Shiroka: Shqipnisë, kushtrim, kushtrim!20

POEZI

Esad MEKULI

Vaj për rrëtime22

Bedri HYSA

Gjithmonë me Teutën23

Jaho KOLLARI

Në Shas24

Pleqëria ime25

Sabile KEÇMEZI – BASHA

Edhe ëndrrat kishin fjetur26

Gani XHAFOLLI

Në Ulqin shkoj27

Flutur MUSTAFA

Mbret i bardhësisë28

Bardh FRANGU

Kohë e pshurtë28

Ag APOLLONI

Retorika e heshtjes29

Shaban HASNGJEKAJ

Legjenda e atdheut tim30

S' dua të shoh31

Mozaik kohërash31

Ymer BERBATI

Në kalanë e Ulqinit31

Jonuz FETAHAJ

Ti-Var(r)i32

Hajredin KOVAÇI	
Masakra e Tivarit	32
Xhevahir SPAHIU	
Kënga e lirisë	33
<i>PERLA BOTËRORE</i>	
Baladë mërgimi (<i>Psalmi 137, Bibla</i>)	35
Rodyard KIPLING	
Në mundsh	36
Mario BENEDETI	
Mos u dorëzo	37
Konstantin KAVAFI	
Itaka	38
<u>Ali PODRIMJA</u>	
Kulla e Balshajve	39
Ishulli Albania	40
Pushtimi i fundit i labeatëve	40
Hija e ublave	41
Grigja	41
Kush do ta vrasë ujkun	41
Epika	42
Vaji për Kosovën	42
Reçaku	43
Ja bregu erret	43
 PROZË	
Jaho KOLLARI	
Plusquamperfekti	44
Skajshmëria	44
Borxhi	47
Gjuha trupore	48
Narcisi	49
Diktatori	52
Jovan NIKOLAIDIS	
Valdinosët	53
Asllan BISHA	
Dashuri në stinën e qershive	60
Unë doktori	63
Muzafer ÇAUSHI	
<i>Dark waltz</i>	67
Andrej NIKOLAIDIS	
I biri	77

DRAMË

Hajro ULQINAKU

Tragjedia e Tivarit96

MEMOARE

Vojvoda Simo POPOVIQ

Muhamedanët në Mal të Zi109

Kurt HASERT

Mali i Zi

(Në Ulqin)117

(Nëpër rrafshinën e Bunës)121

EX LIBRIS

Ardita RAMA

Themelimi dhe zhvillimi i Bibliotekës së Ulqinit125

Gjekë GjONAJ

Personalitet i nderuar i kulturës shqiptare131

Prof. dr. Elez SELIMI

Historia e zhvillimit shëndetësor në Ulqin134

Prof. dr. Simë GJ. DOBRECI

Historia e shërbimit shëndetësor në Ulqin136

RECENSION

Ilmuddin i Muftiut Jusuf Gjokaj (Rifat ef. FEJZIQ)137

Ag APOLLONI

Autori dhe *i biri* - pasardhës të klasikëve postmodernë139

Dr. Nail DRAGA

Ulqini në fotoaparatin e një austriaku.....140

STUDIMORE

HISTORIKE

Dr. Maksut Xh. HAXHIBRAHIMI

Shënimet e para për Ulqinin145

E kaluara e Kalasë së Ulqinit151

Mustafa CANKA

Ditët e Kiametit në Tokë156

Prof. dr. Jusuf BAJRAKTARI

Qendresa e Plavës dhe Gucisë kundër Malit të Zi në kohën
e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit161

Prof. dr. Jusuf BAJRAKTARI

Kryengritjet në Kosovë 1908-1912 dhe Pavarësia e Shqipërisë166

Prof. dr. Jusuf BAJRAKTARI

Masakra e Tivarit - rast *sui generis*172

Ali GJEÇBRITAJ

Vani i Sjerçit – dikur qendër ekonomike e tregtare në Krajë176

Ismet KARAMANAGA

Shënime për xhaminë e "Kalasë", xhaminë e Haxhi Halil Skurës
ose xhaminë e M'retit siç e quan E. Çelebija.....180

GJUHËSI

Akademik Emil LAFE

Personaliteti i Tahir Dizdarit përmes Fjalorit të tij185

POPULLORE

Dr. Bahri BRISKU

Detaria shqiptare disponon me vlera të madhërishme artistike..190

MJEKËSI

Dr. Majlinda ZAHAIJ, dr. Aurela SALIAJ, Sonila NIKA,

Elvis ALUSHI, Sonila GOLEMI, Marinela ZEQRIRI:

Përdorimi i drejtë i antibiotikëve, sa njihet dhe nga ndikohet205

Prof. dr. Simë GJ. DOBRECI

Zinksulfati dhe distrofia e të 20 thonjve216

Prim. dr. Gani KARAMANAGA

Tumori i *Wilms*–it metastazimet në mushkëri221

FARMACI

Shaban HASANGJEKAJ

Farmakopeja popullore e trevës së Plavë-Gucisë230

ARKITEKTURË

Mentor LLUNJI

Planifikimi hapësinor në zona sizmike234

EDITORIALE

80--VJETORI I PROF. DR. BAHRI BRISKUT

Zonja dhe zotërinj,
I nderuari prof. Bahri Brisku,

E kam një obligim moral që të flas shumë shkurt për bashkëvendësin tonë Bahri Briskun.

Të jetosh dhe duke kaluar nëpër shumë dredhia të jetës, të plakësh dhe të mbetesh person si është Bahriu, nuk është lehtë. Ai në disa periodha jete ka pasur vështirësia të mëdha.

Atëherë, kur nuk ka qenë aspak lehtë të eksponohesh, dhe kur shumëkush ka heshtur, Bahri Brisku ka ngritur zërin edhe penën.

Shkollimi, dashuria për kombin, dashuria për vendlindje, vuajtjet dhe mundimet, e kanë përcjellë jetën e tij.

Gjithmonë në rrugën e cila shkon për një drejtim: me qenë këmbëngulës për arritjen e qëllimeve për ngritjen dhe ruajtjen e identitetit të popullit shqiptarë, ai e tregon veten si shkrimtarë, poet, historian, patriot i vërtetë.

Artistët, njerëzit të dalluar siç është me siguri Bahri Brisku shpeshherë nuk e kanë lehtë.

Shoqëria e jonë me siguri nuk i vlerëson ashtu si duhet edhe sa duhet njerëzit të cilët kanë dhënë dhe japin kontribut për ngritjen e qytetit tonë, të cilët kanë lënë gjurmë të veçanta në artë shkencë, kulturë.

Njëherë, një miku im, më tha: *“Babai i nuses tonë është shkrimtar i njohur në vendin tonë, në Vojvodinë. Gjithmonë kur ai boton ndonjë libër i cili flet për vendin tonë, kryetari i komunës e fton dhe e shpërblen”*.

Është koha, që të ndërrohet mendimi lidhur me ata të cilat kanë merita të veçanta për vendlindje. Me siguri njëri prej tyre është edhe kremtuesi i kësaj mbrëmje, dr. Bahri Brisku.

Pse, nuk të iniciohet që Bahriu të shpallet *Qytetar Nderit* në mbledhjen e ardhshme solemne, për Ditën e Ulqinit, në fillim të muajit prill?

Bahri Briskut i uroj jetë të gjatë, të vazhdojë punën e tij shkencore.

Ju falim nderit!
Dr. Gani KARAMANAGA
Ulqin, 14.03.2013

LETRARE

TRADITË

POPULLORE

KANGA E ULKRINIT*

Shqyptaria asht n'rezik. Shqeht po rrethojn venin ton. ... Kena per prove dlinin qi u ka dhan Bulgharve me hymun n'Dibre; ene n' t' tjera vene kena per prove Potgoricen ene Ulkrinin qi i ka damun ka Shqypnia per me i dhan Malit-Zi. A u ka dal mensh moti kur Ulkrini i therun, i coptue, vikaste e nokonte? Atbot, kinoni ktu kangen e Ulkrinit, t' ciln e ka bomun populhi ene t' ciln e kena nighumun do vjet ma par n' Dibre:

Lam t' mir, o ditt e para!
Se kinojn gazetatat e Stamolls:
Hot e Grudes ka dal fjala,
Ja ka fal mreti Nikolhs,
Hot e Gruda jan mleth,
Rin ne Shkodre me qa breng,
Pa ghak malet mos me i leshu!
Jena nis me u-ba me vet,
Hot e Gruda jan betu,
Per me noft ni t' par,
Hodo pashen kan shinu,
Nuk a pun pa mos arth
Hodo pasha paske than:
Un jam nodh ne ushtri
I huth format e miralhajis,
Per me dhan ner Shqypnis.
Haghi pashen e kam çue,
Pri mretit me kalhxue,
Thujmni Shkodres e Malcis,
Ulkrinin t' ma falin mua.
Malcija i dha liri,
Po thot Shkodra s'po nighojm,

Te shtat Rigatat me mleth ushtri,
Ulkrinin pa pushk s'e lishojm,
Dervish pasha na mrini!
Na mloth ghin per ñi here,
Nuk a pun pa u-dhan Ulkrini,
Kam Stamolhin rhethuar,
E kam mretin ne zendan,
Do me hy Shqahu n' Stamolh
Pogoret t' u-gatit,
Ushtri e Turkut t' u-afrif,
Zoti driten ja u past dhan,
Tet te vra kan met Shkodran;
U-nis Shqahu pri Potgorice
Me s' di sa tabore,
Krisi pushk e voghlis
Dulen jasht disa dragua,
U-nis prap pri Potgorice
Sa me shpejt i u-prish ushtris,
E ka marun vesht Evropa,
Ushtar trim nxjerka Shqypnia.

(*Gegnisht, nga populhi*)

* Kanga e Ulqinit.

(*"Albania"* /e Faik Konicës/ viti II, nr. 9, 31 kalenduar, Bruksel, 1898, fq. 148 – '49).

(E përgatiti: Hajro ULQINAKU)

AUTORIALE

Filip SHIROKA

ALL' ALBANIA, ALL' ARMI! ALL' ARMI!

**Filip Shiroka këtë vjershë e shkroi më 20 shtator 1880 dhe e botoi po atë vit në gazetën “L’Osservatore Cattolico” të Milanos. Më 1881 vjersha ribotohet në librin e Leonardo de Martinos, “L’arpa d’un italo-albaneze”. Autori e botoi në “Lexuesit”, hyrjen e librit të tij, “Zani i zemrës”, “Nikaj”, Shkodër, 1933. Vjersha nuk u përkthye dhe nuk u ribotua asnjëherë pas Luftës II Botërore.*

LEXUESIT*

* * *

Përpara se me nisë me shkrua në gjuhë Shqype, une shkruajsha në gjuhën italishte, se – pse gjuha e jonë at-herë ishte gjysë për gjysë me fjalë turqishte, greqishte, italishte e sllavishte, e as një shqyphtar, sidomos nga Gegënia nuk guxote me u orvatë me dliërë e me qirue gjuhën e vet, se Turqia nuk nepte leje me mësue shqyphtarët veç gjuhët e hueja!..

*Për me i çfaqë botës së qytetnueme t’Europës, mjerimet e pa-udhësitë që vuente Shqypnia e shkretë nga Mbretnia e Stambollës, që verbënisht ndigjonte fjalët e anmiqve t’onë (e anmiqve të vet), une, djali i ri atëherë, dërgojsha lajme, javë për javë, nga Shkodra, fletës së madhe “L’Osservatore Triestino”, e fletës “IL Piccolo” di Trieste. E ma vonë kur Avulloret luftare të botës së gjytetnueme u nisën me ardhë, më 1878**, nër ujna të Ulqinit, për me shtërngue – kontra të drejtave të njerzisë – ushtarët t’onë, që ishin lidhë me vdekë, për mos me i a lëshue Ulqinin Malit të Zi, unë botova në Fletoren e vleritë “L’Osservatore Cattolico” di Milano, ket vjershë:*

..

....

** Është pjesë nga Fjala e autorit drejtuar lexuesve.*

*** Duhet të jetë një pasaktësi, ngase ngjarjet kanë ndodhur më 1880.*

Originali *

Filip Shiroka

ALL' ALBANIA, ALL' ARMI! ALL' ARMI!

In occasione della dimostrazione navale di Dulcigno

O mia patria in ria fortuna
Sunda il brando e scendi in guerra;
Rugge il nembo, il cielo imbruna,
I potenti della terra
Al tuo danno han congiurato,
Il tuo suolo e minacciato,
Vilipese e il tuo decor.

Bella Amazzon vereconda
Un di libera ed Altiera,
Ogni gente tremebonda
Riveria la tua bandiera,
Ogni pagina di storia
Rammentava la tua gloria
Celebrava il tuo valor.

Ora improvida e sleule
Conventicola di forti,
Adunata in Regie sale
Decretata ha le tue sorti,
Al tuo scempio i mezzi ha presti,
I tuoi nati, le tue vesti,
Brani a brani li sparti!

Non udisti?.. alle frontiere
Navi e bombe giungeranno,
A dispede le tue schiere
Con poter piu che tiranno;
D' abborita gente slava
Voglion farti serva e schiara.
Gia un Congresso il defini.

Sorgi adunque! e nel periglio
Via l' indugio, via la leuta:
Fia l' andacia il tuo consiglio
In quest' ora a te suprema;
Spiega ardita il tuo vessillo,
Da per tutto fa lo squillo
Delle trombe risonar!..

Sa, gagliardi e prodi Albani,
Vi congiunga un voto solo;
La dubblezza del domani,
La pietta del Patrio suolo:
Vil chi un ferro non agguanta,
“Guerra santa! Guerra santa!”
Si bandisca dagli Altar!..

Salve, o intrepida e guerriera
Albania, duro e il cemento;
Ma maggior della bufera
Dei tuoi figli a l' ardimento:
Sui tuoi monti in armi assisa
Serba incolume, indivisa,
Del tuo suol la liberta!..

Ma, se pur fatal destrino
T' imporra novel servaggio.
Del Congresso di Berlino
Fia l' abbrobrio!.. il tuo coraggio
Hai provato al tuo nemico,
Hai gia salvo il dritto antico
Per un tempo che verra!

F. SCIROCCA

Po, koha e pritun erdhi, por... mjerisht! Të mbëdhajt e botës, Shqypninë e coptuën, tue i dhanë disa vende t'ona Melit të Zi, Serbisë dhe Greqisë! Mbretënit e Europës së gjytetënueme, qi në mësonjtoret e nalta të tyne mësojnë me hollësi të madhe të Drejtat e njerëzisë (Giusprudenza) e bajmë Ligjë e Nome të shëndoshta për gjykatores e botës, shofin me udhë me shkelë e me hupë një komb të vogël qi nuk ka me se me u dalë zot të drejtave t' veta!...

AUKTORI

Përkthimi I*

Filip Shiroka

N' ARMË SHQYPNI

(Me rastin e demonstratës detare n' Ulqin me 1878)

O atdhe në fat të zi
Nxire shpatën, yrysh n' luftë;
Fryn duhia, erret qielli,
Të mbëdhajt e kësaj bote
N' damin tand janë përbetuem,
Truelli yt asht kërcënue
Asht poshtnue hijeshia jote.

Amazone fatmadhe e bukur
Dikur qe e lirë krenare
Gjindja e huej e dridhun frige
Ty flamurin ta nderonte,
E çdo faqe historie
Namin tand e përkujtonte,
Ta kremtonte trimërinë.

E shkujdesun e pandershme
Tashti mbledhja e t' mëdhenjve,
Shtrue ndër salla mbretnore,
Fatet tua ka shestue,
E në plojnë tande ndau
Birt e tu e veshjet tua
Tue i ba kartar-kartar!

Nuk ndigjove?.. ne kufi
Avulllore e bombe arrinë
Rradhët tua me i përça
Me fuqi ma se tirani;
Gjindja slave leshakeqe
Don me t'ba shërbetore e skllave,
Nji Kongres kët gjë pleqnoi.

Çou, pra! E në rrezik
Pa vonesë, pa ngurrim;

Paç guximin për këshillë,
N'orën tande ma t'vishtirë,
Si trimneshë shpalo flamurin
E i buriavet gjithkah
Ban të qitet nalt kushtrimi!...

I së nesërmes dyshimi
E mëshira e Dheut tonë;
Kush s' rrokë pushkën qoftë turpnue,
“Luftë e shejtë! Luftë e shejtë!”
Prej altarëve u shpalltë!...

O Shqypni e pafrigueshme
E luftare, e madhe asht prova;
Por ma e madhe në trimni
Asht duhia e birve tu;
N'malet tua ruej me pushkë
Të paprekshme, të pandashme
At lirinë e trollit tand!...

Por në qoftë se fat i zi
Prap t' qet n' zgjedhën e robnisë,
Oh, Kongresin e Berlinit
Turpi e mbloftë!.. Ti guximin
E dëshmove ndaj anmikut,
Etë drejtën qi ke pasun
Prap e ke për kohë qi vjen!

.....
*Përkthyesi nuk është i nënshkruar. S'ka as shënime për botimin. Marrë nga libri: *Nuredin Berisha: Filip Shiroka (Gegë Postripa), Vepra, “Ura”,* Prishtinë, 2004.

ALARM, SHQIPËRI

O Atdhe, erdh' or' e shkretë,
Zhvishe shpatën lavdiplote;
Ushton qielli, nxijnë retë,
Të mëdhenjt' e kësaj bote
Kundër teje komplotuan,
Nderi yt është' në rrezik.

Amazonë kryelartë,
Shtati yt lirisht dje çohet
Dhe flamuri yt i zjarrtë
Nga të gjithë respektohet.
Në çdo faqe t' historisë
Himn i ngrihet trimërisë,
Vrullit, shpirtit tënd kreshnik.

Sot kjo frotë djallëzore
Padrejtësinë ka vulosur,
Nëpër salla mbretërore
Fatën tënd e ka vendosur
Dhe gatitet që të thyejë,
Të copëtojë e të shqyejë
Trupin tënd e bijt' e tu.

Nuk e ditke?.. Te kufijtë
Po të vijnë me vaporë,
Të t'i presin, çartin bijtë,
Më mizorët ndër mizorë,
Që të jesh e skllavëruar
Për nën shkjahun e mallkuar.
Një Kongres e la kështu.

Ngrihu pra midis rreziqesh,
Flake drojën dhe ngurrimin,
Nga guximi të udhëhiqesh,
Të pengosh në çast copëtimin!

Lart flamuri le të ngrihet
Dhe buria fort të ndihet
Anekënd për çdo shqiptar!

Një vullnet le t'ju bashkojë,
O shqiptar, burrat e dheut:
Për të ardhmen hall e drojë,
Dashuria e Atdheut.
Kush s'lufton mallkuar qoftë!
Sot "Kushtrim! Kushtrim!" gjëmoftë
Në çdo vatër e altar!

Shqipëri, moj trimëreshë,
Sot kjo është prov' e zjarrit,
Përmbi shqotën ngrihet peshë
Burrëri e shqipëtarit.
Lart në malet me dëborë
Mbro gjithnjë me armë' në dorë
Viset, trojet, gjer në një.

Por dhe fati në e dhëntë,
Që të humbësh prap' lirinë
Mbi Kongresin turpi rëntë
Të Berlinit!.. Trimërinë
Ballë hasmit e tregove
Dhe të drejtat i shpëtove
Sot e mot e përgjithnjë.

1880

.....
* Kjo vjershë e përkthyer nga Sh. Çuçka përfshihet në këtë vëllim dhe botohet me titullin "Alarm, Shqipëri".

Marrë nga libri: Filip Shiroka: *Zani i zemrës dhe shkrime zë tjera*; përgatitur dhe redaktuar nga Besa Vila; Botimet Toena, Tiranë, 2005.

Përkthimi III*

Filip Shiroka

SHQIPNISË, KUSHTRIM, KUSHTRIM!

O dheu im kur i mbrapshti fat të ka ndiekë
Çveshe shpatën e del në luftë;
Uluron rrëfeja, qielli errësohet,
Të fuqishmit e tokës
Përbetue janë për damin tand,
Dheu yt asht i kërcënuem
I poshtnuem asht nderi yt.

Burrneshë e bukur dhe e prujtun
Dikur e lirë dhe kryenaltë,
Të gjithë popujt tue u dridhë
E nderofshin flamurin tand,
Në çdo faqe të historisë
U kujtonte zulmi yt
U kremtonte trinia yte.

Tash një mbledhje e fshehtë
Të fortin, e pamatur dhe e pabesë,
Mbledhë në salla mbretnore
Ka vendosë fatet e tua
Për rrënim i ka të gatshme mjetet,
Pjellën tande, rrobat tueja,
Copa copa i pat pjestue!

Nuk ndijove?.. në kufij
Kanë me u dukë ani lufte e bomba
Për me i shpërnda çetat tua
Me 'i fuqi ma se mizore;
Të skotës sllave kaq t'urryeme
Donë me të ba robe e skllave.
Një Kongres e pat njëmend caktua.

Çoju, pra! Kur bje rreziku
Larg vonesa, larg pritesa;
Qoftë për ty këshilltar guximi
Në këtë çast kaq të naltë;
Me guxim flam'rin tand shtjello,
Gjithkund tingulli burive
Ban që të kumbojë!...

Në kambë, Arbënorë, të fortë e trima,
T'ju bashkojë një kusht i vetëm;
Pasiguria e ditës së nesërme,
Dhimba për tokën Amë:
Qoftë i lig kush nuk rrokë shpatën,
“Luftë e shejtë! Luftë e shejtë!”
Le të shpallet prej Elterve!...

Të falem, Shqipni guximtare e luftare,
E vështirë asht prova;
Por ma shumë se stuhia
I bijve tuej asht guximi;
Ndër malet tueja me armët pranë
Ruej të paprekur, të pandame,
Lirinë e trollit tand!...

Por, nëse për rrisht të pashmangshëm
Ka me të detyrue një robni të re.
Kongresit të Berlinit
T'i bijë turpi!.. guximin tand
Anmikut tand ia ke diftue,
Tashma e ke në dorë të drejtën e lashtë
Për një kohë që ka me ardhë.

.....
**E përktheu nga origjinali, italishtja, në të folmen e Shkodrës: Wily KAMSI. Prof. Wily Kamsi ishte ambasador i ashtëzakonshëm e fuqiplotë i Shqipnisë pranë Selisë së Shenjtë. Kërkoj ndjesë nga përkthyesi i nderuar dhe lexuesit e çmuar që nuk qeshë në gjendje t'i shënoj thekset.*

(E përgatiti : Hajro Ulqinaku)

POEZI

Esad MEKULI

VAJ PËR RRËNIME

*Na ishte një pushimore. Në bregdet. Si ëndërr:
Rreth shtatëqind shtëpi bardhoshe të dëbuar.
E ia behën buldozerët... Veç rëra mbet.
Si qe përherë...
- Pushimore, moj! Ndërtuar me djersë krahu
Punëtorësh pa e gëzuar!*

Nuk është ky vetëm pikëllim
Për rrënimet të Lagjes sapo ndërtuar
(ç'lagje, hej, që mbarë na gëzoi!) –
Aq shtëpiza të hijshme...
Ja tash, Oj!
Sikur tërmeti i papritur
Çdo gjë shkatërroi...

Jo, nuk është ky vetëm pikëllim –
Vaj është për humbjen e pësuar,
Mallkim në kokë të përbindëshit në rrapin
Që sulet mbi djersën e derdhur
Nga kafshatë e fëmijëve duke ndarë
Për ditët më të mira për punëtorët, mbarë...

- Vallë, mos jemi aq të pasur, sa
Edhe vendpushime
T'i shndërrojmë në rrënimë?!

(Ulqin, më 1984)

.....

* Në Ulqin, në vitin 1983-'84 ishte duke u përfunduar Pushimorja e punëtorëve të Kosovës, por nxitur nga shovinizmi, pushteti i atëhershëm nuk e lejoi kryerjen e punimeve, shkaku i Demonstratave të vitit 1981. **Esad Mekuli**, u lind në Plavë, më 1916, jetoi, punoi, vdiq dhe u varros në Prishtinë, më 1993. Ishte themelues i “*Jetës së re*”, i Shoqatës së Shkrimtarëve të Kosovës, i Akademisë së Shkencave dhe Arteve të Kosovës. Veprat: *Për ty* (1955), *Avsha Ada* (1971), *Brigjet* (1981), *Drita që nuk shuhet* (1989) etj. Burimi: *Liri e shpresuar* (Art Club, Ulqin, 2011).

Bedri HYSA

GJITHMONË ME TEUTËN

Pleqërishte seç më ndjek tundimi
Në Ulqin më solli kujtimi
Me gruan e Ylberin tim djalë
E nip Tanushin malli valë valë
Mes detit e lumit te valët mbi puhizë
Në Shtoj atëherë ngreha shtëpizë
Në troje shqipe skaj detit dielli portokall
Afër Shqipërisë që e kishim shumë mall
Sa lojëra gëzime sa shalqinj atëbotë
Te shtëpiza Tanushi ma sheh një lot
Teuta si Teuta te deti vrik e para e punës
Ylberi shtrin ylberin edhe matanë Bunës
Loznin notonin me peshq fëmijët e mi
Mrekullia vet bukuria në bukuri
Me rërë bënin pallate lodër me lodër
Teuta si Teuta mbretëreshë në Shkodër
Mbështetem te një fik e sytë i hedh kah deti e lumi
E nga malësia sikur m'i kënaq veshët lahuta
Ylber bir shiko mirë
Ku është Teuta

(Ulqin, 10 prill 2010)

(Jeta e re, Prishtinë, nr. 1/2011)

Jaho KOLLARI

NË SHAS

në qytetin e vjetër të Shasin
në dy mijë e disatën
më kishte qitur rruga e humbur qe dy mileniume
të kërkoj konak në një bujtinë

pas banakut më priti anamalesha e bukur
me veshje të vjetër sa s'mbahej në mend
dhe ma zgjati çelësin e kthinës

ngjita shkallët e drunjta
shkyça derën që pastaj t'i vë shul prapa

dëshiroja të pushoja
pas asaj lodhjeje disashekullore
në kthinën e vogël me një derë e një dritare me mazgalla
me një arkë në vend të dollapit
dhe një shtroje arkaike në vend të shtratit
me një vrimë në mur kastile për bishtuk
në vend të llampës vajgujore

hapa mazgallat e dritares
dielli ende s'kishte perënduar
në Shas në Anë të Malit
liqeni ishte i madh
shtrihej tëhu përtej Ulqinit e detit
atë ditë të diel para fillimit të javës së re
të cilën doja ta kaloja në pazar

ndonëse i rraskapitur nga udha
deri vonë s'vura gjumë në sy
më sillej vrangull veshja e anamaleshës së pashme
një kostum i bardhë me zbukurime të kuqe
dhe s'dija e bënte vajzën perri veshja
apo si njëra si tjetra ishin në sajuar për shoshoqen

të nesërmen ajo prapë ma tregoi udhën mbi liqe
aty ku bëhej pazar
aty ku ngjyrat kuq e zi e bardhë lozonjare ishin
ku papritmas rashë në dashni
në vajzën të veshur bardhë e kuq
të cilës s'ia shihja fytyrën
ajo solli arkën me petalen e diellit
të diellit që perëndoi
atje larg larg në Ulqin

2012

PLEQËRIA IME

rrugëve të Stockholmit e pash pleqërinë time
zvarritej e djegur nga etja për jetë
për këta dy sy të ballit nuk munda t'ia shtrij dorën
as dy fjalë t'ia them sa për ta larë gojën

ngrehej zvarrë pleqëria ime e kërrusur
në dimrin skandinavik kërkonte pak diell Ulqini
lemçe i qenë bërë gishtërinjtë, gjymtyrët, koka...
e rrugët rrudheshin e ndrydheshin e vinin e bëheshin duq

as shkop s'arrita t'i jap
- shkop
t'ia thyej brinjët...

(Stockholm, dimër 1992)

Sabile KEÇMEZI – BASHA

EDHE ËNDRAT KISHIN FJETUR

Stina e zbehur
Ishte e sëmurë
Anemike

Flinte për çdo ditë
Në brinjat e Shasit

E shkërmoqur
Koha e thinjur
Merrte ilaçe
Për ditë të lume

As gjumi
Nuk bënte gjumë

As ëndrra
Nuk ëndërronte

Në stinën e lodhur
Edhe ëndrrat kishin fjetur
Nga erë e tokës
Nga ngjyrë e lirisë

(*Kosova sot, Kultura*, e shtunë, 2 mrs 2013).

Sabile Keçmezi – Basha, 1954, Koretin (Kamenicë). Historiane.
Vepra: *Nusja e gurtë, Dy lule i ka mami* etj.

Gani XHAFOLLI

NË ULQIN SHKOJ

Në Ulqin shkoj për shkak
Të aromës së detit
Dhe luleve të shegës
Kalaja më duket si baladë
E lashtë e Mujo Ulqinakut
Rëra më pëlqen për formën e trupit

Ullinjtë janë legjenda që nuk plaken
Në Krajë dhe Katërkollë poemat e diellit
Kanë veshkë dhe vetulla të Shqipërisë
Buna i përkund operat e Shëngjinit
Dhe të Lugut të Baranit

Një vajze i kam thënë në breg të Liqenit
Të Shasit të dua
Edhe atëherë kur ishin të hapura
Dosjet
Tinëz i kam thënë edhe krejt Shkodrës
Je edhe Novelë e gjakut tim
Edhe antologji e syve

Në TIVAR e kam incizuar dhimbjen
E të pushkatuarve
Në Luftën e Dytë të Kuqe
Edhe detin e kam këqyrë të pikëlluar
E kam parë edhe LOTIN
E Rifat Berishës mbi valë
Edhe të Zeqir XH.

Flutur MUSTAFA

MBRET I BARDHËSISË

(Më 01.02. 2012, në Ulqin ra një borë e madhe që nuk mbahet në mend)

Qyteti vendosi
Të zbardhte fytyrën
Si një kryevepër
Pikasje a Rembranti
Qyteti ngrihet në piedistal
Kristalizim perfekt
Ndërthurje e magjisë dhe realitetit
Ulqin,
Mbret i mbështjellë me peliçe bore
Mburojë e paqes
I buzëqeshur i lumtur
Krenar qëndron.
Krejt bota ta ka zili
Madhështor i adhurueshëm
Plot shkëlqim...
Nën tingujt e Frank Sinatrës
Akoma më joshës
Le të vazhdojë ky ritual
Edhe nesër edhe çdo ditë...

Bardh FRANGU

KOHË E PSHURRTË

Kodër e zhveshur më është bërë fjala
S'kam ku të strehohem për ngushëllim
Rrugët i trupo në maje të gishtave
Eh
Kohë e pshurrtë vijë e verdhë
Më more këmishën për pelena
Ç'më duhet kravata
Pa një rast solemn

Ag APOLLONI

RETORIKA E HESHTJES

Sa i madh deti e sa të vegjël njerëzit

Lahen dhe mbasi në breg ndizen dritat
Lahen trupat, s'ka det që i lan shpirtrat

I bie ujit me barkë
Tanë kjo kaltërsi mbi e nën mu'
E unë mërzitem për dy gogla blu

Të kërkoj si hero i marrë
Dulçinje eme e dashtun
Emni dhe mungesa jote janë gjithkund

Barka bart fjalë, uji mban heshtje
Nji cicëron më cicëron në vesh
E unë hesht si peshk

Dhe heshtja e ka gjuhën e saj
Mendimet dhe ndjenjat në të bëjnë not
Vij vërdallë mbi ujë e dhe'
Dhe vuaj për ty si Servantes e Don Kishot

Unë shkruaj për fate njerëzish
Po fatin tem tjetërkush e ka shkru'
Ti gjithmonë më ikën prej meje
Unë gjithmonë me t' kërku'

Nji ditë si kokrra e kripës në flakë
Ka me plasë heshtja
Atëherë kam me vdekë nga mërzia
Apo nga kureshtja

Me gjuhën e peshkut
I drejtohem Zotit:

Merre ujin
Merre qiellin
Merre krejt këtë kaltërsi
Se e gjitha t' përket ty
E kthemi mu' veç dy sy

Zoti hesht
Peshqit heshtin
Hesht dhe unë

Si për inat askund nuk dukesh ti

Turistët kalojnë pranë heshtjes
Dhe heshtja ishte pranë Perëndisë
Dhe heshtja ishte Perëndi

Ulqin, korrik 2010

Shaban HASANGJEKAJ

LEGJENDA E ATDHEUT TIM

Në rrudhat e ballit të gjyshit
do vjet të tmerrshme flejnë
ato pa fjalë në heshtje
t' kaluarën e hidhur rrëfejnë.
N' atë ballë me rrudha është gdhendur
legjenda e atdheut tim,
lufta-gjaku i derdhur
për të sotmen plot gëzim.
Rrëfimi i trimërisë sonë
është vetë balli i gjyshit-plakut
që e kaloi krejt jetën
pranë përrenjve të gjakut.

S' DUA TË SHOH

S'dua të shoh qiellin e mjegulluar
nga tymi i atomit,
as nënat e përlotura
nga rënkimet e motit,
as zogjtë karhthyer.

S'dua të shoh natyrën e rrënuar
nga flaka e barotit,
as zemrat e ngrira akull,
as fëmijët e përlyer me gjak
'dua të shoh...

MOZAIK KOHËRASH

N' ujëvarë shndërroresh
dhe melodi shekujsh
në vrapim pas rrjedhës.

Të ndjek errësira mes muresh
ti shpërthen në bardhësi
ecën me kohën.
Kaluar ka nëpër furtunë motesh,
tani ecën me hapa ngadhënjimi
shoqja ime e jetës.

Ymer BERBATI

NË KALANË E ULQINIT

Në oborret e Balshajve
Ngela i pafrymë
Heshtjes së një kulle
Thirrjeve të saj nga frëngjitë
Gurëzuar jam
Muruar në këto mure

Në gjurmë kohësh ngatërruar
Nga thundra shkelësish
Ndrydhur keq në shpirt
Befas rashë
Në duar pitarësh ulqinakë
Bindi nëpër dete më tret
Kurrsesi të kthej në kohën time

Ulqin, 17 shtator 2003

Jonuz FETAHAJ

TI-VAR(R)

Ulqinin e preku pleqërisht
Rërën e përdori terapi
Eshtrat i sëmuri lufta

E kaloi Ti-var(r)in
Pa e parë thellësinë e detit
E plisin

Vjeshta ishte tranuar
Nga erë e shiu

Hajredin KOVAÇI

MASAKRA E TIVARIT

Ne për Ju mbajtëm jo një minutë
Por gjashtëdhjetë e pesë vjet heshtje
Një tufë lule për Ju
Ku ta vendos s'e di
Në Tivar të Vjetër

Apo në Tivar të Ri
Këmbët ku t'i vë
Mbi varre s'eci dot
Ku janë të gjallët
Që s'u kujtuan deri sot
Sa herë shkoj te Monopoli në Tivar
Më duket se notojnë mbi gjak
Plisat e bardhë
Ah sa keq që thonë
Se pushkën e parë
Mbi ta e shkrepi një shqiptar
Katër mijë lule do t'i vendos
Aty ku gjaku shkonte lumë
Askush s'e bëri deri sot
Prandaj po e bëj unë
“*Magna krimen*” në Tivar
Varreza më e madhe për shqiptarët
Varrezat e mëdha
Maten me Tivar
Si s'u kujtua kush
As dje as sot
T'ju ngrejë një lapidar.

Tivar, 11 mars 2010

Xhevahir SPAHIU

KËNGA E LIRISË

Toka, qengj i therur, përpëlitet

Pyet bari: ç'do të thotë jetë?

Pyet i vrari: Hyj, a dal në mëngjes?

Si lumenj të turbullt

Nga zemërimi flasin përçart

Poetët

Plumbin ua vodhën
Me plumb i goditën,
Gotat delirante kryeqyteteve ngritën
Po foshnja u mbyt në gjak,
Po plaku i këputur në prag

Edhe të vdekur
Shpallin plagë e fjalë zgjimi

Bashkimvëllazërimi – perdekrimi

Po këngët,
Këngët a do të gdhihen pa pranga?
A do ta skulë jeta me dorën e vet
Atë thikë të ngulur në shpinë?

Kosova është në muajin e nëntë
Xdhe do të pjellë lirinë.

1990

BALADË MËRGIMI

(Në këtë psalm flitet për ekzilin e popullit izraelit në Babiloni, pas shkatërrimit të tempullit të parë të Jerusalemit, në vitin 586 para Krishtit)

Pranë lumenjve të Babelit
Ishim ulur dhe po qanim,
Duke sjellë ndër mend Sionin
Në shelgjet aty pranë,
Kishim varur lirat tona.
Gardianët që kishim përreth,
Ata që na grabitën gëzimin,
Kërkuan t'ia merrnim një kënge:

“Na këndoni – thanë ata –
Një këngë të Sionit!”
Si do të këndonim, vallë,
Këngën e Jahvesë,
Në tokën e huaj të largët!

*Në të harrofsha ndonjëherë, Jerusalem,
M'u thaftë dora e djathtë,
Gjuha m'u ngjitë pas qiellzës,
Në mos të kujtofshta ditë e natë,
Në mos qoftë Jerusalemi
Gëzimi im më i madh.*

(Psalmi 137, BIBLA)

Rodyard KIPLING

NË MUND SH

Në mundsh ta ruash arsyen kur bota humb fillin
E fajin ty ta hedh, ti vetes t'i besosh,
Sa herë për ty dyshojnë e s'të përfillin,
Por edhe dyshimet drejt t'i gjykosh.

Në mundsh të rrish në pritje, të presësh pa u lodhur!
Ah, kur të urrejnë, urrejtje mos ushqe!
Madje ndaj shpifjeve të rrish pa folur
Me thjeshtësi, me to pa rënë ndesh.

Në mundsh të mendosh, por jo për shkatërrim!
Të ëndërrosh, por jo si rob ëndërrimesh,
Dhe ti trajtosh njëlloj e pa dallim,
Ngadhënjim e shpartallim e burim mashtrimesh.

Në durofsh dot thëniet e tua të drejta,
Në kurthe për tradhtarët, kopukët të t'i kthejnë,
T'i shohësh të thyera gjërat më të shtrenjta
E prapë t'i ndërtosh me vegla që nuk vlejnë.

Në mundsh fitoret që ke korrur t'i flijosh
Si në kumbarë, në një të vetme lojë,
Të rrezikosh, të humbësh, e prapë t'ia fillosh,
Dhe humbjen kurrë t'mos e zësh në gojë.

Në durofsh dot muskul, nerv, puls e zemër
Të të shërbejnë edhe kur gjithçka të duket e kotë,
E të qëndrosh kur s'ke më asgjë veç vullnetit
Që veç një fjalë *QËNDRO* gjithnjë të thotë.

Në mundsh të flasësh me maskarenj, por nderin ta ruash,
E të ecësh përkrah mbretit pa krenari që t'verbon,
Nëse armiku ose miku s'të bëjnë dot të vuash...
Dhe gjithçka e çmon, por veç sa meriton.

Në mundsh të mbushësh dy minuta aq të rënda
Me vepra që peshojnë – *DIJE* dhe mos ki asnjë dyshim
Se jeta do të jetë bota me çka ka brenda
Dhe burrë.

Mario BENEDETI

MOS U DORËZO

Mos u dorëzo, ende ke kohë
Ta përqafosh jetën dhe t'ia fillosh nga e para,
T'i pranosh hijet,
T'i varrosësh frikët,
Të lirohesh nga barra,
Që prapë të fluturosh.
Mos u dorëzo, sepse jeta është mu kjo,
Të vazhdosh udhëtimin,
T'i përcjellësh ëndrrat tua,
Ta hapësh kohën,
Të largosh rrënojat
Ta lëvizësh qiellin.
Mos u dorëzo, të lutem, mos hiq dorë,
Madje as kur acari të djeg,
Madje as kur frika të grin,
Madje as kur Dielli fshihet dhe kur era pushon,
Ende ka zjarr në shpirtin tënd,
Ende ka jetë në ëndërrimet tua.
Sepse jeta është e jote dhe dëshira është jotja,
Sepse ti e do edhe pse unë të dua.
Sepse është vera, dhe dashuria, ashtu është.
Sepse nuk ka plagë që koha s'e shëron,
Ta hapësh derën, të heqësh drynin,
Të vesh urën, ta kapërcesh humnerën,
Të dalësh nga muret që të kanë mbrojtur.
Të jetosh jetën, ta pranosh provokimin,
Ta kthesh buzëqeshjen,
Ta mësosh vjershën,
Të çlirohesh dhe t'i hapësh duart,
T'i hapësh krahët
Dhe të provosh nga fillimi,
Të gëzosh jetën dhe sërish të kapësh qiellin.
Mos u dorëzo, të lutem, mos hiq dorë,
Madje as kur acari të djeg,
Madje as kur frika të ha,
Madje as kur Dielli perëndon dhe kur era bie,

Ende ka zjarr në shpirtin tënd,
Ende ka jetë në ëndërrimet tua,
Sepse secila ditë është një fillim i ri,
Sepse mu tash është koha dhe çasti më i mirë,
Sepse ti ke krahë dhe ti këtë mundesh
Sepse nuk je vetëm, Sepse unë të dua.

Konstantin KAVAFI

ITAKA

Kur të përgatitesh drejt Itakës të shkosh,
Duhet të dëshirosh që udhëtimi të zgjasë shumë,
Aventura shumë, shumë njohuri të reja.

Lestrigonë, pastaj ciklopë,
Të të tërbuarit Posedon mos iu friko,
Në të tillë kurë nuk do të hasësh
Nëse nuk i fsheh në shpirtin tënd,
Dhe nëse shpirti yt s't'i qetë përpara.

Duhet të dëshirosh që udhëtimi të zgjasë
Dhe shumë mëngjese vere të jenë
Kur - me çfarë gëzimi dhe falënderimi! –
Do të hysh në limane, parë për herë të parë,
Do të ndalesh përpara tregtoreve fenikase
Dhe të furnizohesh me gjëra fort të bukura:
Sedefë dhe korale, qelibar, ashte fili,
Dhe me livanda të të gjitha llojeve,
Sa më shumë erëra të forta;
Në qytete egjiptiane të shumtë të shkosh,
Që të mësosh e të dish shumë nga urtarët.
E në mendje gjithmonë ta kesh Itakën!

Që atje të mbërrish të parathënë ti e ke,
Por që kurrresi mos u ngut në udhëtim.
Më mirë që vitet e shumta më shumë të zgjasin,

Dhe që në Ishull si një plak të arrish,
I pasuruar me atë që ke përfituar rrugës,
Duke mos pritur që Itaka të të ofrojë begati.

Itaka të ka dhënë një udhëtim të mrekullueshëm.
Të mos ishte ajo, as që do të niseshe në rrugë.
Por që s'ka më asgjë tjetër të të japë.

Dhe nëse e gjen të varfër, Itaka nuk të ka mashtruar!
Atje je bërë i mençëm, me aq shumë përvojë,
Dhe do të kuptosh se çka do të thonë Itakat.

Përkujtim

Ali PODRIMJA

KULLA E BALSHAJVE

I rri afër Zotit
Se nuk u zihet besë
As njerëzve

Kur dielli godet në kokë
Bie në gjunj para Ujit të Madh
Sytë i lan në shuplaka të engjëjve

E një zog i qëmotshëm ngrin në ajër
Përderisa të zgjohet Bindi
Erërat vdektare t'i lidhë për rrënjë ulliri

Kush u ngjit aty
Harroi diçka të marrë
Dhe Zotin nuk e troi kurrë më

Ulqin, qershor 1997

ISHULLI ALBANIA

Këtu e në fund të ëndrrës
Ujë e ujë e ujë
Një tokë e djegur
Nga Zoti braktisur dhe Rob i vet
Bregun kërkon Hijen e shpendit
Në mes valëve të verbra
Shpëlon gjymtyrët e mavijosura
Humbet diku
Gëlltitës të çartur përreth
Oh engjëlli im
Qëllomë në mes të vetullave
Të më mbulojë hiri i Tokës së Djegur
Këtu e në fund të ëndrrës

Ulqin, qershor 199

PUSHTIMI I FUNDIT I LABEATËVE

Pushtimi i fundit i labeatëve
ndodhi në gusht të vitit 2005
kur kopicën ia vunë Rumisë
një fëmijë tek zbriste nga lartësitë
ilire kishte shënuar në faqe guri
për atdhe nuk vdiset më por për kurva
në gjunjë kishte rënë te një rrap
 më dysh i çarë nga rrufeja
dhe kishte pirë qumësht ujkonje

Ulqin, gusht 2005

HIJA E UBLAVE

Mos të zëntë nata në mbretërinë e ublave
Ngulur kungulli i kaluarit në një hu

Hëna nuk shihet, del nga thellësia e dheut
Apo zbret nga majat e Rumisë

Në ujërat e Ilirisë diku fiket
Loza gjysmë e njomë e gjysmë e tharë

Shas, 2005

GRIGJA

Më ra në qafë Ujku
A lidhet qeni natën

Pse e lidh
Kur ulërin Mali

Më ra në qafë Ujku
Në ëndërr më shfaqet Grigja

Pa kënduar Gjeli
Nuk çel Drita

KUSH DO TA VRASË UJKUN

(Altimarit)

Dhe lëtimi tha

Po që se e takon
Arbëreshin she ujkun
Vraje Arbëreshin

Dhe kur fjala i ra në vesh
Arbëreshi buzëqeshi
Dhe drodhi një cigare

Po që se më vret mua
More i gjorë
Kush do ta vrasë
Ujkun

Mjerë kopeja

(Kozencë, 1988)

EPIKA

Me shekuj kam shitur gjakun
E rritur jam me gjakun e shitur
Me shekuj kam hëngër veten
E ditur s'kam të qesh me veten e tepruar...

Miq,
Kosova është gjaku im që nuk falet!

VAJI PËR KOSOVËN

Na pate apo të kishim

Në tokë as në qiell
Mor e uruar

Hap shuplakën dhe peshoj
Pikën e gjakut tënd.

Munih, 1998

REÇAKU

Na vrasin të na bëjnë të pavdekshëm
ku të kesh fat
një herë në njëqind vjet
ndodh të krahasohesh me Zot

Ulpianë, 15 janar 1999

JA BREGU ERRET

Përfytyrova gjymtyrët
Të Atit të Nënës së Shenjtë
Varreza mure çati të nxira
Çerdhe lejleku në oxhaqe të varura në ajër
Burrërisë së tij iu përula pastaj
Dhe për trimërinë e fyer më shkuan lot
Shava Zot e shtet e kod se
Ndëshkuaka edhe Liria, ja erret bregu
Ku pres fundin tim me një karafil në buzë

(Ulpianë, 2005)

.....
* **Ali Podrimja**, akademik, i lindur në Gjakovë, më 1942, vdiq në Lodev të Francës, më 2012. Poet kulmor i letërsisë shqipe. *Lum Lumi, Ishulli Albania, Pikë e zezë në blu* etj.

PROZË

Tregim i shkurtër

Jaho KOLLARI

PLUSQUAMPERFEKTI

Qyteti im i lindjes e njeh mbase marifetin se, poet të jesh d.m.th. të mos pohosh se vjersha që e ke krijuar është 100% jotja.

Të mos nisesh nga ndjenja e stomakut për të dalluar *të vërtetën* nga e vërteta.

Të luftosh për të vërtetën e gënjeshtërs dhe të mos e gënjesh veten se e gjithë kjo s'është veçse pjella jote.

Se, poet të jesh nuk mjafton veç poet të të quajnë...

Meqë ai - qyteti im i lindjes - gjakon pas një pluskuamperfekti.

Ai dëshiron të kapërcehej e tashmja!

SKAJSHMËRIA

Kjo u ka ndodhur dy njerëzve, të cilët detyrimisht qenë bashkëshortë dhe kishin dy fëmijë të shëndoshë.

I bashkoi këta dy dashuria, pëlqimi i njërës familje apo tjetrës, mosprishja e qejfit të njërës palë apo tjetrës, apo, thjesht, tërheqja fizike dhe fakti se duhej dikujt t'i thuhet ajo "poja", e cila në të mjaftat e rasteve s'është një *po* e mirëfilltë!

Këta qenë, pra, të bashkuar dhe, mbase, të lumtur. Mirëpo me kalimin e kohës kjo *lumturi* zvetënohej, meqë pika, e cila e mbante në baraspeshë atë institucion, më së shumti anonte në anën e atij. Ajo ishte e strukur në mes mjedisit me një moral të dyfishtë, familjeve të tyre dhe bashkëshortit. Megjithatë, me vetëmohim përpiquej ta ndërtojë strofëllin e vet, ku çerdhe dhe prehje do të gjenin, jo vetëm trashëgimtarët e tyre, por edhe vetë ata.

Ajo s' ishte e pashkollë. Përkundrazi, profesioni i saj i jepte karar për një karrierë të shndritshme, po të mos ishte ambienti ku jetonin ashtu siç ishte. Nga ana tjetër, i shoqi i saj ishte nga një familje e kamur. Edhe ai s' ishte i pashkolluar, ndonëse përgatitja që kishte nuk ishte atua e tij. Për të ishte e mjaftë emri familjar që mbante.

E kaluara e tij, së para i interesoi asaj, sidomos jo asohere kur u magjeps prej tij. E kaluara e tij e gërryen tani atë. Ajo (e kaluara, pra) është duke ia hapur asaj një pus të thellë ditë e për ditë.

Ajo nuk dëshironte të shikonte se ç'ndodhë (apo kishte ndodhur) përjashta derës së tyre të shtëpisë. Mbase do ta qetësonte fakti (po t'ia hidhte një sy, pra, botës rreth e përqark) se ai, pra, i shoqi i saj, mund të ishte një kushdo në atë kasaba. Ata që ndryshonin prej tij ishte çdo i dhjeti, në mos çdo i njëqindti. Ky fakt nuk pranohej prej saj, sidomos jo si një fakt qetësues, i cili (s')e ndante nga shoqet. Se shoqet e saja mburreshin me burrat e tyre (jo të gjitha, kuptohet). Nëse jo me të tashmen e tyre, atëherë makar me të kaluarën. Nuk ishin të pakta ato që rritnin mendjen duke thënë se, sa më të majme ta kenë pasur të kaluarën burrat e tyre (pra, sa më tepër femra, mbase të përdala, t'i kishin pasuar nëpër duar), aq më të rryera u ndjenin, meqë kishin qenë ato dhe vetëm ato që kishin arritur ta zbusin hamshorin! Ky konstatim e gërryente atë përbrenda. Pikërisht për këtë gjë kishte pasur disa gallata veshi me të shoqin. Ajo se burrat kanë pushtetin e gratë sundojnë, nuk po vërtetohej në marrëdhënien e tyre.

Ditët kalonin kurse mjedisi ku jetonte gjithnjë e më tepër futej në mëkate. Ajo, se djalë e lanë një pikë ujë e vajzën s'ka ujë në dynja që mund ta lajë, ishte filozofia e moralit të asaj province. Ajo (gruaja e sipërpërmendur) ishte e vetëdijshme se shumë gjëra të pleksura e bënë mënyrën e të jetuarit të qytetit. Dhe çdo mënyrë ishte më e keqe(!) dhe më e përdalë(!) se shoqja. Shtëpi me avlli në qytet pothuaj s'kishte fare. Mirëpo ç'e do kur avllitë e murimet qerthullonin shpirtrat e njerëzve. E kaluara pesëshekullore e një pushtimi amoral, ishte morali i mjaftsavë në këtë vend. Dhe kjo e kaluar gërshetohej me të kaluarën mbi njëqindvjeçare të një tjetër kulture, që thurej me nja një gjysmëshekulli pushtet autoritar dhe një mësim ideor në një gjuhë, që për ta qe e huaj. Shteti, të cilit i duhej t'i takonin, kishte qenë për ta edhe më i huaj, edhe më autoritar, edhe më i çaraveshur ideorikisht dhe moralisht. Ishte një fshehtësi e hapur se qyteti provincial ku gjëllinin, ishte një mjedis, që në botën e kombit që i takonin, s'kishte shoq. Pikërisht për këtë ai ishte tejet kompleks. Ai (mjedisi) ishte mësuar të çojë një jetë ndryshe nga të tjerët dhe t'i vë pyka mënyrës së jetesës, qoftë të bashkëkombëtarëve që jetonin

gjetkë, qoftë atyre të kombësive tjera që, jo rrallë, ishin fqinjë të parë.

Qyteti me rrethinë ishte një enklavë dhe një eksklavë njëkohësisht. Ai kishte një përzierje çudiplotë kulturore, në mos, ishte një mjedis multikulturore. Tërë ato çizme pushtuesish kishin lënë vragë në trupin e tij. Aty përziheshin e kaluara tradicionale me konservatizëm dhe modernizmi i disa serash. Kultura e shtetit që fatnukdisisht i takonte, pranohej dhe përbezej njëkohësisht. E kaluara i kishte qortuar banuesit e këtij qyteti që asnjë *kulturë* nuk qëndron përgjithmonë dhe asnjëra s' duhet të pranohej aty për aty. Ndaj ata përpiqeshin të merrnin atë *më të rryerën* nga ato, ashtu të themi, kultura fluturuese. Atë bënë edhe tani, mbase të pavetëdijshëm, por atë bënë, veçse me një dyshim të vockël: nuk merrej vesh ishte ajo më e rryera apo më e përlyera e tyre (kulturave).

Femrat në atë mjedis nuk ishin të kamura (kishte natyrisht përjashtime), që ngrehte zvarrë atë se ato nuk kishin të drejta, le më pushtet. Pikërisht për këtë, ato shfrytëzoheshin si mjet këmbimi për shfrim dufi dhe marifete tjera jetike... Kështu qëndron puna sot, kështu kishte qenë shekuj me radhë.

Shkollimi dhe emancipimi i gruas, që trumbetohej në gjysmën e dytë të shekullit të kaluar, qe vetëm një farsë. Ndoshta gruaja edhe u shkollua, ka gjasa që edhe u emancipua, por, fatkeqësisht, pozita e saj nuk ndryshoi aq tepër; ajo mbeti po ajo skllavja e bukur, po ai mjet dëfrimi, rreth të cilit meshkujt luanin lojën e tyre djallëzore. Dhe e gjithë kjo, jo për atë se gruaja nuk ka prirje mendore, por thjesht, për arsye se natyra e saj fizike është më e ndejshme dhe më e dobët. Priftërinjtë, apo hoxhallarët e shkencës na kripisin mendjen (sot më tepër se asnjëherë) se *Teoria e Darwin* është e vetmja e vërtetë, që na shpie edhe përtej prejardhjes sonë faqezezë. Dhe s'ka si të mos jetë ndryshe, thonë ata, përderisa gruaja pajtohet me pozitën e vet përçmuese. Se kur është llafi për emancipim, ky i fundit s'u bë duke flakur veshjen tradicionale dhe duke filluar dendur të ekspozohen gjinjtë, shalët dhe vithet, emancipimi i mirëfilltë i gruas arrihej asohere kur të emancipohet burri. Qitja përjashta të atyre pjesëve mornicasjellëse të trupit të gruas, bën që ajo gjithnjë e më tepër të rraset në robëri. Bukuria është pushtet, por vetëm atëherë kur të kombinohej me para, si dhe mënyra sesi një grua e ka shfrytëzuar atë pushtet (bukurinë) për t'u bërë e kamur. Përndryshe vlen ajo që, sa më e bukur që është një grua, pra, sa më tepër që ajo i vë në pah tiparet e saja femërore, aq më skllave bëhet dhe aq më tepër privohet nga liria e njëmendtë.

Një popull i vogël, që e kemi fqinj, e ka një thënie: *Gruaja është një*

djall pa të cilin nuk bën! Kjo bie mjaft tendencioze, por s'ka si të jetë ndryshe, përderisa mëtojmë drejt një mënyre të të rrojturit që ka Perëndimi. E pikërisht në ata shtete të zhvilluara, rrekemi të besojmë se pozita e gruas është e favorshme. Jo!? Në një shtet me tradita të pasura, në zemër të kontinentit të vjetër, para ca kohësh u ngrit pluhur i madh rreth asaj që një grua u bë kryeministre. Disa muaj më parë, në po të njëjtin shtet, një tjetër grua dështoi në kandidaturën për shef shteti (kryetare). Asaj ia mohuan votën vetë kolegët e partisë që i takonte!?...

E çfarë të themi rreth perandorisë së vetme ekzistuese, që në traditën disa qindrvjeçare, asnjë gruas s'i shkoi përdore të bëhet kryetare.

Femra, pra, është vetëm një mjet dëfrimi, një lodër në duart e mashkullit.

Ashtu ishte, kështu fatkeqësisht do të mbetej...

Si përfundim po cek se, ndërsa në luftën e ftohët kishim fërkim ideologjik Lindje - Perëndim, sot kemi përplasjen e qytetërimeve.

Ajo që do t'i vë haku botës së ardhme do jetë përlëshja midis gjinive, pra, në mes të sekseve.

A do të zotërohej bota nga femrat apo nga meshkujt, do jetë kyçi i problemit...

BORXHI

Ju flas nga përvoja, ndonëse mospërvoja (e asoherashme) më shtyri t'i futem pyllit pa sopatë, gjë që rezultoi që kjo mesele, jo aq e shkurtër, të shoh dritën e diellit.

Ju flas, pra, nga përvoja! E përvojë, siç e dini, do të thotë mundësisht të mësosh nga gabimet e atij tjetrit. Por edhe po të jenë të vetat nuk prish punë, nëse nuk të çojnë në theqafje. Mirëpo nga fakti se s'ka njeri të pagabueshëm, mësimi që mirrej nga gabimet e veta, është po aq i mirëfilltë.

Unë, pra, gabova dhe, mbase mësova nga gabimet. Fitova, si të thuash, një përvojë. Mirëpo, fatkeqësisht, ajo nuk mjaftoi! Përvoja e nxjerrë mjafton në qoftë se gabimi është aq, sa ka mundësi të lahej, pra, shpagohej!

Në rastin e gabimit tim; ai që një gabim, i cili doemos kishte mundësi të kompenzohej, ndonëse ata, të cilëve gabimi im ua *kishte zënë rrugën*, mendonin të kundërtën. Nga kjo nxora përfundimin (përvojën) që më me rëndësi është të zgjidhej *borxhdhënësi* sesa *borxhmarrësi*!?

GJUHA TRUPORE

Në Ranë, në trotuarin e shëtitores pranë Plazhit të Vogël, kalonin turli-turli njerëzish. Disa ishin të vetmuar pa dëshirën e vet, disa të vetmuar me kastile. Shumica çaponin të shoqëruar në grupe nga dy - tre apo më shumë vetash, rrinin ulur ose qëndronin në këmbë duke konverzuar me shoqi-shoqin. Kishte tipa njerëzish që parapëlqenin, pra, të ishin fillikat vetëm, që kishin shikim të ftohët dhe të mprehtë, që pinin duhan apo mbllaçitnin çkamosën, apo edhe tipa me shikim miklues që, domosdo, përshëndetnin kalimtarët e rastit. Kishte nga ata që detyrimisht duhej të shëtitnin në grupe, që kishin qëndrim trupor të ndryshëm dhe lëvizje të nduarnduarta të duarve. Disa i kishin duart e kapura pas shpine, lëviznin para të tjerëve, sillnin kokën drejt grupit dhe shqiptonin ndonjë fjalë... E gjithë kjo tregonte se tipat e tillë njerëzish i kishin punët o-pupa! Të tjerët, që bënë lëvizje të pakoordinuara të gjymtyrëve të epërm, apo tundnin gishtin tregues në drejtim të të tjerëve dhe me fulqinj të gërmushur thoshin diçkafën, tregonin qartë se kishin halle të ndryshme. Ata që ecnin me duar të xhepa, flitnin pak, apo hiçfare me të tjerët, tregonin se këta fshihnin mjaftçkafën. Për ata që ngarendnin qita-qit dhe i hidhnin duart sa andej-këndej, tregonte se prejardhjen s'e kemi nga Ademi e Havaja! Të tjerët që ecnin vetë i dyti apo vetë i treti dhe i bënë të gjitha këto gjeste, ndalonin herë pas here çapin duke konverzuar dhe gjestikulluar me gjymtyrë të ndryshëm, tregonin se e keqja është mirë të ndahej me të tjerët, kurse e gjithë e mira të mbahej për vetvete!

Kishin njerëzit pamje të pispillosur, mesatare, të shkatërrosur apo të qullosur, nuk tregonte fort mbi karakteret e tyre. Ky ishte më tepër tregues i gjendjes së momentit... Veshja i bënte në atë mjedis njerëzit, apo kjo së paku ishte bindja e disave. E atyre që patën bërë gjah në ujë të turbullt dhe tani me kollare të shtrënguar pas qafe bënë përpjekje që sa më pak t'u dallohej gusha. Sa për bark e vithe; këto që moti i kishin mbuluar me takëme të gjera, të prera enkas për trupin e tyre me proporcione të karikuara. Kishin retorikë këta politikanë-fjalamanë, retorikë të pagdhendur në gjuhën amtare, të cilën e njihnin aq sa të mos mbesin të etshëm e të uritur. Shumica e këtyre të sipërcekur rrinin shtrembër dhe flitnin shtrembër, sa iu shtrembërua kurrizi aq sa zili ua kishin invertebrorëve. Goja e tyre s'ishte veçse një stromë e qelbur me fertilitet marramendës të nonsensës. Këta gushoça, barkoça, vithoça, mjekrosha e mustakoça, ishin përbrenda kokës - poça...

E gjithë këtë ajgëtonte Tafë Tofi nga skuta e vet e marginuar të kafiterisë “Rana”. Jepte e merrte vetëm me atë që bënte hyzmet aty, sikundër me gotën e konjakut dhe filxhanin e kafesë. Seronte Tafa njerëzinë që rrihte gurët shpatuk të trotuarit dhe, pa konverzuar me ta, bënte përpjekje të pleksë të kaluarën dhe të tashmen e tyre që të zbulojë të fshehtat e të ardhshmes! Mirëpo pyka përpjekjeve të tija u vënin ata që pandehnin (kishin bindur edhe të tjerët) se qëndrojnë përpara një fakti të kryer që të shpie vetëm në qorrsoak. Ky frust, kjo moszotësi, si rezultat i huqeve të reshtura të *heronjve të gojës*, bënte që qyteti i tij të mos shkallmohej nga pika e vdekur. Tafa prej kohësh kishte pikasur se hezitimi të ndërmerrej ndonjëgjë e qenme nga djemuria e rryer ulqinake bëri që ata, të cilët mbanin timonin, e kishin humbur pusullën qëmoti dhe, duke lundruar kalamendur, i kishte kapur sikleti i detit të shqetësuar. Përkundrajt e gjithë kësaj, vazhdonin t’ia shkelnin syrin vetvetes deri në masën e neverisë duke theksuar se *marifeti i ka nëntë kopili e një trimëri*, ndonëse shihej sheshit se kllapa e tyre kishte së paku *nëntë kopila dhe mbase një trim të përmutur...*

Kishte halle njerëzia. Halle, të cilat herë-herë kafshonin instiktin e mbijetesës. Dhe kjo Tafën e ngujonte gjithnjë e më fuqishëm për skutën e tij vetmiake. Shpesh i vinin vërdallë vargje të ndryshme që, po të kishte një laps aty, aty për aty do t’i qitte në dritë. Ata (vargjet, pra) humbnin më shpejt se vinin, duke lënë vetëm një zbrazësi në shpirtin e Tafës. Ky s’ ishte pesimist. Flatra i jepte ajo që qëndronte në fundamentin e asaj që e quajmë *jetë llojesh*, apo ai mekanizmi që mbante në baraspeshë jetën dhe vdekjen.

Se kjo e fundit është vetëm një fitore e vrazhdë e llojit mbi individin apo, në rastin që mendonte (dhe dëshironte) Tafa, *mbi grupin e pispillosur me takëme e kollare!?*

Emmendingen, Gjermani, janar 2008

NARCISI

Në këtë botë hije mbi tokë bëjnë dy tipa gjërash: ato që nuk mund t’i kontrollosh dhe ato që mund t’i kontrollosh. Njerëzit po ashtu ndahen në dy tipa: ata që me gjërat që s’i kanë nën kontroll janë-s’janë të kënaqur dhe ata që gjërat që mund t’i kontrollojnë i kanë-s’i kanë nën kontroll...

Kola ishte një mashkull që në prejardhjen e vet nuk kishte pasur gisht, prandaj edhe e urrente atë. Ai nuk dëshironte t'i takonte (në asnjë mënyrë, pra) asnjërit grup të sipërpërmendur, ashtu që këtë gjendje të tij (që urrente gjërat që s'i kishte nën kontroll) e karakterizonte si të përkohshme.

Kohë më parë pati vizituar një psikolog të zot dhe donte të vjelë mendimet e tij për sa u përket disa gjërave kyçe, pa përpjekje të zhveshë gjendjen e vet shpirtërore. Pas disa vizitave të reshtura, Kola mundi t'i tubojë disa njohuri që i jepnin një vizion deri diku të qartë rreth synimit të tij për t'i flakur disa tendenca të brendshme që iu dukeshin se binin ndesh me disa norma të etikës. Kështu ai veten e vendosi në qendrën e ndodhive në atë mënyrë, e cila ia bënte të mundur që shpirti të ndahej prej trupit. Ndonëse një gjë e tillë është jo aq afër perceptimeve njerëzore, ai, në fakt, hapi vetëm një hulli midis trupit dhe dëshirave të veta! E tërë kjo mund të ilustruhet me faktin se trupi i tij mund të shfrytëzojë burime të ndryshme kënaqësish, pa rënë vetë si pre e kënaqësive të tjerëve. Kështu ai kishte pasur asisoj seksi të rreptë me gjini të ndryshme, i cili ia kishte bërë të mundur që trupi i tij të *urrehej* nga partnerët e tjerë seksualë. Nga kjo mund të shkulej se Kola kishte ushtruar një kontroll të plotë ndaj trupit të vet, apo më mirë, ndaj dëshirave të tija të brendshme. Kësisoj ai mendonte, apo kjo që bindja e tij, ndonëse ishte më se i vetëdijshëm se ky status mund të ishte mjaft lozonjar dhe se ishte nën ndikimin e drejtpërdrejtë të njëres prej përmasave më kundërthënëse të gjithësisë.

Në jetën e tij të vrullshme të brendshme, që nga jashtë dukej mjaft e qetë, Kola pati njoftuar një perri të vërtetë. Atij i kishte pëlqyer vajza aq tepër sa pati vendosur të vë vesh e të mos lente dyshim se ishte një çudiplohtë. Kështu ai veten e tij (trupin) e vendosi midis (unit të) tij dhe saj. Në këtë mënyrë përpiquej të vinte një baraspeshë midis kënaqësive trupore dhe të atyre shpirtërore. Aty ku kënaqësitë trupore (të tij) anonin kah partneri, përpiquej këtë ta kompensonte me ato (kënaqësitë) shpirtërore dhe anasjelltas. Në këtë mënyrë ai e arrinte, pra, atë drejtpeshimin në mes botës dhe vetvetes. Kola ndihej mjaft i kënaqur ngaqë ky marifet (i tij) deri më tani funksiononte, ndonëse diçka nga brenda i trumbetonte se e tërë kjo mund të jetë që pushonte në themele mjaft të plogështa.

Mirëpo për themele të brishta nuk mund të jenë fjala nëse e tërë shtytja e tij fare s'kishte të bënte me urrejtje. Kishte, pra, vetëm dashuri, paçka që dashuria ndaj vetes së tij zinte vendin kulmor. Vdekja nuk ishte

në rendin e ditës të ndodhive të përditshme që u jepte përparësi Kola (makar jo deri më tani). Ai atë (vdekjen), si çdo njeri normal i kësaj bote, përpiquej në mënyra të ndryshme ta mbante në distancë.

Siç u cek më lart, ai nuk kishte gisht në ardhjen e vetes së tij në këtë botë, por që tani mund ta vinte në mbikëqyrje jetën e, përse jo, edhe fundin e saj...

Kësisoj, jeta e tij ishte e ngërthyer me vetat: *unë, ti, ai-ajo, ne, ju, ata-ato*. Mirëpo dy veta ishin kyçe për Kolën (kjo ishte së paku bindja e tij), e ato ishin *unë* dhe *ai*, pra, veta e parë dhe ajo e tretë. *Unë*-ishte uni i tij, pra, egoja mbase shpirti, kurse *ai* (ajo)-ishte vetja e tij, pra, trupi. Ç'raport ishte midis unit dhe vetes së tij, nuk mundej aq kollaj të definohej. Deri më tani kishte arritur që vetja e tij të dominohej nga uni. Dhe përderisa uni (i tij) nuk kërkon më tepër se vetja e tij (sikundër edhe mjedisi) mund të bartte mbi shpatulla, e përditshmja rrokullisej pa ndonjë vështirësi të madhe.

Një kohë mjaft të gjatë Kola kishte bërë çudira të ndryshme me vajzën-perri. Marrëdhënia e tyre nisi të zhbëhej atëherë kur kënaqësia që kishte vetja e tij u barabarësua, apo edhe më keq, u bë më e vogël se sa ajo (kënaqësia) që ndiente vajza e bukur. Kjo rezultoi që ajo të flakej, jo vetëm prej jetës së tij, por të flakej prej çfarëdo jete qoftë!

Sakaq, Kola me veprimet e ndryshme fiziologjike gjithnjë e mbante vdekjen në një largësi jokërcënuese. Gjatë kësaj kohe (që s'qe aq e shkurtër) ai kërkoi variante të ndryshme për të vënë baraspeshë midis unit, vetes së tij dhe botës. Mirëpo edhe pas disa përpjekjeve për t'u gjetur një partner i përshtatshëm, kjo ujdi s'u arrit. Tani kishte ardhur çasti kyç, mendoi, përpjekja ultimative t'i shmangej golgotës. Iu kujtua (kjo gjë, tejet e neveritshme për të, i vinte vërdallë sa herë që kishte tubim krize me dy vetat kyçe), iu kujtua, pra, se në lindjen e vet s'kishte pasur gisht, që nuk do të thotë që tani fundi i jetës (apo përjetësia) t'i shmangej rrëmbimit të fuqishëm të kthetrave të unit të tij. Dhe këtë kënaqësi Kola nuk dëshironte ta ndante me askë!

Përcjellja e fundit iu bë Kolës madhështore. Ndryshe edhe nuk kishte mundur të ngjante duke u nisur prej mënyrës se si kishte ndërruar jetë dhe moshës mjaft të brishtë të tij.

Kola ishte amshuar nga dora më e rëndë që njeh kjo botë. Nga ajo e vetvetes.

Emmendingen, dhjetor 2007

DIKTATORI

Në këtë ndërmarrje pata ardhur të punoj ngaqë nuk kërkoja çfarëdo pune qoftë. Se asohere kur kërkoja çfarëdo pune qoftë, s'pata gjetur punë fare. E në aksh ndërmarrjen, pra, nuk kërkoja çfarëdo pune qoftë, por atë në thelb aty e gjeta!

Punoja dhe nuk hiqja dorë nga kërkesa ime të gjeja punë të mirëfilltë. Kolegu i parë i punës që njoftova aty ishte një ardhacak, sikundër unë, i shpërngulur nga atdheu këtu e 20 vjet më parë. Ai ishte një metër e kusur i gjatë, por prapë më i shkurtër se unë, i cili isha një metër e dy kusure!

Ndonëse një metër e dy kusure, unë isha një picorr, një vrimë e mbrëmë e kavallit, në mos një cukël që fshinë prapanicat e të tjerëve. Askush nuk dëshiron të jetë i tillë, por të këtillë më bënë rrethanat, kushtet dhe, ky status imi jo i volitshëm, pandehja, nuk do të jetojë gjatë, ndaj edhe e pranoja si të tillë.

Përkundrejt këtyre gjërave, mjedisi ku punoja ishte i shëndoshë aq sa mund të krahasohej me një të sëmurë nga një ligësinë kronike, e cila e mundon, por kurrë s'ia merr shpirtin.

* * *

Dekarti thotë: *Mendoj, do të thotë ekzistoj!* Kjo sot nuk është e mjaftë. Ja shembulli: veni në dyqan dhe bëni përpjekje të blini gjëra si kundërvlerë të mendve. Shitësi mahnitet dhe ju kërkon para. Ju më kot i ofroni atij mend, ai thotë se ka mjaft, bile për së tepërmi. I thoni se dëshironi t'ia shitni, ai pohon se ai që është shitës aty, është vetë ai!

Mend, pra, nuk blen askush, as ata më budallenjtë, madje - ata e refuzojnë më së shumti atë gjë.

Po a mendojnë të gjithë, desha të them: a e vejnë të gjithë në veprim mendjen?!

Ne jetojmë në një shoqëri ku nuk çmohet vënia në veprim e mendjes, apo të të menduarit, nëse ai paraprakisht nuk i dedikohej një qëllimi të caktuar. Kjo i ndodh turmës, meqë ata që mendjen e vejnë në veprim, janë të zgjedhur, vetëzgjedhur, apo të ndërzgjedhur! E grigja duhet të jetë sa më e paaftë në të menduar, më mënyrë që forcën e vet mundësisht ta kanalizojë në vënien në lëvizje të veglave, të cilat sajojnë makinerinë e madhe që duhet vetëm të prodhojë kapital.

Kjo është, pra, detyra parimore e grigjës, jo, pra, të vërë në veprim mendjen.

(Nga përmbledhja në dorëshkrim *Plusquamperfekti*)

VALDINOSËT

Valdinosi është një katund që varet mbi det si ndonjë çerdhe e zogut të detit. Nja njëzet shtëpi prej guri, virane, gati të lëna. Muret shkëlqejnë bardhësi si dhe pullazet e kuqërremta të shpërlara nga shirat e verës së vonuar. Grilat e dritareve hapen me të rrallë. Për t'u djersitur nëpër fusha shkojnë rregullisht: bujqësia nuk e duron shtyrjen, as që e pranon pleqërinë e bujkut. Në fshat nuk ka më të ri se gjashtëdhjetëvjeçar, e as më të moshuar se dymbëdhjetë vjeç. Vetëm që disa gra janë më të reja; bashkëshortet e lëna të atyre që kanë shkuar përtej oqeanit për punë – bukuroshe që e durojnë vetminë me vjehrrat me rrebe dhe pleqtë fisnikë. Në anën tjetër, përtej limanit, është pylli i pishave, pas saj - vreshtat dhe tokat e bukës. Edhe më tutje – kodrat e mbuluara me livandë, brushtullat me trëndafila të egjër, me ndopak vende me pelin që me ngjyrë ngjason në ndonjë varrë që ka zënë dregzë. Nga katundi aty poshtë, në bregun e detit me zhur, është rruga. Pranë saj moli i gjatë, shtëpiza e peshkatarëve e rrënuar, platotë për lundrime me barka, godina e madhe austro-hungareze – ish- kapitaneria. Kjo pjesë sikur nuk i përket Valdinosit. Pranë tij vetëm sa kalohet, me nguti, me drojë. Banorët e pakët në tokat e veta zbresin nëpër xhadenë me pluhur pranë kapitanerisë, ndërsa në vreshta dhe kopshte mund të shkohet dhe detit, kush ka fuqi që anijet e rënda në gastuara nën shkëmbinjtë e lartë dhe të rrëpirët, t'i qesin matanë gjirit. Një rrugë të tretë nuk ka as sikur ata banorë të ishin shpesë e jo pleq, nuse punëtore dhe fëmijë të paushqyer.

Në ndërtesën e Kapitanerisë tash është Armiku. Djem nga Batalioni i shtatë, nja dhjet vetë, me flokë dhe mjekra të gjata e të shprishura, që arritën këtu në fillim të vitit. Ndërsa koha është e pasigurt, e lënë për të keqen e botës, që të mbahen në mend punët e liga. Ajo është një ushtri e çuditshme që këndon e bërtet, që pa pra qeshet – gërvallet, që zbraz batore në zogj mali dhe ndonjë mace të humbur rruge. Kokoroshë të parregulluar, kryesisht të mbledhur nga katundet përreth, të cilët më parë i kanë dërguar dikujt në stërvitje të ngutshme, pastaj të indoktrinuar i kanë kthyer që t'ua këpusin nervat fqinjëve të vet. Një turmë malazeze e pashkolluar dhe që ka hequr dorë nga kombësia e vet. Shëtiten rreth Kapitanerisë nga mërzia e madhe të ditëve me diell, të gjuajtur në liman

që të jenë mbështetja e ndenjur e qëllimeve të rëndësishme strategjike të cilat dikur ndokush do t'ua lajmërojë nga kryeqyteti. Atje, pëshpëritet, të gjitha janë të armatosur dhe të gatitur: rreth godinës së Qeverisë, në njërën anë, Policia e armatosur, ndërsa në anën tjetër – ushtria e shkombëtarizuar e ish-JNA-së. Shikohen, maten kushërinjtë dhe bashkëqytetarët, pjesëtarë të të njëjtit fis dhe kumbarë, të ndarë nga dhuna - shpresa të fisit. Njëra palë janë për Millon dhe për dinjitetin dhe nderin Malit të Zi, të tjerët për Momirin dhe dinjitetin ndrin e Malit të Zi. Ata në Qeveri gjithashtu janë për dinjitetin dhe nderin e Malit të Zi. Aradhja e Valdinosit, e Batalionit të shtatë, s'ka pikë dyshimi, këtu është stacionar shkaku i dinjitetit dhe nderit të Malit të Zi.

Ndërsa katundarët, valdinosët, edhe ata janë për dinjitetin dhe nderin e Malit të Zi, ndërsa fëmijët e vet, bijtë e vet të fuqishëm, i kanë dërguar larg, në vende të largëta, që të punojnë ditë e natë. Për dinjitetin dhe nderin e Malit të Zi ta ëndërrojnë vendlindjen. Të gjithë ata i inkurajon dhe bind Kryetari, duke e përfunduar gati çdo fjalim të tij me konstatim që është i përjetshëm atdheu ynë. Atë që valdinosët, nga radiot e vjetra e dëgjojnë në mbremje, kur qetësohet rinia nga lugina, e ngopur dhe e dehur. Edhe kur pushon bataveja nga mitralozat nga kodrat e Livandës. Atje, disa ushtarë të tjerë të rinj dhe të fuqishëm, në një territor të huaj, mbrojnë dinjitetin dhe nderin e Malit të Zi. Ende janë gjallë, meqë bataveja dëgjohet.

Banorët e Valdinosit për strategjinë nuk dinë asgjë. Por që shohin se ka ardhur një kohë e ligë kur fqinjët përnjëherë kanë nisur të flasin mbretërinë e bashkuar në të cilën, siç dukej, valdinosëve dhe pasardhësve të tyre do t'u jetë ngushtë. Dhe e dinë se këta djema tash për ta janë ushtri e huaj, e se detyra e tyre e pashkruar që edhe tutje të punojnë fushat, të ruajnë fëmijët, të pikëllohen për mërgimtarët, duke pritur që koha të kthehet në anën tjetër, u sjellte gjithmonë. Sepse, të dashurit do të kthehen, ndërsa këta, bën vaki, do të turpërohen dhe një herë do ta shtrijnë dorën në të cilën nuk do të jetë pushka.

Ushtria nga Kapitaneria nuk ka qenë e dhunshme ndaj valdanosëve. Atyre sikur nuk u interesonte se kush jeton në atë vis, nuk hipnin në katund. As që kanë ngucur. Vajza në luginë nuk ka pasur, ndërsa nuseve u janë shmangur. Ishin të buzëqeshur, dëshironin shoqërim, por që s'u jepej rasti, sa nuk turpëroheshin nga heshtja e bujqve, të habitur nga ngutja e pleqve me gomarë, që t'u shmangen. Nuk kanë biseduar. Ndonjëherë, kur ndonjë plak kalon me gomar të ngarkuar: ndonjë vesh rrush nga koshi, ndonjë kukulec, pjepër nga shporta, i ofruar, por jo i rrëmbyer.

- Faleminderit, plakush!
- S'ka gjë, bir, ani, gojën ta lagësh.

Dhe koha rrodhi, me shumë frika: qetësi të cilën e prishte ndonjë rafal i ushtarit të dehur nga lugina dhe ofshama të fshatarëve të trembur në kodër. Lajme nga radioja për vrasjet. Ndonjë letër e rrallë, zarf i hapur, nga bijtë nëpër botë, që ua sjell intendanti nga Kapitaneria dhe përgjigje të shkurtra.

1999. Dielli dhe shkëlqimi i frorit, me shumë erë të veriut në degët e zhveshura të ftojetave. Me urdhër të vendimit nga kryeqyteti i okupuar, një të mërkurë, në godinën e Kapitanerisë është qitur një flamur i madh. Trengjyrëshi është valëvitur në erë, ndërsa kindi i poshtëm i tij fshihej nëpër parvazin prej guri në hyrjen në ndërtesë.

Korrieri Plakut të katundit ia dorëzoi urdhëresën me shkrim në të cilën ishte e shkruar që secili banorë, kur del nga Valdinosi apo kthehet në të, e ka për detyrë që ta përshëndesë kur kalon pranë; t'i falet apo të ndalet një çast para tij. Ai nuk është ngritur që të frikësojë, por që të tërheqë vërejtjen, e kush nuk e di edhe të përkujtojë në shtetin ri, Republikën Federative të Jugosllavisë, që u formua me dëshirën e të gjithë popujve të saj.

Po atë natë Plaku thirri tubimin, që të bëhet marrëveshja çka dhe si të veprohet tash e tutje. Nuk erdhi kush ishte i lig, të gjithë të tjerët ngarendën në kuvend te më i moshuari i fshatit.

- E çuan pikërisht në kohën kur duhet kitur hardhia te Kroni i Zanave, - tha vreshtari i vendit.

- Është dashur të të vesin dy, bëri të shpotitej, fenerxhiu i katundit, por që heshti kur ky e shikoi me mrrola.

- Këto ditë më së shumti ka punë, ndërsa thatësira nuk do të zgjasë shumë – vazhdoi Plaku.

- Nuk del një që do ta puthte atë, e kemi ne flamurin tonë, por që nuk kemi valëvitur me të, u çjerr belaxhiu i fshatit, por që edhe ai heshti nga shikimi rreptë i Plakut, që ngriti dorën duke kërkuar ta dëgjonte.

- Njerëz, nuk mund të na detyrojnë, por duhet të tregohemi. Por me qetësinë e Zotit, pa britma dhe dhunë. Jemi mësuar me krajata, e edhe këtë do ta kapërcejmë...

- Jemi mësuar ne në varfëri, e dimë çka do të thotë të mos kesh. Unë nuk do të ulem poshtë, edhe nëse kopshtet mbeten shkretë, - u dëgjua një zë i qetë nga turma.

- Po a t'i çojmë fëmijët në punë?
- Do të mbyten në punë ata ferishte!

- Edhe ata atë cukël u duhet ta përshëndesin.
 - Le ta përshëndesin dhe do të merret për lojë kur fëmijët të nisin ta salutojnë.
 - Hesht, mendjemadh! Ata janë pjella jonë, ne duhet t'i ndalim edhe nëse fëmija do të veprojë ashtu. Ne s'i kemi mësuar të urrejnë, e as që të gërgasin kënd.
 - Ushtarët do t'u japin kokla laramane dhe çokollata, - prapë u dëgjua zëri nga fundi i odës.
 - Nuk kanë rënë në ëmbëlsirat e okupatorit, më mirë agimin të mos e gdhijnë, - dha përgjigje dikush nga ana tjetër.
 - Qetësi, qetësi! – më në fund u bërtiti Plaku.
- Në odë u bë qetësi, dëgjohej vetëm frymëmarrja e tij...

Si zakonisht, në fund tumirën fjalën e kryeplakut: flamurin armik askush nga ta nuk do ta përshëndesë. Për asnjë çmim. Nëse do ta lejojë deti, në fusha dhe vreshta do të shkojnë me lundra. Nëse nuk e lejon – toka le të pushojë. Me pushkë nuk munden e as që duan të luftojnë; me inat, me të cilin, kujtonin, kanë të drejtë, munden. Ndërsa me lëshime, që kur kanë kumbari.

Deti nuk lejonte. Vetëm një dy herë duart e thata kanë rrahur me rrema dhe anijet e kanë kaluar gjirin, kur nga perëndimi nisi deti i punentës, i hapur, i thatë, duke ua këputur nervat. Tallazet në vija të gjata rrihnin shkëmbinjtë si me tërbim, ndërsa deti blu e qartësonte ujin. Kapi të nxehtit. Përpara verandave, duke pirë duhan kaçak, duke thithur llullat, rrinin të moshuarit, duke vështruar kah horizonti. Gratë sikur sorrat rrinin kacuk nëpër shkalla, ndërsa meshkujt silleshin nëpër treg, me duar në ije. Detyrimet e vogla i kanë qitur valdinosët nëpër rrugë, ndërsa fëmijët, të penguar dhe pa lojëra, ua u silleshin nëpër këmbë, në ato lëvizje pa rend. Çdo gjë është në heshtje. Mëngjeset me fishkëllima ere, mbrëmjet me zabullimë. Në anën tjetër të limanit toka priste parmendën dhe shatin, bulat shpërthenin të penguara nga mënjollat e vitit të kaluar, thupra të thata. Kishin nisur të mbinin edhe patatet e mbetura në kopshte që nga mbjella e kaluar.

Punenti përnjëherë ra dhe fshatarët shpejtuan që nga mesi i ditës me det të qetë të kapërcenin gjirin. Punonin pa pushuar, me ngërçe, duke i rënë tokës me shate sikur të rrihnin dreqin, duke mbjellë me nxitim qepujka, duke futur në tokën e zezë patate të mbira. U kthyen nëpër shtëpi kah mesnata, të lodhur, por të kënaqur, duke u lëkundur në anijet e gjata para sulmit të erërave të jugut. Në agim mbi Valdinos u derdh me barashka një shi i marsit, një shi i artë.

Çeta e Batalionit të shtatë mbeti në Kapitaneri e vetmuar, sikur të ishin gërbulaqë. Ndihej kënga, por me zë të ulët, ndonjëri nga ata do të shkrepnte në qiell batore. Flamuri rrinte varur vetëm në Kapitaneri, i rëndë nga lagështia, gati i palëvizshëm.

Pastaj, koha u çmend. Nga Otranti ia nisën furtunat, shirat mbushnin saranxhat, rrugicave rridhnin përrenj të ndotur, duke bartur karthia dhe bagla. Tokat mbetën nga ana tjetër, larg sikur dëshirat.

Një mëngjes, duke kapërcyer nëpër baltë e gropa me ujë, hipi te fshatarët ushtari me gradë të kapitenit. Pranë tij shalakatej intendenti. Në shinjel të ndrydhur, i zbërthyer, po thuaj fëmijë, mbarte në krahë një barrë të mbështjellë në mushama të shatorrit. Në ajrin e pastër shihej duhma e frymëmarrjes së vështirë të tyre, duke hipur dhe duke përplasur kundrat nëpër kalldrëmin e rrugës së Valdinosit. Askush nuk u doli përpara. Ata qëndruan në shesh një kohë, duke u lëshuar udhë. Pas kapakëve të dritareve, sikur sy ujqish, i kanë shikuar fshatarët e trembur.

Para porte doli Plaku i katundit dhe i ftoi të hynin. U tregoi skamin kundrejt derës. Intendenti duke ofsharë nga lehtësimi, e lëshoi barrën me mushama shatorri përpara këmbëve të Plakut dhe, duke ecur përmbropa, u ul pranë Kapitenit. Në ato çaste në odë u futën nja dhjetë katundarë. Zunë vend pranë Plakut. Kapiteni, sikur të ishte mbi gjilpëra, mbante kapelën e oficerit në gjunjë. Në atë odë të ftohtë, gati në terr, shkëlqente qela e tij. Së fundi, foli.

- Ne jemi të befasuar me mosdurimin e qetë që e shfaqin fshatarët. Edhe e dimë se flamuri i ngritur ka ndikuar që ju me vetëdëshirë të ngujoheni. Pse veproni kështu? Ushqimet sigurisht ju mungojnë, fushat në anën e kundërt janë të shkreta, e as gjonjë peshku s'ju ka lejuar shiroku i kalbët. Nuk duam që populli të na konsiderojë armiq të tij. Jemi kujdesur të mos bëjmë ndonjë të paudhë. Këtu jemi me urdhër dhe kështu do të jetë deri sa të jetë nevoja. Dëshirojmë që kryeplaku i katundit të na shpjegojë: bojkoti a do të zgjasë edhe tutje? Dëshirojmë që një ditë në qetësi ta lëshojmë limanin, ashtu sikur në qetësi që kemi ardhur.

Kur e mbaroi, djaloshi ishte i skuqur në fytyrë dhe me djersë në ballë. Ishte i hidhëruar, por edhe i turpëruar. Edhe kur fliste, fshatarët e shikonin me shikime sikur e shuplakonin. Kapiteni dha shenjë me dorë dhe intendenti, në mes të odës, e hapi mushamanë e shatorrit. Nëpër dhomë u shpërndanë ushqime të konservuara: konserva me sardele dhe gullash, disa shishe me verë, disa paketa të vogla me hurma Abisinie, paketa keksi si dhe çokollata të vockla. Dy konserva u rrokullisën deri te këmbët e Kryeplakut. Ky me kujdes i shtyri prej këmbëve. E atëherë, i çoi sytë.

U përgjigj i qetë dhe ngadalë. I luti të rrinin çlirë, nuk kanë qenë ndonjëherë në kullën e tij, të heqin armët, meqë me to nuk bëhen biseda për të qenë dhe ta çojnë ndonjë gotë. Nipin veç e kishte nisur të sillte: fiq të thatë, arra, fele ftoni dhe raki. Djaloshi ua mbushi gotat. Oda u mbush me erën e fortë të rakisë së rrushit. Ai vet e ngriti gotën dhe zuri të fliste në gjuhën e tij amtare:

- E përshëndes komandantin e Ushtrisë Armike dhe dëshiroj që nën kulmin tim dhe në tokën time për shkurt të ndjehet mirë. Gjatë kurrkush nuk do ta ketë mirë, derisa në këtë tokë e shkel me çizme dhe e rreh me kondak të pushkës. Shijoni pemët dhe rakinë tonë. Edhe ato që i kultivoni në bahçet tuaja dhe çka shijoni në shtëpitë tuaja, sigurisht do të jenë të shijshme, prindërit tuaj sigurisht do të jenë njerëz të vyeshëm, sigurisht do të keni mjaft... Dhuratat që i derdhët para nesh, duhet t'i mblidhni, ktheni këto në Kapitaneri. Valdinosët ala nuk janë të uritur, por edhe sikur të ishin, mish macesh dhe bretkosa nuk i hanë. E po, edhe verën e bardhë s'e pimë, edhe pse vetë e kultivojmë hardhinë – vera jonë është e athtë, ta rrudh gojën, ashtu edhe verën roze të fortë e përpimë, sorta jonë është mësuar me rrushin e Zadrimes. Për ëmbëlsira, gjithashtu, dhëmbë nuk kem, ndërsa fëmijëve u prishen dhëmbët nga ëmbëlsia.

Pastaj e pyeti Kapiteni se a ka prindër Tash foli në gjuhën e kapitenit. Sigurisht, tha, që do të jenë njerëz të moshës së valdinosëve. Dhe sigurisht mendojnë për fëmijët e vet edhe këtë mëngjes: si janë, dhe çka bën pjella e tyre larg nga shtëpitë e veta. Prindërit sigurisht që nuk duan që fëmijët e tyre t'i kenë në vend të huaj, qoftë edhe në katundin e afërt. Edhe arat tuaja kërkojnë duart e të rinjve. Ndërsa koha kalon, toka nuk di të presë.

Në atë çast, në derë ia behu edhe një plak, një plak thatanik, duke mbajtur në dorë një bohçe të mbështjellë. Atë ia dorëzoi Kryeplakut. Ai mori atë dhe nisi ta çlidhë. Para kapitenit dhe intendentit u shpalos flamuri i kuq me shqiponjën e zezë më mes. Foli me zë pak më të ngritur:

- Ky është flamuri ynë, simbol i kombit dhe gjuhës tonë. Rrallë e çojmë, vetëm kur kemi festa në katund. Kur të shkoni ju, prapë do ta palosim dhe ruajmë në arkën tonë... Kjo është e gjitha çka desha t'u them. Shërbehuni dhe shkoni! Të tjerat do t'ju tregojë koha... Ne nderojmë shenjat e huaja, por që nuk dimë t'u përkulemi. As me dëshirë e as me përdhunë. Në katund janë trungje të moçme dhe filiza të njomë. Nëse do të fryjë me rrëmbim era – do të thyhen degët e thata ndërsa mënjollat era mund t'i shkulë. Të përkulet nuk jepet asnjëri.

Kur Plaku ende fliste, koka e kapitenit i ra në gjoks, sikur luledielli i vyshkur. Dhe nuk e çoi derisa Kryeplaku fliste. Intendenti, duke mos

pritur urdhërin, nsi të mblidhte ushqimet nëpër odë. I lidhi cepat e mushamasë, e qiti në krah dhe qëndroi gatitu...

Në qetësinë që u bë, sa u dëgjuan krimbat e drurit nga trarët e zez mbi kokat e njerëzve. Kapiteni e çoi kokën, i shikoi njerëzit para vetes dhe i buzëqeshi plakushit. U gatit dhe duke salutuar, foli me zë në ngrohtë, sikur të laritej:

- I mora vesh të gjitha. "*Koga je zemlja, toga je i vjera*". (Toka është e atij që i përket besimi).

U përkul të merrte gotën e rakisë. E shpiku me një hurbë. U dridh duke buzëqeshur, duke treguar me këtë se pija është e mirë. E atëherë, duke ia bërë me dorë, ashpër i tha intendentit: "*Hajdemo!*" (Shkojmë). Fluturoi nga terri në sheshin e lagësht. Pa shkathtësi nën barrë, pas tij shalakatej intendentit. Ranë shpatit teposhtë, sikur t'i ndiqnin qentë.

Disa ditë pas kësaj, nisën bombardimet e NATO-s mbi caqet e Republikës Federative të Jugosllavisë. Edhe sipër luginës është dridhur disa herë, ngrihej tym nga kodra. Fshatarët deri në netët vonë kanë dëgjuar në radio lajme rrëqethëse.

U kur bombardimet u ndalën, djelmoshat nga aradhja e Batalionit të shtatë i paluan plaçkat e veta dhe u përvodhën natën, pa përsëndetje.

Në mëngjesin e kthjellët, në mes të sheshit, valdinosët e gjetën të palosur për bukuri flamurin nga Kapitaneria. Pran tij një poç vere dhe disa paketa cigare.

Nga ushtria në luginë ka mbetur vetëm gjurma me kthesa e rrotave të kamionit në tokën e lagur.

Nga Kodrat e Levandës, në territorin e huaj, fshatarët kanë mundur të dëgjojnë krisma sporadike. Atje ende bëhej luftë.

Asllan BISHA

DASHURI NË STINËN E QERSHIVE

Pranvera kishte ardhur e me të madhe pushtoi dhenë. Qershia ishte prush. Edhe dy javë dhe do ta piqte kokrrën. Dielli praronte kodrën e Pinjeshit. Gjithçkafja ishte veshur me petkun jeshil. Ditë pas dite behari po mahniste natyrën, e cila mbytte me ngjyrat e saj të ndezura. Bukuria e stinës depërtoi thellë dhe e ngrohu edhe zemrën rinore të Xhimit. Kështu e thirrnin shokët gjimnazistin, ndonëse emrin ai e kishte Zaim! Po si e qysh i erdhi kjo ngrohtësi zemre gjimnazistit Xhim? Populli ynë ka një shprehje të urtë, se s'ka një të keqe pa një të mirë. Humori rinor i Xhimit në gjimnaz fashitej sa shkelte në shtëpi, pasi që në hapat e para në oborr dëgjonte zërin e klithjet e babait tek grindej me fqinjën, Nusen e Detarit. Banonin përballë njëri-tjetrit, i ndante një rrypinë dhe një gardh me kallama. Zënkat ishin të pakuptimta. Edhe kur këndonte gjeli i Nuses së Detarit, edhe kur pulat glaconin e kapërcenin gardhin. Dhe kështu ia niste sherri.

- Ç't'i bëj gjelit!? - qahej Nusja e Detarit.

- Nuk di ta rrethosh burrin, që të ka vajtur në det, le më gjelin!- i thoshte babai i Xhimit Nuses vetullhënë të Detarit.

Xhimi i dëgjonte zënkat. U shmangej atyre duke qortuar të atin.

- Aman, o ba, gjithnjë ky avaz, jo gjeli, jo pula, jo Sula. Apo harrove se ai gjithnjë kur kthehet nga deti ma sjell një dhuratë?

- S'kam punë as me gjelin, as me pulën e as me Sulën, por me Lulen, me nusen e tij, që ma shet veten për më të squeten e Ulqinit!...

- E, o ba, ajo në punë të vet e ne në tonën! S'na bën hije selvia e saj!

- Nuk të pëlqen?- ia priti i ati po me atë tik nervor që e karakterizonte – Apo s'e ka vetullën si ngjalë ajo! Medemek, me bukurinë e saj na bëka karshillëk ne që s'e paskemi atë nivel sa të biem në sy të të tjerëve...?

Xhimi s'i përgjigjej. Dilte nga shtëpia me shokë. Herë kthehej heret e herë vonë. Po kur kthehej me ditë, sytë pa dashje i rrëshqitnin tek Nusja e Detarit, që ndofta ashtu më kot qëndronte në verandën e shtëpisë së saj, me sytë e perënduar me vështrim nga rruga që e sillte atë në shtëpi.

Një pasdreke, si u nda me shokët e u kthye në shtëpi, i ati, si ta kishte pritur tek praku qëllimisht, pa ia kthyer përshëndetjen të birit, i tha:

- Ulu e më dëgjo këtu me vëmendje. Ti po e sheh se ditë për ditë gërricem me Nusen e Detarit. Do të ishte mirë t'i punonim diçka e të mirrte një mësim të mirë! Jam i bindur se pas kësaj ka për t'u bërë si pulë e lagur.

- Fol! - tha Xhimi qetë.

- Ti tashmë je rritur, u bërë burrë. Tregoje veten! Po çfarë? Duhet të ia bësh një rreng asaj. Ajo s'po na lë të qetë. Gjeje ndonjë arsye. Unë po rri dorëjashtë, se ndryshe unë e ndryshe ti...

- Po çfarë ke ndërmend, o ba?

- Gjeje vetë, se ju të rinjve u pjell mendja si femrave. Ja...foli për pulat që s'na lanë fije bari në oborrin tonë, afroju e jepja një flakaresh...

- Një shuplakë?...Është turp, or baba! "Këtij i paskan vajtur trutë pas qafe", - pëshpëriste vetmeveti djali!

I ati fliste me ngulm e lutje. Për ta qetësuar, sepse, si nervoz që ishte s'kishte zot t'ia ulte damarin në ballë, dikur Xhimi u dorëzua dhe i tha:

- Më lë kohë të gjej një shkas!

Ky u gëzua si kalama se i biri s'qe qurravec e tuc dhe se do të gjente se me çfarë ta ndëshkonte Nusen e Detarit. Ngaqë i biri ia dha fjalën, edhe ai nuk u kursye, nxorri portofolin dhe i futi në dorë një kartmonedhë. -Hajde, festo nesër me shokët! Kështu mes dy fqinjve hë për he u vendos një "armëpushim" i frikshëm. I zoti i shtëpisë priste momentin kur Xhimi të merrte aksionin; të ia bënte rrengun Nuses së Detarit.

Xhimi dilte në ballkon, Nusja e vështronte me sy lutës dhe të butë si të stinës. Ndërronte fustanet, kurse ai me një libër para vetes vështronte Nusen dhe bukurinë e saj. Disa ditë rresht vështruan njëri-tjetrin. Një pasdreke, nga shtëpia e Nuses, doli vjehrra e saj; edhe e ëma e Xhimit vajti në Pazar. Po as babai nuk ishte në shtëpi. Xhimi i bëri me shenjë fqinjes së bukur. Nusja i buzëqeshi, siç dinte ajo të buzëqeshte dhe ia bëri me dorë "Eja!" Xhimi kapërceu gardhin. Nusja hyri në dhomë e ai pas saj. Ajo uli grilat e dritares që binin nga rruga. Xhimi qe ndezur si petalet e bajames. Qe bërë edhe memec. E në këtë çast kur zemra i hovte si valë deti, dëgjoji zërin e saj:

- Kyçe derën! Dritaren nga ana e kopshtit e ke të hapur, në rast të ndonjë vizite të papritur, kërce...

Djali sikur u çlirua, mbylli me shpejtësi derën e me po atë shpejtësi desh të çkyçte një portë tjetër, ku hapej një stinë e pa kaluar ndonjëherë në jetën e tij. Ajo e sundoi situatën dhe i vuri gishtin tregues tek buzët e tij të përflakura.

- Mbase ke detyrë nga babai të më rrahësh, apo në ndonjë mënyrë

tjetër të më ndëshkosh!? - u gajas së qeshuri Nusja e Detarit.

- Për të të kalbur në dajak kam ardhur! – munda të artikulojë Xhimi dhe të dyja duart...i vajtën mbi gjinjtë e gufuar të Nuses.

- Askujt, asnjë fjalë, askujt! Kam nevojë të më...rrahësh me atë dajakun që the, - pëshpëriti Nusja me afsh pas ledhatimeve të parreshtura të gjimnazistit të harlisur...

Pas këtij harbimi dhe dehjeje, Xhimi doli nga dritarja që të hidhte në kopësht, dhe ngadalë e që të mos e shihte kush, kapërceu gardhin... Po ditët kalonin e me ditët rritej edhe shqetësimi i të atit. Priste t'i fliste për rengun që kishte menduar, aq sa për ta nxitur që të shpejtonte, nuk ia kurseu dhe një kartmonedhë tjetër, me të cilën Xhimi i bleu Nuses së Detarit një parfum ndër më të mirët e tregut. Por, siç kemi thënë, babait një ditë i kërceu damari. Iu turr të birit, më shumë për ta nxitur se sa për ta qortuar.

- Punët e mira bëhen ngadalë, o ba! – i tha Xhimi.

- Ta kam dhënë fjalën që do i bëj diçka sa ta mbajë mend tërë jetën...

Kur u poqën qershitë, i ati papritmas iu qep shtratit. Për ta vizituar, ndër të parat ia arriti Nusja e Detarit. Ajo solli edhe dhurata. Plaku u gëzua si kalama. Pasi u largua Nusja, Xhimi e shikoi në sy babain. Ky vuri buzën në gaz.

- Bëre mirë që s'i bëre ndonjë gjë të papëlqyer Nuses. Gabon plaku, or bir! Gabon.

Nëna e Xhimit, që ishte mësuar me budallallëqet e të shoqit, s'u durua e i tha:

- Je plak matuf!

U shërua plaku. Kaloi edhe gushti. Xhimi herë pas here kapërcente gardhin. Gjelat e pulat qenë bërë të "urtë" e nuk hynin të kullosnin në pronat e komshinje!...Se kishte kush kulloshte në "pronën" e komshinje...

Ia behu vjeshta me shirat e stinës. Xhimi shkoi në fakultet. Nuses iu kthye burri nga deti. Po si erdhi edhe shkoi. Ndërsa Xhimi, kur kthehej me pushime në shtëpi, gjithnjë do ta gjente të hapur dritaren e shtëpisë së Nuses së Detarit, në çdo stinë të vitit...

UNË DOKTORI

Pushimet verore kishin nisur që në fillim të korrikut. Tollovia kishte mbërthyer Plazhin e Vogël, prandaj unë dhe Gaci u morëm vesh të linim plazhin e qytetit dhe të shkonim në Plazhin e Madh, për të pushuar dhe argëtuar.

- Jemi më të lirë atje. S'na vë kush vesh, i ikim syrit dhe gojës së llafazanëve, - thojë unë dhe Gaci, kolegu im.

Ulqini është i vogël, por gojën e ka të madhe, thojë unë duke përdorur fjalën e urtë ulqinake, e cila më pëlqente shumë. Aforizmi sqaronte se në çdo qytet të vogël, thashethemet janë specialitet gati më shumë i meshkujve sesa i botës femërore. Si të them, ndoshta u kanë ngapak edhe lezet, me kafe përpara. Me mendimin tim pajtohej edhe Gaci.

Të nesërmen, me autobusin e paraditës, arrita në Plazhin e Madh. Gjeta vend të lirë, edhe pse tollovia vërehej si në ranë edhe në ujë. Plazhitesha duke pritur mikun tim, Gacin, i cili priste ca mysafirë për t'i vendosur në shtëpi. Por si për habi, ai po vonohej. E në këto çaste, kur s'kisha as me kë të bisedoja e as me çfarë të merresha, nisa të portretizoj me vete shokun tim, Gacin. E pëlqeja gjeturinë dhe mënçurinë e tij, i cili shquhej për zgjidhje elegante, disi i rregullonte daljet tona "beqare" në plazh me shumë takt. Dhe ashtu, me mendime duke pritur Gacin, jo larg meje, një tollovi më çoi në tjetër "botë". Nga uji doli një vajzë bukuroshe, por vaji i saj dhe frika i tuboi të pranishmit, të cilët në ato çaste ishin pranë dhe s'dinin si ta ndihmonin gocën që ishte zhgrehur në vaj dhe qante me të madhe, duke thënë mes ngashërimeve:

- Më dhëmb këmba, këtu, këtu tek shputa e saj...

Thoshte kështu, dridhej e hidhej nga dhimbja. Ndërkohë, pranë saj u afrua dhe një zonjë, me ca flokë të thinjura në tëmtha e kështu topçe në aksesoret trupore.

- Mos u trëmb, bijë e mamit, do të kalojë, se mos të ka djegur ndonjë kandil deti...

Ndërsa një trashalug, si iu afrua vajzës dhe ia pa këmbën, deklaroi me pompozitet:

- Mojt zonjë, këtë e ka ngrënë gjarpëri i detit, si një e një bëjnë dy.

Sa tha kështu, dikush u gjet dhe e pyeti:

- Mjek jeni ju?

- Jo, jam matematikan!

- Aha!...

Unë s'munda të rri duarkryq. Dhe me nxitim çava tollovinë.

- Ju lutem zonja e zotërinj, më lironi rrugën!

Mbase serioziteti im në këtë rast i bindi të gjithë se unë duhej të isha mjeku i plazhit, ndaj ma hapën rrugën drejt vajzës në të dyja krahët. Para meje rrinte vajza e frikësuar, e cila posa më pa, më kqyri drejt e në sy, duke shpresuar në ndihmesën time.

E ëma, me lot, qante më shumë se e bija. Më pa me habi dhe sikur një kurajo iu ngjall, sidomos kur dikush nga turma tha me zë të lartë:

- Doktor, hapuni se ia zutë frymën!

Sigurisht që unë, i lindur e i rritur buzë detit, me përvojën jetike, sa ia pashë shputën e këmbës, konkludova:

- Jo, s'e ka pickuar gjarpëri i ujit, siç dëgjova të thoshte një zotëri këtu, por rançi.

Sigurisht që shumica e atyre që na rrethonin as e dinin se kush ishte rançi, po kjo pak rëndësi kish për mua. E rëndësishme ishte që vajzës një orë e më parë t'ia hiqja dhimbjen e frikën që e kishte pushtuar.

- Hajde, zemër, - i thashë, - ta vendosim këmbën në rërë të nxehtë dhe do ta shohësh se çfarë ndikimi do të ketë...Edhe pak do t'i pushojë dhimbja, kurse turma më vështronte me dyshim se në isha mjek apo xherah. Vajzës i qitja rërë të nxehtë, ia ndrrroja vendin në rërë, ndërsa ajo nisi pas pak të qetësohej.

- Më pak kam dhimbje, më mirë jam - nisi të çlirohet ajo nga dhimbja, t'i vinte si valë deti edhe buzëqeshja në fytyrë, ndërkohë që turma nisi të duartrokasë e brohorasë:

- Bravo, doktor! Të lumtë, doktor!

E ëma e vajzës sa nuk fluturonte nga gëzimi. Dikur ajo e mori vehten nga emocionet që e kishin pushtuar, dhe duke më kapur me respekt duart, më tha:

- Doktor, sa duhet të paguaj? Të ruajtë Zoti! Më shpëtove vajzën! Të lutem, mos më kurse!

Unë buzëqeshja e me atë buzëqeshje sikur i thoja vetes se sa mirë është të jesh doktor. Njerëzit më shikonin me butësi e simpati dhe më falenderonin për sjelljen time humane, ndërsa e ëma pyeste:

- A ka nevojë të shkojë vajza në ambulancë? A ka rrezik?

- Jo, zonjë, - sqaroja unë. - Edhe njëherë, vajzën nuk e ka kafshuar asnjë gjarpër, por thjesht ka shkelur në peshkun ranç. Ai në kurriz ka një therr, e cila posa shkelet, lëshon një lëng e në çast shkakton dhimbje të mëdha, por që s'ka asnjë rrezik për shëndet, bile lëngu shëron reumatizmin.

Unë u shkëputa nga lëvdatat duke qenë i vetdijsëm se nuk bëra diçka të madhe, ngase rançi më kishte therë disa herë në peshkim. Skuqesha ngapak me titullin doktor. Dhe ashtu në heshtje, u largova. Prisja Gacin, i

cili po sa e mori vesh rastin, qeshte me të madhe me mua...

- Të kqyri ndonjëra, aman, ma trego se cila ta vuri syrin? - pyeste shoku im, por unë, ngase në të vërtetë nuk kisha diçka të re në atë fushë, ngurrova, veçse në heshtje qortova vehten që nuk kisha zgjedhur dikur të bëhesha mjek, edhe pse e doja profesionin tim të mësimdhënësit.

Po s'thonë kot se njeriu dy herë bën gabime të pandreqshme në jetë, kur zgjedh profesionin dhe kur zgjedh gruan, megjithëse për këtë të dytën ka plot që ia kanë gjetur rrëfanen. Pasditja erdhi shpejt, maistrali i fortë sikur e prishi atmosferën e plazhit, një erë pështjellizë ua merrte çadrat plazhistëve. Unë e Gaci pimë kafënë në tarracë dhe kundronim mysafiret. Fytyrat e panjohura.

- Është dashur të shkonim më mirë në plazhin e "Safarit", pasi sikur zemrën e kishim atje.

- Shkojmë nesër, - propozova unë, - se sot u pa puna e plazhit, - ndërsa Gaci, në ndarje më tha se do të më telefononte për të shëtitur në mbrëmje.

Posa shkela pragun e shtëpisë, shoqja ime dukej e shqetësuar, por nuk fliste dot. Dikur më pyeti me kureshtje:

- S'e kam ditur se je edhe doktor. Jep ndihmën e shpejtë, por sytë nuk i kishe tek pacientja, por tek e ëma.

Unë nisa të shpjegoj rastin.

- I di, të gjitha m'i thanë. Ulqini është i vogël.

- Kush t'i tha?

- Ata që të panë...

Gruaja u ndal dhe shtoi:

- Je mësimdhënës e jo aktor. U bërë gazi i botës. Edhe doktor e luajte rolin?!

Unë s' dija çfarë t'i thoja. Dikur me mllef i mërrolur, pasi s'kisha bërë asgjë të keqe, thashë:

- Do të më tregosh, kush është ai që merret me mua?

- Më bënë telefonatë dhe deri në imtësi më sqaruan doktorllëkun tënd. Dhe ti tash trillon se të përcjellin spiunët, shteti, se ata s'paskan punë tjetër veç të merren me ty! Të na rrenojnë familjen...

Unë isha zënë ngushtë, s'po u besoja veshëve. Telefoni cingërroi.

- Zoti doktor, a dalim në shëtitje? - më ngucte shoku im, Gaci.

- Dil, dil se ke mundësi ta shërosh nënën e pacientes, - m'u turr me inat ime shoqe.

- Dalim bashkë, - i thashë, për t'i dëftuar se s'kisha kurrfarë takimi me ato që mendonte ajo.

- Jo, jo, ti e shoku yt nuk keni kohë për gratë tuaja.

Dola në shëtitje, sërish me Gacin. U ktheva herët. Se të kthehesha vonë asaj mbrëmjeje, jo bubullima, po shkrepitima e rrufe do gjuheshin drejt meje pa kaluar prakun e shtëpisë...

Gjithsesi, as unë e as Gaci nuk e zgjidhëm dot enigmën e telefonatës...

Novelë

Muzafer ÇAUSHI

DARK WALTZ

Që kur vajza ime nisi të flasë – e s’e ka humbur asnjë ditë – më ka mbytur me pyetje më të çuditshme. Deri sa i mbushi gjashtë vjet jam gjetur mirë dhe kam pasur sukses t’u shpëtoj kurtheve që m’i vente pa pushuar në çdo qoshe. I jam përgjigjur dhe ia kam shpjeguar edhe gjëra për të cilat edhe vetë kam ditur pak. Mirëpo, ia dilja, sepse çdo ditë e kam perfeksionuar shkathtësinë që, mungesën e njohurive, t’i kamufloj me grumbuj fjalësh të renditura për bukuri. Së paku kështu kam kujtuar, deri kur kam nisur të marr vesh sinjale të qarta të cilët thoshin se nuk më besonte plotësisht, se e sheh se i lako, por që donte që të bëja biseda me të dhe me lejonte të trilloja dhe të teproja. *“Fol për çka do, kallëzo ndonjë send, por vetëm fol me mua!”* – fliste shikimi i Hanës. Dhe, unë i kam folur, ndonjëherë e kam gënjyer, i marrë mendsh kam imagjinuar, madje gati jam krenuar si ia kam arritur të stis. Kam mësuar, gjatë asaj kohe, për shumëçka; kam shfaqur interesim për tema që deri atëherë i kisha të huaja dhe të largëta.

Fëmijët, me pyetjet e tyre, të shtyjnë të mendoni për njerëzit e shtazët, për dukuritë dhe marrëdhëniet, në një mënyrë fare ndryshe. Të nxisin të meditonin për gjërat për të cilat madje as që do t’ju shkonte ndër mend. Atëherë do të kuptoni se ata duan të dinë për botën më shumë seç dini ju vetë, e vërtet: ju bëhet e qartë se sa pak ju vetë dini. Dhe keni jetuar duke qenë bindur se ajo dije ka qenë e mjaftueshme, ndërsa çdo gjë më shumë do të ishte e panevojshme dhe barrë e tepërt.

Hyri në shtëpi e dihat, e lodhur nga loja në oborr tërë ditën e lume dhe, ashtu si pa dashje, sikur të mos kishte gajle fort, e shqiptoi pyetjen nga e cila sa më kapën dridhmat. Kaloi pranë meje duke mos më shikuar fare dhe duke mos e pritur përgjigjen shkoi në banjë, ndërsa unë i shqetësuar kam brofur në këmbë dhe zura të sillem nëpër dhomë. Si t’i jap përgjigje në pyetjen e cila do të çelë edhe nja njëqind të tjera, ndërsa unë as në atë të vetme nuk jam në gjendje për përgjigje? Edhe pse këtë pyetje e kam pritur me vite dhe e kam ditur se do të jetë e pashmangshme, u zura ngushtë dhe i hutuar. Si vajzës dhjetëvjeçare t’ia

shpjegoj se cila ishte *mëma e saj* e, kur as unë vetë nuk e di përgjigjen e vërtetë. Më pyeti pse mëma e saj është plakë, ndërsa të gjithë fëmijët e tjerë mëmat i kanë të reja, andaj unë, sipas zërit të saj, m'u bë fare e qartë se ka ardhur koha që tema e padëshiruar të hapet. Që pastaj të dalë biseda e papërshtatshme të cilën as që kam mundur ta parashoh si do të zhvillohet dhe si të përfundojë.

Kur Hana u kthye nga banja, nuk më gjeti në dhomë. U përvodha nga shtëpia edhe pa i lidhur këpucët dhe me setër në dorë e kam shtyrë mundësinë e përgjigjes së paku edhe për një kohë të shkurtër. Shkova në pyllin e pishave, jam endur pa ndonjë cak duke u përpjekur të qetësoja mendimet. Nuk ia dola edhe pse ishte vjeshtë dhe bregu i detit i shkretë dhe i qetë, ndonëse nëpër shkëmbinjtë e caktuar nuk kishte femra që bënë banjë dielli. Sikur ato të ishin aty, sikur era dhe shiu të mos i kishte shpërndarë në të gjitha anët, do të qëndroja skaj rrugës, do t'i shikoja dhe do të magjepsesha bukurisë së trupave të tyre të skuqura. E di se mu atë kohë do të isha larg nga çfarëdo *kallëzimi të imagjinuar*, por shmangia është përgjigjja ime e përhershme nga të gjithat me të cilat nuk jam i aftë të ballafaqohem. Kësaj radhe nuk kam kah t'ia mbaj, isha i vetëdijshëm, nuk kam mundësi të fshihem pas kurrigjeje. Mund të fshihem shkurt si një makush, e asgjë më shumë. Qëndroj lakuriq sikur para tytave për pushkatim, më sillej nëpër mendje ndërsa në ngërç trilloja si vajzës time t'i them se nëna e saj, përkatësisht gruaja të cilën ajo ashtu e quan – është nëna ime. Se për nënën e saj të vërtetë askush nuk di kurrigje, ndërsa unë pak më shumë. Më kujtohet vetëm muzika dhe veli i zi i tejdukshëm që e mbështillte atë. Më kujtohet, kurrë nuk kam harruar ngrohtësinë e trupit të *saj*, por që për këtë nuk do të dëshiroja të bisedoja me fëmijën. Si të merrja guxim t'i kallëzoj atë që askurrë askujt s'i kam treguar...

Askund nata nuk është më e zezë se në Valdanos. Askund terri nuk i mbështjell aq fort shkëmbinjtë, bie mbi det dhe mbulon ullishtat. Në një çast treten të gjitha format dhe ngjyrat, çdo gjë bie në heshtje dhe vdes, sikur ndonjë dorë gjigante të befasisht i ul roletat. Isha vetëm në sandall dhe kujtoja thënien popullore se në një terr të tillë nuk mund të shihet as gishti para hunde. Çdoherë kur isha në situata të tilla provoja vërtetësinë e frazave të tilla që përdoren dhe janë masa të përditshme. Disa, si ajo: *rrren si qeni ose pi si bolla*, as që dëshiroja t'u gjeja shpjegim. Si mund të merret për të saktë diçka që nuk mund të vërtetohet, ashtu edhe këto punë të kota i kam qitur manash duke mos provuar as t'ua gjej ndonjë domethënie të fshehtë dhe më të thellë.

Mu në mes të limanit pluskonte sandalli im, e unë shikoja kah qielli i errët me padurim prisja që dy ditë të niste hëna e plotë. Në mua kurë nuk

ka pushuar të ndalet kërshtëria e lindjes së ditës së re, perëndimi i diellit, rënia e territ dhe, gjithmonë, në minutë saktë, dalja e hënës. Kam pritur që nën fenerin e saj të vazhdoja të zija kallamarë. Çdo mbrëmje kam dalë në det vetëm dhe kësaj here u pendova pak për këtë. Isha fare i vogël në të gjithë atë errësirë, sandalli im ishte një lëvozhgë arre, ndërsa deti nën ne – një hon i pafund, i zi dhe i ftohtë. Më duhej dikush që të frikoheshim bashkë, mirëpo që të gjithë ortakët e vjetër i kam përzënë. Njëri fliste shumë, tjetri vetëm sa rrinte i heshtur, i treti patjetër vonohej dhe ishte i ngathët, ndërsa i katërti kishte qejf të urdhëronte, dhe këtë, në sandallin tim e kisha të drejtë vetëm unë. Asnjëri nuk më ishte i përshtatshëm, asnjëri për tamam; i ankohesha në papërsosmërinë e njerëzve, gjithkujt që kishte durim të më dëgjonte dhe, e vërteta, dëshiroja ta thosha vetëm një të vërtetë të vetme lakuriqe: *dëshiroja të isha fare vetëm!* Mirëpo, nuk provova të merrja guxim ta thosha këtë botërisht, sepse kisha frikë se çka do të thoshin njerëzit për këtë Shpeshherë kam dashur të rrija larg tyre, mirëpo, megjithatë, nuk isha indiferent se çka do të mendonin për mua, meqë e di se për të vetmuarit të gjithë mendojnë njësoj: *janë ata të cilët askush s'i do ose janë ata që s'e donë askënd.* Gjë që njësoj është jonormale dhe që s'aprovohet. Por jo edhe plotësisht e saktë, sepse në shembullin tim ajo teori e ka shfaqur brishtësinë e vet të plotë: unë nuk i kam ikur plotësisht shoqërimit me njerëz, por që edhe ata nuk më kanë qitur anash plotësisht. Jemi dashur dhe shoqëruar, por me masë – nga pak. Në një sandall, të rrethuar me det, dy njerëz, deshe s'deshe, janë një botë e veçuar, një mikrokozmos në të cilin bëhet muhabet, dashurohet, urrehet, hahet, pihet, pirdhet dhe shurrohet, e ky do të ishte një intimitet i tepruar të cilin unë nuk kam dashur ta ndaj e as ta duroj fare. Prandaj marrëdhëniet e mia me rrethin janë vendosur në një masë që durohej. Sipas nevojës! Pikërisht ashtu: *aq sa kush kishte nevojë për kënd.* Sepse, nëse do të rrimë shtrembër e të flasim drejt, nevoja është motivi instinktiv për afrimin dhe bashkëjetesën. Dashuria dhe me demok dhënia e plotë e vetes, më së shpeshti janë vënie bast për realizimin e dobisë së paramenduar. Është një sakrificë të cilën Zoti, herët vonë, e besojmë këtë, do ta shpërblejë. Gjithmonë më bën të qesh dhe së rish më kënaq e vërteta e thënë me spirituoizitet se “*meshkujt e kanë trilluar dashurinë që sa më lehtë të arrijnë... trupin e femrës*”.

Hëna prapë ishte e saktë. Ngadalë ngrihej perdja e rëndë sikur e vënë në lëvizje me një kumbim të një zileje të sahatit dhe ndriçimi i zbehtë e munda atë zbrazësi natyre vergjinë. U dalluan majat e kodrave të zeza përreth dhe u duk ndarja e e përjetshme e tokës dhe qiellit. Njëkohësisht me daljen e atij portokalli të madh, sikur të vinte nga andej, duke

zhubravitur pyllin e ullishtës, ia nisi era e lehtë dhe e ftohtë që trazoi syprinën e detit në liman. Po kjo nuk ishte veç një erë e zakonshme, veç ajër në lëvizje. Ajo nuk ma prekte fytyrën, nuk m'i ngatërronte flokët, e as që ndija të ftohtë në duar, jo. Ishte ai një zë, jashtëtokësor, një zë magjepsës. Muzikë që më rrëmbeu dhe më futi në një gjeratore. Isha i mrekulluar, i trembur, i trishtuar, i habitur... Vështroja i magjepsur, pa dëshirë që të mbrohem dhe iu lëshova plotësisht tingujve hyjnorë, i paaftë dhe i dobët në mes të asaj shakulline. Prisja se kur do të më thithë ajo vorbull, si ndonjë lavaman gjigant dhe pas disa spiraleve me theqafje do të rrjedh në fund... Në vend të kësaj, me tërë fuqinë kam rremuar drejt bregut, kah burimi i valcerit magjik që organot e ullinjve e tërhiqnin dhe e shpërndanin sikur uji tushin në letër.

Duke e shkuar nga deti e ndriçuar nga hëna, bregu i njohur dukej çuditërisht dhe i huaj, edhe pse e kam ditur secilin shkëmb, gur dhe buq. Çdo zavalë, çdo zhurinë. Që nga rinia ime e hershme ai është deti im, bregu im, shkëmbinjtë e mi, me të gjitha ato femra të reja që vijnë aty. Vija pas tyre, isha sateliti i tyre, hija e tyre, shpirti i mirë i tyre që i do dhe i mbron. Sepse unë jam magjepsur me bukurinë e tyre, ndërtimit harmonik të trupave të tyre lakuriq, të lëkurave të lëmuara. Kurrë asnjëherë si bëra gjë të keqe, e as që më ka shkuar në mend t'i trazoj, edhe pse ndonjëherë, duke mos e kuptuar se vetëm jam një estet, hidhëroheshin dhe ma thoshin ndonjë fjalë të keqe. Ndodhte që isha i detyruar të ikja përpara partnerëve të tyre, kabadainjve të tërbuar që kurrë nuk i lenin të qeta. Që pa pra i kanë ngacmuar dhe prekur, ndërsa shtiheshin kinse e mbronin nga unë, i cili butë, me shumë butësi i ledhatoja – me shikime.

Tash ishte vjeshtë dhe plazhi ishte i shkretë edhe ditën, e lere më natën. Por, për çudinë time, jo edhe kësaj nate. I paramendova *hijet* dhe lëvizjet e tyre edhe pa iu avitur fare bregut. Por, kur sandallin e gastova pranë kepit të madh dhe hipa në bash, fare qartë i dallova: *femra të reja, të panjohura, hidhnin valle në zhurinë*. Silleshin në rreth, duke e përcjellë ritmin e valcerit të ullishtës dhe, të marra mendsh, kthenin kokën prapa. Flokët e tyre të gjata dhe të drejta valëviteshin në erë dhe përthithnin argjendin e hënës, ndërsa nëpër velet prej rrjete dalloheshin trupat e tyre, të bardhë dhe fort të bukur. *Ato* as që preknin në tokë, ato pezullonin me duar të hapura dhe sy të mbyllura. Fare të verbra dhe të padukshme për botën që e rrethon, të humbura në transin e valles, dukeshin joreale dhe i bëja vetes pyetje se mos jam në ëndërr. Qëndroja i heshtur dhe pa lëvizur kapakët e syve, vështroja lëvizjet e duarve skofiare, fluturimin e flokëve, dredhimin e shtateve dhe të veleve prej ajri. I magjepsur shikoja bukurinë dhe harmoninë e lëvizjeve, ndërsa unë isha i shtangur në një pozitë të

pazakontë nga e cila të dhemb tërë trupi. Mirëpo, nuk ndija ndonjë dhimbje, nuk isha i vetëdijshëm i magjepsur nga pamja joreale. Kënaqesha me vallen, unë i cili konsideroja që vallëzimi i të rriturve gjithmonë ishte diçka pa kuptim. Unë i cili gjithmonë e kam pasur bindjen se vallëzimi shërben për t'u dëftuar dhe grishur partnerin. Një lojë rituale e shtazëve për ndërzim... Nuk e di e as që do ta mësoj ndonjëherë cili ishte më i humbur në dalldi – ato duke vallëzuar apo unë duke i shikuar, por që e di mirë se ajo pamje, e cila në një çast më magjepsi dhe më bëri për vete, u bë pjesë imja e përjetshme.

U ktheva prapa, rremoja, largohesha nga bregu, duke mos qenë i vetëdijshëm i lëvizjeve dhe veprimeve. Ikja edhe pse nuk dëshiroja, largohesha, dhe hapja sytë që përmes shkëmbinjve të shihja edhe ndonjë shkëlqim të rrezeve të hënës në trupat e atyre magjistareve. Dëshiroja të kthehesha, ndërsa rremoja me sa fuqi që kisha. Tashmë isha mjaft larg bregut, u pashit muzika dhe humbi pamja, ndërsa unë ktheja kokon pa pra prapa, dhe i përhumbur kërkoja diçka nëpër sandall, duke mos ditur fare se çka. Më dikur më ra në mend se në terr kërkoj nëpër torbën e peshkimit grepat – po unë kisha ardhur për të zënë kallamarë. Nata është me hënë, ajo llambë qiellore, ato qenie të mrekullueshme të detit do t'i mbledhë dhe sjellë nën sandallin tim, ndërsa peshkatari në mua, i pangopshëm dhe gjakpirës, do ta mbushë kovën duke pasur frikë se mos është e vogël dhe se nuk është mbushur plotësisht. Qëkur jam pajtuar me bindjen se në peshkim bëhem *unë* i vërtetë se në ato çaste del në pah ndjenja vrastare imja, se jam një bishë e egër e zakonshme. I njëjtë, fundja, si të gjithë njerëzit kur heqin maskat dhe i lënë prangat e edukimit, arsimimit, moralit dhe civilizimit, që i shtrëngojnë, u bëjnë varrë dhe i pengojnë. Nga të cilat kllapa dëshirojnë të dalin, të lirohen.

Mora peshkafondin dhe e lëshova najlonin. Bëja lëvizjet e zakonshme me shkathtësi të përditshme, pa ndonjë vullnet dhe kënaqësi. Dhe, puna nuk më donte: najloni më ngatërrohej, majat e grepave kapeshin nëpër rrobat e mia të shtatit, më thernin, më dhembte dhe unë përnjëherë u zgjova. Ky nuk jam unë, më vetëtiu nëpër kokë, këta nuk janë gishtërinjtë e mi. Kjo është një makinë që bën sikur unë, është e ftohtë, e pandjenja dhe pa ndonjë vullnet – nuk mund të peshkohet kështu... I ktheva mjetet e peshkimit në torbë, e ndeza motorin dhe, me gjithë gazin ia dhashë prapa... Uturima e motorit ma treti jermin dhe unë prapë u bëra i vetëdijshëm se isha i vetëm dhe i pavlerë në mes të asaj lartësie të pakufishme mbi mua dhe asaj thellësisë misterioze nën mua.

Nuk arrija të qetësohesha dhe të ngroheshja as në shtëpi pranë shporetit, nuk më ndihmoi çaji e as rrobat e terura. E pastaj, tërë natën e

lume kam shikuar tavanin, e kam hapur dritaren dhe jam shtangur në Hënë. A thua rrinë edhe tash ato femrat e reja atje, po me këtë ndriçim hënë, në mes të asaj muzike? A thua: *ato* vërtetë ekzistojnë? Po a nuk janë pjellë e *imagjinatës*, *frikës*, apo *epshit*!? Po a nuk jetojnë vetëm në përralla? Apo, të gjitha këto i pashë ëndërr, kurrgjë e asgjë s'ishte, unë vetëm kam imagjinuar, po *më dalin mendtë*, apo çka po ndodh? A mos është vetmia shkaktare e çmendjes tim? A jam jonormal pse jam më ndryshe, pse nuk pajtohem në skemën e vizatuar për mrekulli? Moshatarët e mi tashmë janë martuar dhe rritin fëmijë, trëndafila dhe barkun, ndërsa unë jam *vetëm*. E vërteta, jetoj me nënën dhe s'është fjalë që s'e dua (o, përkundrazi!) por vetëm, vetë me këtë që më del fjala *vetëm*, jam thellë i bindur se nuk duhet të jetë pranë meje vetëm kjo. E *tjetrën* nuk di ta gjej. Nuk di të sillem në shoqërinë e femrave të reja, jam i hutuar dhe i përmbajtur, andaj ndikoj refuzues. Ato mendojnë se i urrej, se nuk i dua, e sikur të dinin sa i dëshiroj. Veç sikur ta merrnin me mend me sa epsh i lakmoj. Vetëm sikur ta merrnin me mend se sa vuaj për shoqërinë e tyre, për preket, butësinë e tyre... Por kurdo që jam gjetur në afërsinë e tyre unë kam ikur. Kam trilluar arsye më të pabesueshmet vetëm që të largohesha, isha i çuditshëm, qesharak dhe hutaq, këtë e di. E kur ndodhte, së fundi, të ikja nga shoqëria për të cilën kisha epsh, në çast qetësohesha, ndërsa pastaj vuaja gjatë dhe mallkoja atë që më ka krijuar të këtillë. Dhe i kam premtuar vetvetes se do të ndërrohem, se do ta çel fytin e hap gojën, se më nuk do të përsëris shmangiet... Dhe prapë është përsëritur. Atëherë të gjithë hoqën dorë prej meje, më ranë vijë dhe më fshin defterit. Më këmbëngulëse ishte nëna që mundohej të ma mbushte mendjen të martohesha, të krijoj familje, por që në fund edhe ajo hoqi dorë. U pajtua një ditë se djali i saj është *i veçantë*, se nuk është si moshatarët e tij dhe vazhdoi të më donte e të kujdesej për mua. Jam *tjetërsoji*, *i krisur* dhe *i çuditshëm*, por i saj.

Ditën e nesërme jam përpjekur t'i davaris mendimet nga nata e kaluar në Valdanos. Dhe, e vërteta, për asgjë tjetër nuk kam kujtuar. As që më ka shkuar ndër mend që të shkoj prapë atje e të zë lignje, mirëpo që pasdreke, më herët se kurdoherë tjetër, i kam përgatitur mjetet e peshkimit dhe, veshur e mbathur, kam shikuar orën. Mu sikur natën e kaluar unë nuk kam qenë i zoti i qëllimeve dhe veprimeve të mia, unë nuk kam mundur ta sundoj vetveten. Këtë e bënte dikush tjetër, më udhëhiqte ndonjë dorë që s'shihej në mua, dhe unë nuk kam mundur të ndahem dhe të shkoja kah dëshiroja. Nëse kam qenë ndokund tjetër dhe kam dashur...

Në muzg, kur çmenden ngjyrat në perëndim, isha në det dhe peshkoja kallamari. Më saktë, vetëm sa kam bërë lëvizjet e ditura, dhe ashtu tërhiqja dhe kapja ndonjë bukuroshe agresive, por që kjo s' ishte peshkim, por pritje e natës. Shikoja në errësirën e pyllit të ullishtës dhe, kur nëpër trungjet e shtrembra e kurorave me pak degë depërtuan rrezet e para të hënës, në çast dallova trupa në lëvizje. Më dukej se dëgjoja hapat, dalloja lëvizjet e duarve, kërcitjen me gishtërinj... Më kapën dridhmat, më kapi tmerri dhe e pata fare të qartë pse vendasit gjithmonë ia kanë frikën natës në ullishtë; ajo përnjëherë ngjallet, ullinjtë ecin, i ven në lëvizje trupat e vet me bira e gunga dhe u përngjajnë njerëzve! E njeriu e di se, krahas të gjithëve lugetërve dhe përgjëratave të cilat i ka krijuar frika e tij, megjithatë, më së shumti duhet t'ia ketë drojën – njeriut.

Hëna mbisundonte në qiell dhe *ato* prapë ishin aty. Në të njëjtin vend, me të gjitha *ato* flokë të argjendta, me të njëjtën muzikë dhe vallëzim. Edhe unë, në sandallin tim – i magjepsur dhe në vegime. Por që u tranda i tmerruar, s'isha vetëm: *vajza* pezullonte e tejdukshme dhe e lehtë mbi pajolla dhe më shikonte me shikonte me do sy të xhamtë dhe uxor. Më shikonte me kureshti duke shtrembëruar qafën, si një fëmijë dhuratë e mbështjellë në letër. Atëherë u qetësua, sikur të merrte pozë, u soll, e kënaqur me vetveten, u shikua në sipërfaqen e qetë të detit. Ishte afër, ia kam ndier frymëmarrjen dhe mundja ta prekja, mirëpo unë u përmblodha dhe u përngjita skamit të lagshtë të bashit. Dallova, pastaj, si largohet, si rrëshqet nëpër një pllakë të rrafshët dhe të errët. U zhduk pas shkëmbit dhe pas pak hyri në valle me shoqet e veta. Mirëpo, jam i sigurt se nuk rrehem, *ajo* nuk ishte e dalldisur si *ato*, meqë pa pra hidhte shikimin kah sandalli im. Dhe, pikërisht kur kam provuar të lirohem nga fijet e forta që më mbanin lidhur, kur desha të ikja i vendosur që kurrë më të mos kthehesha, ajo prapë ishte aty. Më shikonte në sy, ma shtriu dorën dhe më preku në faqe. U largova ca, bëra me trup përmbropa, sa nuk u shtriva në bash. Ma preku hundën, me gisht ma prekte profilin, lunte me flokët e mi, e pastaj ra mbi mua dhe mi ngjiti buzët e saja për të miat. Oktopodi i ngrohtë m'u ngjit për trupi, ndërsa veli ajror u derdh mbi dhe ma mbuloi fytyrën. Ngrohtësia e saj e shkriu akullin që më mbante në pranga që kur di për veten.

Kurrë më nuk do të vij këtu, e kam ditur, që në çastin kur gotullës ia ktheva shpinën. Kurrë nuk do të kthehem aty dhe kurrë më nuk do ta shohë *magjistaren*, aromën dhe shijen e së cilës e kam pasur përreth. Ka marrë fund, ajo më s'është, isha i dëshpëruar, ajo më nuk është e njëjta, ia kam prishur bukurinë, e kam përdhosur. Apo më ka përdhosur mua, më ka bërë një maskull të zakonshëm, s'e di, por që në çast të gjitha kanë

ndryshuar. Unë tash jam i njëjtë si të gjithë të tjerët, jam rrëqethur, unë e kam shfrytëzuar, e kam përdorur trupin e saj. Ndërsa ai është i krijuar vetëm për ta shikuar, të nderohet dhe t'i mrekullohesh...

Shiu dhe shiroku, vjeshta e vonë me lagështi, më ndan nga lundra dhe peshkimi, edhe nga tundimi që nëpër hënë ta kërkoj. Për herë të parë në jetë më pëlqeu shiu. Kisha dëshirë që ai të mos ndalet kurrë, që qelli të jetë gjithmonë i përhitur dhe Hëna kurrë më të mos depërtojë nëpër degët e ullinjve...

Jam i kënaqur me punën time, sikur ta kisha zgjedhur vetë. E ruaj pyllin e pishave nga zjarri. Ditët i kaloj në mes të detit dhe trungjeve me rrëshirë, mbi shkëmbinjtë të cilët si goca ruajnë perlat më të bukura – femrat. Të gjitha ato janë të miat, të gjithat i dashuroj, i ledhatoj me shikime, i puth me sy. Ndonjëherë dëshiroj të jem Diell dhe të mund t'i shikoj të gjitha gratë e botës njëkohësisht, t'u ledhatoj të gjithave lëkurën, t'i shkrij të gjitha me rrezet e mia, dhe trandem, qeshi me vetveten e marrë dhe e kuptoj sa aty jam që ta ruaj pyllin. Sesa të rinjtë janë të pavetëdijshëm dhe të papërgjegjshëm, si i hedhin bythçet e cigareve, si janë të gatshëm ta kallin edhe tërë botën, për çfarëdo kënaqësie të çastit. Sot jam kthyer nga pylli pak më herët. Shpresoj se fjalët që i kam përhapur nëpër qytet do ta ruajnë pyllin e pishave në vend timin. Të rinjtë nuk janë shumë të gatshëm të vërtetojnë se me terrin e parë nëpër pyllin e pishave me të vërtetë enden qenie të çuditshme që përgjojnë çiftet e dashuruara. Vetëm që t'i shikojnë apo...

Derisa rruhem dhe bëj dush, me qesëndi nënqeshem duke kujtuar djelmoshat e nxehur të kapluar nga frika, të rrëqethur, që në muzg, vajzushat e veta të hutuara i qesin nga pylli... Në të cilin disa çaste më parë në çdo mënyrë i kanë joshur apo dhe detyruar...

E vështoj këmbët e bardhë pas pale sa kohësh. Nuk i kushtoj kujdes veshmbathjes dhe rrobat e mia prej pylltari më përgjigjen dhe më rrinë mirë, por që sot është një ditë e veçantë – Hana ime është bërë madhore. I ka mbushur tetëmbëdhjetë vjet, është një tamam vajzë e madhe.

Zot, si fluturon koha: kujtohem sikur të kishte qenë dje kur nëna, si e hutuar, endej nëpër shtëpi, duke mbajtur fort para duarsh shportën e thurur, duke mos ditur çka të bëjë me të. Bënte ta ulte në tavolinë, pastaj në kolltuk dhe, në një çast trandej e edhe më fort e shtrëngonte, përqaftonte atë dhuratë të mëngjesit që e gjeti para derës së shtëpisë. E shikoj duke qenë mahmur ende pa u zgjuar dhe kurrgjë nuk e kisha të qartë. U nguta pas saj dhe mezi e zura dhe e ndala. Shikova brenda në shportë që ishte e thurur me kujdes nga fijet e barit të butë, të tharë që e qet deti në breg dhe e dallova fytyrën e zbehtë të fëmijës së porsalindur,

që dukej edhe më i bardhë, duke qitur kokën nga ai mëndafsh i zi joreal. Dhe menjëherë e kam ditur! Vetëm fytyra që ka përthithur rrezet e hënës mund të jetë ashtu e shkëlqyeshme, vetëm mëndafshi që e ka mbështjellë trupin e *zanës time* mund ta ketë atë ndriçim! Vetëm *ajo* mund ta dërgojë një dhuratë të këtillë!

Kanë kaluar më shumë se nëntë muaj të mallit tim për *të*, gati treqind ditë të permallimit për të që më ngulfate... Vajzusha e zbehtë ka ardhur të rrinte. Me fytyrën e vet si Hëna, e solli edhe emrin e vet – Hana.

U rrit me mua dhe nënën time dhe – pa pra bente pyetje!

Kur iu jam shmangur t'i përgjigjem në atë më të vështirën, por më të natyrshmen, kur kam ikur dhe jam fshehur pa ndonjë mjeshtri, duke mos i thënë asgjë për mëmën e saj, ajo pushoi të pyeste më për çka do. Apo, në një çast iu është bërë e qartë çdo gjë ose, ndoshta, ka kuptuar se është një punë e pamend të dijë për secilën lule, bletë dhe detin, e të mos dish se kush të ka lindur, s'e di, por që nuk më ka pyetur më. Isha i shkarkuar, i lehtësuar dhe ia dija shumë për nder.

U rrit e rrethuar me kujdesin dhe dashurinë tonë, me durim dhe butësi.

Sa rritej, tërhiqej në vete, rrinte e vetmuar, dukej misterioze...

Prita që të shkojnë shoqet e saja, që të mbetej vetëm në dhomë. Ngadalë, i shqetësuar dhe i lumtur, me një dhuratë të bukur për ditëlindje në dorë, e shtyra derën e dhomës së saj dhe hyra në gjysmerrësirë. Dhe, u ndala pa frymë, u shtanga, duke u gjendur në çast, sikur asaj natës së dikurshme, në atë shtjellën e muzikës së njohur. Dhoma e Hanës ishte e mbushur me atë melodinë e *valcerit të ullishtës*. Një zë femre, joreal në bukurinë e vet, superior mbi të gjithë tokësorët, vinte nga kutia në dollap, në mes të librave dhe kukullave. Pranë atij aparati muzikor ishte një mbulesë plastike e një kompakt disku me një fotografi të një vajze e cila aq fort i përngjante Hanës, sa që në një çast kujtova që është mu ajo. Mirëpo, nën atë figurë me fytyrë të zbehtë, shkruante *Hayley Westenra*. Me shkronja të vogla: *Dark Waltz*.

E kërkova me sy Hanën, por ajo nuk ishte në dhomë. Në majë të gishtave i jam avitur derës së hapur të ballkonit dhe e dallova *bijën time* sesi me duar të shtrira shikonte Hënën. Trupi i saj ishte i mbështjellë me velin e zi që valëvitej nga era, ndërsa shputat e këmbëve nuk e preknin tokën. Pezullonte e hutuar, e verbër dhe e shurdhër për të gjitha rreth vetes. Nuk më dalloi dhe nuk u kthye pas. Unë qëndrova i drejtuar, i shtangur dhe i memec e vështroja të panjohur dhe të largët...

"Edhe *kjo*, domethënë, dhe *kjo*!" - parandjeva, ndjeva, kuptova...

Pastaj, duke u tërhequr ngadalë pas, dola nga dhoma. E avita derën dhe, duke u mbështetur në të, dëgjova muzikën e krijuar në errësirën e ullishtës...

Nesër është ditë e re, ditë me diell dhe mot të kthjellët, parashohin metereologët. Do të shkoj herët në vendin tim të punës; do të ketë njerëz që shëtisin dhe bëjnë banjë deti, që kanë qejf edhe të ndezin skarë, ndërsa shkëndijat fluturojnë në të gjitha anët. Ka kohë që s'ka rënë shi, çdo gjë është e thatë dhe kap flakë si baroti. Më duhet të nisem që me agim, unë nuk kam orar pune deri në vjeshtë. Prandaj duhet të bie të flejë herët, është mirë që sonte të ngihem gjumë.

Hanës dhuratën do t'ia lë në tryezën e kuzhinës, që ta çelë ajo vetë dhe të gëzohet në mëngjes, deri sa të presë të valojë qumështi për kafënë e saj.

(E përktheu nga origjinali: Hajro Ulqinaku)

Roman

Andrej NIKOLAIDIS

I BIRI

(Fragment)

*O sa e qetë ka qenë shtëpia kur babai
ka shkuar në terr
(Ëndrra dhe errësimi, Georg Thakl)*

*Secilin nga ne, pa marrë parasysh kush është dhe çka bën, me vrazhdësi e
shtyjnë prapë në vetveten dhe ai bëhet ankth i netëve që i drejtohet
vetvetes
(Bodrumi, Thomas Bernard)*

I

*Gjithçka do të kishte qenë ndryshe sikur t'ia kisha dalë ta ndalja
krupën, mendova.*

Nëpër grilat e lëshuara e pashë diellin. E ka humbur tërë forcën dhe tash, i pafuqishëm të djegë, humbet pas kurorave të ullishtës që shtrihej deri te zhurina e Valdanosit, dhe më larg deri te Krruçi e Bushati, të asaj gjiri përplot me pushues, të vendosur që trupat t'ua thithin edhe rrezet e fundit kancerogjene, para se të kthehen në shtëpi dhe lëkurët e djegura t'i njomin me kopjet e parfumeve të shtrenjta, të veshin rrobat e veta tërheqëse dhe të ngarendin deri në diskoteka e tarraca me muzikë popullore, të bindur plotësisht se sonte do të shtrihen mbi një trup të huaj me lëkurë të djegur të shkallës së tretë, se do t'ia arrijnë pastaj ta harrojnë një krijesë njerëzore, ngjashëm me vetveten.

Në fillim qeshë i vendosur që edhe një kohë të rrija shtrirë në shtrat, por m'u desh të ngrihesha, sepse qelbësira e djersës në dhomë nuk mund të durohej. Dhoma është nga ana perëndimore, mendova, prandaj

pasdreke në të është të nxehtë si në shkritore. Të gjithë pasdreken dielli u bie mureve. Madje, edhe kur i mallkuari perëndon, nxehtësia e tij del nga muret. Gjatë tërë natës muret më gjuajnë me nxehtësi. Që kur kemi hyrë në këtë shtëpi, që kur për herë të parë kam rënë në këtë shtrat – unë djersitem. Më del gjumi në tre të mëngjesit dhe më duhet menjëherë të çohem, sepse nënkresa dhe çarçafët janë të qullur me djersë, për atë qelben, prandaj qelben sa s'ta merr mendja, thjeshtë sa s'durohet. Më del gjumi në mes të natës dhe më duhet të ngihem, vetë trupi më përzë nga shtrati.

Ka qenë vendim katastrofal të zgjidhej pikërisht kjo odë për dhomë gjumi. Një ditë në të futëm shtratin, dollapin dhe raftin, dhe mu atë ditë, edhe pse këtë do ta kuptojmë më vonë, ka qenë fundi për jetën tonën bashkëshortore. Me asgjë nuk mund të kalohej nata në atë dhomë, gjithsesi jo diçka e brishtë, aq e pagjak, si kurora jonë martesore.

Dy vjet kam qitur djersë, jam zgjuar i tmerruar me kundërmimin e trupit tim, me orë në ballkon kam pirë kafe, në agim pak kohë, prapë, do të flija në divan në dhomën e ditës. I shkallmuar nga pagjumësia dhe të lodhurit do ta prisja me përqaftim kur do të zgjohej.

Dy vjet jam përpjekur të kuptoja se çka nuk është në rregull, pse çdo gjë e mori teposhtën, dy vjet jam përpjekur ta vë në lëvizje trurin, i këputur me pagjumësi dhe me pakënaqësinë që e mbushte këtë shtëpi. Dy vjet nuk ia dola as që të kujtoja gjë të mençur. Dy vjet ashtu dhe pastaj çdo gjë ka marrë fund. Shkoi. Tha *nuk mundem më* dhe iku.

Në atë çast jam hedhur në shtrat në të cilin edhe mbrëmë, në ritualin tonë të hipokrizisë, njëri-tjetrit i kemi thënë *të dua*. Më ka zënë gjumi deri sa kam rënë. Jam zgjuar në djersë, si gjithherë.

Me të vërtetë ka ikur, ishte gjëja e parë që mendova kur i hapa sytë. Ajo më nuk ishte. Shtrati ende kundërmonte ndot nga unë.

U ngrita, gati sa nuk ika nga shtrati. E mbylla derën pas meje, i vendosur që nga ajo dhomë kurrë më të mos dalë kurrëgjë. U zvarrita në kuzhinë dhe e vura ujin për kafe në shporet. Pas kësaj me vrap u ktheva te dhoma dhe, për çdo rast, e mbylla me çelës dy herë derën.

Diçka do të mund të lexoj, mendova. *Më në fund* do të mund të lexoj diçka, thashë në vetvete, janë dy vjet që nuk lexoj asgjë përveç kronikës së zezë në gazeta. Më intereson veç edhe kronika e zezë dhe librat për vrasësit serikë. Vetëm më interesojnë edhe vërshimet e pafshehura të së keqes, kujtova, nuk kam më fuqi për hermeneutikën e së keqes, kjo është pas meje. Nuk mundem më të përballoj të kërkoj të keqen në veprimet e çdoditshme, siç thonë, *njerëzit e zakonshëm*. Në vend të tyre kërkoj manifestime vulgare të së keqes. Një njeri i ka vrarë tridhjetë vetë dhe i

ka groposur nën shtëpi – me diçka të tillë ende mund të përballem. Por shpirtligësitë e përditshme, kërkesa tinëzore dhe dhëlpëri të lira të njerëzve që i takoj, nëpër të cilët shikoj sikur nëpër kurrgjë, deri sa më flasin sikur ndonjë të verbri, duke qenë të bindur se më kanë mashtruar, se më kanë bërë gomar, dhe më kanë detyruar të besoj në qëllimin e mirë të tyre – për këto më nuk kam fuqi.

Gazetat atë mëngjes kanë shkruar: *e ka hëngër sipas lutjes së tij*. Kronika e zezë ka sjellë tregimin e gëzueshëm për Armin Meiswes-in, kanibalin nga Gjermania. Qytetari Meiswes me kohë është bashkëngjitur, kanë shkruar gazetatat, *komunitetit të kanibalistëve në Internet*. Njerëzit janë qenie të shoqërueshme: tubohen kur lindin, tubohen kur shkojnë në ushtri, që të mësojnë të vrasin qenie të tjera njerëzore, grumbullohen kur duan të ndërzhohen, andaj lidhin kurorë bashkëshortore, shoqërohen, më në fund, edhe kur dëshirojnë ta hanë njëri-tjetrin. Meiswes-i e ka gjetur vendin ku takohen shpirtrat e ngjashme. Ka dëshiruar të hante njeri dhe këtë ua ka besuar miqve nga *bashkësia e kanibalistëve*. E ka shkruar një shpallje. I janë lajmëruar 400 njerëz të cilët kanë dashur që të hahen. Dhe ashtu ndodhi: e hëngri njërin nga ata. Ky, siç dukej, kishte pasur kërkesa të veçanta: ka kërkuar që, para se të vritej, bashkë me bamirësin e vet Meiswes-iun të përgatiste *darkën e mbamë* dhe të hante penisin e vet. Bamirësi Meiswes ka dashur t’ia plotësonte dëshirën, por pas entuziazmit në fillim, janë pajtuar që ai ushqim nuk është për t’u hëngër. Në ato fjalë vullnetarit i është terruar para syve dhe ai ka zënë t’i lutet *Zotit në qiej*. Meiswes-i, për të cilin doktorët kanë vërtetuar se ishte *normal*, u ka thënë se lutjen e ka huqur, sepse *nuk e dinte cili ishte babai i tij: Zoti apo Djalli*, prandaj *nuk e ka pasur të qartë se a duhej t’i lutej Zotit apo Djallit*, ashtu ka shkruar nëpër gazeta. Pas lutjes, Meiswes-i e ka vrarë dhe pak më vonë e ka hëngër, duke e xhiruar tërë ngjarjen me kamerë.

Nga rafti e marr librin e Eliotit “*Toka e shkretë*”, një botim që na e solli mikesha verën e parë tonën në këtë shtëpi. Gjatë nëntorit të atij viti, që ishte me shira, gjatë nëntorit që na ka dënuar të qëndronim brenda në shtëpi, sepse, shkaku i shiut që s’kishte të ndalur, shëtitjet tona nëpër ullishtë ishin të pamundshme; gjatë nëntorit jemi përpjekur të realizonim idilin nga *B* filmat. Kemi ndenjur nëpër kolltukë në *dhomën tonë të ditës*, ndërsa në oxhakun tonë kërciste zjarri. Rrinim dhe lexonim Eliotin. Unë lexoja me zë, ajo dëgjonte. Atëherë e dashuroja, ashtu siç e kam dashur gjithmonë. Pastaj, nuk kam mundur të duroj më, ashtu siç kurrë s’kam mundur ta duroj. Atëherë vendosa të shkoja tutje, ashtu si gjithmonë kur vendosi të shkoj më larg. Punët nuk dështojnë gjithmonë *shkaku im*, as që kanë sukses *falë meje*. Punët gjithherë më anashkalojnë. Unë vetëm sa

përshtatem. Në fëmijëri jetën e kam menduar si një shkretëtirë nëpër të cilën eci ashtu që të mos luaj vendit asgjë, ashtu që të mos lë asnjë gjurmë. Kur ia dal që pas meje të mos mbetet asnjë shputë këmbë në rërë; asnjë farë hiri i zjarrit të cilin e kam ndezur; asnjë skelet bishe të vrarë që e kam ngrënë; asnjë karvan të cilin e kam hasur; asnjë trung peme në oazë në koren e së cilës kam gdhendur emrin tim; asnjë grua në fshat pranë së cilës rritet fëmija im. Vetëm sa kam kaluar ashtu që askush të mos vërejë gjë, ashtu që askush nuk do të mund të thoshte: ky ishte. Jam martuar, e kam marrë gruan dhe kam vazhduar të bëj rrugë pa gjurmë. Në fund ajo ia arriti të thoshte: *nuk mundem më* - dhe vajti, ajo bëri kështu edhe pse këtë kam mundur edhe unë ta bëja, por që s'e bëra, e ka thënë *ajo*, sepse është më e fortë se *unë*.

Prilli është muaji më i pamëshirshëm, thotë Elioti. Por ai nuk ka jetuar në bregdetin malazias dhe bashkëqytetarët nuk ia kanë grabitur pasurinë duke dhënë oda me qira. Nuk ka parë sesi turistët, sikur hordhitë e hunëve, arrijnë në qytetin e tij të qetë dhe e shndërrojnë në një park gjigant barbar, dhe nuk e ka ndjerë në lëkurë, si duket kur mjedisi jetësor ngushtohet në kufijtë e oborrit tim, sepse secila dalje nga shtëpia nënkupton edhe përbirimin nëpër trupat e huaj si milingona, që janë të shëmtuar, zhurmues dhe në ngërçin e lakmisë për kënaqësinë, që sa herë më detyron t'i jepem vrapit të marrë, duke kthyer kokën përherë prapa, sepse rreziku të pret nga çdo anë, kthehem prapa në botën e pronësisë time dhe me një rrethojë të lartë ndarë nga pjesa tjetër e botës, të cilën e kanë zaptuar njerëzit e panjohur të tmerrshëm.

Gushti, them unë, *është muaji i pamëshirshëm*.

Më duket se *Al Ghazali* ka thënë se *Qielli është i rrethuar me vuajtje, ndërsa Ferri është i rrethuar me kënaqësi*. Shikoj nga lart, nga kodra dhe pylli ku qëndron shtëpia ime, qytetin në të cilin jetoj, që verës duket i Ferr. Sepse turizmi është shitje e kënaqësisë. Me të vërtetë: njeriu në qytetin turistik është *i rrethuar me kënaqësitë*. *Al Ghazali* ka të drejtë: jam në Ferr, sepse jam i rrethuar me kënaqësi. Ka të drejtë edhe *Sartri* kur thotë se Ferr janë të tjerët. Ëndjet e tyre janë Ferri im.

Bie telefoni. Lajmërohet miku, kallëzon se nga Amerika sa i ka arritur DVD-ja me filmin "*Canibal Holokaust*". Ç'është kjo, e pyes. Film për ekspeditën e krijuesve filmikë që në Amazonë hasin në një fis të kanibalëve, tregon ai. Fillimi premton, çka ndodh pastaj, pyes. Asgjë, thotë miku, pjesën tjetër të filmi i hanë kanibalët. Shtëpia prej të cilës e kam blerë filmin thirret *Grind House* dhe është e specializuar për shitjen e filmave më obskurë më shokues dhe të filmave më të fëlliqur të të gjitha kohëve, më tha miku, jo edhe pa entuziazëm. Merre me mend se

çka shoh në katalogun e tyre: me atë ofertë të pasur të filmave në të cilët njerëzit i venë në mundime më të tmerrshme, pra, i dhunojnë, i shqyejnë dhe i gëlltisnin, kjo shtëpi e ka opsionin – *pa dhunë ndaj kafshëve*. A e merr vesh, ti, bërtiti në kufje. Kuptoj – i përgjigjem ndër dhëmbë. A kupton, vërret, ata kujdesen që simpatizantëve të kanibalizmit të cilët neveriten në dhunën mbi shtazë të mos alivanosen, kur shikojnë rropullitë e derdhura të njerëzve. Kam frikë se e kuptoj, them.

Pas kësaj e kam të qartë se s'mund dot të lexoj. Gjithmonë ndodh diçka që del e më pengon të lexoj. Për të lexuar, dhe në përgjithësi, për çfarëdo mudi shpirtëror, është e domosdoshme bjerrakohësia. Sikur të mos kisha mërzi, kurrë asgjë s'do të kisha shkruar. Prapë kam bezdi, si gjithherë, dhe tash sa kohë nuk mundem të kujtohem, fundja, edhe çfarë rëndësie do të kishte sikur të lexoja, ose të shkruaja, çfarë rëndësie do të kishte sikur, siç thonë, të zhvilloj mendjen time. Heq dorë nga leximi dhe e nder kompjuterin.

Nuk ia arrij të lidhem në Internet. *Koneksi dial up* vazhdimisht më qet jashtë. Centrali telefonik është i stërngarkuar, mendoj, me mijëra turistë të lindur në Kosovë pikërisht tash dërgojnë porosi familjeve të veta në vendet perëndimore prej nga kanë ardhur, ku kanë fituar pak para të cilat i harxhojnë si pa dhembje verës, gjatë pushimeve (dy)javore, që u shkaktojnë vetëm frustrime. Sepse edhe pse janë krenuar si bibanët, edhe pse kanë pasur vajza të reja nga Peja, të cilat janë mashtruar me mercedesët e tyre dhjetë vjet të vjetër dhe zinxhirët prej ari, qelbësira e nevojtoreve që i presin ata, pastruesit e vet, kundërmimin e nevojtoreve në *Munhen*, *Stockholm* dhe *Graz*, ende e kanë ndër hundë. Tash janë kthyer nga plazhet dhe me ngulm telefonojnë dhe dërgojnë *imejle*, të shtyrë nga nevoja për komunikim, njerëz analfabetë të cilët me mundim, sikur të atyre kur lind, e shqiptojnë me vështirësi çdo fjalë.

Më zihet fryma nga urrejtja dhe mosdurimi, nga ndoti që më ishte i plotë dhe fatal, ashtu, siç thonë, që shenjtët i ka mbuluar dashuria. Kam nevojë të shikoj në hapësirë të gjerë, shikimin në zbrazësinë qetësuese të hapësirës së detit, në kaltërinë e pandotur me njerëz.

Ngarenda në ballkon. Ishte terri i parë. Dielli prapë po binte pas Ullishtës së Axhës, siç e kemi thirrur kodrën me nja dhjetë rrënjë ullinj, që ato pesëdhjetë hektar shkurre përplot gjarpinj me zile dhe thi të egjër, na kanë penguar ta shohim detin. Babai pohonte se një herë ka dalluar *diçka nga ajo botë*, kështu ka thënë, si ulet pas asaj kodre. Kurrë nuk kam arritur ta bind se ai ka qenë dielli. Prej mbrëmjes në mbrëmje kemi ndenjur në tarracë dhe kemi pritur muzgun, pa fjalë kemi vështruar diellin sesi bie, sesi fshihet pas siluetës së kodrës që gjithmonë qëndron

mes meje dhe botës. Kur fikej drita, babai ngrihej, me autoritet do të thoshte: *jo, assesi ai nuk ishte dielli*. Pas kësaj do të hynte në shtëpi. Më vonë vetëm tonet e *Bach*-ut thoshin se ende ekziston, se sikur çdo mbrëmjeje rri ratë në terrin e dhomës së fjetjes, i paralizuar nga depresioni që e keqtrajton tash e dy dhjetëvjetësja.

Atë mbrëmjeje kodra digjej. Në vend të erës së freskët nga deti, në fytyrë më ka rrahur nxehtësia e pyllit në flakë. Zjarri prapë do ta marrë me vete të gjithë mundin e babës, mendova. Pas çdo zjarri policia ka dalë në terren dhe ka provuar të hetojë të gjejë gjurmë që e çojnë te shkaktari. Kurrë, a duhet thënë, nuk kanë gjetur asgjë. Asnjë copë xhami, as shkrepëse, e lere më gjurmët e piromanit. Askurrë nuk do ta zbulojnë se kush na e ndez kodrën, kur ju them, e si do ta gjenin, kur *ky zjarr* vjen nga ajo botë, përsëriste babai.

Kur kodra u dogj herën e parë, ai atë e ka kuptuar si shenjë nga Zoti. Më kaloi e gjithë jeta e që s'ia kam vënë veshin ullishtës që ma ka lënë axha. Tash s'ka më ullishtë. Ka vetëm detyrime të mia për atë tokë. Ashtu ka thënë babai im i prirë kah fatalizmi, ashtu si të gjithë në këtë familje të marrë dhe të mallkuar.

I vuri gardh të gjithë kodrës. Ka depërtuar nëpër pyllin e djegur, hap pas hapi, ka thyer gurë dhe, në shkëmbinj, si në zemrën e ndonjë lugati, ka rrasur hunj drizash. Pastaj në hunj ka vënë tel me gjemba që ia shqyente mishin në duar. Me muaj është kthyer në shtëpi i zi nga këmbët në kokë, si ndonjë minator i cili posa ka dalë nga zgafellja më e thellë. Ai edhe ishte minator. Ai ka hyrë në zemrën e kujtimeve të veta. Ai nuk ka hapur tokë në pyll: ai ka rrëmihur rropullitë e veta, i ka thyer ata gurë që e kanë shtypur, e ka larguar ortekun që e ka zënë dhe varrosur gjallë. Edhe nëse i nxirë kthehej në shtëpi, deri kur një ditë lajmëroi se puna e tij ka mbaruar. Prona ka qenë e rrethuar dhe e pastruar. Janë çuar mure të thata, janë mbjellë ullinj të rinj. Na ka qitur në tarracë, mua dhe nënën, dhe kush e di për të satën herë, na ka treguar *Ullishtën e Axlës*. E linda nga flaka, thoshte babai im.

Kur kodra u dogj për herë të dytë, prapë i ka vënë gardh dhe ka mbjellë ullinj. Pas të gjithave, e ka ndërtuar edhe një stallë. Atëherë, nga Austria, ka sjellë dhi. Duke qenë punëtor i madh, ka shkuar aq larg saqë edhe i ka ruajtur dhinë. Atë vit ai ishte bari. Gjatë ditës me dhi do të lodronte nëpër kodër. Para muzgut do t'i sillte në stallë, për të fjetur. Kullosa këtë vit ka mbaruar, thoshte, nga toka e djegur dalin mënjolla, andaj dhinë e mia hanë ushqimin më të mirë. Janë të rrethuara, të siguruara nga çakejtë, më në fund janë me këmbë në tokë. Si në hotel me pesë yje, përsëriste. Nëna e heshte se e dinte rrënjën e babait, të

përkushtimit pas dhive. Axha, thoshte se për këtë kujtohej nga kallëzimet e gjyshes, ka pasur dhimbje në kraharor. Me atë ilet në gjoks ka vdekur, ka treguar nëna. Vitet e fundit të jetës ua ka pasur borxh dhive, ka thënë. Një grua nga Shestani i ka sjellë qumësht të dhive. Falë atij qumështi ka mbetur gjallë edhe kur mjekët e kanë fshirë. Ka qenë vetëm, pa grua dhe pa pjella, kallëzonte nëna. E ka pasur vetëm gjyshen, gruan e vëllait të ndjerë, e ka pasur babanë tënd dhe ato dhi lart në Shestan. Ke gjyshja dhe babai ka jetuar, falë dhive ka mbijetuar, thoshte nëna.

Burri i botës, nga vendi i lindjes, Cërmnica, shkon në Amerikë. E lëshon katundin e vet duke ikur nga uria, vetëm që të mbërrijë në *New York*, qytet shumë i madh ku tre vjetët e ardhshme do të jetojë në uri. Do të flejë në depot e lëna. Nëpër pazare do të vjedhë perime, që të mbijetojë. Ndonjëherë do të mbysë ndonjë qenë rrugaç, dhe atëherë do t'i falet të madhit Zot për aftësinë e vrasjes të cilën e ka mësuar duke vrarë shpesë në Liqenin e Shkodrës. Vetëm pas një jave e kam ditur se do t'ia dal, e kam ditur se do të mbetem gjallë, i ka kallëzuar më vonë gruas së vëllait dhe të birit të saj. Në mes të New York-ut kam jetuar si në mes të *malit*, u fliste. Djaloshi me habi e shikon deri sa kallëzon për lëkurën e qenit me të cilën ka bërë këpucë. Kur ai djalosh s'e ka parë babanë, por e përfytyron ngjashëm me axhën, me mustaqe të shkurtra dhe të thinjura, sesi me këpucë të cilat kundërmojnë, ndoshta, mu në lëkurë qeni, hyn në kuzhinën e tyre, si e përqafojnë nënën dhe atë vet, sesi, ashtu siç veprojnë axhallarët, ia fut pak para në xhep, për ëmbëlsira, sesi mbrëmjeve, *si axhë*, kallëzon për të gjitha ato aventurat tronditëse që i ka përjetuar.

Njeriu në Amerikë krijon pasuri, por që vdes me zemër të plasur. Kurrë s'është martuar, prandaj ka vdekur fatkeq, djaloshi e ndien nënën sesi flet. Gjithçka që kam bërë, tërë rruga të cilën e kam kaluar, të gjitha janë të kota, sepse vdes pa djalë timin, ashtu ka thënë axha yt para vdekjes, i ka treguar nëna, më ka kallëzuar babai. Të gjitha çka ka pasur ia ka lënë familjes së vëllait të vet. Sikur të mos ishte kthyer axha, do të kishte jetuar më gjatë, deri në vdekje thoshte nëna ime, e ka shikuar babanë tënd, dhe ka vuajtur për të birin e vet të palindur, e ka pasur zakon të thoshte, kjo në fund edhe e ka mbytur.

Njeriu tërë jetën mundohet - që të vdesë i vetëm si një qen. Të gjithë pasurinë ia la gruas të vëllait të vet. E shpëtoi nga varfëria në të cilën, pas vdekjes të burrit, ka qenë e dënuar të rrisë djalin. Tërë rinisë kam hëngër mundin e axhës, jam ushqyer me djersën e tij, dhe mundimet, ashtu ka folur im atë.

Njeriu mundohet dhe pastaj vdes. Qe, tërë kallëzimi për secilin nga ne, ja, biografia e plotë për gjithë gjirinë njerëzore. Është varrosur para pesëdhjetë vjetëve. E gjitha që ka mbetur prej tij, flet sonte.

Tash gjithçka mbaroi, kujtova deri sa shikoja flakët si ngrihen natën në qiell. Pylli po digjej përsëri, për herë të tretë për dhjetë vjet. Zjarri më në fund do ta mundë babën. Ai s'ka më fuqi që pronën ta ngrejë nga hiri. Që kur ka vdekur nëna, nëpër atë vetmi të imponuar, për të cilën nuk ka qenë i përgatitur, ka marrë hov depresioni. Gati sa edhe s'ka dalë nga shtëpia. Tërë ditën ka qëndruar në sallonin e errësuar. Për çka ka menduar, jam pyetur dhe e kam pasur njësoj. Vetëm kam shpresuar se mendohet, që së paku mendimet të arrijnë të depërtojnë muret e lëmuara e të larta të depresionit që e ka rrethuar.

Atë natë kodra digjej, por ai nuk doli para shtëpie, as që ta shihte zjarrin që përpinte tërë mundin e tij. Nga ballkoni i shtëpisë time e shikoja tarracën e tij, pa shpresuar se do të duket, se do të dalë nga dera vet pas së cilës ka vendosur të vdesë. Gruaja e tij ka vdekur, imja ka shkuar. Dy burra, secili në shtëpi të vetën, të cilët as zjarri nja njëqind metra larg s'ka mundur t'i bashkojë, së paku në pikëpamje të zjarrit në të cilin zhduket pasuria e tyre.

Kodra në flakë tingëllonte si kërcitja e pllakës së vjetër të gramafonit. Si zhurma në kasetë. Si diçka që do të ndalej sikur të shtypej pulla *Dolby*. Flakët, përkundrazi, pa ndalë përhapeshin kah rrëza e shpatit të rrëpirët. E gjeta radion lokale. Lajmëronte se *shtëpitë e para tanimë janë evakuuar*. Pas shtëpive të para, e qartë, vijnë shtëpitë e dyta. E pastaj – imja. Më rrëqethte mendimi se i gjithë komshillëku prapë *i ka bashkuar fuqitë* dhe me të gjitha forcat përpiqet të ndalë zjarrin e madh. E vërteta, u pengojnë zjarrfikësve që të bëjnë punën e tyre. Mund ta merrja me mend sesi më marrin nëpër gojë. Vetëm ai s'ka ardhur, sikur i shihja si pëshpëritnin, po *prona e tyre* është në flakë, ndërsa ai s'është këtu, po a ne të fikim *të tyren*, pyeten. E me të, injorojnë faktin se shpëtojnë shtëpitë *e veta*, jo ullishtën *time*. Se në ullishtën time e shuajnë zjarrin, shkakun se kanë frikë që flakët të t'i përfshijnë shtëpitë e tyre. *Ullishta im*, që, fundja, as që është imja.

Qeveria, lajmëronin në radio, të gjithë “kanaderët” ua ka shitur Kroacisë, sepse e kanë vlerësuar se nuk i duhet flota e aeroplanëve për shuarjen e zjarreve. Kjo ndodhi në pranverë. Por që në ditët e para të qershorit bregdeti është ndezur. Ende digjet. Lastva përmbi Tivat, Budva, Petrovac, Mozhuri, gjithandej deri te Liqeni i Shkodrës. Tash digjet edhe Ulqini, flakët nga Kodra e Axhës është përhapur deri te shtëpitë e para në Liman. Bedenat e Kalasë janë në rrezik, ka lajmëruar radio.

Shkaku pse Qeveria i ka shitur aeroplanët, zjarrin e fikin me helikopterë. Me diçka që u përngjajnë thasëve, sjellin ujë të cilin e lëshojnë mbi zjarr. Në çastin kur uji bie në tokë, tymi dhe avulli pengojnë shikimin në bukurinë e flakëve. Gjithçka humbet në të përhitur dhe, një a dy minuta më vonë, aq i duhen flakëve që prapë të marrin pushtetin mbi pronën e babait tim.

Shpejtë e kuptoj se ajo pamje është e mërzitshme. Tash veç janë tre helikopterë. Është e qartë se do ta mundin zjarrin – edhe një triumf i teknikës. S’ka më asgjë aty për mua, asgjë atje ku munden teknika dhe natyra. Thjesht, nuk e di se cila nga ato dy është më monstruoze – natyra e ligë apo teknika e keqe me të cilën provojnë ta mposhtin. Para se të marrë të kthehem në dhomë, e shikoj shtëpinë *e babës*. Dritat janë fikur, por e di që nuk fle.

Pastaj ndjeva mekërimën e dhive. Shtegut kah shtëpia, fqinji grahte grigjën. O komshi, dëgjova dhe kjo më ngriu gjakun në damarë. Nuk isha i gatshëm për ndonjë bisedë me të. Nuk isha në gjendje t’i falënderohem pse dhitë e babait i ka shpëtuar nga flakët. Ta ftojë brenda për pije. Të bëjmë muhabet – si fqinjë, si njerëz.

Por që veç ma bëri me dorë, tanimë ishte para kapisë që ende e mbaj të mbyllur. Shumë vonë: nuk kishte më zmbrapsje. I vështa pantallonat dhe dola t’ia hap derën.

Komshi imi, tha, çka na gjeti kështu. Për fat, nuk e ka pritur që t’i përgjigjem. Gjithçka u dogj, të gjitha që babai i punoi, vazhdoi, derisa i fuste dhitë nëpër derë. Me qykë të zorit që i shpëtova gjallë këto, tha, i nxora kur flakët e kapën stallën, për të nuk pati shpëtim. Gjynah, komshi imi, tha tutje, por që kështu e ka jeta – njeriu mundohet, por që nuk e di për çka. Mundohesh, thoshte, dhe deri sa çel e mbyll sytë, e gjitha zhduket. Thonë: *e dogji zjarri*, tha, *por s’është zjarri – Zoti është ai*, komshi imi.

Isha i sigurt se në mes të njerëzve të cilët e njohin, konsiderohej për njeri të urtë.

Më në fund të gjitha dhitë i futi në oborr. Tash e kapërceu kufirin, mendova. Dhitë ia nisën të ripërtypeshin: krijesat që para pak kohe i kanë shpëtuar ngordhjes, tash me indiferencë zgrapnin barin dhe me atë rast me pafytyrësi qelbeshin. Në atë punë prinin cjeptë, që kundërmonin madje edhe më keq se komshiu, i cili me këmbëngulje vinte pas meje, çdo herë kur do të përpiqesha t’i ikja dhe të merrja frymë - ajër të pastër.

Mirëpo, mor komshi imi, tha i vendosur të marrë pagën për bamirësinë e vet, unë gjithmonë gjithkujt u them se nuk ka raki më të mirë se e juaja. Të shkojmë lart, i thashë, duke qenë i pafuqishëm me një

lloj të tillë të panjerëzisë, me njerëzit të cilët vetë ftohen në shtëpi të huaja. E bëra hapin në shkallë dhe vrik u ktheva prapa, sepse e ndjeva se dikush më shikonte. Ashtu ishte, paranoja ime prapë ishte në të drejtë: çjapi i zi i kishte zgurdulluar sytë në mua. Në terr i kam parë ata sytë e tij të verdhë si më shkojnë ngultas. Kokërdhokët e tij të errët dhe të gjatë ngjasonin në një birë në tokë, e gatshme të më përpinte. Kërcënueshëm i hapte flegelat e hundës nëpër të cilat derdhej qurra që vezullonte. Me dhëmbë të vegjël shkulte barin nëpër të cilin kaloja, duke mos i hequr sytë nga unë. Isha i sigurt se mendonim të njëjtën gjë: ai kujton sesi më ha, unë kujtoja sesi mishi më zhduket në gojën e tij, sesi dhëmbët e tij ngulen dhe shkëpusin copë pas cope të trupit tim.

Komshi, a je mirë, e dëgjova njeriun pas meje. U solla dhe pashë fqinjin, të cilin fare e harrova. Për herë të parë në jetë më erdhi mirë që e shoh. *Për herë të parë gjeta ngushëllim në një krijesë tjetër njerëzore*, mendova duke parë atë qeshjen e tij me stërdhëmbë dhe shikim si hutini, atë ballë të trashë dhe veshë llaposh të kuq. Sa më larg nga bisha, kujtoja derisa ngutesha përpjetë shkallëve. Fqinji i çuditur ngarendte pas meje. Ngadalë, komshi, diçka je zbehur, e ndjeva sesi fliste. E shtiva në shtëpi dhe edhe një herë e shikova çjapin – rrinte në të njëjtin vend dhe tutje më shikonte ngultas. Sikur më vente në dijeni se ia kam hapur kapinë e shtëpisë time, se ka hyrë dhe s’e kurë më s’do të shkojë, se deri në fund, deri kurdo që të vijë fundi im, do të qëndrojë aty dhe do të më presë.

Nuk kam raki, i thashë, a e pi uiskin. Gjithçka pi, më tha. Për vete e mbusha gotën plot, atij i qita vetëm nja dy gishta, sepse dëshiroja që të shkonte sa më parë. Jemi ulur në kolltukë në dhomën e ditës, njeri përballë tjetrit. Shishen e ula në tavolinë në mes nesh, duke shpresuar se do të ma ndalë shikimin në të. Kot: tavolina ishte fare e ulët, ndërsa shishja fare e vogël.

Nëpër derën e ballkonit mund të shihja majat e flakëve që deri tash, zjarri do ta ketë shkrumbuar kodrën. Shihja flakët dhe gjeja ngushëllimin në të. Flakët ishin një arsyetim i shkëlqyer të mos shikoja njeriun para meje. Do të kujtojë: vuan shkaku i zjarrit. Do të mendojë: i vjen keq për babanë. Përpiqej të niste bisedë, por shpejt hoqi dorë. Vendosi të më lente në pikëllim. Komshi, tha, unë vetë do ta mbush gotën, nuk do të ma zësh për të madhe, ti rri mendohu, më tha. Pas kësaj rrinim në qetësi. Kur ma piu të gjithë uiskin dhe kur shkaku i vështimit nëpër derën e ballkonit m’u shtrembërua qafa, shkoj. Derisa delte, më tha: ti je një burrë i mirë. Ia bëra me kokë, duke refuzuar ta shikoja. Kur e mbylli derën pas vetes, më kapi vaji.

Ashtu qante edhe ajo, sikur e lut dikë, *mua*, kujtoja ndonjëherë, sikur ta luste dikë që s’e dëgjonte. E vetmja dobi e vajit është vetëngushëllimi që na sjellë kënaqësinë më të madhe, orgazmën e lagësht pas masturbacionit emotiv. Meqë veten e ankojmë pse s’është dikush tjetër që do ta bënte atë punë në vend tonin. Vetëngushëllimi ndër njerëz çmohet shumë. Tek njeriu që vajton, qan me ngashërim për veten, do të vlejë që edhe të tjerëve t’u dhimbset. Kjo zgjat një çast. *Sa hap e mbyll sytë*, të gjithë prapë i kthehen vetvetes, sepse njeriu është përjetë i aftë të vuajë vetëm për veten. Edhe nuk është për t’ia zënë për të madhe, sepse të jesh *gjallë* edhe është një fakt i dhimbshëm, mbi të cilin vetëm mund të vajtohet.

Kur, më në fund, pushoi të qante me dënese, më la. Për një çast i fshiui lotët dhe, në vend me shikim të përvajshëm, më vështroi me shumë urrejtje. Më ke shkatërruar, tha. E mallkoj çdo ditë të jetës sonë, tha edhe. E pata fare të qartë kah çonte kjo. Edhe dy-tri fjali dhe të ketë arsyetim që shkaku im do të dëshironte të vdiste, kujtoja. Por që s’ishte ashtu. Jeta me ty ka qenë Ferr, tha në vend të kësaj, Ferr nga i cili tash po iki, e vendosur që prapë të fillojë të jetojë. Kur mendohem më mirë, ta kam borxh falënderimin, sepse në mua prapë ke zgjuar dëshirën për jetë, vazhdoi, dëshirën për jetë pas teje. Tash e di se ka jetë pas vdekjes, qeshej me histeri, kjo është jeta *pas teje*. Të falem për të gjitha, bërtiti ndërsa rraste rroba në valixhe. Iku pa ia arritur të thosha çka do qoftë. Qëndroja në korridor, mbeta i ngrirë duke shkuar derën që e përplasi pas vetes, i vetëm në shtëpi e cila deri para pak ishte shtëpi e familjes time. Çka mund të prisja? Se dera prapë do të hapej, se ajo do të hynte, se do të qeshte ashtu siç dinte ajo, se në këtë shtëpi të mallkuar prapë do fuste të qeshur, për të cilën, e drejta, e dashurova, të qeshur për të cilin lidha kurore? Iku sot në mëngjes, e unë nuk mund të kujtohem pse. Po çka se ndodhi mes nesh, ç’ishte ajo gjë që ishte e padurueshme? Mendoj për të, por që s’mund të kujtohem asnjë shkaku pse m’u neverit, pse u largova prej saj, i paaftë të jetoj në afërsinë e saj. Tash e dua, këtë e di. E kujtoj të qeshurit e saj dhe e dashuroj, ashtu si ditën e parë kur e njoha. Thuaj se s’ka ndodhur asgjë. Kjo shkaku pse iku, kujtova: kjo shkaku pse gjithçka ndodhi dhe u kthye në *asgjë*.

Më bie në mend: e shikoj si këndon në kuzhinë, nën një ndriçim shkëlqyes që depërton nëpër dritaren e hapur, preciz si ndriçim si në pikturat e barokut. Qëndron aty si një engjëll me krahë të hapura, një çast para se ballin e thyer do ta ngrejë mbi mua, para se krahët e saj do të bien në baltë në të cilën qëndroj. E pastaj ia dha këngës dhe ajo këngë trishtuese ishte ajo çështje që ma prishi pikturën. E dashur, dukesh si

engjëll, por këndon si brek, i thashë. Fundja, secili njeri bëhet i padurueshëm, vetëm nëse e njohim pak më mirë. Për këtë shkak gratë më të bukura janë ato në tablotë e pikturave. Ato kanë vetëm dukjen. Ato janë të bukura: kjo është e gjitha që duhet të dimë për to. Çdo e dhënë tjetër për biografitë e tyre, shprehitë dhe mendimet do të na refuzonte prej tyre, ndërsa admirimin e shndërron në neveritje. Vetëm mund ta marr me mend si do të jetë qelbur *Vajza me vath perlë*. Në atë kohë në Evropë nuk ka pasur banja, andaj për evropianet vështirë është të mendohet diçka tjetër përveç bartësve të bacilit të kolerës. Ajo grua, siç e dimë, ka qenë shërbëtore. Në çastin kur ka qëndruar para piktorit, të vendosur përmes përjetësisë ta bartë bukurinë e saj, pra rrenën për të, sigurisht do ta ketë zier drekën, do t'i ketë larë çardakët dhe do ta ketë bërë tërë pazarin e nevojshëm. Deri në atë çast, së paku tri herë do të jetë djersitur. Sigurisht do të ketë qenë gjë e tmerrshme të banoje me të në të njëjtën dhomë. Por s'ka mashkull që s'do të dëshironte ta puthte, deri sa e shikon që rri varë në murin e muzeut. Arti, fundja, gjithmonë rren, na mashtron me gënjeshtër ashtu sikur vrasësi e mashtron vajzushën e cila rri në shi para shkollës dhe e pret të ëmën e cila vonohet, sepse të dashurit atë ditë për orgazëm i janë dashur disa minuta më shumë se zakonisht, na merr për dore si vajzën e vogël që i janë marrë mendtë me gënjeshtër dhe na largon nga e vërteta, na largon nga jeta. Arti jep përshtypjen se gjërat kanë domethënie, në të gjërat gjithmonë ndodhin *me shkas*, ndërsa e vërteta, po pra, është tjetër fare, kurrë nuk e dimë shkakun, e as që e dallojmë kuptimin e asaj që na ndodh. Gjërat nuk janë të bukura, as të arsyeshme. Ato, thjeshtë, kundërmojnë, siç ka kundërmuar Krishti i djersitur në kryq, sikur që ka kundërmuar turma që e ka gjuajtur me gurë dhe nxënësit që e kanë qarë, siç kanë kundërmuar shenjtët dhe mëkatarët, viktimat dhe xhelatët, *Mona Liza* e *Da Vinçit* dhe *Vajza me vath prej perle* e *Vermeer-it* dhe, mbi të gjitha, këpucët e *Van Gog-ut* për të cilat *Heidegger-i*, i tëri në qelbësirë të birrës dhe suxhukut, pohon se janë fshatarake. Siç qelbemi ne, të gjallët, të cilët kot lahem, sepse ndyrësira, jo pastërtia, janë gjendje e jona e natyrshme – pastrohemi, por që prapë ndyhem. Dhe për drejt qelbemi: që kur lindim deri sa japim frymën, kundërmojmë edhe kur vdesim, *në jetë dhe në vdekje*.

Mu tash, kur ajo s'është më, prapë mund të jetë e bukur, tek tash mund të jetë e mundshme që prapë ta dua. Sepse i harroj të gjitha ato që kam marrë vesh, e lë vetëm të bukurën. Lë fytyrën e saj të buzëqeshur. E ruaj atë pamje, ashtu sikur që nga vjedhja ruhen më së miri pikturat e çmueshme nëpër muze.

Meqë ra fjala për gratë... mendova. Me mund u ngrita nga kolltuku, vetëm që prapë të ulem në kompjuter. Që në përpjekjen e parë hyra në Internet. Në kërkuesin kam shtypur *free cumshot pics*. Si symbyllur kam zgjedhur një nga dyzet milionë porno-sajtet e ofruar. Në dekstop kam bartur disa nga fytyrat e femrave të ndyra me spermë, me sy të ngulitura sikur në hyjnitë pagane në meshkuj që pikërisht sa i kanë derdhur farat. *Cumshots* – segmenti im i fotografisë që më pëlqen. Derdhje e shfrenuar e farave, me ngulm dhe kot derdhet atësia.

Kujtova: për masturbacion i gatshëm! Fundja, masturbimi është konsekuenca e fundit e të kuptuarit dekadian të subjektit. U shtanga në fotografinë në ekran: një koreane prej silikonit kishte rënë në gjunjë para zezakut të bërë synet. Pamja ishte e paraparë multikulturore. Korrektësia politike mund të tolerohet vetëm në pornografi, mendova, aty e ka vendin e vërtetë. Meqë, ç'është korrektësia politike, përveç korrektësia pornografike?

Kjo vazhdimisht më ndodh, mendova. Masturbimi im është bërë tashmë intelektual, tepër diskursiv që të jetë i mundshëm. Me muaj tashmë nuk kam sukses të ndiej zgjim seksual. Kam nevojë të dekonstruktoj fotografitë porno fotografitë, bërtita, mundesh të besosh! Do të më shkatërrojë uria ime për groteskë, bërtita duke u sjellë në rreth. Nevoja ime që në çdo detaj të gjej groteskën, ja se çka do të më mbysë! Në gjithçka shikoj me urrejtje, sepse në çdo gjë shoh disharmoni dhe mjerim, vërrita. E vetmja alternativë neveritjes është mëshira, që njësoj është vdekjeprurëse. Në fund do të plas, e kur të më lenë të gjithë do të më urrejnë, nuk do të jetë askush që do të më qajë. Është e padurueshme sesi punon truri im, ulërita. Dola në ballkon, me të dy duart jam mbajtur për rrethojë. Nuk mundem më të përmbahem nga neveria, këlthita, asnjë njeri nuk do të mund të duronte këtë. Por çka të bëj kur të gjitha këto i shoh, kur mjerimi dhe fëlligështia që shoh, shtynë në neveritje dhe keqardhje, më kryqëzojnë, si Krishtin. Unë jam sikur Krishti që është i mbërthyer në kryq, sikur Krishti që në vend të dashurisë për turmën që e gjuan me gurë, ndien vetëm neveri. Çka nëse Krishti, në qelbanikun që i ka rënë flakaresh, deri sa barte kryqin, të kishte dalluar mjeranin i cili dje e ka marrë vesh se gruaja e tradhton, e sot i ka rënë këtij pse dje s'i ka rënë asaj? Çka sikur të ishte ashtu? Çka sikur Krishti të kishte ndjerë neveri ndaj tij? Çka sikur të ishte qeshur ndaj atyre krijesave groteske, dhe pastaj të kishte dhënë shpirt në oqeanin e pikëllimit që e vërshoi, pikëllim për të gjitha dhembjet në botë. Çka sikur të ishte ashtu? Të gjitha do të kishin shkuar huq, nuk do të kishte asgjë përveç agonisë, ashtu sikur që ka dështuar, ashtu sikur jeta ime që s'është tjetër përveç

agoni, në të cilën vdekja është fakti mbi të cilin mund të ndërtohet optimizmi, vetëm vdekja si diçka që, më në fund, jep shpresë, ulërita.

Do ta zgjoj babën, mendova duke qenë fort i frikësuar dhe u qetësova. E shikova shtëpinë e babës. Nuk më dëgjoi: nuk do t'i ketë ndezur dritat dhe do të ketë dalë në tarracë. Nuk më qortoi dhe s'më pyeti *çka po bën ashtu, për emër të Zotit*. Kjo gjithmonë do të më turpëronte dhe, ngjashëm, më së shumti më bënte nevrik. Baba prapë nuk ka dalë, kujtova. Përpiqesha të kujtohesha se kur e kam parë herën e fundit. Pa sukses: a del ndopak ai nga shtëpia, pyeta vetveten.

Nëse nuk e zgjoj unë, mendova, do ta zgjojnë qentë që hahen poshtë në rrugë. Një qen i madh i zi i turrej një zagari të pashkathtë. Pas tij ngarendi një zogori e tërë e rodit të qenve të kasapëve, zogori qensh të shëmtuar tek të cilët dalloheshin të gjitha vetitë e mbrapshta të të parëve të tyre. Qeni stërmadh i zi ia ngjiti për fyti zagarit të paaftë. Ia qiti gjakun, kjo i çmendi ithtarët e qenit të zi, zogorinë e tij gjaktrazuese, degjenerike. Qeni i gjuetisë cofte në mundime, ndërsa dhjetëra dhëmbë ia shqyenin gjymtyrët dhe i shkapërderdhin nëpër asfaltin e nxehtë të shkrirë.

Do ta zgjoj babën, mendova, e pastaj të gjithave do t'u japë fund me grindje të re, sikur secila bisedë e jona, që kur ka vdekur nëna jonë. Pa nënën që gjithmonë është venë në mes tonin, edhe si digë edhe si urë. Pa prezencën e nënës, qëndrimi ynë, më në fund, është vënë në thelbin e vet: mosdurimin reciprok. Që nga fëmijëria baba më shkon në nerva. Më nervozon secila fjalë që e thotë ose, edhe më keq, punë që e bën. Trauma, të cilën e barti që nga fëmijëria, kjo është baba. Mendoj se në fëmijëri kam përjetuar me qindra kriza nervore, secilën shkaku i tij.

Çdo herë kur t'i binte në mend babës të më uthhte para gjumit, të hynte në dhomën time, të më ledhatonte flokëve, më tregon diçka për çka është *ai*, i cili kurë s'ka mësuar gjë për fëmijë, *ai* i cili kurrë nuk e ka pasur shprehi të jetojë me fëmijën, *ai* i cili, në të vërtetë, kurrë nuk është pajtuar me faktin se ka fëmijë, secilën herë që, pra, do të thoshte diçka që do të mendonte se është me butësi, secilën herë kur pas atij, për fat të shkurtër, të monologut me butësi, do të më miklonte flokëve dhe të më uthhte në qafë.

Më uthi edhe asaj mbrëmjes kur Milani ra nga rrapi me gunga, përrallor, pesëqind vjet i moçëm, kur është rrëzuar nga çinari në të cilin unë ia kam mbushur mendjen që të hipte, ashtu kanë thënë. Nuk e mbaj në mend atë, nuk e di pse hipi Milani atë ditë, siç e di se shumë herë ka hipur. Mund që ka hipur që, edhe një erë, ashtu si çdo herë, të më bënte me dije se ai është vëllai më i madh, se ai është më trimi dhe më i

fuqishmi. U mor vesh se dikush në pronën e afërt hapte gropat e ullinjve; e ka dëgjuar shamatën tonë, më ka dëgjuar që thosha: *të urrej*, pastaj nga Milani kërkoj që të hipte deri në majë, e ka dëgjuar Milanin që e ka refuzuar këtë, sepse ka rënë shi dhe lëvorja e drurit ishte e lagur; më ka dëgjuar mu se thosha: *mirë, atëherë do të hipi unë*. Së shpejti e ka dëgjuar klithmën dhe, *ju betohem, ashtin kur thyhet*, ashtu pati thënë.

Trupi i djalit të tij shtatëvjeçar ka qenë në morgun e Tivarit kur babai është përkulur mbi shtratin tim dhe më ka pushtuar me urën e trupit të vet, kur babai më ka thënë: *mos qaj, të duam*. I kam dëgjuar hapat e tij deri sa shkonte, dënesjen e nënës dhe derën e dhomës së tyre kur është mbyllur, kur janë mbyllur një herë e përgjithmonë për mua. Nga ai çast, ajo gjë që na ndan nuk ishte më korridori i gjatë dhe dy dyert. Në mes nesh ka qenë shtrirë Milani i vdekur, gjaku i tij që rrjedh nga *kafka e vogël e plasur*, gjaku i tij që e merrte uji që derdhej nga çezma e moçme turke. Nga ai çast, na ka ndarë faji im. Kurrë babai s'ma ka thënë këtë. As që e ka pasur patjetër: të më puthë. Nga mbrëmja deri në mbrëmje e kam pritur dënimin, që nuk më jepej. Në vend të tij, aty ishte e *puthura për natën e mirë*. Tek sot e mora vesh sesa ashpër jam i dënuar – ajo puthje ishte ndëshkimi. *Ma falën, ishte vendosur* që vdekja e Milanit kurrë të mos përmendej para meje. Mua ma kanë lënë kujdesin për dënimin e vetvetes. Nuk do ta përmendim atë, kanë mundë po kështu të thonë, nuk do ta kujtojmë atë, por që e dimë se je fajtor, ashtu sikur edhe ti e di se je fajtor.

Çdo herë kur do të më puthte babai, kam qarë me histeri; kam pështyrë në shuplakë dhe kam provuar ta lajë vendin në lëkurë ku më ka puthur, atë pikë në të cilën e ka vënë shenjën e buzëve të veta të cilat, duke folur, kanë thënë: *fajtor je*. Ajo e puthur ka qenë vulë në lëkurën time, vulë që prej nate në natë më është vënë. Ata të cilët na falin janë gjyqtarët më të ashpër tonë. Me dhëmbë e kam shtrënguar jorganin, me këmbë e kam rrahur dyshekun, kam qarë me kokë nën jastëk. Me orë ashtu. Në fund do të flija, në një indiferencë të përsosur të cilën e kam arritur duke e molisur trupin fëmijëror. Në fund do të lodhesha dhe do të sillte topitjen shpëtimtare të të gjitha shqisave dhe të mendjes. Në fillim do të zhdukej babai, çdo mendim për të. Pastaj nuk kishte dyer që pa sukses do të provonin të më mbronin nga ardhja e tij. Pastaj nuk do të kishte as dhomë, as shtrat. Kurrgjë më. Dhe askënd më.

Dritat në shtëpinë e tij nuk u ndezën. Ndoshta do të dalë drejt e në tarracë, kisha frikë, ndoshta vetëm do të dëgjoj krikllimin e kapisë së tij dhe hapat e shpejtë që është nisur kah shtëpia ime që edhe një herë të më qortojë ashpër.

Nëna mallkonte ditën kur më ka lindur. Para vdekjes, në spitalin e Podgoricë, ku kishte rënë, para syve të mi tretej, e ngrënë përbrenda nga kanceri i mitrës, ku thuaj se, dematerializohej, ndërsa zbrazëti e mitrës së saj hapej ashtu siç përhapet gjithësia dhe ajo e tëra humbej në atë zbrazëti, ashtu sikur drita humbet në birën e zezë, në çastin e vdekjes ka thënë se *vdes në fatin më të madh*, bash ashtu ka thënë, se *vdes në fatin më të mirë se më nuk do të detyrohej të shikonte babanë dhe mua*, në fund së paku do të mundet të mos ekzistojë pa ne, kur veç ka qenë e gjykuar të ekzistojë me ne, bash ashtu ka thënë nëna ime. Gjë që më ka befasuar, meqë ajo ka qenë grua fare e paprirje për filozofi. Kurrë nuk do të më shkonte ndër mend se fjalët e fundit të saja do të jenë provë e rekapitullimit filozofik të jetës së saj që porsa ndërpritet. Kjo më ka habitur, e, e vërteta, s'ka pasur pse të çuditesh. Me vuajtje të mjaftueshme, secili njeri është i aftë për një shqyrtim filozofik relativisht korrekt, po edhe për vuajtjen e vet. Ashtu është: vuajtja njerëzit i bën më të urtë, pikërisht ashtu si fatlumësia që trullos. Ndonëse, të flasim drejt, me shumë e vuajtjeve të cilat ia kemi përgatitur babai im dhe unë, nga nëna është pritur, të them kështu, filozofi edhe më serioze. Edhe pse rezultati përfundimtar nuk ka qenë për nënvlerësim: në mendime nuk mund të arrihet më larg se kundrimi në ngushëllim të vdekjes, nga vdekja me kënaqësi.

Nëna i ka çuar duart prej nesh tek në fund. Gjithë kohës deri në psherëtimën e saj të fundit ka provuar të na pajtonte, të gjente mënyrën që ne dy të duheshim. Na e dha të gjithë qenien e vet. Urrejtjes tonë ia dha tërë vetveten e saj. Dhe ne e kemi ngrënë. E kemi hëngër prej përbrenda, mitra në të cilën ai, babai, ka depërtuar, nga mitra, nga e cila unë, i biri, kam ikur. Përkundër ikjes time, babai është vendosur në mua. Nga mitra kam ikur drejt e në jetë në të cilën babai na terrorizon nga jashtë, për më keq, nga brenda, sepse kohë pas kohe e njohim në vetveten, në tmerrin e vet kuptojmë se ajo së cilës më së shumti i kemi frikën, babait, tanimë e kemi në veten. Tërë jetës ikim nga babai, por, e vërteta, kurrë nuk ia dalim të ikim. Nuk kemi sukses të ikim nga ai madje as kur është i vdekur. Në fund vdesim edhe ne, me shpresë se me vdekjen do ta ndihmojmë.

Agonia e jetës së nënës ka qenë edhe më e madhe, sepse në vdekje ajo ka ikur edhe prej babës edhe prej të birit, meqë që të dy e kanë terrorizuar. Por unë nuk do të përfundoj si ajo. Unë e kam përzënë nga vetja ime. E kam përzënë në shtëpinë e tij, e kam lënë librave dhe *Bach-ut*, ia kam lënë depresionit. Kjo ishte mënyra e vetme të mbijetoja: *të isha vetëm, pa të*.

Dukej se kurrë nuk do ta lodhin marrëveshjet paqësore në të cilat ka ndërmjetësuar, duke shkuar nga babai dhe prapa, duke provuar, siç thoshte, *të zgjonte dashurinë* në mes të atit dhe të birit. Armëpushimet lidheshin, që së shpejti të shkeleshin, shpesh pa dëshirën tonë. Mosdurimi, thjeshtë, ishte aq i madh që sakrifica e saj të mund të rrinte digë për ndalje, shumë e gjerë që të mund ta kapërcente. Ju kam vetëm juve dy, thoshte, do ta jepja jetën t'ju shihja të lumtur dhe në pajtim. Mu në fund, kur e kanë shtrirë në shtratin e spitalit, dhe kur është bërë e vetëdijshme se kurrë nuk do të ngrihet nga ai shtrat, e ka kuptuar se sakrifica e saj e tërë jetës ishte e kotë. E ka ndier veten se ishte e vënë në lojë. E mashtruar, dëshironte të na hakmerrej. Pasi që babanë nuk e kishte afër, u vërsul në mua. Më thirri pranë, në një konspirim më të rreptin, ndërsa shikimin kishte ngulitur në derë, duke qenë në frikë të madhe se mos do t'ia behë dikush në dhomë dhe do ta prishte planin e saj të vogël. Kur e vura kokën në gjoksin e saj, që ta dëgjoja se çka pëshpëriste, kërkoi nga unë *ta vrisja*. M'i shkurto mundimet, pëshpëriste, mos lejo të vuaj më. Gjithë jetën kam qenë kundër *saj*, por tash e kuptoj sa e trashë kam qenë, pëshpëriste, kurrgjë përveç *eutanazisë* nuk më ka mbetur. Ti je djali im, duhet ta bësh këtë për nënën, tha dhe me të dy duart e kapi kokën time. Bëju njeri, kërkoi, kurrë asgjë s'kam kërkuar prej teje, tash po kërktoj. Së paku një herë bëju njeri, tha, të kesh mëshirë së paku për nënën tënde. Sipas gjykimit tim, me shkas dhe, madje, me butësi, sikur kur bëhet fjalë për fëmijën e retarduar, ia shpjegova se një gjë e tillë nuk vjen në konsiderim. Ti e di se kurrë nuk e kam marrë përsipër *aq* përgjegjësi, i thashë, kurrë s'e kam marrë e as që do ta marr. E ke pasur tërë jetën në dispozicion që të bësh vetëvrasje dhe t'i ndërpresësh mundimet, i thashë. Qe dy vjet e ke kancerin, e ke ditur se do të përfundosh me mundime të tmerrshme, i thashë prapë. Në vend që vetë ta zgjidhësh çështjen, ti ke pritur, deri sa dhimbjet të bëhen të padurueshme, tash më i bërtisja, thjeshtë ke ndenjur dhe ke pritur, e tash tërë barrën ma qetë mua, për një hop unë jam ai që vendos për *jetën e vdekjen*, vërrisja, unë që i iki secilës përgjegjësi, unë që refuzoj të ndikoj në jetët e njerëzve, unë i cili kam vetëm një ambicie: të jem i pavërejtur, tash jeta ime duhet të jetë e shkatërruar, sepse nuk ke pasur guxim ta shkurtosh tënden, nuk ke pasur guxim ta shkurtosh jetën tënde mjerane, në vend të kësaj ke vendosur të bësh edhe më të mjerë jetën time, ulërita.

U ndala të flisja kur pashë lotët në sytë e saj. Dëneste me zë. Vaji i saj më godiste në tru sikur gozhdët e gjata të zjarrita.

Ia dola ta lëndoja edhe një herë, para vdekjes, kujtova, e kam fyer madje edhe atëherë kur ka qenë më e dobët, e kam lënduar edhe pse e

kam ankuar. E kam trazuar, e kam bërë batore me fjalë helmuese, edhe pse, e vërteta, kam dashur t'i thosha diçka me dashuri dhe ngushëlluese. Si bisha e plagosur në vdekje, vendosi që edhe një herë të kafshonte, prandaj tha se e mallkon ditën kur më ka lindur, gjë që, nënkuptohet, nuk ka mundur të më godasë, nuk ka mundur të më qëllojë, meqë edhe unë e mallkoj ditën kur më ka lindur. Ashtu i kam thënë, duke konsideruar që sinqeriteti është virtyt, duke mbajtur qëndrim që njeriu i drejtë nuk do ta rrente nënën para vdekjes. Dil jashtë, vërriti atëherë, më le së paku të vdes në qetësi, tha duke qarë. Klithmat e saja thërritën mjekët, të cilët edhe ashtu si stërvinarët gjatë gjithë ditës shkojnë korridoreve spitalore dhe vijnë fluturim në klithmat e vdekatarëve. Për një çast dhomën e mbushën shpendia e mjekëve dhe motrat medicinale, që kundërmonin në duhan. Nëna kërkoi të më qisnin nga dhoma. Këta këtë mezi që e pritën, ishte e qartë se i nervozoja, dhe se më përbuznin, ashtu që deri në mbrëmje kam ndenjur në korridor, ku e kam kaluar kohën duke vështruar ngjarjet në atë kupleraj, në dhomat e së cilës, ku njerëzit vdesin, sundon pikëllimi dhe frika, në të cilët korridore, njëkohësisht, sundojnë epshi dhe lakmia – në të cilat dhoma njerëzit fishken, ndërsa në korridore doktorët pasurohen, ndërsa motrat e plotësojnë jetën e vet seksuale bashkëshortore. Ishte e padurueshme të ishe dëshmitar të gjitha atyre ndyrësirave që rrokulliseshin korridoreve; të jesh dëshmitar i të gjitha ryshfeteve të marra, dhe kurorashkeljeve të bëra, për çka mund të dëshmojë secili që ka ndenjur së paku një herë në korridorin spitalor. Ishte e papërbalueshme, andaj kam pritur nga nëna ta bënte sakrificën e fundit për mua, të vdiste sa më parë dhe të më shpëtonte nga detyrimi që në atë korridor të vlershëm çdo neverie, të prisja lajmin për vdekjen e saj. Nëna as kësaj here nuk më tradhtoi. Vdiq para mbrëmjes. Provova të hyja në dhomë dhe t'ia puthja ballin, por doktori tha se para se të vdiste kategorikisht ma ka ndalë t'i afrohem trupit të saj. *Ai as rastësisht nuk guxon të më prekë*, ka thënë, më komunikoi me shpirtligësi duke u zgërdhirë.

Ashtu ka thënë, edhe pse i vetmi unë i kam qëndruar pranë deri sa ka vdekur, sepse babai gjatë gjithë kohës së lëngimit të saj nuk e ka vizituar. Ka ndenjur në kolltuk i gozhduar nga depresioni, nga s'është ngritur as kur e varrosa nënën, ashtu që pranë varrit kemi qenë vetëm dy punëtorë dhe unë. Askënd nuk e kam lajmëruar se ka vdekur nëna. Nuk kam shtypur lajmërimin e vdekjes, as që, nënkuptohet, nuk e kam lejuar atë perversion të padëgjuar që vdekja e saj të shpallej nëpër gazeta. E kam varrosur në Tivar, ku nuk e njohim askënd, ashtu që kam qenë i sigurt se në varrim nuk do të vijë askush dhe t'i prishë të gjitha.

Punëtorët i kam paguar mjaft mirë. Ata këtë e kanë kuptuar gabimisht – kanë konsideruar se e kishin për detyrë të shtireshin se janë thellësisht të prekur me vdekjen e saj. Dhe kur e shtimë në dhe, nuk kam mundur t'i përzë nga varri. Rrinin ashtu dhe, si të çmendur bënin kryq. Gruaja e gjorë, fliste njëri, të vdesë kështu e vetmuar, askush as në varr të mos i vijë. E pastë të lehtë tokën e zezë, mundqarja, tha i dyti. Unë me pikëllim dëshiroja të rrija vetëm, por ata refuzonin të shkonin. Në vend që të shkonin, nga vetja qitnin gjithnjë më të marra fjalë të urta popullore. Kjo bënte efekt komik, që ishte i panevojshëm, meqë varrimet vetvetiu janë komike, ashtu siç është komike secila situatë kur njerëzit mendojnë se duhet të jenë seriozë dhe dinjitozë. Kjo më ka kujtuar se gjëja më e bukur që mund të thuhet për një njeri, se megjithatë një herë do të vdesë dhe do të pushojë të na pengojë. Në fund qeshë i detyruar që edhe një herë t'ua pagaaja. Tek atëherë pranuan të shkonin.

Në varrezë, i rrethuar me të vdekur, njeriu është në burimin e njohurive. Në varreza që në shikim të parë mësohet gjithçka që duhet ditur për jetën – atë se duhet të vdesim. U ula në murin e thatë pranë varrit të nënës dhe e ndeza një cigare.

Era në fytyrën time solli disa fjolla bore. U solla rreth vetes – isha i vetëm në varrezë, që shtrihej në të gjitha katër anët e botës. Rendet e kryqeve prej guri shtriheshin deri në horizont ku kërcënueshëm grumbulloheshin retë e zeza.

Lufta është babai i të gjitha gjërave, mendova. Ushtria e të vdekurve kundër ushtrisë qiellore. Luginës bubulloi bubullima. Varreza dhe unë ato efekte natyrore të zërit i përcollëm me heshtje indiferente. Kah do që shikoja, shihja kryqe mbi varre, të drejtuar dhe me dinjitet, ashtu si në vdekje shënojnë jetët që kanë kaluar në poshtërim dhe të lëshuarit pe.

Përqark meje, deri ku arrinte shikimi, shtrihej ardhmëria.

Andrej Nikolaidisi, për romanin “I BIRI” është laureat i Çmimit evropian për letërsi, nga Shoqata e Shkrimtarëve Evropianë, për vitin 2011, që u jepet autorëve të rinj më të mirë dhe më të talentuarën Evropë

(E përktheu nga origjinali: Hajro Ulqinaku)

DRAMË

RRËFIM

Hajro ULQINAKU

TRAGJEDIA E TIVARIT

(Novelë apo Monodramë)

*(Me pietet të thellë ia kushtoj mikut tim të singertë, të ndjerit Azem Hajdini – Xani.
Pastë hirin e Zotit!)*

PERSONAZHI

Azem Hajdini – Xani, 73-vjeçar

SKENA

*Një tavolinë pune, një makinë shkrimi, letra, gazeta, libra; një llambë me vajguri; një dollap me libra; një shtrat i shtruar, që s'ka fjetur kush; një fotografi (varur) e Azem Hajdinit – Xani; monitori që projektohen fotografi, sipas përmbajtjes së monodramës (rrëfimit);
Efekte skenerike: muzikë, efekte tonike, drita, sipas nevojave të rrëfimit.*

DËSHMITARI

*(Vjen nga errësira: e ndez llambën, bëhet dritë.
Mediton, shënon, shkruan, lexon, kujtohet, flet, kallëzon. Herë pas here ngrihet, ecën, lexon, interpreton pjesëmarrësit, dëshmitarët).*

Mirëmbërma!

Unë jam Azem Hajdini – Xani. Jam i lindur më 1924 në Dashefc të Drenicës. Jetoj në Prishtinë, në lagjen Dardania.

Tragjedia e Tivarit! Ky libër është i vogël për atë tragjedi të madhe në Tivarin – varr të kosovarëve. Jam duke u kujtuar ngjarjeve, po mbledh lëndë dhe po e zgjeroj librin – memoare.

Në pranverën e vitit tragjik 1945 isha 21-vjeçar kur na mobilizuan, kur na e dhanë rrugën për në moskthim: Prizren – Shkodër - Tivar – Istria – Srem...

Unë e përjetova Masakrën e Tivarit. Dëshmoj!

Siç dihet, Apelit të Aleancës Antifashiste, me të cilin thirreshin shtresat e gjera popullore në kryengritje kundër fashizmit, unanimisht iu përgjigjën edhe shqiptarët e Kosovës, të cilët rrokën armët dhe, krah për krah me kombet dhe kombësitë e tjera, luftuan kundër pushtuesit të përbashkët, deri në fitoren definitive dhe çlirimin e vendit.

Në fillim të vitit 1945, kur fashizmit duhej dhënë grushtin vendimtar dhe të arrihej fitorja mbi armikun, një numër i madh i shqiptarëve, pjesëtarë të aradheve partizane me përvojë nga vitet 1943/45, si dhe një numër vullnetarësh të tjerë që u mobilizuan atëherë, u caktuan të shkojnë nga Kosova në vijën e frontit të Triestes.

Të bindur në idealet e larta që shtronte para nesh fakti se shkonim në front për ta çliruar vendin, në asnjë moment nuk na shkonte mendja se ndaj nesh përgatitej një kurrth monstruoze e djallëzore. Një tradhti e madhe! Nga të gjitha viset e Kosovës u tubuan më se 99% shqiptarë, për të marrë rrugën e Tivarit. Ç'është e vërteta, ne kishim dëgjuar se edhe një grup i ngjashëm ishte nisur po në atë rrugë para nesh edhe ata, pa e ditur se ishin destinuar të bëhen viktimat të një masakre të paskrupullt që, për nga monstruozeiteti nuk ka edhe një shembull në historinë e njerëzimit... Në Tivar, masakra është bërë pikërisht ndaj bashkëluftëtarëve... dhe popullit duarthatë, që nuk ka bërë rezistencë...

Në rrugë e sipër **drejt Prizrenit**, numri i vullnetarëve kosovarë gjithnjë e shtoej. Ne, të rrethit të Mitrovicës, Shalës, Bajgorës, të Drenicës, na u bashkuan luftëtarët nga komunat e tjera: Podujevës, Prishtinës, Kaçanikut, Gjilanit, Lipjanit, Shtimes, Suharekës, Istogut, Pejës, Gjakovës, Rahovecit, Dragashit, Prizrenit e viseve të tjera! Është interesant për të theksuar se, në nisje, që nga Mitrovica e deri në Prizren, kemi qenë të organizuar në njësi ushtarake, formacionesh të ndryshme, gjithnjë nën komandën e oficerëve shqiptarë dhe se, komandohej në gjuhën shqipe.

Mirëpo, në vendtubimin qendror, **në Prizren**, u bë riorganizimi i përgjithshëm dhe, në fjalën e rastit, që na e mbajtën dy oficerë të lartë dhe dy civilë, na u tha, në gjuhën shqipe dhe serbe se, në pjesëtarët e këtyre njësive llogaritet shumë, dhe se duhej të mburrehim me misionin që na është besuar, sepse ne do ta japim kontributin tonë në çlirimin e Istriës dhe Triestes, të popujve që aq shumë kanë vuajtur nën okupimin e huaj, si dhe t'ia presim vijën e frontit të Sremit, me ç'gjë do ta

shpejtonim çlirimin e vendit dhe kapitullimin e nazizmit. Na u komunikua se: në këtë marsh nisen 4.700 luftëtarë.

Na u shpjegua se: për shkak të rrugës së gjatë deri në Tivar, rrugë e cila do të kalohet në këmbë, nëpër territorin e Shqipërisë, se të gjithë ata që posedojnë armë t'i dorëzojnë e mos t'i bartin për së rëndi. U theksua se kjo vlente edhe për oficerët shqiptarë, sepse, siç u tha, ata mbajnë armë heterogjene si: gjermane, italiane, bullgare etj., kurse, sapo të mbërrijmë në Kroaci, do të armatosen të gjithë me armë moderne angleze. Përcjelljen tonë, thanë ata, tash e tutje do ta sigurojnë oficerët dhe ushtarët e rryer serbë dhe malazezë, kinse për të na mbrojtur më mirë prej çfarëdo rreziku në rrugë.

Sqaroj: para nises, nga kolona i kanë ndarë, tërhequr: serbët, malazezët, romët, çerkezët dhe goranët dhe, u kanë dhënë uniforma dhe armë. I kanë inkuadruar në Divizionin 45 të Serbisë – për përcjelljen tonë! Duke qenë të sinqertë, të çiltër e të pastër në shpirt, sikurse e ka zakon shqiptari, e të bindur se Partia Komuniste nuk do ta ndjekë politikën e shfarosjes së shqiptarëve, askush nuk dyshonte se pas kësaj fshihej një dramë e vërtetë për popullin shqiptar, e pashënuar në histori.

Në Prizren qëndruam dy ditë, derisa u tubuam të gjithë dhe derisa u bë riorganizimi në njësi. Nga Prizreni kolona e jonë e gjatë u nis në drejtim të territorit të Shqipërisë, e përcjellë, tash, nga pjesëtarë të brigadave serbe e malazeze, të armatosur deri në dhëmbë, e që kishin qëllim, gjoja, ta siguronin marshrutën....

Me të kaluar të kufirit të Kosovës, sjelljet e mëparshme, sadopak korrekte të përcjellësve tanë, të cilët prej Mitrovicës deri në Kukës, megjithatë u ngjanin sjelljeve të bashkëluftëtarëve, këtu e tutje u shndërruan në sjellje të armiqve të paskrupullt, si të bishave të egra. Tani ata na konsideronin jo më si bashkëluftëtarë të tyre, por as si robër të luftës! Madje ata s'na konsideronin as si kope bagëtish! Na grahnin si të dënuar për vdekje, kur i shpijnë në vendin e ekzekutimit! Përveç që na mundonin me uri, duke mos na dhënë fare ushqime, edhe më shumë na mundonin me etje, duke na penguar të afroheshim ndonjë burimi apo përroske për t'u freskuar apo shuar etjen. Rrugës përcjellësit tanë ndërroheshin vazhdimisht. Derisa një numër sish marshonte krahas kolonës, të tjerët pushonin në kuaj ose qerre. Ashtu ata ndërroheshin, ndërsa ne, të uritur, të etur e të rraskapitur, duhej të ecnim me atë temp që na e diktonin përcjellësit tanë të ngopur e të pushuar. Disa prej nesh, më të dobët fizikisht, nuk mundnin t'u përballonin mundimeve. Kishte raste që sëmureshin, e ndodhte edhe që vdisnin rrugës. Disa që nuk mund të ecnin, përcjellësit tanë i shpallnin simulantë, andaj i pushkatonin aty për

aty. Plumbin në kokë apo bajonetën në gjoks e merrte edhe ai i cili për një hap sado të vogël mënjanohet nga rreshti, për ta zbathur opingën që ia kishte vlarë këmbën, ose që me qeleshe donte të merrte ujë nga ndonjë përroskë ose në raste të ngjashme. Sa është numri i atyre viktimave të cilëve u mbetën eshtrat rrugës, pa arritur fare në Tivar, askush nuk e di saktësisht, por, padyshim, ai është i madh.

Në ato rrethana, ditën e parë të marshimit, rreth orës 20,00, arritëm në **Kukës**. Lumin e atyshëm e kaluam përmes një vigu, pasi që ura kishte qenë e shkatërruar. Atë natë mbetëm nën qiellin e hapur, nën reshjet e imta të shiut. Ishim të rrethuar nga Drini i Bardhë, e nën mbikëqyrjen e vazhdueshme të forcave ushtarake serbo-malazeze. Diku nga mesnata filluan të thirren në shtab njerëzit me autoritetativë nga radhët tona, sidomos ata të cilët kishin rënë në sy më parë si eprorë tanë ushtarakë rrugës për në Prizren, siç u tha, kinse për konsultime për rrugën e mëtejme. Aty nga ora një pasmesnate, dëgjuam disa të shtëna me pushkë automatike dhe britma të tmerrshme të cilat na habitën dhe na befasuan, por ende besonim se nuk është fjala për ndonjë tradhti të përcjellësve tanë!

Në mëngjes, një numër i shokëve tanë të rraskapitur nuk mundi të lëvizte vendit, e të nisej në rrugë. Edhe pse kërkuam që të sigurohen mjete transportuese për ta e të dërgohen në ndonjë spital të afërt, kjo kërkesë e jona nuk u plotësua. Përkundrazi, mbi ta u vërsulën ushtarët posi bishat e egra dhe i rrahën me shkopinj druri. Ata të cilët edhe pas dajakut nuk mund të lëviznin vendit, i shpallën simulantë dhe i pushkatuan para syve tanë.

Para se të vazhdonim rrugën na dhanë njëfarë mishi të terur e shumë të kripur dhe me erë të rëndë. Edhe pse e dinim se ishte i prishur, shumë prej nesh e hëngrën, meqë ishim të uritur, mirëpo s'kaluan as dy orë dhe shumica u sëmurën. Kishin dhimbje stomaku, barkqitje, vjellje e temperatura të larta. Në këtë situatë ishim të detyruar që të anoheshim prej kolone për të kryer nevojat fiziologjike. Mirëpo, edhe pse xhelatët tanë e dinin se ishim të helmuar dhe se kishim nevojë veçmas për ujë, çdo përpjekje tonën, për t'iu afruar burimit me ujë, përroskës apo ndonjë ujëvarës, kërcënohej me vdekje. Që më parë ushtarakët i rrethonin burimet dhe vazhdimisht shtinin me armë drejt tyre. Një numër sosh e gjeti vdekjen në prag të arritjes deri te uji... Edhe sot e kam të freskët vrasjen e **një të riu nga Krasmirovci i Drenicës**, i cili e gjeti vdekjen me kokë në burim të një kroni!

Eshaloni me ushtarë shqiptarë, më 27 mars 1945, diku nga ora 18,00, arrin në **Fushë-Arrëz**, fshat nja dhjetë-dymbëdhjetë kilometra para se të

hynim në **Pukë**. Sipas skenarit të parapërgatitur, xhelatët na ndanë në grupe të vogla, me qëllim të realizimit më të lehtë të skenarit. Meqë ishim shumë të lodhur dhe të rraskapitur, aty e kaluam natën nën qiellin e hapur, nën reshje të imta shiu. Ashtu na zuri një gjumë i thellë. Mirëpo diku pasmesnate, dëgjuam të shtëna me armë automatike, një batare mjaft të gjatë. Duke mos e ditur se çka po ngjet, jemi ngritur në këmbë, por meqë nuk diktuam gjë, prapë na zuri gjumi. Në mëngjes, gojë pas goje, u informuam se një grup prej 120–140 vetash ishin likuiduar në gjumë! Kufomat i ishin hedhur në një hendek e i kishin mbuluar me dushk! Këtë masakër e kishin vërejtur disa reparte të Eshalonit 3, që atypari kalojnë natën, kurse të nesërmen, pas orës 24,00, ata kishin dëgjuar gjëmë dhe ofshamë, e kur disa prej tyre u afrohen, shohin në humnerë kufomat e shqiptarëve të hedhur aty, të qitur njërin mbi tjetrin, e ndër ta ende të gjallë. Nga frika se do t'i diktonin xhelatët, ata kthehen në kolon dhe aty me frikë të madhe e kalojnë natën. Prej Puke vazhduam rrugën. Kah ora 20,00 arritëm te vendi që ne kujtuam se ishte Ura e Zogut, por që ishte **Ura e Gomsiqes**. Ishte një kanion i thellë nëpër të cilin rridhte fare pak ujë. Meqë urën e kishin shkatërruar fashistët italianë, transportimin tonë në anën tjetër të kanionit përpiqeshin ta organizonin përmes një vigu dhe një lloj vagonete. Në atë vagonetë, me qëllim, i ngarkuan më se 50 veta dhe, natyrisht, teleferiku i improvizuar u këput, ashtu që të gjithë ranë në atë greminë të thellë! Disa prej tyre vdiqën në vend, kurse një numër i tyre u lënduan rëndë dhe lehtë. Tentuam menjëherë t'u ndihmonim, por na penguan përcjellësit, duke na thanë se, atyre do t'u ndihmonte ushtria, kurse ne duhej të vazhdonim kalimin nëpër atë greminë po me atë vig i improvizuar. Duke parë rrezikun, ne kundërshtuam dhe na lejuan të kalonim në këmbë.

Ne të tjerët vazhduam rrugën dhe arritëm në një vend afër Shkodrës, ku duhej kaluar **Vaun e Spasës**. Edhe këtu, meqë ura ishte e shkatërruar, filloi transportimi ynë me një anije të improvizuar. Edhe këtu, në bregun tjetër të Vaut na mbetën disa shokë të sëmurë rëndë, për fatin e të cilëve kurrë nuk jemi informuar.

Në **Shkodër** arritëm rreth orës 16,00, më 30 mars 1945. Në të dy anët e rrugëve na pritën mijëra njerëz, shumica prej të cilëve na përshëndesnin dhe qanin, duke na pëshpëritur: “*Ku jeni duke shkuar?*” “*Me siguri në ndonjë vend pa kthim!*”

Shumë prej tyre na dhanë bukë e veçmas ujë, dhe këtu, për herë të arë e shuam etjen. Kjo nuk zgjati shumë, pasi që shpejt e shpejt na vendosën në kazerma në një kodër të bukur e të lartë, emri i së cilës nuk më kujtohet, por e di se aty nuk kishte ujë për pije. Por, për çudi, ne aty veten

e ndienim pak më të sigurt. Mirëpo, për fat të keq, nuk na lejuan të qëndronim gjatë. Diku pasmesnate u nisëm *në drejtim të Ulqinit*, duke i lënë të sëmuret në (pa)mëshirën e ushtarëve serbë e malazezë.

Në rrugë e sipër, **jo fort larg Shkodrës**, aty kah ora 3 pasmesnatës, kolona jonë ka hasur në një eksploziv që shtrihej për midis të rrugës, në një gjatësi prej nga 10-20 metrash. Me të ndezur të eksplozivit, mes nesh u krijua një panik shumë i madh, por përnjëherë pasoi urdhri të mos lëvizim nga vendi. Mirëpo, nga frika, shumë prej nesh u rrokullisën në të dy anët e rrugës, e më pastaj filluan të shtënat e ushtarakëve, me ç'rast u vranë e u plagosën shumë shokë tanë, kurse në mesin e tyre kam njohur **Tafil Shabanin** nga Kozhnica. Pas nga 30 minutash na u kumtua se jeta jonë më nuk është në rrezik, duke na thënë se: "*Kjo që ndodhi është vepër e reaksionarëve!*" "*Apo e diversantëve shqiptarë!*" Krejt kjo u bë, sigurisht, për të fshehur qëllimin e vet dhe për të nxitur urrejtjen vëllavrasëse në mes të shqiptarëve.

Nga këto tortura dhe reprezalje që na bëheshin gjatë rrugës, sigurisht se më së vështiri e kanë pasur ata që ndodheshin në fund të kolonës. Ata edhe kanë pasur mundësi të numëronin më saktësisht viktimat e rrugës, por sigurisht se në ato rrethana pakkujt i ka shkuar ndër mend ta bënte këtë, ngase në çdo moment ekzistonte mundësia që edhe vetë të bëhej viktimë e përcjellësve të tërbuar. Instinkti i ekzistencës dhe rrezikut se në çdo moment mund të likuidohej, nuk lejonte tjetër të mendohej, por vetëm si të shpëtohej jeta. Këtë gjendje psikike e bënte edhe më të tmerrshme hasja gjatë rrugës në kufomat e atyre që binin në krye apo nga mesi i kolonës. Në këtë pjesë të rrugës, kriminelët i hoqën fare maskat, u shfaqën hapur kush ishin dhe çka donin të bënin me ne. Na kërcënoheshin dhe na shanin me poshtërime: "*Vi ste zaroblenici!*" "*Vodimo vas u logor, na prinudni rad!*" "*Shiptarsku vam majku!*" "*Osvetije se černogorska omladina!*"

Me të mbërritur **në TIVAR, më 31 mars 1945**, diku në mes të orës 12,00 deri 13,00, në çdo skutë të qytetit diktohej një mobilizim i madh i ushtrisë dhe i popullsisë, të cilët me armë në dorë, të drejtuar kah ne, na shikonin me përbuzje dhe urrejtje të madhe.

E diktuam qartë **komplotin** dhe **grackën që na ishte përgatitur**. Shpirtrat tanë të virgjër u gjetën në shënjestër të pushkëve dhe mitralozave që ishin vendosur në çdo qoshe të rrugës, dritare dhe tarracë të shtëpive, nëpër shkëmbinjtë e kodrave përreth. Fitohej përshtypja se nga ajo bllokadë as zogu s'do të mundë të fluturonte. Në qendër të Tivarit të Ri na kanë urdhëruar të ndalemi dhe të ulemi në qendër të rrugës, gjoja për pushim. Në afërsi të rrugës kishte qenë një krua nga i cili rridhte ujë

pandërprerë. Pasi që ishim shumë të etur, u morëm vesh që tre shokët tonë, të prirë nga **Sylë Gllobari** të ngrihen në këmbë dhe të apelojnë te një oficer që ishte afër kroit për të na lejuar të pinim ujë. Mirëpo, si iu lut, oficeri i mërdhez dhe ia filloi piskamës me sharje ofenduese: “*Shiptarsku vam majku!*” Në momentin kur Sylë me shokë u përpoqën ta arsyetonin kërkesën, përnjëherë oficeri ka urdhëruar ushtarët të vërsulen mbi të dhe të shtien me armë zjarri, me ç’rast u goditën për vdekje dy shokët e Sylës. Nga plumbat që kishin bredhur anash u plagosën disa shokë tanë dhe një ushtar malazias, kurse Sylë, si më i zhdërvjellëti, nën rrebeshin e plumbave arrin të futet në kolonë, por përnjëherë oficerët dhe disa ushtarë u vërsulën mbi Sylën në mes të kolonës, me pretekst se ky e kishte plagosur ushtarin malazias dhe, e bënë shoshë me automatikë. Pas këtij pushkatimi ne mbetëm të shtangur në mes të rrugës, pa pasur guxim të lëviznim apo të bisedonim dhe me frikë pritnim se ç’do të ndodhte me ne, pasi që na ishin drejtuar shumë tyta armësh dhe bajoneta. Për një çast ushtria u tërhoq nga 30 metra larg nesh dhe zuri pozita të sigurta: dikush pas shkëmbinjve, dikush pas shtëpive e disa sish edhe brenda tyre.

Njëri prej tyre zuri pozitë në një lartësi dhe filloi të sulmonte e kërcënohej: “*Shiptarsku vam majku!*”, “*Sve qemo vas ubiti!*”, “*Neqete izvuqi zhivu glavu odavde!*”, “*Samo minuti su u pitanju!*”

Nuk vonoi shumë dhe përmes altoparantit na u komunikua se, gjoja, dikush prej nesh ka tentuar t’ia grabiste oficerit të plagosur malazias revolen, kur ai e vrau Sylën, andaj, kjo dhe kërkesa e organizuar për të pirë ujë, u shërbeu si pretekst për ta kualifikuar si tentim kryengritjeje, për çka u kërcënuan me masa hakmarrëse, nga më drastiket.

Pas disa çastesh të heshtjes së varrit, u ngrit në këmbë njëri nga shokët tanë, për të cilin më vonë mësuam se ishte një i ri, **Imer Sinani**, nga fshati Kozhicë, i cili pas konsultimeve me shokë, ishte drejtuar kah oficerët me kërkesë dhe apel që t’iu japin fund këtyre vrasjeve, maltretimeve dhe sjelljeve barbare. Por, pa u afruar mirë, në të u vërsulën ushtarët malazias dhe me armë e bajoneta që i kishin vënë në pushkë, e copëtuan si lakër! Në të përfunduar të këtij akti mizor, meqë ne ishim në kolonë për katër, në një gjatësi prej 5-6 kilometrash, e mundësia për një shfarosje masive ishte më e vogël, na kanë urdhëruar të ngrihemi në këmbë dhe të qëndrojmë në vend me duar të lidhura mbi kokë.

Pas pak na kanë urdhëruar të ecnim drejt një ndërtese të madhe trikatëshe, me një sipërfaqe prej 300 metrash, i thoshin “**Monopol**”. Ndërtesa ishte e rrethuar nga tri anët me kodra shkëmbore, kurse oborri ishte me mure të larta, me rrethojë të hekurt, maje të mprehta, gjë që krijonte kushte shumë të volitshme për likuidimin e të gjithë neve, pa

marrë parasysh a gjendeshim në oborr apo në ndërtesë. Në të hyrë të oborrit të ndërtesës ishin vendosur nga 10-15 ushtarë, në të dy anët e hyrjes, të përgatitur me shufra hekuri në duar. Secili prej nesh që hynte, merrte goditje në kokë, në gjoks apo në shpinë me shufër hekuri dhe, vaj halli për atë që nuk mundë t'i përballonte të të rënave, sepse ekzistonte mundësia që çdoherë të mbetej në vend. Ai që mbetej i shtrirë, shkelej pa mëshirë nga turma që kalonte nëpër atë hyrje, pa pasur mundësi askush t'i ndihmonte. Ashtu të përgjakur dhe të rraskapitur, rreth 1.000 veta, sa ishin në ballë të kolonës, na futën porsi lopët në atë ndërtesë. Pasi që ndërtesa u mbush përplot, në oborr, sipas një vlerësimi, ngelën mbi 2.200 deri 2.500 veta, kurse në rrugë të gjerë 7-8 metra, të gjatë 80 – 100 metra, kanë ngelur të rrethuar 1.000 deri 1.100 veta, por tani jo të rreshtuar, por grumbull. Kjo u bë për shkak se në këtë mënyrë bëhej likuidimi më i lehtë i tyre. Me të përfunduar të këtij aksioni, ushtarët e kapën **Ramiz Lloshin**, nga Çardaku i Suharekës, me pretekst se ai qenka njëri prej atyre që kishte tentuar t'ia merrte revolen oficerit malazias, që u plagos ashtu siç e përshkruam më herët. Ky oficer, mbi trupin e tij, para syve tanë, e zbrazti një sharzher të revoles. Edhe pse e dinim se xhelatët e pashpirt po përgatisnin **masakër të paskrupullt** ndaj nesh, i riu 17-vjeçar, **Ibrahim Koca**, nga fshati Polac i Drenicës, së bashku me 7 shokë, shkoi te komanda e shtabit, e cila ishte vendosur në oborr, të apelonin të ndërpriteshin reprezaljet, t'u jepej ndihmë shokëve të plagosur, por ata i pritën: *“Udri! Majku vam shiptarsku!”*, *“Neka znaju da je ovo Črna Gora i da qemo sve do jednog zakllati!”* Dhe u masakruan!

Shtabi dhe ushtarët janë tërhequr nga 100–150 metra anash. Pas dhënies së **sinjalit**, me një armë të rëndë, përnjëherë, nga të gjitha anët janë dëgjuar krisma. Rrebeshet e armëve të ndryshme vinin drejt nesh nga çdo skutë, oborr, shtëpi, shkëmb, dritare e pullaz të shtëpive. Shtihej me armë të zjarrit si: pushkë, automatikë, mortaja dore, revole e çka jo tjetër. Kësisoj, brenda një ore asnjë nga grumbulli i njerëzve, përafërsisht 3.000 veta, që ishin grumbulluar në oborr e shesh, nuk mbeti në këmbë. Rreth ndërtesës, oborri dhe sheshi u shndërruan në një lumë gjaku. Skena i përngjante **plojës së vërtetë**. Krahës sulmit në oborr dhe shesh, me armë të njëjta dhe intensitet të njëjtë sulmuan edhe brenda ndërtesës. Nga të shtënat e armëve dhe bombat, tavanet e ndërtesës filluan të binin mbi kokat e njerëzve, kurse dysHEMEJA u shndërrua në liqen gjaku. Në njërin prej kateve, nga të shtënat u rrënuar krejt tavani dhe bashkë me të, një pjesë e madhe e njerëzve, të gjallë e të vdekur, ranë mbi kokat e atyre që ishin një kat më poshtë. Nuk di si ta përshkruaj, por më kujtohet se një pjesë e atyre që u sëmurën psikikisht, por edhe të tjerë, nga frika e

madhe, përnjëherë ranë në njëfarë kome – gjumë të thellë dhe më nuk dinin gjë.

Për shfarosjen tonë kanë qenë të angazhuar jo vetëm ushtarë, por të gjithë qytetarët e Tivarit: burra dhe gra, mantelbardhë, pjesëtarë të institucioneve të ndryshme të Tivarit, me një fjalë, në ne kanë shtënë të gjithë qytetarët që atë ditë, me ose pa qëllim, janë gjendur aty. Të shtënat kanë zgjatur gjersa nuk ka ngelur askush në këmbë dhe deri sa jepnin shenja jete. Sulmi, nga të gjitha anët dhe nga të gjitha llojet e armëve, sikur breshëri ka zgjatur pandërprerë rreth **një orë e gjysmë**, prej orës **14,00 deri në orën 15,45**, porse më pastaj me intensitet më të ulët. Të shtënat kanë vazhduar ndaj atyre që kanë tentuar të iknin këmbadoras, që janë përpjekur të shpëtonin, si dhe ndaj të plagosurve që janë strehuar nëpër shtëpi, plevica, tharqe derrash, ahure kafshës, në zgavrat e trungjeve të ullinjve, nëpër gypat e kanalizimit e gjetiu. Disa kanë pasur fat të shpëtonin, por kurrë nuk do t'u dihet numri atyre të cilët kanë gjetur vdekjen rrugëve e bjeshkëve.

(Ngrihet në këmbë interpreton dëshmitarët):

Ahmet Haxholli, nga Njebishti, tregon se edhe ky kishte shpëtuar në sajë të fatit: Nën rrebeshin e bataveve arrin që të largohet nga vendi i masakrës. Për një çast gjendet përballë një shtëpie të një malazezi. Nga ai kërkon ndihmë, por bashkëshortja e zotit të shtëpisë, ende pa i kryer mirë falët, ia drejton automatikun dhe i drejtohet me fjalët: *“Shiptarsku ti majku, sada qu ti kazati kakvu milost trazhish od mene!”* Shtiu në mua me automatik, por për fat, nuk më goditi! Fillova të ikja me të shpejtë, ndërsa ajo shtinte pandërprerë në drejtim timin”.

Bajram Bellanica më deklaroi: “Ashtu, i larë në gjak, pa më diktuar askush, jam larguar nga vendi dhe jam strehuar në një shpellë, në verilindje të Tivarit, ku qëndrova, pa ngrënë e pa pirë, plot katër ditë. Disi qëndrova nga uria, por frikësohesha se do të çmendesha nga etja. Një kohë të gjatë në atë shpellë qëndrova në agoni, sa nga frika, aq edhe nga uria. Në atë shpellë, tërë kohën më shoqëronin dy gjarpinj, të cilët, posa dilte dielli, dilnin e rreziteshin deri në mbrëmje, kur ktheheshin, hynin nën atë gur që isha mbështetur unë. Përveç atyre dy gjarpinjve, në atë shpellë më shoqëronin edhe dy zogj, të cilët cicëronin tërë ditën dhe flisnin gjuhën e tyre, herë në një kënd, herë në këndin tjetër të shpellës”.

(E vazhdon me dëshmi):

Pas nja 10-20 minutash, pasoi proklamata e shtabit, në të cilën thuhej: *“Informohen të gjithë ata që kanë mbetur gjallë ose të plagosur se, komandanti suprem i UNÇ, shoku Tito, ka urdhëruar ndërprerjen e zjarrit dhe të gjithë i ka falur, pavarësisht prej gabimeve që kanë bërë!*

Të gjithë të plagosurve do t'u jepet ndihma mjekësore dhe sipas nevojës do të dërgohen në shërim, kurse të plagosurit lehtë, të ngrihen në këmbë dhe të skajohen!” Në fund kërkonin nga të gjallët të brohorisnin parullat: “Rroftë shoku Tito!”, “Rroftë bashkim-vëllazërimi!”, “Rroftë Ushtria Nacional-çlirimtare!”

Pas pak aty arriti një grup oficerësh, që deri atëherë nuk i kishim parë. Pasi një bisedë mes tyre dhe shtabit, herë-herë e përcjellë me zhurmë dhe tone polemizuese. Ata ishin paraqitur si dalmatinë. Çka flitej, s’e dëgjoni, por mësuam se vrasësit përpiqeshin ta arsyetonin krimin masiv duke u shpjeguar: “*Ata janë vrarë mesvete!*”

Në të dalë në oborr, vërejtëm një rrethim të madh nga ushtarët serbë dhe malazezë, por edhe një skenë të llahtarshme para nesh, ku shtriheshin mijëra të vrarë e të plagosur. Pamje trishtuese krijonin sidomos gjësendet e mprehta si: bajonetat, shpatat, tfurqit, shkopinjë që kishin mbetur të ngulur në gjokse, stomakë apo nëpër gjymtyrë të trupave. Në ato grumbuj njerëzish të kryqëzuar si kubikë drush, një mbi një, nuk mund të dallohej më kush ishte kush, ku e ka kokën e ku këmbët e trupin. Kishte shumë të plagosur që vuanin duke vajtuar, rënkuar, kërkonin ndihmë, klithnin. Është vështirë të përshkruhet gjithë ajo skenë e tmerrshme kur të plagosurit që u shkonte gjaku rrëke, kërkonin ndihmë e nuk ishim në gjendje t’u ndihmonim.

Për ne që mbetëm gjallë ishte shumë i vështirë detyrimi të qëndronim në këmbë mbi kufoma. Edhe ne qanim së bashku me të plagosurit të cilët shpesh klithnin: “*Ndihmë, vëlla, e mos shkel mbi varrën time!*” “*Vëlla ma jep një pikë ujë!*” “*Ma hiq sëpatën nga trupi!*” “*Më nxirr prej kufomave!*” Nuk ishin të rralla lutjet: “*Vëllezër, mos na lini në duart e këtyre katilëve!*” “*Na mbytni ju!*” “*Ma ndal gjakun!*”

Më kot të plagosurit kërkonin ndihmë prej nesh, sepse me qindra ushtarë përreth vështronin çdo lëvizje tonën, kurse çdo përpjekje për ndihmë e dënonin me vdekje.

Në spastrimin e oborrit dhe të sheshit, përnjëherë u mobilizuan banorë: gra, pleq, të rinj e ushtarë, si dhe punëtorë të ndryshëm, sigurisht me qëllim që sa më shpejt të fshinin gjurmët e kësaj vepre mizore. Për këtë qëllim u angazhuan: kamionët, cisternat, kovat e fshesat e të gjithë Tivarit. Në kumtesën që e dhanë më parë e që dëgjohej fort mirë, u tha: “*Të gjitha njësitë ushtarake në qytet, të gjithë qytetarët dhe punëtorët me të gjitha mjetet që disponojnë të mobilizohen për pastrimin e qytetit nga stërvinat e banditëve shqiptarë!*” “*Në mjetet transportuese si: kamionë, vagoneta, qerre e të tjera, të ngarkohen bashkërisht një mbi një të vdekurit dhe të plagosurit!*” “*Pas transportimit të viktimave të pastrohen*

rrugët, sheshi dhe oborri i ndërtesës dhe gjaku e rrobat e banditëve!” Oborrin, sheshin dhe rrugët e qytetit nuk kanë munduar t’i pastrojnë me ujë e fshesa, sepse gjaku ka qenë deri në gju, prandaj kanë sjellë zall nga bregu i detit, me kamionë, që ta mbulonin krimin e madh.

(Në këmbë, akuzon): Dr. **Zekeria Cana**, në hulumtimet e veta ka konstatuar: *“Në dokumentet arkivore jugosllave të kohës nuk ka gjurmë mbi vendin e ngjarjes e varrosjes së kufomave të Tivarit, masakra më e madhe mbi shqiptarët, në vitin 1945, të cilën viktimologët botërorë, me të drejtë, do ta qanin “Magna krimen”!*

As deti nuk mund ta lajë “Magna krimen” e malazezëve dhe serbëve mbi shqiptarët e pafajshëm dhe duarthatë në Tivar të Ri! Ky ishte një trishtim i madh për ne që kishim mbetur gjallë, e nuk kishim mundësi t’u ndihmonim të plagosurve. Prej aty na kanë dërguar në një plazh, i cili prej kasaphanës ishte larg nja 200-300 metra. Prej atje shikonim sesi pastronin oborrin dhe ndërtesën nga kufomat dhe të plagosurit të cilët vazhdonin të transportoheshin një mbi një, në drejtim të Tivarit të Vjetër, kah do shkëmbinjtë apo humnera të pafund. Në plazh e kemi kaluar natën të rrethuar nga njëra anë nga deti i hapur, ndërsa në anën tjetër nga qindra ushtarë me armë të drejtuara drejt nesh që ishim të lodhur e të torturuar, të frikësuar e të uritur. Të gjithë kishim frikë se gjatë natës do të na likuidonin.

Në mëngjes vërejtëm sesi mbi ujë të detit notonin plisat e bardhë, shokat, japanxhat dhe kufomat e shokëve tanë të hedhur në det. Sërish na kanë sjellë në oborrin e ndërtesës së masakrës, por tash të pastruar nga kufomat.

Pas numërimit një nga një gjatë hyrjes në ndërtesë është konstatuar se: - të gjallë kishim mbetur 810 persona, kurse sa i përket numrit që janë nisur nga Kosova, oficeri me regjistër në dorë na ka komunikuar se: - nga Kosova jemi nisur 4.700 veta, që do të thotë se, gjatë rrugës dhe në masakrën e Tivarit janë mbytur dhe janë zhdukur: 3.890 shqiptarë.

Ashtu të rreshtuar na kanë dërguar në një vend të izoluar, sipas të gjitha gjasave llogor gjerman, me kushte të këqija, por me përparësi se nevojat fiziologjike i kryenim në oborr. Në këtë llogor kemi kërkuar të na jepej ushqim dhe të na mundësohej kontakti me udhëheqësit tanë në Kosovë: Fadil Hoxhën, Xhavit Nimanin, Rifat Berishën, Mehmet Hoxhën, Ismet Shaqirin, apo me udhëheqësit e Shqipërisë. Mirëpo, të gjitha këto ishin të kota, sepse kërkesat tona nuk i përfillën, përkundrazi, vazhdimisht i shtonin masat e sigurisë.

Një oficer i lartë na u kërcënua se: *“Po që se vazhdojmë me kërkesa të tilla do t’ju likuidojmë të gjithëve!”* *“Shihni atë tym të zi në atë*

shkëmb! Aty po digjen shokët tuaj". "Mos dëshironi edhe ju ta pësoni si ata!?"

Një grup oficerësh, shumica e të cilëve u prezantuan si malazezë, kurse dy ishin dalmatinë, na komunikuan se: gjoja, për të gjitha kërkesat tona ishte informuar Udhëheqësia e Kosovës dhe se, gjoja, prej andej ka arritur një porosi e cila u lexua në gjuhën shqipe dhe serbokroate.

Nga ajo më kujtohet vetëm ky tekst: *"Me keqardhje e kemi marrë lajmin për incidentin dhe tragjedinë që ndodhi në Tivar, për çka ju vetë ishit fajtorë. Kemi marrë të gjitha masat për sigurimin e jetës tuaj dhe të kushteve më të mira jetësore. Tash e tutje, për në front, përveç udhëheqëse serbë e malazezë, do t'ju shoqërojnë edhe oficerë kroatë e sllovenë, si dhe disa oficerë shqiptarë!"* Në atë llogor kemi qëndruar 10 apo 12 ditë.

Më në fund na kanë futur në një anije dhe kemi filluar rrugën për në vijën e frontit, gjë që na gëzoi shumë, sepse mezi pritnim nga ka vend mizor.

Edhe pse xhelatët e kishin në plan likuidimin e të gjithëve, në mënyrë që nga kjo masakër të mos mbetej asnjë dëshmitar, për fat, këtë **Plojë të Tivarit** e mbijetuan vetëm 810 të rinj kosovarë! Nga likuidimi total shpëtuan në saje të disa vëzhguesve amerikanë, që në atë moment, me një xhip, u dukën aty afër vendit të ngjarjes, si dhe të disa personave të pidentifikuar civilë, që u dukën duke e fotografuar ngjarjen tragjike. Nga frika se do të zbulohej krimi, kriminelët u detyruan të ndërprenin masarën e mëtejshme.

(E hap fletoren e shënimeve, lexon me zë): Mobilizimi i shqiptarëve të moshës 16 deri 65-vjeç, në fillim të vitit 1945, dhe dërgimi i tyre nga Kosova në Frontin e Triestes, të Sremit, kishte qëllim kryesor: - largimin e popullatës së aftë shqiptare nga kjo trevë për t'u lënë brigadave serbe e malazeze duart e lira të veprimit në Kosovën e çliruar, nga vetë shqiptarët. Në rrethana jashtëzakonisht të vështira, që u krijuan me administrimin ushtarak në Kosovë, në përfundim të Luftës së dytë Botërore dhe më vonë, shqiptarëve iu bë e pamundshme të kërkonin ndriçimin e kësaj tragjedie.

Pavarësisht nga pasojat politike, fizike dhe psikike, personale dhe të familjes sime, por i vetëdijshëm se askush prej zyrtarëve nuk dëshironte ta ndriçonte rastin Tivarit, nga shkaku se krimi i bërë s'kishte analog në histori, me datën 09.XI.1966, vendosa t'u shkruaja publikisht të gjitha forumeve më të larta partiake dhe shtetërore në vend, me kërkesë për zgjidhjen e plot të kësaj çështjeje dhe gjykimin e fajtorëve të saj.

Shpresoј se, një ditë, megjithatë, bota do ta kuptojë ndyrësirën,

ndoshta, më të madhe të Jugosllavisë, të bërë në fund të Luftës së Dytë Botërore ndaj shqiptarëve – kosovarëve, krim të cilin populli e vajtoi me emrin: **Varr i Tivarit!**

(I palos shkrimet, librat, e shikon orën, thotë:

Dymbëdhjetë pa pesë! Kanë kaluar 50 vjet!

Natën e mirë! Të gjithëve, natën e mirë!

Gjumë të qetë të gjithë atyre që e kanë përjetuar Plojën e Tivarit!

E ul fitilin e llambës, e fik dritën. Terr!).

(Burimi: **Azem Hajdini – Xani**: *Tragjedia e Tivarit*, Shtutgart, Gjermani, 1990)

.....

Azem Hajdini – Xani, u lind më 1924 në Dashec (Drenicë, Kosovë), jetoi, punoi dhe vdiq në Prishtinë, më 2010, ndërsa u varros në vendlindje. Ishte dëshmitar i masakrës gjakatare të rekrutëve kosovarë në “Monomoplin” e Tivarit, më 1 prill 1945. Që nga viti 1990 ky dëshmitar i luftës antifashiste shkroi kujtime dhe vepra historike për tragjeditë e shqiptarëve: në Tivar, Raguzë e Trogir; për luftërat në Drenicë, për komandantin Shaban Polluzha etj. I mbetën pa u botuar dy vepra të tilla. (H.Ulq.).

MEMOARE

Vojvoda Simo POPOVIQI

MEMOARE

(MUHAMEDANËT NË MAL TË ZI)

Kur për herë të dytë e morëm Ulqinin, më 24 nëntor 1880, me ndihmën e Fuqive të Mëdha, të cilat me atë qëllim kanë demonstruar me flotën e vet, unë me ushtrinë time kam hyrë dhe mbetur në Ulqin si sundimtar i bregdetit. Secili n ka pritur qetë dhe në shtëpinë e vet, vetëm haxhi Mehmet Beci dhe Bet Gjyli kaluan në Shkodër para se të hynim ne. Ata kanë qenë anëtarë të Ligës Shqiptare, të cilën e ka themeluar Qeveria turke që në emrin e saj ta pengonte Malin e Zi të merrte vendet, të cilat sipas Kongresit të Berlinit i kanë takuar. Rezistenca të cilën ata e pas shpinës Dervish Pasha me ushtri e kanë përgatitur, nuk pati sukses, dhe ata nuk guxuan të rrinë, edhe pse nuk do t'u bëja asgjë, ndërsa edhe i kam thirrur që lirisht të kthehen.

Mirëpo Derish Pasha, edhe pasi na e lëshoi Ulqinin, nuk deshi t lente në qetësi. Menjëherë me hyrjen tonë, erdhi te unë një bimës, një njeri shumë i sjellshëm me rroba të pastra oficeri, që atëkohë rrallë shiheshin, dhe më komunikoi, se ai me urdhrin e Dervish Pashës, por nga ana e qeverisë së vet, ka mbetur këtu, që të marrë dhe të përcjellë materiale shtetërore, që ka mbetur këtu, dhe t'u bjerë në dorë atyre ulqinakëve që duan të shpërngulen. Pas disa ditësh, kur s'u gjet asgjë shtetërore në Ulqin, ndërsa nga ana e ulqinakëve askush s'u paraqit për shpërngulje, as mua as bimbashit, dhe i them që ai tash, duke mos pasur ndonjë punë, mund të kthehet në Shkodër. M'u përgjigj që po këtë ai e ka lajmëruar Dervish Pashën, andaj tash vetëm pret urdhrin.

*

Atëherë, edhe me do kontribute nga fondi i komunës, ndërtova të ashtuquajturën "shëtitore". Deri atëherë Rana ka qenë vendi më i shëmtuar në Ulqin, ndërsa më të bukur dhe që ia ka hije një qyteti kanë konsideruar Mëhallën e Re, nën Malin e Bardhë. Bregu i detit ishte me rërë nëpër të cilin ishte vështirë të ecje deri te magazina. Aty në Ranë

ishite “hijesina” e ndërtuar me trarë dhe mbuluar me kashtë, për të bërë hije, aty anë meremetuar dhe ndërtuar barka. Përmes të Ranës ka rrjedhur një përrua që vinte nga qyteti lart. Në anën e djathtë nën qytet rrihte deti pikërisht deri te muri i bahçes së serdar Savos. Ku është tash Konsullata turke, ishte shkëmbi i lartë deri në det, që e ndante bregun ranor në dy pjesë, dhe përmbi të cilin kalohej në anën tjetër të bregut, kah Suka, kullën e tashme të Trashëguesit të “Ratisllavës”. Në maj të tij, në atë kalim, ishte nevojtorja e përgjithshme, andaj papastërtia e madhe. Kam urdhëruar që ai shkëmb të minohet, andaj dhe bregu i Ranës u hap në një gjysmëhark të madh. I tërë bregu u rrethua me mur, është plot rrëzë të verdhë dhe të imët, dhe me drurë të mbjellë, ashtu që tërës tërë ditën ka hije të dendur. Përroi i tëri deri në Pazar është i mbyllur në një kanal, i mbuluar me dhe. Ashtu u veprua, u rregulluan të gjitha magazinat, shtëpitë buzë detit u rrethuan me mure dhe u hapën kafehane dhe dyqane, dhe ky tash bëhet vendi më i bukur në Ulqin.

*

Ulqinakët kanë pasur 145 barka të lundrimit të shkurtër dhe të gjatë, kur e kemi pranuar Ulqinin. Është dashur që tash ta marrin bajrakun malazez. Nga Cetina m’i kanë dërguar ata bajrakë, trengjyrëshin serb me kryqin e madh të bardhë ë fushën e kuqe. Ai bajrak ia ka brengosur fort dhe ua ka prishur qejfin. Menjëherë kanë ardhur te unë disa kapidana në emër të të gjithëve, dhe ma shpjeguan shqetësimin e vet: se ata me dëshirë e pranojnë flamurin e Gospodarit, se ata edhe këtë me kryq do ta pranonin, por që ata shkojnë me barka në shumë vende turke, dhe shkaku kryqit to t humbin punën, e mund t’u ndodhin edhe ngjarje të pakëndshme. Ua aprovova atë arsye dhe menjëherë i rrafa telegraf Knjazit: “Ua kam treguar ulqinakëve flamurin tonë detar. Ata me dëshirë e pranojnë, por që me të këtillë janë shumë të brengosur, sepse kanë frikë se shkaku i tij do të humbin punë nëpër portet turke dhe se atje mund t’i presin edhe telashe të mëdha, ndërsa konsull tonë nuk ka që të mund t’i mbronte. Unë vetë jam i mendimit se do të duhej të ndërrohej me ndonjë tjetër, që shkaku i tij ne t’i humbim edhe këto anije. Do të mundnim pa u trazuar fare ta bënim këtë; kryqit asgjë s’i keni hak, sepse Mali i Zi gjithmonë ka luftuar për kryqin e shenjtë. Kryqi do të mund të ndërrohej në të njëjtën fushë kurorën tuaj. Lus që për të qetësuar ulqinakët për përgjigje sa më parë”.

Dhe Gospodari menjëherë ‘u përgjigj, se e miraton propozimin dhe t’u them ulqinakëve, se do t’u vijnë flamuj të rinj, të cilat shpejt arritën, për kënaqësinë e madhe të kapidanave ulqinakë. Knjazi shtoi edhe se,

kurora e tij do të mbetet edhe pas tij dhe përgjithmonë në flamujt tregtarë detarë si kujtim që Mali i Zi me sundimin e tij ka fituar det.

E kanë pasur ulqinakët edhe një frikë: të mos u merren fëmijët në shkollë, ndërsa djemtë në ushtri. Sipas marrëveshjes së mëhershme me Knjazin, unë në këtë anë i kam qetësuar, që të mos kujtojnë në to, dhe u kam folur se do të vijë dita kur ata vetë do të kërkojnë këtë. Fëmijët e tyre si dhe detarët dhe kapidanat nuk do të mund të punojnë pa pasur shkollë, arsim dhe dije të gjuhëve të huaja.

Për pak kohë ia dola, sidomos me koncesionet e mia, që ulqinakët gjithnjë të jenë më në qejf dhe se tregonin më besnikëri Knjazit. Sa ishte i ëndur Knjazi me punën time, shihet sipas kësaj depeshe:

“Vojvodës Simo Popoviqi – Ulqin.

E mora telegramin tënd të mbrëmshëm. Të gjitha të rejat nga atje që m’i sjell janë të gëzueshme. Dhashtë Zoti që ashtu të jetë edhe më pastaj. Rri me shëndet, Shilo, toka ime, ndërsa sundimi yt”.

*

Që muhamedanët t’i zbus dhe t’i nxeh edhe më shumë për *Gospodarin* (sundimtarin), kujtova që do të ishte mirë, që Gospodari të vizitonte Ulqinin. I kam shkruar Knjazit (princi) për këtë dhe kam lutur që të bënte këtë, sepse përveç deputimit, që ia kam dërguar, që t’i falet, ky popull ende nuk e ka parë si gospodarin e vet. Nga Mali i Zi askush nuk vjen kënde, sikur të ishte ky vend matanë botës, e jo që i takon Malit të Zi. Populli me këtë tëhuajësohet, dhe ardhja e Knjazit do ta afronte edhe më, si dhe do t’u lente përshtypje të bukura e të mira.

Knjazi ia ka aprovuar ato arsye dhe i ka premtuar se do të vinte, por që nuk e ka shënuar se kur. E ka habitur rrethi i tij. Ia kanë paraqitur rrezik afërsinë e kufirit me Turqinë, dhe msobesimimin në popullatën arnauete. Ndoshta disa edhe kanë besuar në këtë, por të tjerët i kanë folur ashtu vetëm që t’i hyjnë në hatër, duke i shfaqur me të brengosjen për sigurinë e jetës së tij. Në të vërtetë, në Ulqin e gjithkund deri në kufi, ka qenë një qetësi e plotë. E vërteta, në fillim ulqinakët kanë kujtuar se edhe ky pushtim i dytë yni është prapë i përkohshëm, dhe se prapë do t’i kthehet Turqisë, ose do ta marrë Austria, bashkë me Tivarin. Ato mendime ngadalë u janë tretur, e sidomos kur kanë parë, se unë kam ndërtuar edhe shtëpinë në Ulqin, në Ranë, “Sikur të mos mbetej Ulqini i Gospodarit përgjithmonë, Vojvoda nuk do të bënte shtëpi” – bënë biseda ata mes vete.

Kur jam vendosur në Ulqin kam mbajtur dy batalione ushtarë për roje gjatë kufirit dhe për rregullin në qytet. Pas një muaji njërin e kam lëshuar

nëpër shtëpi, e pas pak edhe të dytin. Kam konsideruar se besimi i tyre në mua do të ndikonte më shumë sesa prezenca e ushtrisë, dhe kam dashur që popullit t'u krijoj përshtypjen që unë, në mesin e tyre sikur të isha në mes të Cetinës. Është sjell taim (ushqime) ushtrisë për një vit dhe aknjazi ma ka tërhequr vërejtjen në këtë, të mos ngutem ta liroj ushtrinë shpejt. Unë kam mbetur vetëm me katërmbëdhjetë xhandarë dhe, më vonë, i kamë lëshuar edhe gjashtë të tjerë. E në atë kohë hala nuk ka qenë as një malazias i ardhur në Ulqin. Kam dalë në shëtitje hipur në kalë, çdo ditë vetëm, nëpër rrethinën e Ulqinit, zakonisht në agim, e ndonjë herë edhe në mbrëmje. Më kanë pyetur disa ulqinakë, pse Knjazi nuk mban ushtri në Ulqin, kur Sulltani gjithmonë ka mbajtur nga dy batalione. “Sulltanit, sigurisht i janë dashur” – u thoj – “ndërsa Knjazi nuk ka nevojë”. “Ai në asnjë qytet në Mal të Zi nuk mban ushtri, e edhe ky është Mali i Zi. Këtu çdo gjë është në rregull dhe qetësi, ndërsa sikur njerëzit të luanin mendsh, e të bënin diçka që nuk vyen, për njëzetekatër orë do të vinin dy batalione dhe do t'ua shtinin secilit mendtë në krye.

Më 19 gusht të v. 1884, me lajmëron Knjazi me telegraf se do të vijë me Princeshën, dhe me një suitë të madhe, dhe se do ta shoqërojnë njëqind e pesëdhjetë ushtarë, por që ardhjen e tij ta mbaj në fshehtësinë më të madhe, deri të shtunën. Unë kam dashur t'ia përgatis një pritje më të madhe solemne, andaj nuk kam mundur pa e tradhtuar sekretin dy ditë më përpara. Edhe pse Knjazit i pëlqejnë solemnitetet, kam dashur më shumë shkaku i popullit, i cili kurrë nuk e ka parë ardhjen dhe pritjen e Sundimtarit. Shpejt e shpejt i kam bërë dy porta triumfale. Trarët i kemi pasur, ndërsa lar në Ulqin, sa të duash. Njëra kapi ka qenë në[hyrje të varoshit, ndërsa e dyta në dalje të varoshit, në breg të detit. Të gjitha shtëpitë i kanë rreshtuar bajrakët tri ngjyrësh. I kam zgjedhur dyqind djelmoshat më të pashëm në Ulqin, të gjithë njësoj në fustanella të reja, të pastra, çfarë veshin kapidanat e detarë të këtushëm: fesin e madh të kuq, me tufë të gjatë, xhaketë blu e mbyllët, bragesha të gjera me prapanicë deri në tokë, çorapë të bardha, caruqe të cekëta. Ata i kam caktuar që të rrinë në dy rende te kapia në varosh, dhe kur Knjazi të hyjë mes të tyre, ta shoqërojnë gjatë tërë rrugës, duke marrë me vete njerëzit e tjerë. Le të dihet se janë rojtarë të rendit, kanë pasur kokarda me tri ngjyra, të lidhura për tringjyrëshin në krahun e majtë. Atyre u ka pëlqyer fort kjo, dhe kanë kryer për mrekulli detyrën e vet gjatë të gjitha ditëve sa qëndruar Knjazi në Ulqin. Në ditën e arritjes së Knjazit, ia kam çuar t'i dalin përpara në majë të Mozhurit, njëqind djelmosha në këmbë, të gjithë të veshur njësoj, me fustane* të gjera të bardha. (*Fistan, vistan, vuston* – fustan grash, por edhe veshje popullore e burrave në formën e fustanit). Para Mozhurit e

kam pritur unë me shumë kalorës, të gjithë turq nga qyteti e katundi, që kanë pasur kuaj më të mirë. Aty e përshëndeta Knjazin dhe Princeshën, i përshëndetën edhe shumë të tjerë, të cilët ua kam prezantuar, andaj me ta, nga pak, por me shumë përzemërsi kanë biseduar. Knjazi më thirri pranë dhe menjëherë më pyeti a është sigurt. Me kënaqësi dhe me siguri i thashë që për këtë të mos mendojë, se i gjithë populli me gazmim e pret. Kali im ishte i egër, andaj e urdhëroi njërin nga suita e tij që t'i ndërrojmë kuajt, që të mund të kalëroja pranë tij. Me Princin dhe Princeshën ishte edhe bija e tyre zonjusha Zorka, e martuar pak më vonë për knjazin Petar Karagjorgjeviqin, dhe zonja Gjushë e Bozho Petroviqit; nga ministrat ishin: Bozho, Stanko Radonjiki, Masho Vërbica dhe popi Ilija Pllamenaci; nga kokat e tjerë – shumë; dy adjutantë dhe dy kapitenë gardistë, dhe dyzet gardistë. 150 ushtarë cërmonicas kanë ardhur katër orë para tyre. Komandanti i tyre menjëherë më është paraqitur me urdhrin e Knjazit, që t'i caktoj nëpër vende, ku unë e shohë për të nevojshme. E urdhërova që me ushtarët e tij le të pushojë, ose nëse nuk janë të lodhur, le të shëtiten, nuk kanë asnjë detyrë. Nuk desha t'i fus në punë, që ulqinakët të mos e vërejnë se ata ushtarë kanë ardhur që ta ruajnë Knjazin, meqë i kam thënë: “Knjazi vjen te ju dhe dua që ju t'i jeni roja, askush tjetër”.

Knjazi menjëherë më pyeti se ku i ka ushtarët, dhe kur i dëftova, si dhe pse kam vepruar ashtu, dhe i erdh dhe s'i erdh mirë, me shpoti më tha: “Do të të var, nëse ndodh gjë!” Kur mbërritëm te kisha jonë e moçme, shumë popull nga qyteti e katundi e përshëndetën me thirrje: “Zhivio!” (Rrofsh!). Ranë kambanat në kishën tonë dhe katolike romake, ndërsa topa nga qyteti ushtuan. I rrethuar me aq shumë njerëz, duke brohoritur pa pra, kalëronte Knjazi me shpurën e tij, ngadalë deri te kapia e parë triumfale. Aty e pritën klerikët, tanët dhe katolikë romakë, myftiu me katërmbëdhjetë hoxhallarë, paria e mëhallëve dhe, para të gjithëve, një ulqinak, me një pjatë prej sermi, i qiti bukë dhe kripë. Sokaku ishte përplot popull, përpara qëndronin kujdestarët, me kokardat e tyre, si dy mure. Në dritare, çardakë, përpara dyerve të shtëpive, dhe në muret e avllive, seronin bullat, të mbështjella në kapotat e veta, dhe habiteshin për çudinë e paparë. Të gjitha shtëpitë ishin të stolisura me bajrakë, ndërsa e tërë rruga, nëpër të cilën kalonte Knjazi dhe Princesha me shpurë, ishte mbjellë me kaçuba lari në të dy anët. Pasi kaloi kapinë e dytë, mbreti doli në breg të Ranës. Para tij u hap deti i mirë, ndërsa rreth atij deti, që ishte futur brenda qytetit, shtrihej ranishta e gjatë, bregut ishin mbjellë rende drunjsh: kurpra të bardha, akacie, mana japonezë dhe të tjerë. në një shteg të drejtë shtruar me dhe. Knjazi do të kujtohej si

është dukur Ulqini kur u mor herën e parë, dhe, shihej qartë sa ishte i befasuar dhe i kënaqur me këtë ndryshim, e ndali kalin, andaj më pyeti: “Po kur e bërë këtë!?”. “Kësaj pranvere, Gospodar”. “Po nga ti aq para?” – shtoi menjëherë, duke e e ditur se nuk kam kërkuar nga Kasa asnjë para për çfarëdo punimesh. Atëherë shkurt i kallëzoi për mosrespektimin e ligjit të atyre ulqinakëve dhe për gjobat, që ua kam vjelë, meqë për këtë ende nuk e kisha lajmëruar në Cetinë. I kënaqur më buzëqeshi dhe më lavdëroj për veprimin dhe mundin.

Dolëm nga aty pak më lart shtëpisë sime, të cilën për të dhe Princeshën, për princeshën Zorka, zonjën Dusha, e kisha përgatitur, prej nga e kanë pasur një shikim më të bukurin mbi qytet dhe det. Të gjitha shtëpitë përreth m’i kishin lënë në dispozicion për kohën e bujtjes së Knjazit. Ashtu Knjazi e ka pasur tërë shpurën rreth vetes, edhe gardistët, edhe rreth 150 ushtarët, të cilët i kisha vendosur nëpër shtëpi mbi ta, ka pasur rehati dhe siguri të plotë.

Duke hyrë në shtëpi, Knjazi më falënderonte për pritjen e bukur. Kujdestarët e mi i kanë pëlqyer në mënyrë të veçantë, edhe pse as që është parë ndonjë ushtarë malazias, ndërsa rendi është mbajtur për mrekulli. Më urdhëroi që, të gjitha rojet t’i rendis përpara shtëpisë, andaj edhe këtyre, nga lart, nga tarraca, u falënderua. Pasi dreka që kaloi në disponim më të mirin. Pas dreke, Knjazi shkoi të pushonte, por që më përpara më thirri dhe më dha detyrë, që gjithsesi t’ia liroj dhe t’ia përgatis për konak dhe bujtje të mëtejshme shtëpinë e shkodranit Suma, në Sukë, që është në një kodërzë, e vetmuar dhe mbi det. Ia shpjegova që unë, për qetësinë dhe sigurinë e tij i kam zbrazur të gjitha shtëpitë përreth, dhe se tash në to është e tërë suita dhe ushtarët e tij, e ai në mes të tyre, sikur në ndonjë vendfushim të mbrojtur. Kjo nuk ndihmoi asgjë, dhe më është dashur të veproja sipas dëshirës së tij, edhe pse edhe pa mundim, sepse shkodrani nuk deshi të dilte prej shtëpisë së vet, andaj unë e me zi dhe me dhunë e qita jashtë. Në mbrëmje, Knjazi dhe Princesha me të gjithë kaluan në Sukë. Suita i është ankuar për ato shtëpitë, meqë në Sukë nuk i kanë pasur ato kushte, që ua kisha siguruar të gjithëve atje. Pranimi i figurave të njohura kishte përfunduar që në shtëpinë time. Të nesërmen Knjazi shkoi për të parë kishën, xhaminë, gjyqin, pastaj shëtitë nëpër qytet e Pazar.

Deri tash gjithçka ishte për bukuri, por tash do të na dalë mbi krye edhe mua edhe ulqinakëve vizita e Knjazit, që aq shumë iu gëzova dhe të cilën e kam dëshiruar veç për këtë, që Ulqinakët, me atë vizitë, sa më parë dhe më sigurt t’i bëj të pajtohen me ndryshimin e gjendjes së tyre dhe t’i bëj të kënaqen me Knjazin.

*

Për një kohë të gjatë sa kam qëndruar në mesin e tyre, personalisht nuk kam pasur kurrfarë pakënaqësie përveç një rasti të vetëm, për të cilin, prapë, nuk janë fajtorë dhe përgjegjës që të gjithë ata, përveç vetëm disa. Ishte në verën e vitit 1883. Një mbrëmjeje, si zakonisht, hëngra darkë në bahçe dhe pas saj rrija pranë tavolinës me gruan. Ishte një natë e butë e butë e këndshme, pa hënë. Ne ishim të kthyer me shpina kah muri, mbi të cilin ishte ndërtuar shtëpia lart. Përmbi ne, në atë kopsht, ishte një fik. Në një kast ndiejmë se shqyhej dega e atij fiku dhe se dika e rëndë bie në tokë. Ne u premë dhe unë me shpejt vrapoj përpjetë shkallëve në shtëpinë lart, të shihja se çka ishte puna, ndërsa xhandari im rastësisht kishte qëlluar në anën tjetër të ndërtesës. Dhe e kishte dalluar njeriun me pantallona të ngushta shqiptare, që ikte përpjetë, e kapërceu shtëpinë mbi dhe duke e kapërcyer kaçubën e larit iku në kopshtin fqinjë. Ai vrapo pas tij, pastaj në kopshtin e fqinjit, ku e ka gjetur të hapur portën e avllisë, nëpër të cilën duhet të ketë ikur ai. Nën fik kemi dalluar gjurmët e shputave të atij njeriu dhe, në gardhin e parë, baltën nga këmbët, meqë kopshti ishte i lagët nga shiu që natën e kaluar kishte rënë, ndërsa një degë e fikut rrinte e varur, e shqyer. Sipas të gjitha gjasave mund të përfundohet, ai njeri kishte ardhur të më vriste, për meqë nga lart nuk ka mundur të më shihte nën mur, dhe të më merrte në sy, kishte hipur në fik dhe dega e fikut nga pesha e tij është shqyer. Po atë natë u ndërmor gjurmimi i tij dhe xhandarët e kapën njerin, në të cilin dyshohej, ndërsa të dyshim edhe më fort e vërtetonte fakti se pantallonat e tij prej shajaku të bardhë dhe krahu i majtë dorës ishin të ndyra me baltë të njomë, gjë që mund të merrej me rënien e tij nën fik, në kopsht. Përveç tij u morën në haps edhe tre të tjerë. Edhe në myftiun Sali Efendiun, që ishte nga Shkodra dhe njihej si turbullues, hyri dyshimi se e ka përgatitur gjakderdhjen, e ka ditur dhe e ka mbështetur. Dëshmi më të mira s'ka pasur. Të privuarit u lëshuan, ndërsa Sali Efendiu shkoi në Shkodër dhe kurrë më s'u kthye nga andej.

Tek disa vite më vonë më ka treguar Mustafa Zefi, nga Qyrkanjt, një turk i pasur dhe i mirë, i cili vinte shesh te unë, po edhe unë kam shkuar te ai dhe kam kaluar me net, se atë natë ka ardhur te unë, të më vriste, njëfarë Murati, muhaxhir në Ulqin, se këtë ia ka kallëzuar vetë ai, kur një herë kishte ardhur nga Ulqini dhe kishte bujtur te ai, por që atëherë kishte frikë të tregonte për ngjarjen shkaku se e kishte pranuar në konak. Unë s'kam dashur më të hetoj pas atij Murati, sikur që pak i kam dhënë rëndësi fjalëve se jam në rrezik për jetë dhe se duhem të ruhem.

Ulqini atëkohë ka qenë vend i pastër muhamedan.

Dhe, konsulli turk, pasi që unë shkova në Cetinë për mostër, ndërsa konsullin e parë e zëvendësoi i dyti, Serkis Balijan, armen, shfrytëzohej miqësia e Knjazit me Sulltanin, në dëm të tregtarëve tanë dhe të të drejtave të Malit të Zi. Sipas marrëveshjes së Berlinit vija kufiri ka shkuar përmes Bunës deri te pika nga e cila kthente në tokë. Mirëpo e drejtë lundrimi ka qenë e proklamuar njësoj si për Malin e Zi po ashtu edhe për Turqinë. Dhe viteve të para anijet tona kanë kaluar lirshëm nëpër Bunë dhe Liqenin e Shkodër për në Plavnicë dhe Rijeka-Cërnojeviq. Tash, përnjëherë, filluan t'i ndalonin në Obot dhe nën Shkodër, dhe nuk i lëshonin nëse nuk kishin letra nga konsulli në Ulqin, për çka ai merrte nga katër forinta prej ari. Ankesat e tregtarëve ia bëri të ditura sundimtari i Bregdetit, Marko Petroviqi, ministrit të punëve të jashtme, Gavro Vukoviqi, por që ky i është përgjigjur, që të mos i drejtohet më për ato, sepse me marrëdhëniet ekzistuese miqësore me Turqinë, nuk mund të ngrejë tash çështje të tilla. Kështu më është arsyetuar Marko Petroviqi, kur një erë, duke qëndruar në Ulqin, e qortova, pse ia lejon konsullit të veprojë ashtu.

Miqësia me Sulltanin dhe me qeverinë e tij i ka shërbyer vetëm Knjazit (pallati Emirgija, dhurata të çmueshme, dhe ia falën një hua prej një milion e gjysmë) ndërsa në dëm të Malit të Zi, e as që muhamedanëve malazias s'u ka ndihmuar gjë. Ata vazhdimisht pakësohen dhe bien. Muhamedanët e Podgoricës, si tregtarë, ende mbahen mjaft mirë, por më në fund rënia dhe shkatërrimi i të tjerëve do t'i tërheqë edhe ata me vete. Ulqini veç mbeti pa anijet e veta dhe të ardhurave të mëdha me ta. Tregtia në Ulqin dhe në Tivar ka rënë fare. Aty dhe nëpër katunde çdo vit e më shumë vërehet një varfëri më e madhe. Kjo e rrit pakënaqësinë gjë që i nxit të shpërngulen në Turqi (kupto: Shqipëri, H.U.).

Nuk është larg koha kur muhamedanët do të zhduken fare në Mal të Zi. Shfarosja e tyre, sikur ajo pra dyqind vjetëve, do të realizohet pak nga pak, gati pahetueshëm.

UDHËPËRSHKRIM

Kurt HASERT

MALI I ZI

(NË ULQIN)

Përpara nesh u hap pamja e Adriatikut jugor. Ulqini ende nuk shihej sepse pengonin kurorat e kodrave. Pas tyre shtrihej rrafshina e pafund deri te Buna e matanë saj Drini dhe Malet e Zeza të mbështjella në mjegull.

Pikërisht kur desha ta thërrisja shërbëtorin tim, u dëgjua një urdhër me zë të lart “Ndal!” Pashë se si një malazez qëndronte përpara Markos së revoltuar, me revole në dorë që e uli kur iu avita. Ishte ai postieri që barte postën prej Ulqinit në Tivar, menjëherë na e shpjegoi veprimin e tij. Në këto anë të pasigurta shkak i shqiptare është punë me mend të mbash revolen e gatshme, armën me vete, dhe nga secili të kërkoshe letrat personale, meqë shpesh disa rebelë kanë bërë vrasje dhe kanë ikur në anën e afërt të Turqisë, një eldorado i kriminelëve të vet. I kënaqur me atë aventurë të vetën, e përshëndeta atë shërbyes me emrin Stefan, ndërsa Markoja nuk mund të qetësohej dhe fort u hidhëruar në sjelljen e bashkëvendësit të vet.

Te katundet Kruç dhe Krythë hymë në një grykë të ngushtë me një përrua të mbushur me zhavorr e që kishte pak ujë, andaj mullinjtë e drithit nuk mund të bluanin. Kodrat gëlqerore anash zunë të uleshin, dhe në Braticë (53 m) shtrati u zgjerua dhe vegjetacioni ishte më i bujshëm. Në shkëmbinjtë e larë nga dielli kishte lisa, aloje dhe zhuga sjellë nga brigjet e ngrohta të Spanjës. Tash u dallua edhe fusha e gjelbëruar e Bunës. Edhe disa hapa nëpër xhadenë e prishur turke, përpara nesh qëndronte Ulqini aq shumë i përmendur. Në çastin e parë nuk dija se çka duhej të thosha e as të mendoja. M’u kujtua një drugdhendje nga një revistë e ilustruar që paraqiste një ishull shkëmbor me një grumbull ndërtesash të varfra. Për këtë shkak nuk isha aq shumë kureshtar, por që u befasova shumë që asgjë s’kishte të bënte me atë pamje nga fantazia. Një lokandë në breg të detit, e pastër e një shqiptari, na ofroi qëndrim të këndshëm, ndërsa ditën tjetër e lëmë ta vizitomë vendin me më shumë interes se sa Shkodrën.

Dulcigno, Olcinium i romakëve, *Ulcinj* i sllavëve dhe *Olgun* i shqiptarëve, përbëhet nga qyteti i vjetër dhe i riu. I pari është ndërtuar në shpetet e Malit të Bardhë që pjerrtë lëshohet drejt detit, ka një pamje piktoreske të shtëpive të rrënuara të shpërndara dhe fsheh për arkeologë thesare të vlershme. Ka pasur së paku pesë sundimtarë: romakët, bizantinët, serbët, venedikasit dhe turqit, deri sa nuk i është dhënë Malit të Zi si kompensim për viset e Gucisë dhe të Plavës. Demonstratat e flotës që Fuqitë e Mëdha donin ta detyronin Turqinë që Liga Shqiptare të dorëzonte këtë liman, kanë shkaktuar dëme të mëdha. Mirëpo shkatërrimet nuk kanë qenë aq të mëdha si në Tivar. Pjesë të mjerueshme të shtëpive dhe të minareve, rrënojat e një kishe latine dhe muret e shporuara qëndroni në këmbë, ndërsa muret, bedenat e trasha një metër të kështjellës kishin qëndruar mjaft mirë. Tash Ulqini i moçëm gati është i zbrazur, ndërsa banorët e tij. të njohur si piratë syptatrembur, nuk e bëjnë më të pasigurt bregun e Adriatikut gjithandej deri në Itali dhe Sicili.

E kërkuam pjesën e re të qytetit në të cilën pulsonte jeta, në të cilin dalloheshin tri pjesë: limani, pazari dhe shtëpitë e grupuara në këto dy pjesë. I pari është një basen i ngushtë i mbyllur në të tri anët me kodra dhe nuk mund të krahasohet me atë gjerësinë e Tivarit. Kodrat malore janë me neogen detar dhe janë të lidhur me materiale deltinore ngjyrë okeri dhe ranore. Në to ka goca dhe buqa. Fatkeqësisht bregu është i mbushur me rërë ashtu që tallazet derdhen larg plazhit, andaj anijet me peshkon më të madh nuk mund t'i afrohen tokës. Edhe këtu, pra, është e nevojshme të hapet me bager. Limani është degë, grykë e një lugine si ato që lëshohen nga kurorat paralele të maleve. Një luginë, në mes të Malit të Bardhë dhe Mendrës, e ka ruajtur atë drejtim paralel dhe quhet *Val di Noce* dhe përfundon në gjirin tjetër që ka një fanar. Ai gjir është 4 km larg na qyteti, është shumë më i madh se limani i parë si dhe është mjaft i thellë. Shkëlqyeshëm është i mbrojtur nga të tri anët e do të mund të mbrohej edhe me të katërtën, me mol. Deri aty do të mund të hapej edhe rruga dhe i ka të gjitha kushtet që të ndërtohej porti i ardhshëm i Ulqinit.

Para se nga plazhi të arrijmë në Pazar na u desh të kalonim nëpër rrugica që dilnim në një xhade komunikacioni. Pranë saj është një shtrat i një përroi, ndërsa anash sa dallohen shtëpi në mes të gjelbërimit. Prej aty nis pjesa tregtare e Ulqinit mbi të cilën vështron sahat kulla. Dyqanet nuk janë ndërruar, ashtu edhe mallrat, me përjashtim të një pjese të vogël, prodhimet janë të punës së vyeshme të zanateve vendore. Meqë zanatlinjtë punët nuk i kryejnë brenda dyqanit, por përpara dere, kalimtari mund të kënaqet duke parë teneqexhinjtë, marangozët dhe drugdhendësit, kundraxhinjtë dhe terzinjtë, ndërsa në anën tjetër jehonte krisma e çekiçit

të kovaçëve. Këtu furrat qesin për t'i parë bukët e tyre të holla; matanë kasapi e pret shtazën më të rëndësishme të Orientit – delen; gjithkund janë shitës të pemëve, gra me shami të lidhura nën mjekër ofrojnë pemët e veta të shijshme. Në njërin nga dyqanet e shumta shitet duhan çarku, në një tezgë shitet stof për rroba që tërheqin vërejtjen; shiten stoli dhe cikërrima stolish për botën femërore. Tregtarët, me pak përjashtime, janë turqit dhe shqiptarët, ndërsa malazezët më së shumti mbajnë hane dhe kafehane primitive, prej ku kamerierët e rinj çojnë prej dyqani në dyqan filxhanët me kafet me erë të mirë.

Në Ulqin elementi malazez është edhe më i vogël se në Tivar. Veshmbathja në jug të Mozhurit është bërë tjetër, aq sa i afrohet asaj me salltanet të Shkodrës. Interesim të madh shfaqin femrat që janë të detyruara të mbulohen. Një femër e re kishte këpucë të verdha, dimitë me pala, këmishë të gjerë prej mëndafshi lidhur me një brez laraman, flokët e zeza si korbi, ndërsa në fytyrën e bardhë i ndriçonin sytë e bukur. Për fat të keq femrat aq të bukura shihen rrallë. Femrat mbulohen, mbështjellin kokën me një shall, mbi të gjithë veshjen, pa marrë parasysh motin, veshin një mantel që ka edhe një kapuç, që nuk është në harmoni me ngjyrat e shumta të veshmbathjes. Përndryshe, myslimanet me kënaqësi e çojnë atë mbulesë kur nuk i shikon kush dhe atëherë mund të shihet ajo vajzë që e fsheh bukurinë e vet. Mirëpo kur dikton se e sheh ndonjë mashkull, shpejt mbështillet me atë mantel dhe e kthen shpinën e kokën deri sa kalon i panjohuri. Sa dallojnë nga turkeshat gratë malazeze shtatmëdha, të zeza na dielli dhe të veshura hollë, të cilat bukën e gojës duhet ta fitojnë duke punuar në xhade dhe nëpër karajapi. Këto janë përfaqësuese të mundit dhe mjerimit, ndërsa ato të parat mërzhiten pa punuar, duke pushuar në jastëkët e butë.

Duke folur për gratë, gati sa nuk kemi harruar diçka që e meriton vëmendjen tonë. Që në Tivar kemi hasur në ndonjë “bir robi” harap, ndërsa në Ulqin është një koloni e tërë e zezakëve që është nga të gjitha fiset dhe raca etiopike, janë trashëgimi origjinale nga koha turke kur këta njerëz kanë shërbyer nëpër hareme dhe janë shfrytëzuar nëpër punë të ndryshme.

Ne kaluam edhe nëpër atë pjesën e veçantë të qytetit në breg, koloninë e vilave, lagjen e qytetit që nuk shihet nga ana e detit. Kjo pjesë është në një anë të limanit dhe tregon për zhvillimin e qytetit. Aty është pallati i knjazit, shtëpia e guvernatorit, shtëpia për pushim e rezidentit rus, konsullata turke e të tjera. Nuk mungon as xhamia nga minarja e së cilës myezini i thërret myslimanët të falen, atij i përgjigjet myezini nga

Kalaja dhe ata nga minaret e tjera që ngrihen mbi kulmet e kuqe të shtëpive të Ulqinit të ri.

Në luginën e butë që na ka tërhequr mjaft ndërtohen shtëpi të reja të mëhallës së re. Shtëpitë janë të ndërtuara fare në stilin turk, ndërsa muret janë të shkruara me shkrime dhe vizatime, ndërsa dritaret kah rruga janë të vogla dhe me trapazana, apo edhe të mbyllura fare me kapakë druri të gdhendur. Në Mal të Bardhë janë dy kishëza, katolike dhe ortodokse. Kodra e Mendrës e zbukuron atë faltore të ndërtuar të re ortodokse. Neve na pëlqeu shumë ullishta e pafund ku rrinim nën hije rrinim me orë të tëra duke soditur detin e hapur të kaltër dhe viranet piktoreske të kalasë së moçme.

Ulqini, vetvetiu, kërkon një krahasim me Tivarin. Për limanet kemi folur, mirëpo, pozita e qytetit ndaj portit, këtu është më i përshtatshëm, meqë që të dy janë të ndërlidhur. Numri i banorëve e kapërcen atë të Tivarit dhe, edhe përkundër shpërnguljes masovike, mund të konsiderohet se ka 4000 – 4500 frymë. Ashtu sikur Tivari mund të konsiderohet depo për Vir-Pazar, Podgoricë dhe pjesën veriore të Liqenit të Shkodrës, ashtu mund të quhet Ulqini skele për Tivar dhe zonën pjellore të Bunës. Për fat të keq, ky fakt vështirë se do të merret në konsiderim, meqë metropoli i Shqipërisë veriore (Shkodra?) gjendet nën anën turke, ndërsa rrethina gjendet në pjesën më të pasigurt të pjesës turke. Në anën tjetër, Kotorri, që malazezët e shfrytëzojnë shumë, është në tokën austriake, ndërsa pallati i Habsburgëve kurrë s’ka menduar t’ia lëshojë ndonjë fuqie tjetër. Prandaj malazezët aq e gjakojnë Kotorrin që është i mbështetur për malet e larta dhe në prapavijë ka Malin e Zi dhe Nahijen e Katundeve pa ndonjë vlerë. Tivari dhe Ulqini, në anën tjetër, në prapavijë kanë rrafshinat pjellore rreth Liqenit të Shkodrës, që paraqesin qendrën ekonomike të Shqipërisë dhe Maleve të Zeza. Gjithsesi që të dy portet duhet të çelen me bagerë. Si një parakusht, gjithashtu është e domosdoshme rregullimi i Bunës, që të evitohet ngarkim – shkarkimi i gjatë dhe i shtrenjtë i mallrave, dhe ashtu të mund të lundronin vaporet deri në Shkodër dhe në Rijeka. Përndryshe, Mali i Zi, çerdhja e dikurshme e cubave, siç quhet me qejf edhe sot e kësaj dite, tashmë e ka zhvilluar një aktivitet të gjallë reformues, ashtu që këtu do të veprojë me të gjitha forcat e veta për përparimin e interesave të saja.

(NËPËR RRAFSHINËN E BUNËS)

Në jug të Ulqinit shtrihet rrafshina e përmendur aq shpesh që hapet deri te Buna e përtej te Drini dhe me bregun e ulët të majtë të Liqenit të Shkodrës paraqet një tërësi. Ajo është e njohur për pjellorinë e saj, andaj, një pjesë e saj, fusha e Shtojit, quhet “hambari i drithërave të Malit të Zi”. Janë të panumërta livadhet, fushat me misër, të grurit e të duhanit, trungje fiqsh e të ftonjve, ndërsa mjedrat e manaferrat thurin pronat; ka drunj: bung, verre, ka shumë shpesh të egra: fëllanza, pata të egra dhe zogj të tjerë, që për gjuetarë paraqet një parajsë të vërtetë. Nuk është vënë[asnjë gur në tokën e butë humusore, ndonëse kalohet me lehtësi, që dëshmojnë gjurmë të shumta të makinave, andaj nuk ka nevojë që njeriu të ndër marrë gjë për të hapur udhën. Buna në atë truall ka hapur shtratin në tri metra, pjesërisht edhe më shumë. Çdo vit ajo rrjedhë madhështore, me vërshimat që i shkakton, sjellë shton tokë pjellore. Rrjedha e saj gati sa nuk dallohet, andaj sjell lym pjellor dhe, sikur që Egjipti karakterizohet si dhuratë e Nilit, edhe këto anë mund të konsiderohen se janë dhuratë e Bunës. Për fat të keq, lymin prapë e merr uji dhe, për pasojë ka “ethet”, për çka Shtojit i ka dalë zëri i keq për “ethet e Bunës”. Andaj ato pak shtëpi janë ndërtuar pranë detit ose në ndonjë bokë kodre.

rrafshina është aq e hapur dhe aq ka pyll sa që bregu i detit nuk dallohet edhe pse s’është më larg se një kilometër. Se deti është aty pranë merret me mend nga zhurma e tallazeve të derdhen në breg, që jehon deri në Obotin 15 km larg. Duhet thënë se gjatë bregut ka dine rëre që edhe ato e pengojnë të shihet deti, gjë që s’ka kund në Mal të Zi. Po ashtu edhe Buna dallohet tek kur i avitesh në disa qindra metra, ndërsa Liqeni i Zogajve dhe ai i Shasit nuk shihen fare edhe kur kalon nja një gjysmë kilometri pranë tyre. Kodrat dhe rruga e keq mbaron, s’shihen më, dhe përpara e kemi një ndikim kolosal të proceseve gjeologjike. Gjithandej deri në Shkodër dhe pas Drinit ishin kodra, shkëmbinj të pjerrët, dhe nga ndikimet tektonike është formuar një gjir të jashtëzakonshëm në ultësirën jugore të Adriatikut. Ishuj të vegjël gëlqerorë janë formuar dhe prapë janë ngjitur me bregun gjatë mija vjetëve. Në fushën e Ulqinit duhet të nisë hapja e minierës së qymyrgurit që veç ka nisur. Për këtë kam dëgjuar në Cetinë, por që unë nuk mund të vërtetoj me saktësi.

Me disponim të mirë kemi ecur më 3 tetor nëpër fushën e blertë, dhe pas nja një gjysmë ore arritëm te një urë me trarë që harkonte një kanal të ngushtë. Ai kanal përcillte ujërat nga Liqeni i Zogajve për në detin e pangopshëm. Ky liqen me ujëra të ëmbla, pa degë lumi, ka marrë me

derdhje shumë tokë të punueshme, mirëpo me hapjen e këtij kanali është tërhequr mjaft.

Ne një kohë të mirë kemi pushuar në shtëpinë e një shqiptari, mik i Markos, dhe prej aty shihnim shtyllat më breg të Bunës ku ndalen anijet në ankorë. Në orën 1,30 arritëm në katundin me një kishë, Shinkoll, pranë ishte shtrati nja 700 m me lym të ndytë të lumit. Shumë anije, më shumë të lundrimeve bregore, ankoroheshin dhe shkonin pa pra. Buna do të mund të ishte e lundrueshme edhe për vapore të vegjël, sikur në grykën e saj të mos grumbullohej lym i madh, është dy – tri metra në sipërfaqe, lëviz sipas rrjedhave të ujërave dhe bën pengesë për lundrime.

Në këtë gjir të tretë të vendit të vet, knjazi e ka një shtëpi vere në të cilën, në mungesë të tij, banon kapiteni i portit. Rojat me shumë përgjegjësi e kryejnë detyrën e vet, ndërsa kapiteni Filip është pjekur për përgjegjësinë e marrë. Një njeri me edukatë i cili, si dhe gruaja e tij, fliste rrjedhshëm italisht, frëngjisht dhe shqip, na ftoi me përzemërsi dhe bënë një muhabet të këndshëm. Më së shumti ankohej në malarien që i ka bërë aq keq atij dhe familjes së tij, se kanë qenë të detyruar të marrin mjaft kinina që të mos bien në shtrat nga sëmundja. Shtegu ynë bregut të Bunës kryqëzohej me rrugë këmbësore, shpesh kishte berraka e kënetëza dhe me zi ia qëllonim kah duhej të dilnim. Pas dy orësh hymë në katundin Reç dhe u ndalëm në shtëpinë e një shqiptari katolik. Si ushqim të parë na shërbyen me ëmbëlsirë, farëra anasoni ngrirë me sheqer e të tjera, që në Shkodër i përgatisin për shqiptarët në Paris. Zakonet i kishin njësoj sikur në Muriq, por që shqiptarët katolikë nuk ishin të përmbajtur sikur vëllezërit e tyre myslimanë, andaj poçi i rakisë sillej rrotull. Para se të binte terri hipëm majë një kodre (76 m), në rrëzë të cilit ishte grumbulli i shtëpive të katundit. Toka me shtresa të holla gëlqerore i buluar me kaçuba, ishte interesant sepse kishte numilite, mbeturina nga koha e gëlqerorëve numulitë. Nga ajo lartësi mund të shihnim rrafshinën e hapur, dhe tek me këtë rast mund të shihnim ujërat e kaltra të liqenit të Zogajve e të Shasit, ndërsa matanë shihej ndriçimi i kuqërremë i diellit të mbrëmjes.

Mes kodrës ku ishim dhe të një tjetre matanë, në të cilën nizamët turq kishin ngritur karakoll, shtrati i lumit ngushtohej për herë të parë. Në afërsi janë kodra, andaj humbet sipërfaqja e rrafshët. Rruga jonë për në katundin Sjerç ose Shinjergj, nuk kishte gjë më ndryshe se rruga për në Zogaj, përveç një katund i rrënuar te Bregu i Vogël, te Këneta. Përkthyesi jonë e dinte për një shtëpi mikpritëse dhe ne qemë të pranuar me përzemërsi te ai mik i tij, një bujk shqiptar i pasur, Mark Ujka. Gratë sollën një kënatë të madhe me raki fiqsh, dhe pas të parës menjëherë

erdhi tjetra. Gota e vetme e zotit të shtëpisë vinte pa u ndalë rrotull nga goja në gojë, dhe pihej për shëndetin reciprok, për përparimin e shtëpisë, familjes dhe shtetit, por kur komplimentet tona u mbaruan ne kënaqeshim me urimin e thjeshtë: “Rrofsh!”. Si përshëndetje kthyesë thuhej zakonisht: “Rrofsh!”, “Qofsh shëndosh!” ose “Zoti të dhashtë shëndet!” dhe kështu vazhdoi deri në drekë. Kuptohet që na ofronin duhanin e pashmangshëm, meqë gjithkund ishin varur për t’u terë gjethet e duhanit. Mark Ujkaj e mori një grusht të madh, e vendosi në çark, dhe e griu në fije të holla, aq sa na duhej. Ajo vegël dukej e thjeshtë, një govatë e vogël, një thikë e mprehtë dhe, me të vendosur të tufës së gjetheve, prehej hollë dhe me mjeshtri. Për një sekondë u mbledh familja e mikut tonë të ri dhe, një djalosh nja 16-vjeç, na u prezantua si dhëndër i lumtur, që së shpejti do të martohej. Dukej fare i ri, djalosh, por për këtë askush nuk bënte vërejtje, meqë në Lindje, martesat e reja ishin të gjë e pazakonshme. Në bisedën tonë, Shkodra dhe pasiguria matanë kufirit, ishin temë kryesore, ndonëse edhe teprohej, por megjithatë kishte të vërteta.

Megjithatë, shqiptarët malazez janë njerëz më të punëtorë dhe më të kamur. Si njerëzve të besueshëm prapë ka vërejtje, sepse ata vështirë pranojnë që njeriu i varfër të sundojë mbi të pasurin. Në luftën kundër shokëve të një feje, arnautët – myslimanë kanë marrë pjesë pa dëshirë, dhe njësoj kanë folur për knjazin e vendit dhe për sulltanin. Regjimenti malazias i ka mbajtur rreptë, mirëpo, vija e papërshtatshme e kufirit u ka shkuar për dore shkelësve të ligjeve, dhe ndonjë vrasës do të shpëtonte i padënuar duke ikur në anën turke. Përkundër kësaj, ai që e di gjuhën, pa pengesë mund të udhëtojë nëpër Shqipërinë malazeze, por mjerë ai që do të provonte në shtetin fqinj. Shqiptarët turq ndaj qeverisë kanë marrëdhënie të ligshita, meqë nuk e durojnë vartësinë. Japin nga diçka, p.sh. tatim, por shpesh kundërshtojnë dhe zgjidhjen e bëjnë me armë. Fjalja e njohur e Bizmarkut: “Ne gjermanët i trembemi vetëm Zotit dhe askujt më!” te shqiptarët e ka domethënien e vet: “Ne shqiptarët s’i trembemi kurrkujt tjetër përveç Zotit, por edhe atij pak!” Nuk është për t’u habitur që nuk kanë dashur të dinë për sundimin e turk. Një malësor i moçëm më ka thënë: “Nëse ndonjëherë dëshiron të udhëtosh në tokën tonë, mos eja me zapti turke, sepse do ta gjesh derën e mbyllur. Mirëpo, nëse ti shkon me dy prej nesh, do të jesh më i sigurt se me 20 turq!” Në ato rrethana, duhet konsideruar për përparim të madh në aftësimin e forcës turke, atë që guvernatori i Shkodrës, fiseve të panënshtuara u ka marrë 50.000 pushka, pasi përpjekjet e mëparshme kanë qenë të refuzuara nga shqiptarët.

Çdo ditë është dëgjuar për vrasje dhe të rrallë kanë qenë ata që nuk i kanë pasur duart e ndyra me gjak njeriu. Kjo nuk ka ndodhur në ndonjë luftë ballë për ballë, por pas shpine qyqarisht, pas shpine. Hajdutët leckamanë e kanë pritur viktimën e vet, ndërsa hileja e tyre më e pëlqyer ka qenë që të shtiren kinse flenë nën ndonjë gëmushë. Nga ajo kohë, çdo shqiptar i vëmendshëm do të shtinte kur të shihte dikë se vërtetë fle nën hije. Përcjellësi ynë Markoja dy herë e ka shpëtuar kokën e vet. Shpesh ka ndodhur që kriminelët të kryej aktin e vet vrastar dhe të ikin e të shpëtojnë nga ndjekja e xhandarëve,

të strehohen pa e pësuar në katundin e vet. Disa ditë para se të arrinin në Reç një arnaut e kishte vrarë armikun e vet shkak i gjakmarrjes. Ai ishte një akt barbar i cili në këto anë ende lulëzon. Katili, pas kësaj, vëllait të tij i ka çuar fjalë: “Eja merre vëllanë tënd dhe varrose, se unë e kam vrarë!” Pas kësaj ka ikur dhe diku jeton i pashqetësuar, derisa të mos e zërë dënimi i merituar, qoftë nga plumbi i turkut apo i ndjekësit të palodhshëm.

... Edhe përkundër rrethanave të tilla nuk është dashur të lëshohet rasti të vizitohet Shkodra. që miqtë tanë e lëvdonin me gojë plot, andaj nuk kam mundur të duroj pa i pyetur: “A do të shkojmë në Shkodër?!” “Neve duam!” – bërtitën njerëzit e mi, si me një zë - “sepse nuk do të ishte e ndershme kur tash jemi kaq afër e të mos e shohim Shkodrën!” Ashtu, me nguti, u nisëm në orën një e gjysmë, meqë kemi shpresuar se do të arrimë pa rënë terri në “Bagdadin Shqiptar”. Pas një ore ne e kemi kapërcyer urën e ngushtë prej trarëve, që e lidhte një degë të Liqenit të Shasit. Edhe një hap dhe, Shqipëria jomikpritëse na pranoi.

Kurt Hasert, (1868 – 1947) Nyrnberg. Ka studiuar gjeografinë në Lajpcig. Në vitet 1891 / '92 ka udhëtuar disa muaj nëpër Mal të Zi, nëpër viset shqiptare dhe në Shqipërinë Veriore. Hasert është “*babai i gjeografisë malazeze*”.

Libri kryesor me udhëpërshkrime: *Udhëtimi nëpër Mal të Zi me vështrime për vendin dhe njerëzit* (1893), pastaj *Gjeografia e Shqipërisë së Re* etj.

Burimi:

Kurt Hasert, *Crna Gora (Mali i Zi)*, tom I, *Putopisi*, botuan: CID Podgorica, *Izdavački centar* – Cetinje, 1995.

EX LIBRIS

Ardita RAMA

THEMELIMI DHE ZHVILLIMI I BIBLIOTEKËS SË ULQINIT

Bibliotekat, si institucione të kulturës, kanë një rol të rëndësishëm në zhvillimin kulturor të shoqërisë dhe paraqesin një standard të lartë civilizues. Ato, duke filluar nga të parat në Mesopotami, duke vazhduar me atë të Aleksandrisë e deri te bibliotekat e ditëve të sotme janë themel i çdo shoqërie të civilizuar. Një shoqëri e zhvilluar nuk mund të mendohet pa institucionin e Bibliotekës. Që në kohërat e lashta bibliotekat ishin ato që në fillim grumbullonin, e pastaj edhe përpunonin, katalogizonin, ruanin dhe jepnin në përdorim materialin bibliotekar. Biblioteka e Qytetit të Ulqinit është një nga bibliotekat e para publike në Malin e Zi dhe në rajon. Sipas disa burimeve ajo është themeluar në vitin në vitin 1884, por ka mendime që ajo daton që nga viti 1881. Themelimi i Bibliotekës së Ulqinit, që në atë kohë quhej Sallë e Leximit, paraqet një datë të rëndësishme për zhvillimin e kulturës dhe jetës kulturore në Ulqin. Kur u themelua, Biblioteka pati 38 anëtarë dhe rreth saj filluan të mbledheshin dashamirët e librit dhe të kulturës. Librat e parë Biblioteka i fitoi nga personalitete të shquara të jetës politike e kulturore të Ulqinit. Po ashtu, përveç librave, në Bibliotekë kishte edhe gazeta të kohës.

Shpejt Salla e Leximit – Biblioteka u bë qendër e jetës kulturore të Ulqinit. Me themelimin e saj u krijuan mundësitë edhe për organizimin e aktiviteteve kulturore të para publike. Për rëndësinë e saj flet edhe fakti se në prill të vitit 1899 pranë Sallës së Leximit u themelua Shoqata e Këngëtarëve të Ulqinit, e cila në themelim kishte 26 anëtarë. Udhëheqësia e Bibliotekës ua kishte lëshuar një lokal, ku mbledheshin muzikantët e kësaj shoqate për të ushtruar. Ky është një fakt i cili do të përsëritet 100 vjet më pas, kur Biblioteka është njëra prej iniciatorëve të themelimit të Shkollës së Ultë të Muzikës në Ulqin dhe në koordinim me kryetarin e atëhershëm të Komunës, si shumë kohë më parë, lëshon një lokal për të filluar punën, deri sa të vendoset në lokalet ku gjendet edhe sot, të cilat po ashtu janë lëshuar për përdorim nga Qendra për Kulturë, pjesë e të cilës sot është Biblioteka. Gjatë luftërave ballkanike dhe Luftës I Botërore, Biblioteka e kishte ndërprerë punën e saj. Në pranverë të vitit

1922, në një takim të qytetarëve, u vendos që të rifillojë puna në Sallën e Leximit. Si në fillim, librat u fituan dhuratë, e më vonë një pjesë edhe u ble nga anëtarësia.

Në vitin 1927 Salla e Leximit ndryshon emrin dhe tash quhet Salla Popullore e Leximit. Sipas disa të dhënave kishte rreth 80 anëtarë dhe ishte e hapur tërë ditën.

Në vitet në vazhdim, Biblioteka do të punojë me ndërprerje për shkak të regjimit të atëhershëm. Gjatë Luftës së Dytë Botërore, u shkatërrua gati tërë fondi libror dhe inventari i Bibliotekës, por ajo përsëri u ngrit në këmbët e veta. Kështu, në vitin 1948 përsëri hap dyert e saj, kësaj here me emrin Biblioteka Popullore dhe Salla e Leximit “Mirko Srzentiq” Ulqin. Punën e filloi me një pjesë të librave të shpëtuar nga fondi i paraluftës dhe me dhurata. Ishte hapur dy deri në tri orë në ditë dhe gjatë kësaj kohe fëmijët dhe të rriturit kishin mundësi të huazonin libra jashtë biblioteke. Punëtorët e parë në Bibliotekë ishin në bazë vullnetare. Mirëpo, puna e saj nuk ndihej në masë të mjaftueshme, sepse përveç të tjerave edhe fondi libror ishte shumë i varfër.

Në maj të vitit 1955 ky institucion kulturor përsëri fiton emër të ri zyrtar – Biblioteka e Qytetit dhe Salla e Leximit “Mirko Srzentiq” - Ulqin. Më në fund lindin rrethana më të favorshme për të. Nga buxheti i Komunës ndahen mjete të posaçme për blerjen e librave dhe pajisjeve, kështu që deri në vitin 1965 numri i librave në Bibliotekë rritet në rreth 4500 ekzemplarë. Rregullisht furnizohet edhe me gazeta. Këta faktorë ndikojnë edhe në rritjen e numrit të lexuesve, që në këtë vit shënon shifrën prej 165 anëtarëve.

Mirëpo, gjatë këtyre viteve Biblioteka përballet me një problem të rëndësishëm për punën e saj – vendosjen. Në vitin 1961 bartet në një lokal të ndërtesës së kooperativës, i cili ishte plotësisht jofunksional për veprimtarinë e saj, çka ndikon dukshëm në ngecjen e punës e të zhvillimit të mëtejshëm të saj. Po ashtu, në Bibliotekë ende nuk kishte të punësuar me orar të plotë pune, e udhëhiqte një person në bazë honorari, me orar të shkurtuar të punës. Edhe struktura e fondit libror ishte e pakënaqshme. Përveç faktit që dominonte beletristika dhe që nuk kishte fare botime leksikografike apo doracakë të domosdoshëm për punën e një biblioteke, libra në gjuhën shqipe kishte fare pak, më saktësisht vetëm 110 ekzemplarë.

Viti 1965 mund të quhet vendimtar për Bibliotekën e Ulqinit. Duke parë rëndësinë e saj si për vendasit, ashtu edhe për turistët, Biblioteka u bë institucion i pavarur, i financuar nga Komuna e Ulqinit. Pastaj, në qershor të vitit 1965 merr emrin Biblioteka Popullore dhe Salla e Leximit

“Mirko Srzentiq” dhe shpallet Bibliotekë Amë për territorin e Komunës së Ulqinit, me detyrë dhe obligim që të punojë në zhvillimin e veprimtarisë bibliotekare në përgjithësi në tërë komunën.

Në vitin 1967 për herë të parë në Bibliotekë punësohet një person me orar të plotë pune. Po ashtu në këtë vit Biblioteka hap xhiro llogarinë e vet të parë. Në vitet në vazhdim, Biblioteka si institucion tashmë i pavarur dhe me financim të sigurt e të vazhdueshëm, përjetoi një zhvillim të hovshëm, duke u renditur shpejt në mesin e bibliotekave më të organizuara e më të pasura në Malin e Zi e më gjerë. Numri i librave rritej dita-ditës e me këtë edhe kërkesa për punëtorë të tjerë profesionalë dhe për një lokal adekuat për zhvillimin mirëfilltë të veprimtarisë bibliotekare.

Në vitin 1979, në “Udhërrëfyesin nëpër bibliotekat popullore të Jugosllavisë”, përmendet fakti se në Bibliotekën e Ulqinit janë të punësuar dy punëtorë të përhershëm me orar të plotë të punës, prej të cilëve njëri ishte librar i diplomuar. Numri i librave kishte arritur në 22270, prej të cilëve gati gjysma në gjuhën shqipe. Pra, dukshëm u përmirësua struktura gjuhësore e përbërjes librare të bibliotekës. Ishte kthesë për të mirë të të gjithë lexuesve, sidomos për plotësimin e kërkesave të nxënësve të shkollave fillore po edhe të asaj të mesme, Gjimnazit dhe Shkollës së Nxënësve në Ekonomi. Gjithsej të anëtarësuar atë vit kishte 1685, çka ishte rrjedhojë e punës profesionale dhe natyrisht, furnizimit të rregullt me tituj të rinj të librave. Hovi i zhvillimit të Bibliotekës ndërpritet me tërmetin katastrofik të 15 prillit 1979. Ndërtesa ku ishte e vendosur Biblioteka ishte shkatërruar plotësisht. Po ashtu, u dëmtuan një numër i madh librash, disa u bënë plotësisht të papërdorshme, ndërsa fondi i shpëtuar nga gërmadhat e ndërtesës, në theksë u bart në Gjimnazin e Ulqinit. Pas katër muajsh librat u bartën në shkollën fillore “M.Tito”, ku në kushte jashtëzakonisht të vështira Biblioteka vazhdoi punën e saj dhe ruajti fondin libror. Si shumë vite më parë, përsëri e ardhmja e Bibliotekës ishte në pikëpyetje. Mirëpo, pas shumë përpjekjeve, fati e desh që Ulqini të zgjidhet për krijimin e të ashtuquajturës “Bibliotekë e Solidaritetit”, dhe me ndihmën e bibliotekave dhe Bashkësive Vetëqeverisëse të Interesit (“SIZ”) të ish-Jugosllavisë do të mblidhen një numër i madh i librave dhe të hollave enkas për këtë bibliotekë. Edhe kësaj here Biblioteka u ngrit në këmbët e veta dhe i bëri ballë edhe një grushti të fatit.

Në fund të vitit 1983, saktësisht më 31.12.1983, përkundër joarsyeshmërisë ekonomike, Biblioteka humb pavarësinë e saj duke u

integruar në Qendrën për Kulturë. Përveç saj, njësi të Qendrës bëhen edhe Muzeu dhe Kinemaja e Ulqinit.

Në vitin 1984 Biblioteka bartet në lokale të reja në ish ndërtesën e rinovuar të Shtëpisë së Shëndetit, që u shkatërrua nga tërmeti. Tashmë hapësirat, edhe për nga kushtet, temperatura e drita, si edhe nevojat e tjera, i plotësojnë kushtet për zhvillimin e mirëfilltë të veprimtarisë bibliotekare. Organizimi i brendshëm bëhet në përputhje me standardet bibliotekare. Puna me lexues zhvillohet në dy reparte të ndara edhe fizikisht: në repartin për fëmijë dhe në atë për të rritur, si dhe në dy salla të leximit: për fëmijë dhe për të rritur. Në Bibliotekë krijohen disa fonde: fondi i librave për të rritur në gjuhën shqipe dhe në gjuhën serbo-kroate, fondi i librave për fëmijë në gjuhën shqipe dhe në gjuhën serbo-kroate, fondi i literaturës shkencore profesionale në gjuhën shqipe dhe në gjuhën serbo-kroate, fondi i literaturës referale në gjuhën shqipe dhe në gjuhën serbo-kroate, fondi i librave në gjuhë të huaja, fondi i vendlindjes dhe fondi i periodikut. Po ashtu, punohet vazhdimisht në përpunimin e librit në dy katalogë paralelisht – në gjuhën shqipe dhe në gjuhën serbo-kroate. Sa i përket Fondit të Vendlindjes, me formimin e tij është filluar që në vitin 1978, por me grumbullimin e materialit për këtë fond është filluar me krijimin e kushteve të volitshme hapësinore në vitin 1984. Fondi i Vendlindjes përfshinë tërë atë material bibliotekar të shtypur apo të botuar në cilëndo gjuhë botërore, kudo në botë dhe kurdo, nga autorë vendas apo nga ata që kanë jetuar në komunën e Ulqinit, si dhe çdo material që ka të bëjë me Ulqinin, ulqinakët – qytetarët e Ulqinit.

Në fillim të viteve të 90-ta të shekullit të kaluar, falë përkrahjes së Themeluesit, Biblioteka vazhdon të kryejë me sukses veprimtarinë bibliotekare në komunën e Ulqinit. Furnizimi me libra e me material tjetër bëhet në vazhdimësi, duke i plotësuar kërkesat e anëtarëve të saj, numri i të cilëve në vitin 1995 është 1650.

Shekulli XXI, Bibliotekën e Ulqinit e gjen duke u ballafaquar me vështirësi të shumta. Pa burim financiar të rregullt, nuk blihen botime të reja, pasi Themeluesi nuk siguron mjete të duhura për këtë dedikim. Në njërin anë, fondi është vjetruar shumë dhe nuk arrin t'i plotësojë në masën e duhur kërkesat e lexuesve. E vetmja mënyrë për të përtërirë sado pak fondin e saj, janë dhuratat nga individë, shoqata e institucione të ndryshme, dashamirë të librit. Në anën tjetër, zhvillimi i shpejtë i mediave elektronike, posaçërisht i internetit, ka bërë që bibliotekat në tërë botën të ballafaqohen me vështirësi bashkëkohore, në mbajtjen e lexuesve. Për të kthyer lexuesit, të cilët gjithnjë e më pak trokasin në dyert e bibliotekave për të kërkuar informacione, ato u detyruan të

ndryshojnë mënyrën e ofrimit të informacionit. Dikur raftet e mbushura me libra, tash vendin po ia lëshojnë materialit jolibror. Edhe kompjuterët janë pjesë e domosdoshme e inventarit të bibliotekës. Biblioteka si vend ku grumbullohen vetëm librat është botëkuptim i vjetruar, ato janë shndërruar në qendra të mirëfillta bibliotekaro-informative. Në vitet e para të shekullit XXI edhe në Bibliotekën e Ulqinit hidhen hapat e parë për transformimin e saj në qendër bibliotekaro-informative. Blihet një kompjuter dhe mendohet të sigurohen edhe të tjerë, të cilët do të vendoseshin në dispozicion të lexuesve. Për të rifituar lexues të rinj në vitet në vazhdim planifikohet të ringjallet Këndi i Përrallave, i cili kishte filluar me punë në vitin 1984, por për shkak të rrethanave, puna e tij u ndërpre disa vite më pas. Mirëpo, këto dhe shumë projekte të tjera mbetën vetëm në letër, sepse gjendja financiare keqësohej nga dita në ditë. Edhe pagat e punëtorëve nuk jepeshin me rregull dhe vonoheshin me muaj të tërë. Përkundër gjendjes së vështirë financiare, Biblioteka vazhdon të jetë qendër e jetës kulturore të Ulqinit. Në sallën e saj të leximit vazhdojnë të mbahen përurime librash e revistash, takime me shkrimtarë të vendit e të huaj, mbrëmje letrare, mbrëmje të muzikës serioze, gara letrare e të recituesve të rinj, ekspozita... Këto takime përveç promovimit të librit, leximit e të kulturës në përgjithësi kanë edhe një qëllim – mbledhjen e botimeve të reja për Bibliotekë. Po ashtu, në hapësirat e Bibliotekës mbahen edhe tryeza të rrumbullakëta, seminare e punëtori të cilat trajtojnë tema, jo vetëm lidhur me kulturën apo letërsinë, por edhe me problemet aktuale në shoqërinë tonë. Edhe bashkëpunimi me individë, shoqata e institucione të ndryshme vendore e ndërkombëtare është në nivel të lartë. Ndërsa, sa i përket veprimtarisë të saj parësore – huazimit të librave e të materialit tjetër bibliotekar, stafi profesional i Bibliotekës është gjithmonë i gatshëm t'i ndihmojë lexuesve. Përpos huazimit, punohet vazhdimisht në përpunimin e klasifikimin e librave, në grumbullimin e materialit për Fondin e Vendlindjes, në Shërbimin Amë, përsosjen profesionale të stafit... Sot të gjithë janë librarë e bibliotekarë të diplomuar dhe të përgatitur t'i bëjnë ballë të gjitha sfidave profesionale nga fusha e bibliotekarisë. Të gjitha këto aktivitete vazhdojnë të jenë edhe sot pjesë e Bibliotekës së Ulqinit. Edhe problemet janë fatkeqësisht ende pjesë e saj. Për vite me radhe nuk janë blerë botime të reja. Pagat e punëtorëve nuk janë dhënë e vonojnë me muaj të tërë. Lexues ka gjithnjë e më pak.

E sikur të gjitha këto të mos mjaftonin, dy vitet e fundit tërë fondi i Bibliotekës rrezikohet nga uji, i cili depërton nga çatia e saj. Apelet e shumta të udhëheqësisë së Bibliotekës që të ndërmerren urgjentisht masa

për izolimin e çatisë, hasin në vesh të shurdhër. Punëtorët e saj çdo ditë përballen me vështirësi të panumërta për të mbrojtur materialin bibliotekar dhe inventarin nga uji, me përgjegjësi profesionale të paparë, mund e punë të palodhur. Kushtet për punë janë nën nivelin e duhur. Për shkak të depërtimit të ujit në instalimet elektrike, tash tre muaj punohet pa rrymë. Me orar të shkurtuar, por me dyer hapur për lexuesit besnikë, të cilët nuk u besojnë syve të tyre kur hyjnë brenda. Raftë të mbuluara me mbulesa plasmasi, kova, lugje e enë të tjera për të mbledhur ujin që rrjedh nga pllaka e çatisë, mure të lagështa, lagështi e myk - kjo është pasqyra e sotme e Bibliotekës së Ulqinit. Historia po përsëritet. Edhe një grusht tjetër i fatit.

Deri kur më? A thua duhet që Biblioteka përsëri të mbyllë dyert e saj, që të shihet rëndësia e saj? Si mund që një shoqëri të mbyllë sytë para shkatërrimit të një pasurie të trashëguar të popullit që është grumbulluar me mund për dekada me radhë, të këtij thesari të çmuar? Është obligim i të gjithë neve, jo vetëm si punëtorë të kulturës e si dashamirë të librit, por si qytetarë të civilizuar që ta ruajmë këtë trashëgimi. Ta çojmë edhe njëherë në këmbë këtë institucion të pazëvendësueshëm të kulturës. Ua kemi borxh gjeneratave të shkuara, gjeneratave që vijnë...

PËRVJETOR

Gjekë GJONAJ

PERSONALITET I NDERUAR I KULTURËS SHQIPTARE

Kur njeriu në një afat të shkurtër kohor përjeton ngjarje të këndshme domethënëse në jetë dhe në krijimtari natyrshëm mund të quhet fatlum. I tillë është protagonist i kësaj mbrëmje albanologu, shkrimtari, poeti, studiuesi, folkloristi, gazetari dhe atdhetari ynë tashmë i njohur edhe në rrafshin mbarëkombëtar prof.dr.Bahri Brisku. Ky intelektual i mirëfilltë muajëve të fundit më duket mjaft i përmbushur shpirtërisht dhe emocionalisht, ndoshta si rrallë ndonjëherë më parë, për tri arsye.

Së pari profesori ynë i nderuar pak muaj më parë u pranua anëtar i Akademisë së Shkencave dhe Arteve Shqiptaro – Amerikane në një ceremoni të zhvilluar në Detriot, e cila në përbërje të saj ka emra të shquar të artit, kulturës dhe shkencës shqiptare, me motivacion “Për rezultatet e larta të arritura në botimet e tija në fushën e shkencës dhe kulturës shqiptare.” Ky vlerësim i madh që iu bë profesor Briskut është rezultat i punës së tij të suksesshme shumëvjeçare në fushën e letrave shqipe, por edhe e veprimtarisë së tij të bujshme patriotike, e cila është shembull për brezat e ri shqiptar se si duhet të luftojnë për mbrojtjen e të drejtave tona kombëtare.

Së dyti Bahri Brisku sot feston 80 – vjetorin e lindjes, përvjetor që besoj do ta lakmonim të gjithë sikur të gëzonim shëndetin mjaft të mirë të profesorit.

Së treti ky personalitet i dha kulturës kombëtare shqiptare edhe një tjetër vepër të çmuar „Këngë popullore të shqiptarëve në Mal të Zi“, fryt i një përkushtimi të thellë dhe pasioni të madh ndaj krijimtarisë gojore të shqiptarëve në këtë shtet.

Të gjithë i kemi dëgjuar thëniet : ” Populli është pasuria më e madhe. Ai është i mënçuri, ai është i zgjuari, ai e ka urtinë ashtu, origjinale”. Ne, kemi vetëm një detyrë: ta njohim, ta mbledhim e ta botojmë këtë urti. Dhe pikërisht këtë e bëri me shumë dashuri Bahri Brisku, i cili në një takim të fundit me buzëqeshje siqnqerisht më tha: “ Ky libër që unë kam botuar nuk është imi, është i popullit tim. Unë, vetëm e kam shkruar, - për besë! Autori kësaj pune të madhe, shumë të

lodhshme por me vlerë kombëtare iu qas në vitet 50-të të shekullit të kaluar kur shërbente si mësues në vendlindjen e tij në Krajë, të cilën ai e vlerësonte si djepin e folklorit të shqiptarëve në Mal të Zi. Prej atëherë gjatë tërë jetës dhe veprimtarisë së tij ishte “bleta” që mbledhi “nektarin” më të mirë të shqiptarëve në Mal të Zi, letërsinë dhe traditën e tyre gojore, etnografike dhe folklorike, këtë thesar të çmuar popullor për ne dhe brezat e ardhshme. Gjithë këtë punë, lëvizje, gjurmim i shënoi me laps në fletore dhe me një magnetofon, të cilat vazhdimisht i mbante në krah fshatrave të thella të Ulqinit, të Anës së Malit, të Krajës, të Tivarit, të Malësisë së Madhe (Hot, Grudë, Triesh e Kojë), të Plavës, dhe të Gucisë. Edhe pse në kohë të vështira, pa infrastrukturë të duhur rrugore, shpesh pa automjete ky dashamir i kulturës shqiptare nuk ndiente lodhje. Përkundrazi mbledhja e folklorit nga këngëtarë e rrëfimtari të shumtë i jepte kënaqësi, frymëzim, pasion, vullnet e forcë. Sepse e dinte fare mirë se në këtë mënyrë është duke bërë një punë të madhe. Në shoqërimin e folkloristit të ndjerë Lorenc Antonit i nxitur nga figura poliedrike e kulturës shqiptare Anton Çeta, themelues i Arkivit Folklorik të Institutit Albanologjik të Prishtinës, pastaj të rrjetit të bashkëpunëtorëve të jashtëm nga trevat e gjera të shqiptarëve në ish Jugosllavi, pjesë e të cilit ishte edhe profesor Basriu, bashkë me mbledhësit e tjerë të folklorit nga radhët e shqiptarëve në Mal të Zi Imzot Simon Filipajn, Ismail Dodën, Patër Zef Jankajn, Anton Berishën, Pjetër Gjuraçajn, Mirash Gojçajn, Idriz Ulajn e ndonjë tjetër, duke qëndruar me ditë të tëra në oda të burrave nëpër fshatra të ndryshme shqiptare bëri të mundur jo vetëm grumbullimin e këtij thesari popullor, por edhe sistemimin dhe botimin e pjesërishëm të tij fillimisht në revistën “Gjurmime albanologjike – Folklor dhe Etnologji”. Ndërkohë ky material folklorik i shërbeu profesor Briksut të magjistrojë në temën “Lirika popullore Ulqin – Shestan- Bregu i Bunës” dhe të doktorojë në temën “Deti dhe detarët në letërsinë popullore shqiptare”.

Në këtë përmbledhje të vëllimshme prej 630 faqesh e cila tash sheh dritën e botimit në kuadër të 100- vjetorit të pavarësisë së Shqipërisë dhe siç thashë më parë 80-vjetorit të lindjes së autorit janë përfshirë këngët e djepit, këngët dhe lojërat e fëmijëve, këngët satirike, këngët e punës, këngët e dashurisë, këngët e dasmës, këngët e Rilindjes Kombëtare, këngët popullore për ngjarjet e Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, vajtimet, këngët e mërgimit, baladat, këngët qytetare dhe këngët epike të kreshnikëve.

Prof. Bahri Brisku me veprimtarinë e tij krijuese shkencore dhe

atdhetare pa dyshim mbetet një figurë e nderuar dhe e rëndësishme e kulturës shqiptare. Një personalitet i respektuar i arsimit, një dritë rrezatuese e shqiptarisë e atdhedashurisë. Ai la gjurmë të pashlyeshme edhe në fushën e gazetarisë, detarisë së Ulqinit, mbledhjes së kulturës popullore, në fushën e krijimtarisë së prozës e poezisë artistike e gojore. Ai e kreu detyrën e shenjtë në shërbim të kombit dhe atdheut të vet.

Profesor, Ju falenderoj për punën shumë të mirë që keni bërë. Ju përgëzoj nga shpirti për qëllimet fisnike që i keni vënë vetes. Ju dëshiroj mbi të gjitha shëndet dhe mbetem me shpresë që së bashku do të festojmë edhe 85- vjetorin tuaj, me një botim të ri, pse jo.

Ulqin, 14 mars 2013

(Fjala e mbajtur me rastin e kremtimit të 80-vjetorit të lindjes së prof.dr. Bahri Briskut dhe përvjetimit të librit të tij “ Këngë popullore të shqiptarëve në Mal të Zi)

RECENSION

HISTORIA E ZHVILLIMIT SHËNDETËSOR NË ULQIN

*(Gani Karamanaga, "Historiku i shërbimit shëndetësor në Ulqin",
Bashkimi i Krijuesve Shqiptarë në Mal të Zi, Ulqin, 2011)*

Në këtë libër autori na jep historinë e zhvillimit shëndetësor në qytetin e bukur bregdetar të Ulqinit, nga viti 1916 dhe deri në ditët tona.

Ai, me një punë të gjatë e këmbëngulëse, ka paraqitur me hollëitë e mundëshme ndihmesën e të gjithë punonjësve në shërbimin mjekësor të Ulqinit. Një vend të rëndësishëm në këtë punim zë historia e ngritjes dhe funksionimit të institucioneve mjekësore, i shtimi të kuadrove mjekësore dhe i kualifikimit profesional të tyre. Autori mbas një tabloje të pasur të arritjeve në fushën e shëndetësisë në Ulqin, ndër vite vjen deri në risitë e kohëve të fundit, si hapja e shërbimit farmaceutik, obsetrik, me hapjen e shtëpisë së lindjes, shërbimit pediatric, pneumologjik dhe shërbimit stomatologjik etj.

Kur po shkruaja shënimet për këtë libër mu kujtua historia e mjekut të madh e të famshëm të antikitetit Avicena, i cili mori një takim me rektorin e universitetit dhe i shpreu atij dëshirën për të studiuar në mjeksi. Rektori i mbushi një gotë me ujë, në atë masë sa të mos zinte as një pikë tjetër. Ja vuri përpara Avicenës dhe po e vështronte. Ai mori një petale trëndafili dhe e vendosi mbi ujin e gotës. Uji nuk u derdh. Rektori duke parë mëndjen e zgjuar të Avicenës i tha që nesër të shkonte për t'u regjistruar në degën e mjeksisë. Janë pikërisht këto mëndje të ndritura që ndërmarrin punë që kërkojnë mund, përkushtim, shtrirje në vite dhe arrijnë të japin të dhëna të hollësishme për qëllimin që i vënë vetes. Do të kalojnë vite, breza të tërë mjekësh kur të kërkojnë të dijnë për këtë, apo atë problem të shëndetit në Ulqin do t'i drejtohen librit të Dr.G. Karamanagës.

Ky libër është guri i themelit të historisë së zhvillimit mjekësor në Ulqin. Autori me kompetencë ka mbledhur, sistemuar dhe dokumentuar me dashuri punën e të gjithë atyre që kanë shërbyer në mbrojtjen e shëndetit të ulqinakëve.

Duke shfletuar librin, të kalojnë si në revistë emra dhe portretet e drejtuesëve të parë, mjekëve, infermiereve, specialistëve të ndryshëm, të

cilët me pasion, përkushtim punuan dhe i shërbyen mjaft të sëmurëve.

Ky libër është homazh për të gjithë punonjësit e shëndetsisë, që nuk jetojnë më, por që kanë mbetur në mendjen e të afërmeve, kolegëve, pacientëve, të cilëve nëpërmjet librit i vijnë sot si të gjallë. Puna e mundimshme e doktorit është një kontribut për njerzit e shëndetësisë që punën e tyre mos ta mbulojë terri i harresës.

I uroj autorit të librit jetë të gjatë, shëndet dhe punë të mbarë, mjeksore dhe shkencore, për të mirën e njerzve.

Prof. dr. Elez SELIMI

HISTORIA E SHËRBIMIT SHËNDETËSOR NË ULQIN

primarius dr. Gani Karamanaga

Në librin Historia e shërbimit shëndetësor në Ulqin nga primarius Dr Gani Karamanaga gjejmë të dhëna të shumta të mbledhura me shumë kujdes e durim, që do të harroheshin po nukdo të mbeteshin tshkruara.

Të interesuarit e tashëm, sikurse edhe brezat e ardhshëm, këtu kanë mundësi të njihen për zhvillimin e shërbimit shëndetësor prej vitit 1916 deri sot. Këtu do të informohen për mjekët, infermierët, teknikët medicinalë, për të gjithë ata që kanë dhënë kontributin e vet për përmirësimin e gjendjes shëndetësore të popullatës në komunën e Ulqinit.

Këtu kemi edhe historinë objekteve shëndetësore në qytetin e Ulqinit, në Katërkollë, Shtoj (Rana e Shtojit), dhe në Ostros, si dhe për ambulancën antimalarike.

Janë edhe të dhënat për shërbimin farmaceutik, për banjën publike e cila kapunuar deri mbas Luftës II Botërore, pastaj për laboratorin dhe fizioterapiën, për vaksinimet.

Me angazhimin këmbëngulës të Dr Ganiut, u realizua dhe ëndrra e kamotshme e komunës së Ulqinit – MATERNITETI, i cili u hap më 5 shkurt 2005. Lexuesi do të informohet edhe për organizimin e shërbimit shëndetësor më 1998-1999, në kohën kur erdhën prej Kosovës 85.310 refugjatë.

Shkruhet edhe për bashkëpunimin me institucione shëndetësore në Evropë dhe Amerikë, për donacionet amerikane që i organizoi profesor Dr Alan Ross, si dhe për aparatën mamografisë për maternitetin, dhuratë e Dr Daut Gjoni, gjinekolog, prej Katërkollës, që tash jeton në Amerikë.

Primarius Dr Gani Karamanaga ishte edhe ideori i organizimeve të simpoziumeve mjekësore Ulqin-Shkodër, që u mbajtën herë në Ulqin e herë në Shkodër.

Ai organizoi edhe simpoziume ndërkombëtarë të mjekëve nga Mali i Zi, Kosova, Maqedonia, Serbia dhe Shqipëria. Librit ia rrisin vlerën dhe e bëjnë interesante dhe tërheqës ilustrimet e shumta, fotografitë që nuk ka qenë lehtë të grumbullohen.

Dhe në fund, lirisht mund të thuhet, që ky libër është një kontribut me rëndësi për ta njohur zhvillimin e mjekësisë në komunën e Ulqinit.

Autorin primarius Dr Gani Kamanagën e përgëzojmë për punën e kryer me sukses.

Prof. dr Simë Gj. DOBRECI

ILMUDDIN I MUFTIUT JUSUF GJOKAJ

Titulli Ilmuddin është një togfjalësh me prejardhje arabe e përbër nga dy fjalë, Ilm që don të thotë: shkencë, dituri, njohuri dhe Din që do të thotë : besim, fe, besimi islam, besim në një Zot, besim në pejgamerët e Allahut-profetologji, angeologji es hatologji, pra ka të bëjnë me shtyllat e kryesore të besimit Islam dhe të dhëna tjera me rëndësi. Kjo don të thotë se me dituri përmirësohet gjëndja e besimit tonë ose me te tregohet se çfarë është feja Islame, cilat janë shtyllat kryesore, që prej kur egziston, cilët janë pejgamberët e Allahut dhe numri i tyre. Që sa kohë ndihet nevoja që dikush nga trevat tona të shkruaj në libër i cili në mënyrë në të zgjeruar do të jap udhëzimet themelore të besimit tonë. Këte libër, Ilmuddin që e ka përgatitur Muftiu Jusuf ef. Gjokaj është pikërisht ndërlidhje e teksteve të ndryshme Islame, që në mënyra të ndryshme flasin për besimin dhe udhëzojnë, në rendë të parë fëmijët dhe të rrinjtë si të besojnë dhe si të sillen në përputhje me besimin. Gjithsesi këtë Ilmuddin mund ta lexojnë dhe mësojnë edhe gjeneratat e moshuara sepse me stilin e lehtë ajo është përshtatur për çdo moshë të lexuesit. Në fund të secilit kapitull ky Ilmuddin përmban edhe disa pyetje të cilat ia lehtësojnë lexuesit kuptimin e materies. Mund të them se për viset tona dhe nivelin e njohurisë së popullit tonë për besimin kjo lloj literature Islame është më e mira. Kjo për shkak se për besimin dhe parimet themelore difet mjaft sipërfaqësisht. Shumë njerëz nuk dinë gjërat elementare e mos të flasim për disa çështje juridike për namazin ose agjërimin. Për atë arsye kjo përmbledhje në formë të Ilmuddinit është mjaft përmbajtëse dhe ofron shumë informata dhe udhëzime themelore për Islamin. Në të ka shumë ajete nga Kurani dhe hadithe të Pejgamberit të Allahut xh.sh., Muhamedit a.s., që janë bazë për qëndrimet dhe mendimet e autorit.

Ky Ilmuddin gjithashtu mund të shfrytëzohet për mësimin e fëmijëve në mejtep dhe si literaturë shtesë në shkolla kur është fjala për lëndën e mësimbesimit. Mirëpo, dukë marrë parasysh se në sistemin shkollor tek ne ende nuk mësohet mësim-besimi, ky libër është zgjedhje ideale për fëmijët e moshës së mejtepit. Prandaj ua rekomandoj të gjithë imamëve dhe mualimëve ta përdorin sa më shumë në punën e vetë me fëmijë

Në fund të Ilmuddinit gjendet një vështrim i shkurtër i alfabetit arab i cili deri diku dillon nga botimet tjera të safareve, për shkak se me një

metod specifike dhe kohore udhëzon lexuesin në mënyrën e shkrimit dhe leximit të shkroanjave arabe.

Përveç kësaj në fund të këtij libri gjenden disa sure të shkurta të Kuranit që për secilin mysliman qoftë fëmijë ose i rritur, janë të domosdoshme për faljen e namazit.

Përveç surave ky Ilmuddin ka mjaft dua-lutje të cilat përdoren në jetën e përditshme të popullit tonë, prandaj secili mysliman duhet ta mësojë. Ilmudini është i ilustruar me fotografitë e xhamive, sië është Qabja në Mekke, xhamia e Pejgamerit a.s. në Medinë, Al aksa në Jerusalem dhe disa xhamia të bukura në Mal të Zi.

Rifat ef. FEJZIQ

Reiss i Bashkësisë Islame në Mal të Zi

KRITIKË

Ag APOLLONI

AUTORI DHE *I BIRI* - PASARDHËS TË KLASIKËVE POSTMODERNË

Andrej Nikolaidis (1974) është shkrimtar i përditshmërisë urbane të jetës ballkanike, të cilën e transponon në rrëfim antitradicional duke e mbushur me elemente dokumentare, por pa u shkëputur nga imagjinata kreative. Në përmbajtje të veprave të tij vërehet guximi intelektual, kurse në planin formal e stilistik të tyre ai shkëlqen si prozator i zhdërvjelltë dhe me kulturë të madhe leximi.

Romani *I biri* është një rrëfim për njeriun që pi birrë me absurdin, duke e marrë gjithçka si të predestinuar nga miliona arsye sociale, politike, ekonomike dhe historike. Personazhi-narrator i këtij romani rrëfen histori fragmentare në të cilat implikohet në mënyra të ndryshme: si shikues, si veprues apo si përjetues. Ai mbetet rrëfimtari që rrëfen për rrethin në të cilin gjendet. Kontekstit social autori i implikuar ia përshtat muzikën adekuate, kështu që rrëfimi bëhet me kolanë zanore të përzgjedhur nga: J. S. Bach, John Walker's Blues, Mono, Sonic Youth etj.

I biri është një roman që nis aty ku mbarojnë romanet sentimentale. Ndarja nga e dashura në këtë rrëfim është edhe ndarje nga sentimentalizmat. Largimi i së dashurës, vdekja e nënës, vdekja e vëllait, humbja e babait, – janë të mjaftueshme për të kaluar në diskurs elegjiak, por rrëfimi ruan tonin neutral, duke marrë referenca dhe modele nga vepra të ndryshme, që realisht përbëjnë planin intertekstual dhe intermedial të këtij romani.

Me gjithë spektrin tematik, me gjithë referencat në muzikë, në pikturë, në letërsi, në kinematografi, në histori, në politikë dhe në kultura të ndryshme, romani *I biri* strukturohet si një tërësi e re estetike.

I biri është një rrëfim i rrëmuqshëm sikur rrethi brenda të cilit jetojnë personazhet e romanit. Në fakt, autori dhe *I biri* janë pasardhës të denjë të klasikëve postmodernë.

(Vështirim hyrës (ekstrakt) në romanin ***I BIRI***, përkthimi shqip)

Dr. Nail DRAGA

ULQINI NË FOTOAPARATIN E NJË AUSTRIAKU

Alfred Wollner, URLAUB IN ULQINI, Botoi: Asociacioni ULQINI, Ulqin 2012

Kohë parë në kuadër të bibliotekës *Album* të Asociacionit **ULQINI**, doli nga shtypi dhe u lëshua në qarkullim Albumi i fotografive të autorit austriak dr. Alfred Wollner, më titull **URLAUB IN ULQINI**, që u përgatit për shtyp nga Gazmend Çitaku.

Jo rrallë ndodh që kur lexojmë literaturë të ndryshme për qytetin e Ulqinit, ilustrimet apo fotografitë e prezantuara i kemi nga autorë të huaj, të cilët kanë vizituar këtë qytet. Dhe janë pikërisht ata autorë të cilët kanë bërë prezantimet përkatëse dhe vazhdimisht përdorën si referencë e domosdoshme në artikujt apo studimet e ndryshme shkencore. Nëse në të kaluarën duke filluar sidomos nga Mesjeta, kemi gravurat, apo hartat e ndryshme, për këtë qytet apo regjion, nga shek.XIX, kemi edhe fotografitë e para për Ulqinin. Dhe një traditë e tillë vazhdon edhe më pas, sepse Ulqini, nga një qytet i njohur me veprimtarinë e detarisë, ne sajë të rrethanave ë reja shoqërore bëhet qytet i rëndësishëm turistik, madje njëri ndër më të njohurit në Adriatik.

Në këtë aspekt janë pikërisht turistët e huaj ata të cilët përveç se kanë shijuar bukuritë natyrore, po ashtu kanë fiksuar me aparatën e tyre fotografik, edhe pamje të ndryshme nga Ulqini. Nuk ka dilemë se ato pamje janë dëshmi autentike të kohës së shkuar që kanë vlera dokumentare dhe artistike. Dhe një kontribut në këtë aspekt kemi albumin e dr.Wollnerit i cili përkon me vitin 1959. Edhe pse ai këtu ka qenë si turist, si duket ishte kureshtar për pamjet nga jeta e përditshme në Ulqin, ku një pjesë të tyre i ka fiksuar me aparatën e tij fotografik. Pra kemi të bëjmë më një rastësi, nga një autoritet në fushën e vet profesionale, ku pasioni i tij pas fotografisë i prezantohet opinionit pas gjysmë shekulli.

Ndonëse pamjet janë realizuar gjysmë shekulli më parë, ata përcjellin emocion të veçantë, sidomos të brezi i ri i cili ka rastin të njihet më to për herë të parë. Pra janë pamje që banorët e moshuar i kanë përjetuar

personalisht, ndërsa brezi i ri ka mundur vetëm ti imagjinojë, se ne cilat rrethana shoqërore e sociale është jetuar e punuar në Ulqin. Pikërisht për këtë aspekt duhet falënderuar dr.Wollnerin, që ne sot kemi para vetës këto pamje të Ulqinit, dhe qytetarëve të tij në veprimtaritë e ndryshme të jetës së tyre. Duke parë këto fotografi nuk ka dilemë se menjëherë na lind kureshtja për të analizuar ato, sepse të dhënat janë më interes shumëdimensional.

Pa hezitim them se albumi ka vlera njohëse, dokumentare, historike, sociale dhe urbanistike të qytetit. Fotografitë e tilla na shuajnë kureshtjen për ta njohur Ulqin para gjysmë shekulli, ashtu siç ishte me strukturën urbanistike, ndërtimet, pazarin, jetën sociale, përgjithësisht traditën e tij për kohën. Edhe pse ai këtu ishte mysafir përkatësisht si turist, duket qartë se ishte i pasionuar pas fotografisë ku Ulqinit i ka lënë një dhuratë më shumë vlera. Fotografitë e prezantuara ilustrojnë kohën që janë me vlera dokumentare, e pse jo edhe me vlera artistike të imazheve. Duke parë këto fotografi dhe analizuar ato përdoruesi i këtij albumi do të konkludojë se si është jetuar në atë kohë në Ulqin, që paraqet në mënyrë transparente pozitën dhe statusin e popullsisë përkatëse, e cila në atë kohë kishte epitetin e asaj urbane. Vetëm duke analizuar këto fotografi do të jemi në gjendje të reflektojmë për vështirësitë sociale dhe mbijetesën e popullsisë së Ulqinit. Ndërsa pas këtij viti(1959) në këtë qytet fillon veprimtaria turistike e cila u bë baza e zhvillimit që ndryshoj dukshëm strukturën urbanistike por edhe veprimtarinë shoqërore dhe ekonomike të popullsisë së Ulqinit.

Në fund duhet përgëzuar ideatorin dhe hartuesin e këtij botimi G.Çitakun i cili deri më tash ka përgatitur edhe dy albume të tjera më fotografi kushtuar Ulqinit. Në sajë të punës profesionale opinionit të gjerë i ka dhuruar pamjet e këtij qyteti që janë realizuar në të kaluarën nga autorë të ndryshëm. Ndërsa botimi i këtij albumi nga A.Wollner, është vazhdim logjik profesional duke plotësuar gamën e fotografive për Ulqinin në pjesën e dytë të shekullit XX.

Si i tillë ky album është i mirëseardhur për të gjithë të pasionuarit pas fotografive në veçanti dhe botimeve të ilustruara artistike në përgjithësi.

STUDIMORE

HISTORIKE

Dr. Maksut Xh. HAXHIBRAHIMI

SHËNIMET E PARA PËR ULQININ

Në pjesën të trevës së Ulqinit kanë banuar popujt dhe fiset e kompleksit kulturor – etnik ilir. Të dhënat për këto gjenden në veprat e autorëve të njohur grekë e romakë. Shënimet e para ndeshen të H o m e r i (← shek. VIII) dhe kanë të bëjnë me emrat e disa bashkësive ilire dhe trake të cilat janë identike në Troadë dhe në Ballkan. Fjala është me siguri për migracionet nga Ballkani në Azi të Vogël. Tradita posthomerike dhe postmikenase i sjellin heronjtë trojanë dhe grekë në brigjet e Adriatikut, p.sh. Diomedin grek ose Antenorin trojan. Më veprat e logografëve në gjysmën e dytë ← të shek. VI fillojnë lajmet e para mbi gjeografinë dhe lokalizimin e miteve greke dhe të legjendave në truallin ilir, kryesisht në viset bregdetare (Kadmi dhe Harmonia, Hylli i quajtur sipas birit të Heraklit Hylli, lokalizimit lidhur me udhëtimet e A r g o n a u t ë v e, tradita për Jonin Ilir, nga i cili deti Adriatik e ka marrë emrin e lashtë etj.).

S'do mend se këtu hyn edhe bërthama e “Periplus” – it që datohet në mesin e ← shek. IV, vepër e cila më vonë është përhapur dhe është prishur mjaft dhe i është veshur logografit Skilak nga Karianda (Pseudo – Skilaku). Ky është burimi i parë i ruajtur, në të cilin gjendet përshkrimi i plotë i bregdetit tonë prej histrëve e deri të ilirët e jugut. H e r o d o t i sjell disa të dhëna mbi disa popullata të ilirëve lindorë (peonët, tribalët, enkelejët etj.), mirëpo shënimi i tij mbi “venetët në Adri” dhe mbi “venetët në Iliri” ka sjellë moskuptime, sepse është menduar se fjala është për të njëjtin popull.

Poema didaktike e autorit të panjohur (“Periegeza” e Pseudo – Skimnit) është e fundit ← të shekullit II. Ajo përmban një varg informatash të karakterit historiko – gjeografik me etnografinë e bregdetit lindor të Adriatikut dhe më të dhëna për kolonitë greke.

Historiani i parë i cili u kushtoi disa kapitla të mëdha e të vogla ilirëve është P o l i b i (← shek. II). Me akribinë e tij dhe me studimin e zellshëm të burimeve ka dhënë informata solide mbi popullatat ilire, mbi shtetin ilir, mbi luftërat e para të ilirëve kundër Romës, duke përfshirë këtu edhe botën greke në Adriatik.

Disa të dhëna të vlefshme dhe interesante japin shkrimtarët grekë dhe helenistikë, në veprat lirike dhe dramaturgjike, e veçanërisht A p o l o n i nga Rodosi në “A r g o n a u t i k ë t”, por edhe më shumë shokët, të cilët e përcjellin veprën e tij.

A p o l o n i i R o d o s i t, në epin “A r g o n a u t i k a” këndoi për ndodhitë e argonautëve në kërkimet e tyre pas *bashkës së artë*. Apoloni i Rodosit më tepër ishte erudit e më pak poet. Pjesët më të bukura në vepër janë ato lirike. Në librin e katërt, të fundit, poeti i kthen argonautët nëpër bregdetin Adriatik. Me këtë pranon njërin nga versionet e atëhershme për bredhjen e tyre, të bazuar në traditën e historianëve dhe gjeografëve më të vjetër të cilët konsideronin se Danubi me një krah të tij derdhet në Adriatik. Kështu edhe para Apolonit të Rodosit ishin krijuar lokalizimat e legjendës për argonautët në disa pika të Adriatikut Lindor. Bashkë më veprën e tij, janë të vlefshme shpjegimet.

Prej shkrimtarëve të mëvonshëm, në rend të parë prej historianëve që kanë shkruar në gjuhën greke ose latine, mund të dallohen disa prej tyre, të cilët kanë lënë të dhëna të rëndësishme dhe të plota mbi banorët e lashtë të vendit tonë. C e z a r i në “*Komentet mbi luftën civile*” sjell në disa vende shënime interesante mbi rrethanat dhe mbi ngjarjet në Adriatik, gjë që është e rëndësishme për vlerësimin e rolit dhe të sjelljeve të botës greke, ilire dhe romake në Adriatik në kohën e kësaj lufte.

D i o d o r i i S i k u l i s ë kalimthi na sjell një varg njoftimesh për disa bashkësi ilire, prej të cilave vleftë të veçantë ka përshkrimi i betejës detare te Pharos – i midis grekëve dhe ilirëve.

Shumë më e dobishme është vepra e natyralistit dhe e enciklopedistit P l i n i P l a k u t. Në bazë të materialit burimor të gjerë dhe të dokumenteve zyrtare, ai na jep një pasqyrë të plotë mbi organizimin e provincave (të Ilirikut, të Panonisë, të Mezisë, të Maqedonisë etj.), mbi etnografinë, mbi vendbanimet – autoktone dhe romake – me reminiscenca të shumta të karakterit historik.

Gjendjes së zhvillimit të shkencës së atëhershme gjeografike i takon vepra e K l a u d i P t o l o m e u t, ku janë trajtuar edhe provincat e territoreve të vendit tonë, me emrat e popujve, të vendeve, qyteteve, lumenjve dhe të ujdhesave, me koordinatat gjeografike të shprehura në masat e gjatësisë. Në të vazhdojnë itineraret, prej të cilëve më i njohur është ai i Antoninit, ku shënohen vendbanimet dhe stacionet gjatë rrugëve, më distanca në mes tyre në milje. Këtu duhet të merret edhe harta e K a s t o r i t sipas së cilës është punuar e ashtuquajtura Hartë e Pojtingerit (“*Tabula Peutingeriana*”), po ashtu burim i vlefshëm jo vetëm për studime të rrugëve, por edhe për shumë çështje tjera.

Antika greke në Ulqin depërton në kohën e përhapjes së saj intensive në bregun lindor të Adriatikut, pasi kishte arritur kulmin në truallin – amë të Egjeut. U nis nga baza në basenin e detit Jon (me themelimin e Epidamnit korkiras, 627, dhe të Apolonisë korinto – korkirase, 588) dhe vazhdoi në Adriatikon jugor. Vetëm prej ← shek. VI mund të flitet për lidhjet tregtare të përhershme të ilirëve me grekët. Fqinjësia me viset e Jonit dhe numri i pakët i ujdhesave në bregdetin e Malit të Zi të sotëm i kanë shtyrë grekët që bazat e tyre të përhershme t'i shtyjnë më lart kah veriu, në ujdhesat e Adriatikut të mesëm dhe në bregdetin përballë tyre. Me themelimin e Isës, koloni e Sirakuzës, në fillim të ← shek. IV, Pharosit (← 385/384) dhe koloninë knidase në Korçulë (*Korkira Melana*), grekët e siguruan edhe një pikëmbështetje në lidhje me trevën bregdetare të Malit të Zi së sotme, e cila përsëri ka qenë e afërt me atë të Greqisë së Madhe (*Magna Graecia*).

Importi grek depërtonte më së thelli nëpër grykat e lumenjve të Drilonit dhe të Bunës dhe në gjirin e Risanit, fragmentet e enëve antike në Ulqin, ku filluan ilirët fazën e zhvillimit të vet urban, në Mal të Zi të sotëm. Prej qyteteve të cilat janë më thellë në brendi (*Rhizoni*, *Meteoni*, *Skodra*) ilirët prej ← shek. IV. (fortifikimi më mure “ciklopikë” në *Olcinium*), duke përvetësuar bazat e urbanizimit grek, i cili atëherë më ishte pronë e tërë Mesdheut. Përvetësohen kultet greke (altari i Artemidës – Elafavolës në Ulqin), dhe ndonjëherë ilirizohen edhe kultet e tjera të huaja (Kadmi etj.). Në kohën e kalimit romak në Ballkan, qendra e ndikimit antik bëhet Italia e Jugut (*Brundisium* – *Via Egnatia*), e cila më prodhimet e veta (“*Gnathia* – *keramika*” në Ulqin) do ta zmbrapsë importin maqedonas, i cili ishte dominues. Më shkatërrimin e shtetit të dikurshëm ilir, të Agronit (më zënien rob të Gencit në Shkodër ← 168), me transformimin e Greqisë në provincë romake, me ndarjen e Ilirikut dhe me shkrirjen e kulturës greko – helenistike në atë helenistike–romake, përfundon etapa e parë e antikës në Mal të Zi të sotëm. Urbanizimi romak i Malit të Zi të sotëm fillon prej Augustit (fillimi i shek. I). Ardhasakët italikë së pari rindërtuan *Rhizonin*, *Acruviumin*, *Butuen* dhe *Olciniumin* (*oppida civium romanorum*), e pastaj ndërtuan qytete të reja më rregullimin municipal. Në këto aksione merrnin pjesë edhe vendasit.

Kontaktet e para të romakëve me ilirët e jugut i përkasin gjysmës së dytë të shek. III p.e.s., kohës kur Roma filloi luftërat për pushtimin e Ilirisë. Tri luftërat ilire–romake u dhanë mundësi romakëve të njohin më afër gjeografinë e Ilirisë së Jugut, burimet ekonomike, rendin shoqëror dhe kulturën materiale e shpirtërore të banorëve të saj.

Në shek. III-I p.e.s., Iliria e Jugut nuk ndryshonte shumë nga fqinjët lindorë e jugorë, si nga zhvillimi ekonomik e kulturor, ashtu edhe nga organizimi politik. Karakteristikë për këtë kohë është, sidomos, një jetë e gjallë urbane, e cila kishte përfshirë thuajse të gjitha krahinat ilire të jugut.

Në periudhën e dytë, e cila përfshin shekujt e parë të erës sonë, kohën e depërtimit dhe të stabilizimit të kulturës romake në Ballkan, gjendja ekonomike e kulturore e Ilirisë së Jugut filloi të ndryshonte. Kolonizimi romak ushtroi mbi popullsinë ilire një ndikim të madh, në mënyrë të veçantë në ato vende ku u vendosën kolonistët. Elementet e qytetërimit romak hynë edhe në brendi të viseve ilire. Qeramika romake u përhap gjerësisht, duke sjellë me vetë uniformizimin e shumë prodhimeve të poçerisë. Në të njëjtën kohë hynë në përdorim mjaft vegla pune, më të perfeksionuara e më praktike dhe stoli metalike.

Në Ilirinë e Jugut, numri i mbishkrimeve latine, jo vetëm që është i vogël, por ka krahina ku nuk është gjetur deri tani asnjë mbishkrim latin. Për të gjykuar mbi shkallën e romanizimit të popullsisë ilire janë pranuar si të sigurt argumentet arkeologjike, që vijnë nga nekropolet e kohës romake dhe veçanërisht përhapja e ritit të varrimit me djegie. Në viset bregdetare e të brendshme vazhdon varrimi me vendosjen e kufomës drejt në varre, të cilat, ose kanë trajtën e një arke, ose janë ndërtuar më tjegulla të vendosura në trajtë çatie dyfletëshe – trajta që janë përdorur në nekropolet e periudhës para pushtimit romak. Arkeologët ish-jugosllavë si: D. Rendiç – Mioçeviç, Mate Suiç etj., në kërkimet e tyre, kanë treguar “më një sërë shembujsh dhe rastesh se, me hyrjen nën sundimin romak, ilirët as nuk u shfatosën, as nuk u zhdukën; se nuk u romanizuan plotësisht, as i humbën vetitë e tyre kulturore dhe etnike, se shumë elemente i mbajtën të gjalla edhe nën sundimin romak dhe pas tij deri në ardhjen e sllavëve”.

Në fund të shek. IV të e.r., Perandoria Romake u nda dysh. Në këtë ndarje, ilirët e jugut hynë në përbërjen e Perandorisë së Lindjes apo Bizantine. Kjo ndarje nuk solli ndonjë ndryshim në strukturën ekonomike – shoqërore të krahinave jugore ilire, të cilat ruajtën edhe veçoritë që kishin pasur më parë. Ilirët vazhduan të banonin viset e tyre me ndryshimin e vetëm se ata tani dolën në periferi të Perandorisë.

Më ndarjen e Perandorisë Romake filloi periudha e vonë antike, e cila përfshin shek. V – VI. Në qoftë se për këtë periudhë nuk qëndron më problemi i “romanizimit” të ilirëve, del nevoja e gjurmimit dhe e sqarimit të pamjes kulturore – etnike që kanë pasur në këtë kohë provincat ilire.

Për shek. VI, sidomos për kohën e sundimit të Justinianit, që ka qenë periudha e rigjallërimit të traditave antike, burimet e shkruara dhe burimet arkeologjike japin një pamje tjetër për trevën jugore ilire.

Në qoftë se në krahinat ilire deri në antikitetin e vonë, duke u mbështetur në materialin arkeologjik, shumë dijetarë kanë pranuar një vazhdimësi jete, kulturore e etnike dhe kanë kundërshtuar më të drejtë “romanizimin” e ilirëve gjatë pushtimit romak, për periudhën pas shek. VI, çështja e mbijetesës së ilirëve është trajtuar ndryshe. Ky ndryshim është shpjeguar më faktin se ilirët do të përmenden për herë të fundit në historinë kishtare në Euagrit në lidhje me luftën e Bizantit kundër avarëve, në vitin 584, dhe me pasojat, që kanë sjellë invazionet e avarëve e të sllavëve, si dhe ngulimi i këtyre të fundit në Gadishullin Ballkanik.

Ulqini, që në kohën e parahistorisë e deri në fund të shekullit XIX, për shkak të pozitës së vet gjeografike, ishte në shënjestër të pushtuesve të popujve të ndryshëm. Disa qëndruan më gjatë në këtë qytet, disa më shkurt, por të gjithë edhe kanë lënë nga diçka në të.

Në breg të liqenit të Zogajve, në lokalitetin Qerret, janë zbuluar gjurmët e jetës më të vjetër të Ulqinit. Më rastin e sanimit të truallit për ndërtimin e Kripores, u gjetën dysheme dheu të vendbanimeve ilire që nga koha e bronzit. Nga kjo periudhë janë edhe dy tumula të dheut (varre) – mënyra e varrimit të ilirëve derisa jetonin në rrafshje, u zbuluan në fshatin Zogaj, në lokalitetin Kodra e Kuqe.

Nga koha kur, për shkak të rrezikut nga armiku, ilirët u larguan nga rrafshi dhe kaluan në bjeshkë, janë zbuluar dy grumbuj gurësh (gjithashtu objekte për varrim) mbi grykën e Megjureshit dhe në lokalitetin Gjatë, në shpatin verilindor të Malit të Brisë. Nga epoka e bronzit në fshatin Katërkollë dhe në Ulqin janë gjetur sëpata të të ashtuquajturit tipit shkodrane – dalmatin.

Në shpatin e kodrës së Mendrës gjendet shpella, gryka shkëmbore e gërryer nga deti, e ashtuquajtur Mjekra e Vezirit. Kjo është prova më e vjetër e shprehjes figurative; monument unik parahistorik i pikturës në bregdetin e Ulqinit.

Provat e para arkeologjike që mbështesin vazhdimësinë e banimit dhe vazhdimësinë kulturore – etnike të ilirëve në mesjetën e hershme na i ka dhënë “kultura e Komanit”.

Duke u mbështetur në këto rezultate, ne mund të flasim më me shumë bindje për vazhdimësinë ilire – shqiptare dhe për rrënjët e thella të kulturës së hershme shqiptare, që arrijnë tek ilirët, banorët e lashtë të vendit tonë. Për një pohim të tillë ne sot nuk mbështetemi vetëm në gjetjet e varrezave të mesjetës së hershme, por edhe në zbulimet e reja në

vendbanime të fortifikuara, që përfshijnë gjithë territorin e gjerë të Ulqinit. Në të gjitha gjërmimet po del në dritë një material arkeologjik që i takon fondit të përgjithshëm të kulturës materiale ilire e antike ose lidhet më të, dhe ky material është i njëjtë në të gjithë trevën e banuar nga ilirët e pasardhësit e tyre.

Mbi gjirin e Krruçit, më rastin e çeljes së themeleve për një shtëpi, u zbulua një *v i l l a r u s t i c a* luksoze nga antika e vonë, për të cilën mendohet se do t'i ketë takuar ndonjë pronari të pasur të latifundisë. Në kuadër të kësaj hapësire janë zbuluar disa pjesë banimi prej të cilave dallohet banja luksoze dhe një mozaik i bukur. Mbështetur në mozaikun, qeramikën dhe monedhat të perandorëve Anastasit, Justinin e Justinianit, të cilët kanë jetuar mes shekujve V e VI, mund të supozohet se objekti i zbuluar i takon diku shekullit VI të epokës sonë dhe, pos mureve ilire të zbuluara në Kala, konsiderohet ndër zbulimet më të rëndësishme arkeologjike në këtë trevë. Kjo vilë do të ketë përfshirë sipërfaqe më të madhe në periferi, të dëmtuar më vonë nga erozioni.

Urbanizimin e përcjell edhe ndërtimi i rrugës kryesore prej Akvilese, nëpër Naronë, dhe nëpër lugina të pjesës qendrore të Malit të Zi të sotëm deri në Shkodër, ku edhe, në *Dyrrhachio*, lidhet më *Via Egnatia*. Më të lidhim bregdetin me brendinë, drejtimet e rrugëve të tjera përgjatë të të cilave ndërtohen kështjellat (*castella*), stacionet *postiero* – udhëtarë (*stationes, mulationes*) dhe kullat vrojtuese (*speculae*).

Ulqini (*Olciniumi*) nuk përmendet në itinerare, por me siguri me të plotësohet zbrazëtia në “*Periplus*” – in e *Pseudo – Skilakut*. Romanizimi që zbatohet nga qytetet, kështjellat, stacionet dhe vilat romake, ngadalë përparon, sidomos në brendi. Pranohet kryesisht kontributi i kulturës materiale të romakëve – ruhet qytetërimi tradicional shpirtëror ilir, ose mishërohet më atë romak.

Në qytetin *municipale*, siç ishte *Olciniumi* (Ulqini), ndërtimi arkitektonik zhvillohet sipas ndërtimtarisë dhe urbanizimit romak.

E KALUARA E KALASË TË ULQINIT

Regjioni në të cilin është ndërtuar Ulqini parahistorik i takon Ilirëve, grupit të fiseve me prejardhje indoevropiane të cilët i kanë popullzuar tokat prej Istrës deri në Bunë dhe më tej në jug, deri në Epir, në Shqipëri, e Greqi.

Në Zogaj rastësisht është gjetur sakica e ashtuquajtura e tipit shkodran, nga koha e bronzit të arrirë, kurse hulumtimet dhe gjurmimet shkencore që i ka bërë Instituti Arkeologjik i Beogradit, kanë treguar se e kaluara e Ulqinit mund të përcillet deri në kohën kur janë formuar kolonitë greke në Adriatik.

Një zbulim në kështjellën e Ulqinit pa dyshim flet për atë se kush kanë qenë ndërtuesit. Në një altar të sakrificës është ruajtur mbishkrimi: TO KOINON TON ΛΑΤΟΜΟΝ ΑΡΤΕΜΙ (ΔΙ) ΤΙ ΕΛΑΦΑΒΟΛΟΙ – “*Bashkësia e gurë gdhendësve (e ngrit) Artemidi – Eelafavoli*”. Nga kjo nxirret përfundimi se muret ciklopike të O l c i n i u m – it i kanë ndërtuar muratorët grekë, më siguri nga Epiri, ku Artemida, perëndesha e gjuetisë së kaprojve, ka qenë më së shumti e respektuar.

Epiri është regjioni kufitar më Ilirinë, kurse lidhjet e mbretërve të Ilirisë më të Eakës (*Aeacides* – pasardhësi i mbretit mitologjik Eaka (*Aeacus*) në ishullin Egini) janë vërtetuar edhe me burime të tjera.¹

Rezultatet e deritashme të gjurmimeve arkeologjike vërtetojnë që Ulqini ka pasur akropolin në rrafshin më të lartë të Qytetit të Vjetër, të rrethuar më mure prej *blloqeve ciklopike* të gurëve lokalë, si në pjesën e jashtme, ashtu edhe në të brendshmen. Fragmentet e shumta të gjetura të enëve të mëdha nga dheu i pjekur – *amfora, pitosa, stamnosa, hidria* – e sidomos fragmentet e enëve të vogla prej dheut të pjekur mirë me ornamente të pikturuara më ngjyrë të kuqe ose të zezë dhe më relieve – tregon që qyteti ka mbajtur lidhje të gjalla më Greqinë. Ai gjithnjë e më tepër është zhvilluar si *e m p o r i j* (treg detar), ku është bërë tregti më sende të civilizimit antik shumë të zhvilluar dhe me gjysmë-lëndë të para dhe më mallra që i kanë punuar Ilirët.²

Është e vërtetë se Ilirët e kanë mbajtur Ulqinin në kohën e dobësimit të shtetit maqedon dhe në fillim të pushtimit romak të bregdetit tonë Adriatik. Për të kaluarën e Ulqinit më shumë, ndërkaq, dihet kur fiset Ilire formuan lidhjen, e më vonë shtetin, që t’u bëjnë rezistencë

¹ Pavle Mijović, Ulqini, Udhërrëfyes historiko – artistik, Ulqin, 1977, fq. 9 – 10; Pavle Mijović dhe Mirko Kovačević, Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori, Beograd – Ulcinj, 1975, Fq. 29 – 35, 42, 62.

² Pavle Mijović, Ulqini, Udhërrëfyes historiko – artistik, Ulqin, 1977, fq. 9 – 10.

pushtuesve romakë. Atëherë zbritnin nga skena politike Labeatët – fis rreth liqenit të Labeatëve (Shkodrës), të cilit i kanë takuar edhe banorët e parë të Ulqinit. Grupet më të vogla të fiseve, shkrimtarët romakë i kanë quajtur sipas vendeve të tyre. Kështu Tit Livi, duke u numëruar fiset të cilat pas okupimit romak janë liruar prej pagimit të detyrimeve tatimore, përmend edhe ulqinakët (*Olciniates*), kurse Plini në mes o p p i d a c i v i u m R o m a n o r u m – qytetet me privilegje të posaçme – e radhit edhe O l c i n i u m – in.

Ulqini përparimin më të madh e ka arritur në kohën e shtetit Ilir.³

Kur romakët e mundën mbretëreshën e Ilirisë Teutën, prej vitit 229 deri 228 p.e.s., prej Ilirisë kanë marrë Lezhën (*Lissos*), kurse në vitin 220 Hvari, në veri. Gjithnjë deri në Luftën III Maqedone, të vitit 167, por pas fitores mbi maqedonë, në betejën te Pidni, pretori Lucie Anicie e ka lajmëruar parinë Ilire, të mbledhur në kryeqytetin e ilirëve, në Shkodër (*Scodra*), për vendimin e senatit romak - për anulimin e Mbretërisë Ilire. Atëherë toka është ndarë në tre regjione (krahina) prej të cilave njëra – bregdetarja – ka përfshirë Rizonitët (sipas *Rissanin*), Agravitet (sipas *Agruviumit*, Kotorri) dhe Olcinjatet (sipas *Olcinium* – it, Ulqini).⁴

Sipas ndarjes së Dioklecianit, *Olcini* (Ulqini) është gjendur në Prevalitanë, në provincën e Mbretërisë Romake të Lindjes.⁵

Prej shekullit XIII në Ulqin (në lokalitetin e Kalasë së sotme) përmenden shumë kisha prej të cilave më kryesorja ka qenë Shënmëria (*Santa Maria mater ecclesiae*), pastaj kisha e Shën Gjonit (Jovanit) të Ulqinit (1290), Shën Dominikut, dhe e Shën Siguratit (1394), e Shën Miahilit nën Qytet (nën Kalanë), (*extra muros*, 1406) dhe e Shën Pjetrit (*San Piero della rede*, 1423).⁶

Në platonë më të lartë është ngritur fortësia me *donzhon* - kullën e fortë. Ajo ende deri sot është ruajtur dhe dominon jo vetëm mbi qytet, por edhe mbi krejt rrethinën. Atë, tradita ia vesh Balshajve të fundit, çka mund të vërtetohet edhe më shënime historike edhe sipas teknikës së ndërtimit nga çereku i parë i shekullit XV. Ajo, në vërtetë, me një mur drejt për së drejti shtrihet në shkëmbin e gdhendur që ka shërbyer si beden i *Olcinit* (Ulqinit) antik.⁷

Në disa monedha të Ulqinit – f o l a r e, në fytyrë është paraqitur

³ Pavle Mijović, Ulqini, Udhërrëfyes historiko – artistik, Ulqin, 1977, fq. 10.; Đ. Bošković, P. Mijović dhe M. Kovačević, Ulcinj I, Beograd, 1981, fq. 5 – 12.

⁴ Pavle Mijović, Ulqini,....., fq. 10.

⁵ Pavle Mijović, Ulqini, Udhërrëfyes historiko – artistik,..... fq. 11.

⁶ Pavle Mijović, Ulqini, 1, mfq. 16.; Pavle Mijović, Ozloglašeno nasleđe, Cetinje, 1971. Fq. 180.; Dr. Ruzhdi Ushaku, Ulqini në gjurmët e shekujve, Ulqin, 1991, fq. 17.

⁷ Po aty, fq. 113 – 115.;

kështjella më tri kulla – dy më të vogla anash dhe e treta, e madhja, në mes, më dyert e qytetit në të cilat është njeriu më këmbë të hapura (në një emision) ose dru (në të dytën), dhe më mbishkrimin CIVITAS DVLCIGNI. Në anën e prapme është paraqitur qengji, emblema e qytetit, - ose Shënmerisë, mbrojtjes së saj. Që është qengji emblema e qytetit të Ulqinit, e dëshmon edhe një unazë ari me paraqitjen e qengjit, e gjetur në një varr, në dyshtemenë e kishës në platonë e poshtme të qytetit, ku ka qenë i varrosur Gjergj Stratimiri – Balsha (Gjuragj Stracimiroviq Balshaj).⁸

Kështjella e Ulqinit përmendet në *i t i n e r a r e t* - udhëpërshkrimet e vjetra, më saktësisht në *hartën gjeografike të Idrizit*, nga mesi i shekullit XII. Prej atëherë Ulqini, me pozitën dhe rëndësinë fortifikuese, ua ka tërhequr vëmendjen topografëve, sidomos nga kohët e luftërave venedikase – zetase dhe venedikase – turke për bregdetin e Zetës. Me shënime të sakta, megjithëse më tepër të paraqitura në mënyrë skematike se sa gjeofizike, qyteti i Ulqinit është paraqitur në atlasin e *Camuties Isole famoze, porti, forterezze e terre maritime*, të vitit 1571, pikërisht nga kohët kur Ulqini e ka ndërruar sunduesin dhe, më vonë, në albumin e P. Coronellit, *Cita, fortezze ed altri luodhi principali dell' Albania, Epiro e Livadio* (1716).⁹

Karakteristikat kryesore e kështjellës së Ulqinit në këto paraqitje grafike është pozita e saj në kepin në mes të dy gjireve të cilët zgjatën si shtrat lumi në jug – lindje dhe si depërtimi në tokë në veri – perëndim. Aglomeracioni i qytetit bie në çarjet nga deti, kurse shtëpitë shihen si në shuplakë të dorës, në çka edhe sot e përkujtojnë udhëtarin që vjen më anije. Dominante dhe e dallueshme është ende kulla e saj e madhe, e Balshajve, në platonë më të lartë të qytetit. Tri rrugë të ngushta dhe të drejtimeve jo të rregullta e ndajnë qytetin në mes të portës së lartë dhe të poshtme të qytetit. Ato tërthorazi i prenë rrugicat e vogla, të cilat formojnë insule më grupe shtëpish – në shekullin e mesëm me ballin kryesor në rrugë, kurse në kohën e Turqisë madje diku – diku me murin e lartë të oborrit.¹⁰

Venedikasit Ulqinit ia dhanë vulën e vet të kulturës së fortifikimit dhe urbanizimit. Gjatë sundimit të vet njëqindpesëdhjetëvjeçar të Ulqinit ata

⁸ Pavle Mijović, Ulqini, 1, Udhërrëfyes, fq. 20 – 21.; P. Mijović, Vječno na Krajini, zbornik Virpazar – Bar – Ulcinj, Cetinje – Beograd, 1974, fq. 11 – 57.; P. Mijović – M. Kovačević, Gradovi i utvrđenja u Crnoj Gori, ..., fq. 140 – 141, 143 – 146.

⁹ Pavle Mijović, Ulqini, 1, fq. 21.

¹⁰ Pavle Mijović, Ulqini, 1, Udhërrëfyes historiko – artistik, ... fq. 22 – 23.; Pavle Mijović, Pradavne i davne kulture Crne Gore, Titograd, 1987, fq. 29, 30 – 31, 32, 36, 116, 142, 152, 171.

e kanë ndryshuar shumë. Bedeni i brendshëm i cili ndan bërthamën e fortesës prej hapësirës tjetër, në platonë e sipërme të qytetit, e kanë meremetuar shumë herë, sikurse edhe të gjitha kullat dhe bedenat e qytetit. Prej atyre kohëve ka mbetur deri sot, në bedenin e mbetur të brendshëm, e shkruar me tulla të kuqe emri *Johani Bolani*, i cili në gjysmën e shekullit XV, si *komes* dhe *kapedan i Ulqinit*, e ka restauruar. Më qeverimin e venedikasve Ulqinit i janë sjellë shumë shkatërtime, sepse lufta e “*Zotërueses së Detit*” më turq, në shekullin XV dhe XVI, është bërë pa ndërprerje në hyrje të Adriatikut të Jugut.¹¹ Menjëherë si e pushtuan, në vitin 1571, qytetin e shkatërruar dhe të shkretëruar, turqit e ngritën gati nga fillimi dhe e shndërruan në një bastion (fortesë) të fortë për luftëra të mëtejshme me Republikën e Venedikut. Kishat janë shndërruar në xhamia, kurse shtëpitë janë rregulluar dhe iu janë përshtatur botëkuptimeve orientale të ambientit të banimit.¹²

Në vitin 1571 Ulqinin e pushtojnë turqit. Ky qytet ra nën pushtetin otoman shumë më vonë se disa terriore fqinje. Në atë kohë Eulg – Ali (Uluzh Alia), nënmbreti turk i Algjerisë, e popullzoi Ulqinin më vendosjen e 400 kusarëve arabë dhe piratë në shekullin XVI. Ulqinin e çoi në kryengritje të përkryera në piratëri nëpër Adriatik dhe Otranto. Bashkë me kompatriotët e tyre me tunizianë, algjerianë dhe tripolianë, piratët ardhacakë të Ulqinit, në shekullin XVII dhe XVIII, kanë zhvilluar piraterinë kundër anijeve të Republikës së Venedikut, të Bokës së Kotorrit dhe të komunave dalmatine.¹³

Nga ajo kohë janë ruajtur freskat ku paraqiten anijet, në një shtëpi në hyrje të qytetit (Kalasë së Ulqinit), sikurse grafitet në qemerët e arsenalit të shekullit XVIII. Përveç në rastet kur i ka përdorur edhe vetë për diversion në det, Turqia ka qenë e detyruar t’i ndjekë piratët e Ulqinit, sepse e kanë penguar tregtinë detare të qytetarëve të saj. Me kontratat paqësore (të Karllovacit, më 1699, dhe të Pozharevcit, më 1718) është obliguar se do t’i shfarosë.¹⁴

¹¹ Pavle Mijović, Ulqini, 1, Ulqin, 1977, fq. 22 – 23.

¹² Pavle Mijović, Ulqini, 1, Ulqin, 1977, fq. 23 – 24.

¹³ Pavle Mijović, Ulqini, 1, Udhërrëfyes historiko – artistik, ... fq. 23.; Aleksandar Veljić – Stanislav Govedić, Brodovi na Jadranu, Ljubljana, (s’ka vitë të botimit), fq. 62.; Vojna Enciklopedija, drugo izdanje, 5, Beograd, 1973, fq. 45.; Dr. Pavle Mijović, Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije, Bor, knj. III – IV, Bor, 1984 – 1986, fq. 63.; Enciklopedija Jugoslavije, 4, Zagreb, 1986, fq. 632 – 635.; Radovan Samardžić, Mehmed Sokolović, treće izdanje, Beograd, 1982, fq. 330 – 337.; Filip Hiti, Istorija Arapa od najstarijih vremena do danas, drugo izdanje, Sarajevo, 1973.

¹⁴ Pavle Mijović, Ulqini, 1, Ulqin, fq. 26.; Toma Popović, Turska i Dubrovnik u XVI veku, Beograd, 1973, fq. 156 – 174, 182 – 185, 251 – 311.; Dr. Bogumil Hrabak, Izvoz žitarica iz Osmanlijskog carstva u XIV, XV i XVI stoljeću, Priština, 1971, fq. 211, 213

Kalaja e Ulqinit është bërthama e trashëgimisë kulturore – historike të Ulqinit. Në platonë e epërme të Kalasë, janë edhe monumentet më interesante të historisë së Ulqinit. Aty është kisha - xhamia e shndërruar në muze, ku janë ekspozuar gjetje nga Kalaja e Ulqinit. Vlerë të posaçme kanë postamenti antik me mbishkrimin grek, kushtuar perëndeshës Artemidë, një kamë antike, që paraqet perëndeshën Athinë me helmetë, dy sëpata të tipit shkodrane–dalmatin, të epokës së bronzit. Në lapidarium janë të ekspozuara kapitete jonike, pjesë të ciboriumit të Kishës së vogël të shekullit IX dhe objekte nga periudha turke.

Këtu gjendet edhe Kulla e Balshajve, hapësira e të cilës përdoret sot për galeri.¹⁵

Po ashtu, në platonë e epërme është një shesh i vogël, që dikur ishte Sheshi i Skllëvërve, i rrethuar me kazamatet (burgjet) e revelinit. Në hyrje është luara e revelinit, kurse përballë saj muri i lartë me shkrimin me tulla të kuqe *Johani Bolani*, nga koha e Venedikut.

Para hyrjes në muze është një krua turk nga viti 1749.¹⁶

Para hyrjes jugore të qytetit, gjenden themelet e Kishës ortodokse të Zonjës së Bekuar, nga shekulli XII, që më vonë është shndërruar në kishë katolike të Shën Markut. Afër kësaj kishe është cisterna e madhe e qytetit, e ndërtuar në kohën e sundimit të Venedikut. Supozohet se mbështetet në themelet e katedrales së kishës së Shën Marisë, nga shekulli XIII. Pak më larg është barutana turke, nga shekulli XVIII, e mbuluar më kalotë. Në vendin ku gjendet sot objekt i ri hotelier - pallati “*Venecia*”, ekzistonin mbeturinat e ndërtesës, për të cilën supozohet se ishte selia e kryetarit të qytetit, në kohën e sundimit të Venedikut. Për shkak të bukurisë dhe funksionalitetit të saj, edhe sundimtarët më të vjetër e shfrytëzonin këtë pallat si oborr të tyre. Afër “*Venecies*” gjenden edhe objektet e reja - pallatet e Balshajve.¹⁷

– 250, 273 – 306.; Gligor Stanojević, *Jugoslovenske zemlje u mletačko – turskim ratovima XVI – XVIII vijeka*, Istorijiski Institut u Beogradu, Posebna izdanja, knjiga 14, Beograd, 1970, fq. 198 – 202, 81 – 82, 163 – 194.; Edvard Lusi – Smit, *Pirati*, Beograd, 1980, fq. 17 – 18, 41 – 56, 62 – 64.

¹⁵ M. Haxhibrahimi, *Ulqini (grupëautorësh)*, shoqërues turistik, Ulqin – Zagreb, 1989, fq. 33.

¹⁶ Po aty, fq. 33 – 34.

¹⁷ Po aty, fq. 34.

DITËT E KIAMETIT NË TOKË

(Plava dhe Gucia 1912/13 në historiografinë shqiptare)

Paqja dhe prosperiteti shumëshekullor në Përendorinë Osmane e ka bërë situatën që vendasit e këtyre trevave në mesin e shekullit 19-të nuk kanë qenë të vetëdijshëm për përgatijet e ndryshimeve të mëdha dhe stuhive në rrethanë lidhur me nacionalizmin e popujve ballkanik, si edhe qëndrimet e tyre për mendimet për realizimin e ideve shtetëmadha. Të gjithë këto lidhur me interesin e superfuqive për të ndërruar hartën gjeopolitike në region.

Lufta për ata ka qenë shumë larg. Askush nuk ka menduar se gjendja e tyre mundet të ndryshojë. Atherë, edhe për imperinë e fuqishme, këto treva kanë qenë të papushtue Por, kështu nuk kanë menduar kojshit e tyre. Në vitin 1844, në „*Načertanije*“ (përshtime për formimin e shtetit të Serbisë të madhe) ministri për punët e brendshme, Ilija Garashanin, projekton rrugën e daljes Serbisë në Detin Adriatik. „*Ovaki put samo je onaj za sad mogućan koji preko Skadra u Dulcin vodi*“ (Kjo rrugë është tash e mundshme vetëm nepër Shkodër dhe Dulcin).

Edhe pse Peradnorinë Osmane e përcjell kriza e madhe, ajo në vitin 1887 lehtë del fituese në luftë kundër Malit të Zi dhe Serbisë. Në vitin e ardhshëm, Serbia dhe MZ formojnë lidhje me Rusinë dhe shkakatojnë luftë të re kundër Turqisë. Osmanlijët e humbin luftën kundër Rusisë dhe kanë qenë të detyruar me paqen e Marrëveshjen e Shënstefanit, në vitin 1878 t'i dorëzojnë Mali të Zi: Plavën, Gucinë, Ulqinin e Podgoricën. Të pakënaqur me situatën e re në Ballkan, ku tash dominonte Rusia, fuqitë evropine organizojnë pas tre muajve Konferencën e re për paqe. Kongresin në Berlin e organizoi kancelari gjerman, Oto fon Bizmark. Në atë kohë formohet edhe *Liga e Prizrenit*, me të cilën shqiptarët i tregojnë Evropës se mund të jenë të bashkuar sa i takon qëndrimeve politike: për të bashkuar vilajetet: të Shkodrës, Kosovës, Manastirit, Janinës, për të formuar një krahinë autonome ku ata kanë për të qenë shumica.

Në Kongresin e Berlinit është vendosur që Plava e Gucia t'i takonin Malit të Zi, me çka u dakordua edhe knjazi Nikolla, për arsye se këto vende e afrojnë qytetit të lashtë të Prizrenit, për të cilin ka e shkruar një një vjershë - gjithëserbe me klithje luftarake, („*Onamo, namo*“). Deri te Prizreni mundet të shkojë nëpër Plavë, Guci dhe Pejë. Por, për këto aspirata knjaz Nikolla ka qenë i detyruar të presë 33 vjet. Në fillim të dhjetorit të vitit 1879, banorët e këtyre vendave, nën komandën e Ali

pashës të Gucisë dhe Jakup Ferrit, Adem Mekulit me shtatë vëllezërit e tij dhe me mbështetjen e Ligës Shqiptare, me armë i janë kundërshtuar ushtrisë malazeze. Kjo, njëkohësisht ka qenë edhe fitore e madhe e kësaj Lige. Dhe, për herë të parë thyhet një vendim i superfuqive evropiane. Megjithatë, projeksionet e shteteve ballkanike nuk kanë heshtur. Posaçërisht është theksuar se „*elemnti mysliman*“ duhet të zhduket dhe të largohet së bashku me Turqit. Populli malazez ka qenë „*për rregullimin e hesapeve definitive*“ i mobilizuar me thirrjet siç janë: „*për kryqin e shenjtë dhe lirinë e artë*“. Është bërë propagandë e madhe e cila fillimisht është treguar në shkolla dhe me përrallat ku thohet: „*që Shkodra ka qenë gjithmonë e Malit të Zi*“.

Mbreti Nikolla , nuk e ka kuptuar se Beogradi prej kuj nuk ka pasur mbështetje ai „ *vëllezërve nga Serbia*“ i propozonë që mos të lejojnë formimin e shtetit të pavarur të Shqipërisë .Kështu të shfrytëzohet rasti që të bëhet ndamja e Shqipërisë dhe Kosovës.

Malit të Zi, sipas mendimit të mbretit Nikolla është lypur t’i takojnë: Metohia (Rrafshi i Dukagjinit), Prizreni, Shkodra dhe gjysma e Sanxhakut. Serbisë duhet t’i bashkëngjitet: gjysma tjetër e Sanxhakut, Kosova, Shkupi, Dibra dhe Durrësi.

Në porosinë për qeverinë e Serbisë ai deklaroi se: „*Formimi i shtetit të Shqipërisë të pavarur do të kenë pasoja të mëdha për Serbi, dhe idetë serbomëdha në përgjithësi, se kështu do të ndalohet përgjithmonë dalja deri te ato vende ku ata kanë pasur aspiratat e tyre*. Ai, gjithashtu, shtonë se tani „*Është momenti për akcion të suksesshëm, më shumë se çdo herë*“. Në këtë mënyrë si edhe thekson edhe një prej liderëve për pavarësinë e Shqipërisë, Ismail Qemali në memoaret e tij, mbreti Nikolla ka qenë kundër integritetit të Shqipërisë dhe e ka sjellë në pyetje pavarësinë e saj. Evidente është, që dëshira për grabitjen e territorive të reja, si edhe fakti që planifikohet pavarësia e Shqipërisë, e detyron Cetinën e Beogradin, kundër mençurisë ushtarake, në vjeshtë me 1912 të fillojnë luftën e re. Armatat serbe dhe malazeze, edhe pse jo mirë të përgatitura, kanë përparuar. Në historiografinë serbe dhe malazeze heshtet për faktin se kryengritësit shqiptarë atje ku ata ishin shumicë e popullsisë, vetë i çliruan tokat e tyre prej turqve.

Më 7 nëntor, ushtria malazeze e pushton Lezhën dhe Shëngjinin dhe, kështu, ia hap rrugën ushtrisë erbe për të përparuar lirisht kah Durrësi, të cilin kjo e pushton me 29 nëntor. Shkodra në ata gjashtë muaj përjeton dramën më të madhe në historinë e vet, kurse Mali i Zi pëson humbje të mëdha, rreth 10.000 njerëz dhe një blamazh të madhe diplomatike. Kështu e ka humbur besimin te superfuqitë si edhe te Rusia. Edhe pse ka deklaruar se „*Shqiptarët deri në Durrës janë serbë të cilët kanë ndërruar besimin nën presionin e turqve*“, kryeministri i Serbisë Nikolla Pashiq i

dëgjon këshillat e Fuqive të Mëdha dhe, ushtria serbe fillon të tërhiqet dhe e ndalon rrethimin e qytetit më të madh të atëhershëm shqiptar.

Deri sa ka qenë vëmendja e diplomacisë evropiane e përcaktuar, posaçërisht e Austro-Hugarisë në ndërprerjen e rrethimit të Shkodrës dhe të ruajtjes së që ky qytet të mbetet në qeverinë e ardhshme të Shqipërisë, ushtria e Malit të Zi me 19 tetor vitit 1912 hynë në Plavë dhe Guci, dhe siç tregojnë dokumentat në arkivin e Cetinës, të cilët i ka botuar historiani nga Prishtina, Zekeria Cana, menjëherë fillon terrori kundër popullsisë të këtyre vendeve. Më 22 tetor, trupat nën komandën e Radomir Veshoviqit, e fillojnë aksionin e pastrimit etnik me shpjegim: „*sigurimi i territorit të Malit të Zi prej aksionit nga komiteti*“. Paralelisht zhvillohet aksioni i mbledhjes së armëve, e cila ka nënkuptuar edhe burgosje të antarëve të disa familje në Podgoricë dhe Nikshiq. Rreth 200 vendas me autoritet prej këtyre territoreve janë deportuar në Mal të Zi.

Në librin „*Srbi i Albanci kroz vekove*“, (Samizdat/Free B92, Beograd 1999, f. 200) historiani Petrit Imami, shkruan: „*Si shenjë hakmarrje për kohën nën Turqinë kundër shqiptarëve në territoret e çliruara është bërë terror i madh nga ushtria malazeze. Me komandën e gjeneral Veshoviqit dhe në prezencën e priftave ortodoksë nga Peja, në vitin 1913 bëhet konvertimi i dhunshëm i shqiptarëve në besimin ortodoks. Ai që u kundërshtonte, në atë moment është pushkatuar. Nënkoloneli serb Millovanoviq, në raportin ushtarak, shkruan: “se populli i këtyre trevave ka përjetuar terrorin më të madh se asnjëherë”*“.

Urdhrit në terren i janë përgjigjur rrepsisht. Janë djegur katundet me banorët brenda tyre me qëllim për të ndërruar strukturën etnike. Vojvoda komit Millutin Baboviq shkruan kryetarit të Kuvendit popullor të Serbisë Andri Nikoliq: „*Sa i takon mundit, jemi munduar t’i zbatojmë të gjithë urdhërit e komandat. Njëkohësisht do të themi se atje ku ka ecur ushtria e jonë, aty duhet të vijë popull tjetër, se ai i mëparparshmi është zhdukur, si edhe çdo gjë që ka pasur emrin e tyre!*“

Gazmend Rizaj, në veprën e tij „*Shqipëria e Sipërme*“ f. 286, shkruan se historianët shqiptarë janë të mendimit që: serbët kanë qenë më të përmbajtur se malazezët në këto aksione, posaçërisht sa i takon ndërrimit të besimit. Në rajonin e Gjakovës, për një ditë, 1200 njerëz, në mënyrë të dhunshme kanë kaluar në besimin ortodoks.

Sipas historianit Limon Rushiti, vetën në Pejë me rrethinë, deri në vitin 1914, prej besimit islam dhe katolik kanë kaluar në besimin ortodoks mbi 10 mijë shqiptarë. (L. Rushiti: *Rrethanat politiko-shoqërore në Kosovë më 1912-1918, Rilindja, Prishtinë, 1986, f. 142*).

Në këto aksione të tmerrshme, posaçërisht është eksponuar komandanti i xhandarmerisë të Malit të Zi, oficeri Savo Llazareviq, të cilin e kanë quajtuar me emër **Savo Batarja**, te shqiptarët përmendet si *Savë*

ose „Savo vrasësi-gjakësori“.

Faza e dytë e okupimit të këtyre trevave, si e thekson Cana, ka filluar me ardhjen e Avra Cemoviqit, në fillim të marsit 1913, që e karakterizon eksplodimi i rezistencës më të madhe deri te shkalla e gjenocidit. Ai vlereson se kjo ka qenë edhe shpërblim për Cemoviqin për punët e tij në Tutin e Ribariq, ku ushtria nën komandën e tij ka djegur shtëpi, plaçkit bagtitë, kanë vrarë të pafajshmit, përdhënuar gratë e vajzat.

Vitet 1912 dhe 1913, në popullin e Plavës dhe Gucisë kujtohen si *Viti i Avra Cemoviqit*. Ishin ato „Ditët e kijametit në tokë“, simboli ku në vendin Qafa e Previsë, ku janë vrarur në mënyrë shumë të ashpër disa qinda njerëz të cilët nuk kanë dashur të përjetojnë konvertimin e dyfishtë *fetar dhe nacional*. Cemoviqi për punët e tij të këqija ka zënë vendin në epikën shqiptare. Këngtari popullor, përmes gojës të Hasan Bajrës, i drejtohet me këtë:

„500 vjet kemi sundue mbi ty,
Asnjëherë s'ë të kemi çue në xhami,
Nuk të kemi folur as besimin me ndrue!“

„Shkenca e historisë nuk e njeh spontanitetin e ngjarjeve edhe kështu ndërrimi i dhunshëm i besimit të shqiptarëve nuk mundet të kuptohet si akt i izoluar i pushtetit lokal, si kanë dëshirë ta tregojnë historianët malazezë, por si një proces afatgjatë për asimilimin e popullatës joslave i cili ka qenë i projektuar në pallatin mbretëror në Cetinë, me një qëllim që të formohet etnikisht e pastër toka sllave“, thekson Zekeria Cana në librin „Gjenocidi i Malit të Zi kundër popullit shqiptar më 1912-1913“.

Historiografia shqiptare në këto kohët e terrorit më së shumti thirret në punimet e shkrimtares Edit Durham, të cilën shqiptarët - malësorët e kanë qujtuar *Princesha e pakurorëzuar e Shqipërisë*. Ajo ka qenë shumë e prekur me krimet të cilët i ka bërë ushtria malazeze dhe, si shenjë proteste, e kthen dekoratën nga mbreti Nikolla me shpjegim „nuk do ta mbajë dekoratën e cila është e ndotur me gjak“.

Në librat e veta ajo citon sekretarin e komandantit Janko Vukotiq i cili në Cetinë i tregon se politika e Malit të Zi ka qenë e drejtuar në shfarosjen e të gjithë myslimanëve dhe kolonizimin e këtyre vendeve. „Ne i kemi vrarur të gjithë meshkujt të fisit Rugova. Askush prej tyre nuk ka mbetur gjallë“, transmeton Durham fjalët e sekretarit pas reagimit të saj kur i ka ndigjuar përshkrimet për krimet të cilët i bëri ushtria malazeze. Ai vazhdoi: „kemi bërë një punë të mirë. Malazezët tash çdo kejt vendosin drejtësin. Fëmijët e të vrarëve do të drejtohen dhe përcillen në shkollat serbe dhe kështu sllavinizimi do të bëhet shpejt dhe gjuha shqipe do të ndalohet“.

Në Konferencën e Londrës, më 22 mars, me propozim të AustroHugarisë, vendosin se: Plava, Gucia dhe Peja, Manastiri i Deçanit dhe Prizreni t'i jepen Malit të Zi. Fuqitë e Mëdha janë obliguar për mbrojtjen efektive të myslimanëve në territoret të cilat kanë me qenë tash me Sërbi dhe Malin e Zi.

„Mali Zi. siç thonë, ka garantuar drejtat fetare në territoret e okupuara, po së shpejti është vërtetuar se kjo vetëm ishte propagandë. Puntorëve në shërbimin fetar nuk u është lejuar të punojnë punën e tyre. Xhamitë e mektebet janë mbyllur, me shpjegim se këto janë çerdhja e fanatizmit fetar, para portave të tyre kanë qenë rojat të armatosura“, vazhdon Durham.

Të gjithë këto ngjarje i ka përcjellë edhe gazetari austriak Leo Freundlich (Leo Frojndli) në vitin 1913 i cili boton librin *Albaniens Golgotha*.

Për arsye se në Evropë ëshë hapur lajmi dhe reagimet për krimet të cilët i bëri ushtria malazeze, mbreti Nikolla ka lëshuar urdhrin për ndërprerjen e dhunës. Familja e njohur në Pejë Mahmutbegollaj (Begolli), e cila në fund të vitit ka hequr fesat e bardhë dhe në vend të tyre është detyruar në mënyrë të dhunshme t'i mbaj fesat me simbole malazeze dhe të përhapë besimin ortodoks në shqiptarë dhe myslimanë, me vendimin e ri të mbretit Nikolla, përsëri i kthehen fesat të bardhë shqiptarë dhe të kthehen në besimin të mëparshëm. Për t'i përfituar liderët shqiptarë, suvereni i Malit të Zi ka filluar të ndajë dhurata dhe dekorata (Imami, 208). Por, për krimet e ushtrisë së tij kundër civilëve dhe rolit të keq në Luftën në Shkodër, ai në historiografinë shqiptare zë një vend shumë të ultë. Te historianët shqiptarë një kohë të gjatë këto ngjarje dhe krime kanë mbetur si *tabu tema* edhe sepse ndërmjet shqiptarëve, Plava dhe Gucia janë qujtuar në mënyrë metaforike „*koka e Shqipërisë*“.

Në atë kohë, për krime dhe punë të poshtëra dhe të pandershme në Plavë dhe Guci është shkruar pak dhe në mënyrë sporadike. Shumë rrallë në Shqipëri, pak më tepër në Kosovë. Deri diku, kjo gjë mund të jetë e kuptueshme për arsye se atherë shqiptarët dhe lidhja e tyre nacionale kanë luftuar për ekzistencën e tyre, në atë kohë për të cilën historiani Bujar Dugolli shkruan se ka qenë „*periudha më tragjike për tërë popullin shqiptar*“. (*Marrëdhëniet shqiptaro-serbe 1878-1912*, f. 334)

Në Plavë-Guci , më 9 mars 2013

Prof. dr. Jusuf BAJRAKTARI
(Drejtor i Institutit të Historisë në Prishtinë)

QENDRESA E PLAVËS DHE GUCISË KUNDËR MALIT TË ZI NË KOHËN E LIDHJES SHQIPTARE TË PRIZRENIT

Lidhja Shqiptare e Prizrenit e themeluar më 10 qershor 1878 është e para organizatë politike e ushtarake shqiptare, që personifikon luftën për çlirim nga zgjedha e huaj, mbrojtjen e tërësisë tokësore dhe formimin e shtetit kombëtar.

Për të realizuar projektin e saj Lidhja përveç Këshillit të Përgjithshëm që funksioni në Prizren, ngriti edhe degët e saj në qendrat e zonave në mbarë hapësirën kombëtare. Në këto degë vepronin figurat më përfaqësuese të cilat gëzonin përkrahjen e popullsisë vendase dhe përçonin vendimet e Këshillit Qendror në bazë.

Pas vrasjes së Mehmet Ali Pashë Maxharit në Gjakovë (shtator 1878), si i deleguar i sulltanit për të zbatuar vendimet e Kongresit të Berlinit, lufta për autonominë e Shqipërisë u bë objektiv kryesor i Lidhjes. Kundërthëniet midis Lidhjes dhe Portës së Lartë po thelloheshin ditë-ditës.

Komiteti i Stambollit duke iu referuar nenit 23 të Traktatit të Berlinit, sipas të cilit Porta ishte e detyruar që për një kohë të shkurtër të hartonte projektin e reformave administrative në viset evropiane të Perandorisë, më 9 korrik 1879 i paraqiti Portës një memorandum, në të cilin pos të tjerash thuhej: “T’i jepet mundësia popullit shqiptar që numëron mëse 2 milionë frymë, që të rrojë, të civilizohet dhe të hyjë në rrugën e përparimit”.

Lidhja duke u përpjekur t’u përshtatej kushteve dhe rrethanave historike të kohës, bashkërendonte veprimet e armatosura me masat diplomatike, me luftën politike që drejtohej nga Komiteti i Stambollit. Ndërsa Degët e Lidhjes në Gjakovë, në Pejë e viset tjera u bënë një armë e fortë për realizimin e autonomisë së Shqipërisë.

Në periudhën gusht-shtator 1879, u shfaq në horizont çështja e Plavës dhe Gucisë, e cila u bë shkak për shpërthimin e një lufte të ashpër midis Portës së Lartë dhe Lidhjes Shqiptare. Duke njohur aspiratën e flaktë të shqiptarëve për autonomi, Porta dhe sulltani dërguan njerëzit e vet që të bëjnë një propagandë në këto vise kundër idesë së autonomisë. Ata synonin që me këtë mënyrë të ushtronin ndikim mbi udhëheqësit e

Lidhjes, t'i korruptonin ata me premtime duke u deklaruar se do t'i falnin për veprimtarinë e deriatëhershme antiqeveritare, se do t'u jepeshin dekorata të larta, të holla dhe pasuri. Ndërkaq, nuk kursyen as shantazhet për ata që nuk i pranuan këto “bakshishe”.

Të rrezikshme ishin edhe lajmet e përhapura se gjoja sulltani pasi të zgjidhte çështjen e Plavës dhe të Gucisë do të angazhohej për forcimin e një province autonome shqiptare, por me kusht që Lidhja të hiqte dorë nga këto krahina, domethënë nga Plava e Gucia. Me këto metoda Stambolli synonte të mashtronte shqiptarët dhe në fund të likuidonte Lidhjen e tyre dhe së bashku me të të hiqte nga rendi i ditës çështjen shqiptare, e cila përbënte rrezik të përhershëm për Perandorinë Osmane.

Përballë këtyre masave Lidhja Shqiptare vazhdoi edhe më tutje të vepronte për krijimin e një Shqipërie autonome. Nga raporti që konsulli i Anglisë në Prizren, John, i dërgonte ministrit të punëve të jashtme, Salisbur, më 4 tetor 1879, rezulton se më 3 nëntor u mbajt mbledhja e Komitetit të Lidhjes, ku morën pjesë 36 veta. Në këtë raport thuhej se qëllimi kryesor i kësaj mbledhjeje ishte përpilimi i një peticioni, në adresë të sulltanit, nëpërmjet të cili kërkohej formimi i një Principate të lirë dhe të pavarur ose i një “Republikë e Shqipërisë” me kryeqytet Manastirin. E vetmja lidhje me Portën, theksohej këtu, do të jetë njohja e sovranitetit të sulltanit dhe pagesa e tatimit vjetor.

Miratimi i këtij peticioni nga mbledhja e nëntorit e Këshillit Qendror dhe qëndrimi i vendosur i Lidhjes për të kaluar edhe në luftën e armatosur, për mbrojtjen e Plavës e Gucisë, rezultoi me ngritjen e shtabit në krye me Ali Pashë Gucinë dhe Jakup Ferrin, dy përfaqësues të shquar të kësaj krahine.

Vendosmëria me të cilën mbroheshin këto krahina shihet qartë edhe në protestat e Komitetit të Lidhjes Shqiptare, drejtuar Komisionit evropian qysh më 15 gusht 1879, ku thuhej: “Çdo ndryshim i kufirit, që bëhet pa pëlqimin tonë dhe sipas kërkesave e dëshirave të Malit të Zi, do të ishte i pavlefshëm, dhe pa pjesëmarrjen e kryetarëve dhe bajraktarëve të Shqipërisë sonë ne nuk do të pranonim lëshimin as edhe të një pëllëmbë të territorit tonë.” Me këtë akt shqiptarët paralajmëruan Portën dhe Fuqitë e Mëdha se ata nuk do të njihnin kurrfarë vendimesh të forumeve ndërkombëtare që do të shkelnin interesat e tyre.

Porta e Lartë e ndodhur mes dy zjarresh, i propozoi qeverisë malazeze që në vend të këtyre krahinave t'i jepte Malit të Zi krahinën e Kuçit dhe disa toka në Hercegovinë. Këtë ide e kundërshtuan si Mali i Zi, ashtu edhe Austro-Hungaria, të cilës i prekeshin interesat në Hercegovinë. Ndërkaq Portën po e akuzonin se po e zvarriste me qëllim

çështjen e zbatimit të kushteve të Traktatit të Berlinit dhe e kërcënuan se nëse nuk merrte masat e nevojshme, atëherë Mali i Zi do të detyrohej të dërgonte forcat ushtarake në këto vise. Kjo ide theksohej edhe në ultimatumin që përfaqësuesi i Malit të Zi në Stamboll i paraqiti Portës së Lartë (Safet Pashës). Porta nëpërmjet komisarit të lartë, mareshalit të Armatës së Tretë Perandorake Gazi Muhtar Pashës, që u caktua për zbrazjen e Plavës dhe të Gucisë, u mundua t'i bindë shqiptarët që t'i dorëzonin këto vise.

I dërguar nga sulltani, Muhtar Pasha, bisedoi për këtë çështje edhe me krerët e Gjakovës, të Pejës dhe të Plavës e Gucisë, por nuk pati sukses. Ai shpalli edhe një thirrje me të cilën i ftonte banorët e këtyre zonave që ti bindeshin urdhrat të sulltanit që Plava e Gucia t'i dorëzoheshin Malit të Zi. Dega e Lidhjes e kërcënoi duke i thënë se do të përjetonte po atë fat që pati edhe Mehmet Ali Pasha nëse e vazhdonte rrugën për në Plavë e Guci. Në këto rrethana Muhtar Pasha nuk arriti të zbatojë misionin që kishte marrë përsipër. Në bisedën që pati me konsullin rus në Prizren Jastrebovin (dhjetor 1879), Muhtar Pasha i tha atij se kazatë e Gjakovës, të Pejës dhe të Plavës e Gucisë janë në kryengritje kundër vendimeve të Kongresit të Berlinit. Edhe pse Porta disa herë ka ndërhyrë që të zgjidhej çështja e Plavës dhe e Gucisë, unë nuk kam guxim që të përdori ushtrinë, sepse gjendja në tri kazatë e përmendura është shqetësuese. Më në fund thotë ai, pse të derdhet gjaku në mes të myslimanëve në dobi të të krishterëve malazezë? Mali i Zi, nëse mundet, le t'i okupojë vetë krahinat e Plavës e të Gucisë.

Princ Nikolla, duke injoruar Lidhjen Shqiptare, vendosi që në fillimin e tetorit të mobilizonte ushtrinë. Degët e Lidhjes iu përgjigjen kësaj ndërmarrjeje të qeverisë malazeze duk lëshuar kushtimin në viset shqiptare. Brenda një kohe të shkurtër u tubuan me mijëra vullnetarë nga krahinat e Kosovës dhe të Shkodrës, që u vunë në dispozicion të forcave të Plavës e të Gucisë, të cilat u vendosën nën komandën e Ali Pashë Gucisë dhe Jakup Ferrit. Në Plavë e Guci u tubuan mbi 2.000 veta, nga Gjakova dhe nga Malësia që u vunë nën komandën e Sulejman Vokshit, Riza Beg Kryeziut, Bajram Currit, Shaban Binakut, Mic Sokolit, Ali Ibrës dhe Mon Avdisë. Po ashtu, Plavës e Gucisë i shkuan në ndihmë me forca të armatosura dhe me mjete të tjera edhe degët e Lidhjes nga Peja, Dibra dhe Shkodra. Nga Peja u dërguan 2.000 veta nën komandën e Haxhi Zekës, i cili e mbajti ushtrinë e Lidhjes gjatë tërë dimrit me të hollat e veta.

Qeveria malazeze duke e parë se nuk do të ishte në gjendje t'u bënte ballë shpenzimeve të mëdha për mbajtjen e 25 batalioneve të

përqendruara rreth Plavës dhe Gucisë, si dhe nga shqetësimi se aty çdo ditë e më tepër mbërrinin pjesëtarë të “Ushtrisë së bardhë” siç i quanin shqiptarët, vendosi që t’i jepej shenjë vojvodës së njohur, Mark Milani, për të filluar luftën e armatosur për pushtimin e qyteteve.

Më 2 nëntor 1879 ndodhi ndeshja e parë në mes të ushtrisë malazeze, të udhëhequr nga Mark Milani, dhe asaj të Lidhjes së Prizrenit, të udhëhequr nga Ali Pashë Gucia dhe Jakup Ferri. Ushtria malazeze kishte hyrë në Nokshiq dhe pasi e pushtoi fshatin ia vuri zjarrin duke e bërë rrafsh me tokë. Të dyja ushtritë u ndodhën përballë njëra-tjetrës dhe në një luftë të rreptë mbetën të vrarë Jakup Ferri dhe Qel Shabani, bajraktari i Rugovës. Luftëtarët e Lidhjes, në këtë betejë të famshme jo vetëm e thyen keq ushtrinë malazeze, po në shenjë triumfi muarën 220 koka të ushtarëve të Mark Milanit. Autori malazez Çedo Çulafiq duke bërë fjalë për këtë ngjarje do të shkruaj në “Pobjeda” se “kjo ishte beteja e parë e humbur e Malit të Zi nga ushtria e bardhë” siç shprehet ai për shqiptarët.

Beteja e dytë ndërmjet ushtrisë së Lidhjes dhe asaj malazeze u zhvillua në Novshokë dhe Velikë, më 4 dhjetor 1879. Edhe kjo betejë që e përgjakshme. Sipas raporteve të konsullit francez në Shkodër, në fushë të luftës ranë 700 burra dhe u morën 74 koka malazeze me 4 flamuj, që në shenjë triumfi u sollën në Guci. Pos kësaj u mbytën edhe shumë ushtarë malazias, kur po përpiqeshin të kapërcenin lumin Lim. Nga ana e Lidhjes humbjet ishin gjithashtu të ndjeshme; numri i luftëtarëve të rënë sillej në rreth 300-400 veta. Sipas raporteve të konsullit anglez K. Green, kjo luftë përfundoi me humbjen e plotë të forcave malazeze duke shtuar krenarinë e forcave të Lidhjes që mbronin trojet e tyre.

Ndërkaq, vazhduan luftimet ndërmjet forcave të Lidhjes dhe atyre të Malit të Zi. Më 8 janar 1880 në afërsi të fshatrave Pepaj dhe Velikë ndodhën përleshje të reja gjatë të cilave 12 mijë malazezë, të udhëhequr nga vojvoda Mark Milani, u detyruan të tërhiqeshin përballë qëndresës së 8.000 shqiptarëve. Lidhur me këto luftime kryekonsulli austro-hungarez në Shkodër në një raport që i dërgonte qeverisë së Vienës shkruante, “Në luftën e Velikës dhe Pepajve Lidhja arriti që të thyejë atë ushtri malazeze, e cila ka qenë kurdoherë e zonja t’u bëjë ballë ushtrive osmane. Shqiptarët luftuan të motivuar nga ideja kombëtare”. Pas kësaj disfate qeveria malazeze hoqi dorë nga fushatat ushtarake dhe iu drejtua Fuqive të Mëdha, duke kërkuar prej tyre që të zbatonin Traktatin e Berlinit.

Fitorja e forcave të Lidhjes ndaj një ushtrie të rregullt, të cilën e përkrahte Porta e Lartë dhe Fuqitë e Mëdha, forcoi besimin e popullit shqiptar në fuqinë e armëve të luftëtarëve të tij, të cilët u treguan të vendosur të vdisnin me nder për mbrojtjen e tokave të tyre. Po ashtu kjo

fitore pati jehonë të fuqishme si brenda vendit ashtu edhe në arenën ndërkombëtare. Në të njejtën kohë kjo diskretitoi në sytë e popullit politikën që kishte ndjekur Porta gjatë konfliktit me Malin e Zi.

Marrëdhëniet e shqiptarëve me Portën e Lartë u ashpërsuan edhe më tepër në pranverë të vitit 1880. Ato qenë bërë më të tendosura jo vetëm për shkak të komplikimeve të reja ndërkombëtare, por edhe për shkak të përpjekjeve të përsëritura të Portës për të mbledhur rekrutë dhe taksa të prapambetura (të viteve të kaluara), në një kohë kur shumë krahina malore vuanin nga zija e bukës. Por në këtë periudhë, marrëdhëniet e shqiptarëve me Portën e Lartë u ashpërsuan për shkak të çështjes së Hotit, Grudës dhe Kelmendit (2 prill 1880), që mendohej t'u jepeshin Malit të Zi si kompensim për Plavën dhe Gucinë, meqë banorët e tyre ishin të besimit katolik dhe sipas propagandës anti shqiptare do të pranonin vartësinë nga Mali i Zi. Mirëpo, forcat e Lidhjes protestuan kundër këtij plani makabër për përçarjen e shqiptarëve mbi baza fetare. Në një dokument të kohës thuhej shprehimisht: “Ne shqiptarët besojmë plotësisht që marrëveshja për lëshimin e territoreve Malit të Zi, e cila i shkel në mënyrë flagrante të drejtat tona të shenjta dhe që është burim për një konflikt të menjëhershëm e të përgjakshëm, të pa denjë për kohën... ka mundësi të ketë qenë keq informuar për ndjenjat që frymëzojnë këtë popullatë, aspirata e secilës është të ruaj integritetin e vendit dhe karakterin kombëtar, duke mos ndryshuar tash e 4 shekuj”.

Ju faleminderit.

Plavë-Guci, 27-28 korrik 2012

Prof. dr. Jusuf BAJRAKTARI
(Drejtor i Institutit të Historisë – Prishtinë)

KRYENGRITJET NE KOSOVË 1908-1912 DHE PAVARËSIA E SHQIPËRISË

Vitet 1908-1912 në historinë e popullit shqiptar janë vitet e përpjekjeve, organizimeve dhe kryengritjeve të shumta për liri dhe autonomi, të cilat çuan deri të akti sublim i shpalljes së Pavarësisë së Shqipërisë.

Si pasojë e përkeqësimit të gjendjes ekonomike e politike në Perandorinë Osmane, në dhjetëvjetëshin e parë të shekullit XX, ishin krijuar konditat e daljes në skenë të një lëvizjeje të turqve të rinj e njohur me emrin “Bashkim dhe Përparim”. Ata propagandonin se kishin për qëllim të përmbysnin pushtetin absolut të sulltanit, të vendosnin një regjim kushtetues sipas modelit të administrimit modern të Evropës Perëndimore dhe ju prematuan popujve të shtypur të Perandorisë, midis të cilëve edhe shqiptarëve, me shumë të drejta politike, ekonomike e kombëtare.

Ç’është e vërteta shqiptarët nuk ishin vetëm pasues të kësaj lëvizjeje por në shumë raste ndër themeluesit dhe protagonistët kryesorë siç ishte Dr. Ibrahim Temo qysh më 1889. Revolucioni xhonturk i vitit 1908 shënonte një kthesë jo vetëm në historinë turke, por edhe në historinë shqiptare. Lëvizja për Pavarësinë e Shqipërisë fitoi një nxitje të re nga kjo ngjarje, pikërisht për faktin se shqiptarët luajtën një rol të veçantë në këtë revolucionin.

Disa eksponentët të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare si Ismajl Qemali, Ibrahim Temo, Dervish Hima, Jashar Erebara, Ahmet Njazi Resnja, Mit’hat Frashër etj., u përfshinë në Lëvizjen e Turqve të Rinj me shpresë për të gjetur mundësi për të realizuar të drejtat kombëtare të popullit shqiptar.

Në ditët e para të korrikut të 1908-s, rreth njëzetmijë shqiptarë të armatosur nga rrethet e Prizrenit, Gjakovës, të Vushtrrisë e të Prishtinës u tubuan në Ferizaj për të protestuar kundër ndërhyrjeve të huaja dhe për ruajtjen e tërësisë tokësore të vendit. Më 20 korrik nga mbledhja e Ferizajt, e kryesuar nga Bajram Curri dhe Isa Boletini, sulltanit iu dërguan një telegram me të cilin në emër të popullit të Kosovës kërkohej shpallja e kushtetues dhe krijimi i Parlamentit. Përkrahja që ju dha turqve

të rinj nga komitetet e fshehta dhe përgjithësisht lëvizja e popujve të shtypur, luajti një rol shumë të rëndësishëm për fitoren e revolucionit. Sulltan Abdyl Hamiti II më 23 korrik 1908 u detyra të shpallte kushtetutën. Ky akt njëherit shënoi edhe ngadhënjimin e revolucionit të turqve të rinj.

Mirëpo së shpejti rrethet patriotike shqiptare kuptuan manovrat dhe jokonsekuencën e premtimeve për liritë politike dhe për barazinë e garantuar. Lëvizja Kombëtare Shqiptare, në fillim, duke shfrytëzuar me shkathtësi liritë e kufizuara dhe mundësitë legale kushtetuese, u angazhua për përhapjen e arsimit, të kulturës kombëtare dhe bëri përpjekje për bashkimin e popullit. Menjëherë pas revolucionit në shumë qendra brenda e jashtë vendit u krijuan klubet patriotike, që propagandonin hapjen e shkollave dhe botimin e gazetave dhe librave në gjuhën shqipe. Brenda disa muajve u ngritën dhjeta klube e shkolla shqipe që nga Kosova e deri në Çamëri. Ato, me gjithë distancimet që bënin ndaj veprimeve politike, përmbushën misionin e tyre me përkushtim ndaj interesave kombëtare. Një nga shembujt kryesor të dëshmisë së veprimeve praktike në interes të çështjes kombëtare do të jenë Kongresi i Manastirit (14-22 nëntor 2008), ku u vunë bazat e alfabetit të gjuhës shqipe dhe Kongresi i Elbasanit (2-8 shtator 1909), me vendimet e të cilit u hap shkolla e mesme pedagogjike – Normalja e Elbasanit, që vuri gurrthemelin e arsimit kombëtar shqiptar.

Më 13 prill 1909, ende pa u mbushur një vit pas revolucionit, qarqet reaksionare u orvatën për të organizuar kundërrevolucionin dhe për ta rivendosur pushtetin absolutist të sulltanit. Kjo përpjekje nuk gjeti përkrahjen e duhur as brenda shtetit osman, as në popujt e shtypur brenda Perandorisë, aq më pak në qarqet diplomatike evropiane.

Pas shtypjes së kundërrevolucionit, turqit e rinj, duke ndjerë vetën më të sigurtë, e thelluan politikën e tyre antishqiptare. Për të shtypur qëndresën shqiptare, sidomos në Vilajetin e Kosovës, ku ajo ishte më e fuqishme, qeveria organizoi një ekspeditë ushtarake ndëshkuese nën komandën e Xhavit Pashës. Pas vrasjes së Shemsi Pashës në Manastir, Xhavit Pasha u emërua komandant i Brigadës 18 në Mitrovicë. Ai shkatërroi e dogji fshatra të tëra në Kosovë, duke zgjeruar edhe më tutje hendekun midis pushtetit qendror dhe shqiptarëve kryengritës. Deputët shqiptarë në Parlamentin Osman si Ismajl Qemali, Hasan Prishtina, Nexhip Draga, Myfyd bej Libohova etj., kërkuan nga Porta autonomi për katër vilajetet shqiptare, si e vetmja rrugë për të mbajtur “të pa shqepura tegelat e Perandorisë Osmane” siç shprehet në kujtimet e tij Eqrem bej Vlora.

Në pranverën e vitit 1910 në Vilajetin e Kosovës në mënyrë të veçantë, por edhe në viset e tjera shqiptare u krijua një gjendje e padurueshme qoftë nga shtypja e pushtetit qendror, qoftë nga thellimi i papërballueshëm i krizës ekonomike. Për këto arsye kudo në Kosovë filloi lëvizja e lidhjes së besës për të kundërshtuar me armë vendimet arbitrare të turqve të rinj si në Kuvendin e Isniqit, në Kuvendin të Verrat e Llukës dhe në kuvende të tjera anë e kënd Kosovës. Moto e përbashkët e tyre ishte pajtimi i gjaqeve, mobilizimi i burrave të aftë për luftë dhe hartimi i planit të veprimeve të armatosura. Pikërisht ashtu siç u kërkua të veprimeve në mbledhjet e mbyllura të Kongresit të Manastirit, shqiptarët po organizoheshin nën udhëheqjen e parisë vendore të kryesuar nga figura të lëvizjes si Shaban Binaku, Isa Boletini, Idriz Seferi, Sylejman Agë Botusha etj. Kuvendi të Verrat e Llukës pati një rëndësi të madhe për zhvillimin e mëtejshëm të lëvizjes së armatosur, duke manifestuar qartë bashkimin e të gjitha krahinave dhe kategorive shoqërore të popullsisë. Kjo u pa mirëfillit që në ditët e para pas mbylljes së Kuvendit.

Ismajl Qemali do t'i deklarojë ambasadorit austro-hungarez, Pallaviçinit se “shqiptarët kërkojnë zbatimin e reformave, të cilat do t'u përshtateshin rrethanave të veçanta të vendit”, çka nënkuptonte autonominë e Shqipërisë. Në përputhje me vendimet e miratuara në kuvendet e sipërpërmendura, delegatët që u kthen në viset e tyre organizuan grupe kryengritësish, të gatshëm për t'u hedhur në luftë. Së shpejti flaka e kryengritjes do të përfshijë viset perëndimore e qendrore të Kosovës, rrethinën e Pejës me Rugovë, Prekorupen, Podrimën, Rekën, Malësinë e Gjakovës, Hasin dhe gjithë Drenicën.

Porta e Lartë për të ndaluar zemërimin e kryengritësve shqiptarë dërgoi në Shkup në mesin e prillit 1910, Shefqet Dërgut Pashën në krye të një force prej 40 mijë ushtarësh. Më 30 prill 1910 filloi sulmi i parë i ushtrisë osmane në Grykën e Kaçanikut, ku u zhvillua dy ditë rresht një betejë e përgjakshme. Forcat kryengritëse të udhëhequra nga Idriz Seferi bënë një përpjekje të jashtëzakonshme përballë një ushtrie të armatosur me armë moderne e me një epërsi të madhe numerike. Beteja e dytë e madhe u zhvillua në Grykën e Carralevës në fillim të majit. Gjeneral Shefqet Pasha gjatë majit dhe në fillim të qershorit, pas rezistencës të pasuksesshme të kryengritësve hynë në Prizren, në Gjakovë dhe në Pejë, duke vendosur kështu një pushtet ushtarak në mbarë Kosovën. Në pamundësi për të përballuar dimrin një numër i madh kryengritësish gjetën strehim në Mal të Zi. Isa Boletini, Bajram Daglani, Sylejman Agë Botusha, Hasan Ferri e shumë udhëheqës të tjerë e me mijëra refugjatë kosovarë u mirëpritën në Mal të Zi.

Ekspeditat e Portës së Lartë, për të frikësuar popullsinë varrën publikisht disa nga figurat e shquara si Rrustë Kabashin, Shaban Binakun, Abdullah Hoxhën e shumë të tjerë. Kryengritja e vitit 1910 u shua me gjak. Përderisa Kosova merrej me shërimin e plagëve të 1910-s, flaka e saj u përhap në Malësinë e Mbishkodrës nën udhëheqjen e Dedë Gjo Lulit. Ai më 6 prill 1911 mbi majën e Bratilës së Hotit ngriti flamurin shqiptar. Në Kuvendin e Greçës, më 23 qershor 1911 u miratua memorandumi prej 12 kërkesash në adresë të Portës së Lartë dhe të Fuqive të Mëdha, ku objektivi kryesor ishte kërkesa për autonominë e Shqipërisë.

Fillimi i luftës italo-osmane në fund të shtatorit 1911, krijoi kushte më të favorshme edhe për bashkimin e shqiptarëve rreth një platforme të përbashkët. Rrethet patriotike, në veçanti deputetët atdhetarë shqiptarë, duke analizuar rrjedhën e kryengritjeve të mëparshme e kuptuan se vetëm organizimi i një kryengritjeje të përgjithshme kundër osmane do të realizonte synimet e tyre.

Më 11 janar 1912 Hasan Prishtina në diskutimin e tij në Parlamentin Osman tërhoqi vërejtjen se në rast se Porta nuk i plotëson kërkesat kombëtare, në Shqipëri do të shpërthente kryengritja. Gjatë kohës që në Parlament vazhdonin debatet, një grup deputetësh shqiptarë organizoi në Taksim të Stambollit, nën kryesinë e Ismajl Qemalit një mbledhje të fshehtë. Aty u vendos që kryengritja të fillonte në Kosovë dhe pastaj të përhapej në krahinat e tjera të Shqipërisë. Ismajl Qemali u ngarkua që të siguronte armë dhe ndihma nga shtetet evropiane, kurse Hasan Prishtina të merrej me organizimin e kryengritjes në Kosovë.

Me nismën e Hasan Prishtinës, më 21 deri më 25 maj në Junik u mbledh Kuvendi i Përfaqësuesve të Kosovës dhe disa përfaqësues të Dibërs, të Shkodrës dhe krahinave të Jugut. Krahas Hasan Prishtinës, Bajram Currit, Isa Boletinit, Hasan Ferrit dhe patriotëve tjerë në Kuvend morën pjesë mjaftë krerë që ishin të lidhur në interesat e turqve të rinj si dhe përkrahësit e partisë turke “Liri e Marrëveshje”, që quheshin Itilafistë, të cilët ishin kundërshtarë të politikës së turqve të rinj, por jo përkrahës të programit të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare. Pas disa ditë debatesh sidomos për programin, në Kuvend u lidh besa për fillimin e Kryengritjes së Përgjithshme. Programi politik përmbante kërkesa për autonominë e Shqipërisë, njohjen e shqipes si gjuhë zyrtare, emërimin e nëpunësve shqiptarë, ngritjen e flamurit shqiptar në gjithë vendin, emërimin e guvernatorit të përgjithshëm të Shqipërisë nga pasardhës të familjeve të njohura të vendit dhe garancinë e Fuqive të Mëdha për zbatimin e tyre.

Kuvendi i Junikut ndikoi për zgjerimin e kryengritjes në krahinat tjera dhe për shtimin në radhët e saj me mijëra luftëtar. Ndërkohë në fund të majit dhe gjatë qershorit të vitit 1912, kryengritësit të udhëhequr nga Hasan Prishtina, Bajram Curri, Isa Botelinit, Idriz Seferi, Islam Spahiu etj., zhvilluan veprime luftarake në gjithë Kosovën deri në Lumë e Tetovë.

Përveç Kosovës veprime luftarake u zhvilluan edhe në zonën Lezhë-Mirditë-Breg i Matës dhe në atë të zonës Tiranë-Shijak-Krujë. Po kështu edhe në Shqipërinë e Jugut u formuan çeta kryengritësish të udhëhequra nga Themistokli Gërmenji, Spiro Bellkameni, Sali Butka, Muharrem Rushiti etj. Në korrik kryengritja ishte shtrirë pothuajse në të gjitha trevat shqiptare, që nga Mitrovica në veri deri në Çamëri në jug. Forcat kryengritëse çliruan qytete e krahina të tëra, sidomos në Vilajetin e Kosovës. Repartet ushtarake dhe autoritete osmane në Shqipëri u paralizuan. Ngjarjet e Shqipërisë e detyruan qeverinë e turqve të rinj të jepte dorëheqjen më 17 korrik 1912.

Pas rënies së qeverisë së turqve të rinj erdhën në fuqi kundërshtarët politikë të tyre. Më 22 korrik në Stamboll u formua qeveria e re e kryesuar nga Ahmet Myftar Pasha. Ajo ndërpreu veprimet ushtarake në Shqipëri dhe vendosi të hynte në bisedime me kryengritësit. Hasan Prishtina, në emër të kryengritësve, paraqiti kërkesat kryesore për autonomi. Komisioni qeveritar nuk i pranoi këto kërkesa. Atëherë prijësit shqiptarë, si Hasan Prishtina, Bajram Curri etj., i ndërprenë bisedimet dhe së bashku me mijëra kryengritës, shkuan në qytetin e çliruar në Ferizaj. Ndërkohë, komitetet kombëtare të Shqipërisë së Jugut i dhanë Hasan Prishtinës të drejtën e përfaqësimit të tyre. Në këto kushte Hasan Prishtina paraqiti në emër të shqiptarëve një memorandum me 14 kërkesa, në të cilat përfshihej emërimi në Shqipëri i nëpunësve vendës, mësimi i gjuhës shqipe në të gjitha shkollat e Shqipërisë, zhvillimi i bujqësisë e i tregtisë, falja e përgjithshme për pjesëmarrësit në kryengritje etj. Ndonëse nuk kërkohej drejtpërdrejt autonomia, po të realizoheshin kërkesat e parashtruara hidheshin themelet e një Shqipërie autonome. Qeveria nuk dha përgjigje, prandaj kryengritësit kosovarë marshuan drejt Shkupit dhe më 12 gusht 1912 e shtinë në dorë qendrën e Vilajetit të Kosovës. Çlirimi i Shkupit përbënte një fitore të rëndësishme dhe pati jehonë në mbarë vendin. Veprimet luftarake u zhvilluan edhe në krahina të tjera dhe kryengritësit çliruan Peshkopinë, Fierin, Përmetin, Leskovikun dhe Ersekën. E ndodhur përballë rrezikut të zgjerimit të mëtejshëm të kryengritjes shqiptare, qeveria e Stambollit më 18 gusht 1912 shpalli se i pranonte kërkesat e memorandumit të Hasan Prishtinës, por me disa ndryshme jo pa rëndësi.

Megjithëse Kryengritja e Përgjithshme përfundoi pa i arritur plotësisht objektivat e caktuara, ajo përgatiti terrenin për shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë në Vlorë më 28 nëntor 1912. Akti madhor i Pavarësisë në kohën e kërcënimit të atdheut nga pushtimet e aleatëve ballkanikë pa këto kryengritje, sigurisht se nuk do të kishte shkëlqimin e mjaftueshëm dhe as trajtimin e duhur në Konferencën e Londrës.

Pas Kryengritjes të vitit 1912 që u pasua nga Lufta Ballkanike, Kosova u pushtua nga ushtritë serbo-malazeze. Vetëm në muajt tetor-nëntor u vranë dhe u masakruan rreth 25 mijë shqiptarë, pjesë kjo e një projekti të para përgatitur në përmasa gjenocidale për të ndryshuar shifrat në statistikën demografike të Ballkanit.

Në këto kushte, patriotet shqiptar në krye me Ismajl Qemalin thirrën Kuvendin Kombëtarë në Vlorë, i cili do të merrte përgjegjësit për fatin dhe ardhmërinë e popullit shqiptar. Kështu, më 28 nëntor 1912, në orën 14:00 u hap në Vlorë Kuvendi Kombëtar. Në seancën e parë të tij morën pjesë 37 delegatë, por gjatë ditëve që pasuan u shtuan në 63. Ata përfaqësonin të gjitha viset shqiptare dhe në fund zgjodhën Qeverinë e Përkohshme të kryesuar nga Ismajl Qemali.

Në Kuvendin e shpalljes së Pavarësisë Kombëtare në Vlorë nga Kosova morën pjesë: Sali Gjuka, Bedri Pejani, Rexhep Mitrovica, Mit'hat Frashëri, Mehmet Derralla, Vehbi Agolli, Isa Boletini, Riza Bej Gjakova, Hajdin Draga, Dervish bej Peja, Zenel dhe Qerim Begolli e të tjerë delegatë. Nga figura të shquara kosovare, për shkak të rrethanave të luftës, nuk arritën të merrnin pjesë: Hasan Prishtina, Nexhip Draga, Idriz Seferi, Sait Hoxha etj., të cilët ndodheshin në burgun e Beogradit, si dhe Bajram Curri, i cili ndonëse ishte nisur për në Kuvend gjatë rrugës ishte penguar nga luftimet. Siç shihet, me gjithë rrethanat dramatike që po zhvilloheshin në Kosovë, përfaqësimi i saj në Kuvend dhe roli aktiv që luajtën Kosova dhe kosovarët në shpalljen e Pavarësisë së Shqipërisë pasqyrohet jo vetëm me pjesëmarrje të delegatëve, po në veçanti duhet vlerësuar besnikëria dhe qëndrimi në mbrojtje të Qeverisë së Përkohshme të Ismajl Qemalit nga 400 gardistët e Isa Boletinit dhe luftëtarët tjerë nga Kosova. Megjithatë krijimi i një Shqipërie të pavarur, pa Kosovën, Çamërinë dhe viset tjera etnike, e përgjysmoi gëzimin e shumë pritur të popullit shqiptar.

Prishtinë, 13-14 shtator 2012

Prof .dr. Jusuf BAJRAKTARI
(Instituti i Historisë “Ali Hadri”, Prishtinë)

MASAKRA E TIVARIT - RAST *SUI GENERIS*

Çlirimi i Kosovës nga pushtuesit nazistë si pjesë e Koalicionit Antifashist, siç ishte edhe Shqipëria, krijoi parakushte te nevojshme që në viset shqiptare të vendosej pushteti demokratik dhe të shijohej liria për të cilën ishte luftuar me shekuj. Në vend të kësaj filloi depërtimi i njërive dhe brigadave serbe, malazeze dhe maqedonase në Kosovë, të cilat ushtruan dhunë, terror dhe masakra deri në gjenocid të shfrenuar mbi popullin e këtyre viseve. Në vjeshten e vitit 1944, atëherë kur Kosova po çlirohej me forcat e veta, vështirë të gjendej ndonjë fshat apo lagje ku nuk u kryen masakra ndër më të shëmtuarat. Krimet më të rënda u kryen në Karadakun e Shkupit e gjithandej viseve shqiptare deri në Tivar. Të gjitha këto veprime morbide bëheshin me pretekstin për ndjekjen gjoja të forcave armike në kohën kur me këtë emërtim identifikoheshin shqiptarët si popull. Ky represion u intensifikua dhe u legjitimua posaçërisht pas 8 shkurtit 1945, me vendosjen e pushtetit ushtarak në Kosovë.

Masakra e Tivarit si akt i dhunës dhe shfarosjes masovike të ushtarëve të mobilizuar shqiptarë të Kosovës, paraqet një akt tepër unikal në shumë aspekte. Prandaj, me rastin e shënimit të 68 vjetorit të kësaj tragjedie njerëzore, është e nevojshme që në një konferencë shkencore si kjo, të analizohen motivet, shkaqet dhe pasojat, në mënyrë që të nxirren mësimet e duhura për historinë dhe të eliminohen hipotezat e shpifura mbi kurrizin popullit të martirizuar të Kosovës. Po ashtu, debati shkencor për këtë ngjarje është i nevojshëm të bëhet mbi bazën e burimeve dhe fakteve historike, sa për hirë të retrospektivës e të kaluarës tonë, aq edhe për interesin e ndërtimit të marrëdhënieve të reja si brenda kombëtare ashtu edhe me perspektivën e ndërtimit të marrëdhënieve më të singerta mbi interesa të qëndrueshme dhe afatgjata midis vendeve fqinje si Kosova, Shqipëria, Maqedonia dhe Mali i Zi.

Masakra e Tivarit si rast i Sui generis apo i llojit të veçantë konsiston në këto fakte të pamohueshme:

Vendosja e administrimit ushtarak sipas urdhrit të Shtabit Suprem të UNÇJ-së nr.31 të dt.8 shkurt 1945, me të cilin degradohet Shtabi Kryesor i UNÇ të Kosovës dhe Rrafshit të Dukagjinit, duke e shëndrruar në Shtab Operativ nën komandën e kolonel Sava Dërleviqit; komisar

nënkolonel Gjuro Medenica dhe të kryeshefit të Shtabit Duklan Vukotiqit. E gjithë kjo me qëllim të nënshtimit të popullit të Kosovës.

Organizimin e njërive të ushtrisë dhe të forcave policore të udhëhequra nga Spasoje Gjakoviqi për të shuar rezistencën dhe kryengritjen e Drenicës në krye me patriotët Shaban Polluzha dhe Mehmet Gradica.

Me mobilizimin e dhunshëm të rekrutëve të rinj, vetëm të etnisë shqiptare, me qëllim të largimit të tyre nga Kosova për të dobësuar forcën mbrojtëse të saj. Me këtë rast u organizuan në 3 eshalone me 5276 rekrutë, të cilët shumica u ekzekutuan në Tivar. (U.B.VCF253)

Përcjellja e eshalonëve të mobilizuara u bë nën mbiqkyrjen e rreptë të Brigadës X – Serbo-Malazeze, që nga Prizreni, Kukësi, Shkodra deri në Tivar, nën masa kërcënuese e me provokime të shumta për të sajuar pretekstin e nevojshëm të represionit dhe të likuidimit.

Pas masakrës të pashembullt të 1-2 prillit 1945 në Tivar, vazhduan përgatitjet sistematike të pushtetit okupues serb në Kosovë për organizimin e Konferencës së Prizrenit (8-10 korrik 1945) për aneksimin e Kosovës dhe të Rrafshit të Dukagjinit në Serbi, duke mohuar vendimet historike të Konferencës së Bujanit. Pra, së pari vendosja e administrimit ushtarak, zbrazja e Kosovës dhe likuidimet në masë pa asnjë gjykim qoftë edhe ushtarak dhe në fund, marrja e vendimeve politike për fatin e mëtutjeshëm të Kosovës.

Të gjitha këto momente flasin bindshëm në bazë të burimeve dhe të dokumenteve të shumta shqiptare, serbe dhe të proveniencave tjera për masakrën unike jo vetëm në Ballkan por edhe në Evropë pas Luftës së Dytë Botërore. Ajo si ngjarje tragjike e një populli që po i përgatitej një nënshtim dhe kolonizim i ri nga Serbia, ndodhi atëherë kur duhej të gëzonte lirinë. Gjithë ky skenar ogurzi iu përgatit Kosovës nga motivi i urrejtjes antishqiptare që ziente në institucionet serbe si momenti i duhur për të ndermarrë spastrimin etnik dhe serbizimin e Kosovës. Të përkujtojmë me këtë rast projektet e Qubrilloviqit, Andriqit, Moleviqit e të ideologëve tjerë serbomedhenj.

Mbështetur në dokumentet e Shtabit Operativ të LNÇ të Kosovës, kutia Nr. 12 të vitit 1944-1945, që ruhen në Arkivin e Kosovës, rezulton se mobilizimi i rekrutëve shqiptarë u bë me dhunë gjatë muajve mars – prill 1945, me qëllim të shpërbërjes së bërthamës së rezistencës shqiptare në Kosovë, duke i dërguar në Frontin e dytë të “Adriatikut” në veri-perëndim të Jugosllavisë. Mobilizimi i dhunshëm i të rinjve shqiptarë nga të gjitha viset u bë duke i tubuar në qendra të rretheve dhe duke i mobilizuar në njësi ushtarake, të komanduara nga oficerë kryesisht serbë

e malazez, për t'i vendosur në qendrën e mobilizimit në kazemat e ushtrisë në Prizren. Pas sistemimit, shqiptarët e mobilizuar do të çarmatosen me qëllim të krijimit të psikozës së frikës nga ndëshkimet e planifikuara. Sipas dokumenteve të permendura më lartë rekrutët e mobilizuar u ndanë në tri eshalone.

Eshaloni i parë që përbëhej nga 2600 rekrutë të cilët nga Prizreni u nisn me 24 mars për të arritur në Tivar pas 5-6 ditësh. Gjatë rrugëtimit, deri sa u dorëzuan në vendin e caktuar, të mobilizuarit u keqtrajtuan në mënyrë shtazarake nga percjellësit, oficeret serb e malazez.

Eshaloni i dytë i përbërë nga 2400 veta, u nis nga Prizreni me 26 mars, për të arritur me 30 mars në Shkodër, të cilët iu dorëzuan Brigadës X malazeze.

3. Eshaloni i tretë u nis më 27 mars 1945 me 2700 rekrutë shqiptarë. Numri i përgjithshëm i të tri eshaloneve arrinte në 7700 veta. Shumica e të cilëve nuk do të kthehen kurrë më dhe vdekja e tyre tragjike do të ruhet si një mister i frikshëm për shumë kohë.

Tmerret e Masakrës së Tivarit do t'i vërtetojnë edhe dëshmitarët që kanë shpëtuar nga kjo katrahurë. Azem Hajdini nga Skenderaj, me 9 nëntor 1966 iu drejtua me një shkresë Komitetit Komunal të Mitrovicës, Komitetit Krahinor në Prishtinë dhe Komitetit Qendror të Jugosllavisë, me kërkesën për zbardhjen e masakrës së Tivarit. Po ashtu, për këtë ngjarje makabre kanë dhënë dëshmitë e tyre në media edhe dëshmitarët që kanë pas fatin të shpëtojnë si Ali Mehmeti nga Ponosheci; Halil Hasanaj nga Uça e Istogut, Bajram Gola e shumë të tjerë.

Për të vërtetuar faktet e shkresave të dëshmitarëve, të cilët kërkonin zbardhjen e kësaj plobe, Këshilli Popullor i KA të Kosovës me shkresën Nr. 25/85 të dt. 12.11.1955, ka kërkuar nga Gjykata Supreme Ushtarake e RF të Jugosllavisë informatën zyrtare në lidhje me masakrën e Tivarit. Gjykatësi hetues pranë kësaj gjykate, kolonel Zvonimir Ostiq me shkresën Nr. 55/56 të dt. 6.02.1956 informon organet krahinore të Kosovës në lidhje me këtë ngjarje sa vijon: “Sa më kujtohet, pjesëtarët e Brigadës së X malazeze i përcollën shqiptarët e mobilizuar për në Tivarin e Ri, me qëllim që tua dorëzojnë përfaqësuesve të Divizionit të X dalmatin. Në Tivar u shkaktua një incident, me ç’rast u vranë dhe u lënduan një numër i madh i shqiptarëve...sipas asaj që më kujtohet disa udhëheqës të Shtabit të Brigadës së X malazeze, janë dënuar për vepër penale dhe disa janë ndëshkuar me masa disiplinore”, (Arkivi i Institutit të Historisë në Prishtinë i deponuar nga Sekretari i Përgjithshëm i SHVLANÇK-së, Sadri Kabashi, me 29 mars 2011).

Të dhënat e sipërme janë dokumentuar edhe nga raportet e njësive të UNÇ të Shqipërisë që erdhën në Kosovë në nëntor të vitit 1944. sipas informacionit të shifrantit të KQ të PKSH Islam Kadeshi, të cilin e permend Z. Uran Butka në librin e tij të fundit: “atë ditë erdhi një telegram-shifër nga komisar i Divizionit V, Ramiz Alia, i cili e njoftonte (KQ) se sot heret në mëngjes një turmë e madhe prej disa mijëra shqiptarësh të Kosovës pasi që u grumbulluan në mes ty kodrave, në një luginë, u pushkatuan dhe u likuiduan të gjithë (U.B.Vc, f.105).

Në mbështetje të asaj që u tha më sipër mund të konkludojmë se kjo tragjedi kaq tronditëse siç ishte masakra e Tivarit për popullin shqiptarë e lënë kaq gjatë si një plagë që nuk bënte të prekej duhet të zë vendin e merituar si në studimet shkencore ashtu edhe në perkujtimet e merituar me respektin e duhur për njerëzit e pafajshëm siç veprohet në botën e civilizuar. Prandaj edhe një herë dua të falenderoj organizatorët e Këshillit Nacional të Shqiptarëve në Mal të Zi dhe institucionet e Malit të Zi për organizimin e kësaj Konference Shkencore, si e para e këtij lloji, e cila sigurisht do të hap shtigje të reja në ndertimin e marrëdhënieve të mira midis shqiptarëve dhe malazezëve.

Ulqin, 30-31 mars 2013

VANI I SJERÇIT – DIKUR QENDËR EKONOMIKE E TREGTARE NË KRAJË

Pas Luftës së Dytë Botërore e vetmja qendër ekonomike dhe tregtare në Krajë ka qenë **Vani i Sjerçit**, lokalitet ky në afërsi të Sjerçit, sipas të cilit edhe e ka marrë emrin, Vani i Sjerçit. Fjala *va* do të thotë *gji*. Po pse u vendos që pikërisht këtu të ndërtohet kjo qendër? Arsyet kanë qenë të shumta, por më me rëndësi ishte se në atë kohë kur u vunë themelet, në Krajë nuk ka patur rrugë automobilistike përveç asaj ujore, që zhvillohej nëpër Liqenin e Shkodrës, pastaj edhe pozita e përshtatshme gjeografike e trevës, sepse Vani i Sjerçit është në qendër të Krajës. Gjithashtu edhe pozita mjaft e përshtatshme në bregun e liqenit bëri që kjo në atë kohë të jetë edhe qendër e Krajës.

Këtu pas Luftës së Dytë Botërore u themelua, në fillim *Kooperativa e peshkut* e pastaj u hapen dyqanet e para të konsumit të gjerë si ushqimorja, shitorja e tekstitit, depotë e grumbullimit të duhanit, *monopoli i duhanit*. (Kraja ka qenë e njohur për prodhimin e duhanit kualitativ, bile edhe në literaturën botërore të prodhimeve industriale është shënuar se *duhani i Boboshtit*, pra *i Krajës*, është i një cilësie shumë të lartë).

Këtu ka punuar edhe *mulliri i zjarrit*, siç i kanë thënë atëherë, ku kranjanët i kanë bluar drithërat. Ky mulli është vënë në lëvizje me karburant. Sipas fjalëve të *Ali Taipit Pashaj* nga Sjerçi, në këtë mulli zjarri kanë punuar mjeshtrit laikë që kanë patur njohuri sadopak për motoristikën, si bie fjala *Tahir Kasemi* nga Çekajt, *Idriz Alushi* nga Sjerçi dhe *Dani Bishas* nga Ramushajt e ndonje tjetër. “Po ashtu këtu, thotë bashkëbiseduesi yne, është bërë edhe grumbullimi i prodhimeve – frutave si: fiku, gështenja, qershia etj”.

Deri në vitin 1957 furnizimi, bartja e pasagjerëve dhe transportimi i mallrave deri në Va të Sjerçit bëhej me *lundra* e *sule*, e prej ndërtimit të molit, që u bë pikërisht në këtë vit, me *anije*. Me ndërtimin e këtij objekti të një rëndësie të veçantë për kohën u krijuan kushte edhe për ndaljen dhe qëndrimin këtu edhe të anijeve të udhëtarëve. Edhe më parë vaporit është ndalur në këtë lokalitet, por në brendi të liqenit, nga ku udhëtarët janë bartur deri në breg dhe anasjelltas me *sule*. Njëri ndër ata që ka punuar në bartjen e udhëtarëve nga anija me *barkë* deri në breg dhe anasjelltas ka qenë edhe Riza Taipit Pashaj, vëlla i bashkëbiseduesit tonë. Edhe në të

kaluarën, pra, para funksionimit të kësaj qendre, nga Vani i Sjerçit, krahas *Vanit të Fikut*, janë nisur e ndalur lundrat e Martiqit, që bartnin pasagjerë dhe mallra për në qytetin e Shkodrës. Sa i përket peshkimit, siç u shënuar më lart, këtu kooperativa e peshkatarëve ka funksionuar shumë kohë derisa ajo iu bashkua kooperativës bujqësore të Ostrosit e më vonë ajo kaloi në Rijeka-Cërnojeviq.

Përndryshe edhe sot e gjithëditën këtu janë ruajtur *lugjet-basenet e peshkut*, të punuar nga betoni, të cilët zakonisht shërbenin për kriposjen e tij, e sidomos të *gjumcës (caragës)*, e cila më pastaj tymosej në *kullat për tymosje*, ose, siç thuhet në Krajë, *thahej*, gjegjësisht – *terej*. Një pjesë e kësaj sasi gjumce shitej edhe pa tymosur – gjumcë e njomë. “Tregu i shitjes së këtij peshku të njohur dhe mjaft i kërkuar, kryesisht ka qenë Serbia”, thotë Aliu. Kooperativa e peshkut në atë kohë kishte në pronësinë e vet dy lundra të mëdha dhe dhjetë sule (barka) të vogla peshkimi.

“Ka ndodhur që nganjëherë të zihen edhe 5 lundra të plota me gjumca, e që bëjnë përafërsisht 100 kuintal (10.000 kg) peshk në ditë. Ka patur atëhere shumë peshkim, por edhe peshk në liqen ka pasur më shumë se sot”, pohon Aliu. Në kooperative punonin më rrugë mujore të plotë diku rreth 70 peshkatarë. “Mua më kujtohen, shton Ali Hysi, se në peshkim, krahas peshkatarëve, kanë punuar si administratorë të kooperativës: *Osman Duli, Qazim Senika, Mustafë Halili - Canaj, Ahmet Braha, Cani Selimit – Hajdari, Musë Kaca* e ndonjë tjetër”

Qendër e ardhshme turistike

Dyqanet e tregtisë, në pronësi shtetërore, kanë pasur një rëndësi të veçantë për furnizimin e popullatës me artikuj të domosdoshëm jetësorë. Artikujt ushqimorë si dhe ata të pelhurës kanë qenë të mangët, andaj edhe blerja për shumë vite është bërë me të ashtuquajturit *bona për furnizim*. Kjo ka qenë edhe për blerjen e drithërave të bukës.

Dyqanet për herë të parë këtu janë hapur në vitet 1946 dhe 1947. Shitësit e parë, sipas Aliut, kanë qenë: *Prençi i Jakut – Pëpgjonaj, Beqir Kalica, Hasan Selmani – Kacaj, Sala i Mani – Canaj, Sala i Mani – Markaj* etj.

Artikujt që tregtoheshin kanë qenë: drithërat, artikujt ushqimorë, vaji i gurit që përdorej për ndriçim – me të cilin mbusheshin kandilat dhe llambat me fitila për ndriçim, stofra të ndryshëm etj. Edhe gjatë natës këtu ka pasur roje nate që kujdesej për sigurimin e objekteve nga plaçkitjet.

Po ashtu këtu është bërë edhe administrimi i kooperativës, dyqaneve, monopolit, grumbullimit të frutave si dhe e gjithë puna administrative komerciale e qendrës. Kjo qendër e Krajës ka funksionuar nga viti 1946 deri më 1964, pra 18 vjet me radhë. I fundit që ka punuar këtu ka qenë *Isejn Duraku*. Ai thotë: “Më 1964 unë kam qenë i fundit që kam punuar në Va të Sjerçit.

Moli i Sjerçit

Me kalimin e kooperativës së peshkut të Sjerçit në atë të Rijeka-Cërnojeviqit peshkatarët kranjanë tashti punojnë në Rijeka-Cërnojeviq, por ata nga Vani i Sjerçit udhëtojnë me anije për çdo ditë deri në Rijeka-Cërnojeviq. Numri i peshkatarëve tashti është më i vogël, afërsisht 30 sish. *Haziz Meti – Hoxha* ka qenë motoristi i parë i *vaporit të peshkatarëve* e më pas *Shaban Myrtja – Kacaj* dhe *Xheladin Hoxha*. Në mëngjes peshkatarët niseshin nga Vani i Sjerçit e në mbrëmje zbarkonin prapë aty. “Këtu - thotë Aliu - kam punuar në peshkim, nga ku edhe kam dalë në pension të merituar para shumë vitesh”. Peshku është ruajtur nga peshkimi i paligjshëm si edhe sot e gjithëditën, por atëherë më së shumti janë ruajtur vanet, ku gjatë stinës së ftohtë peshku, sidomos gjumca, e kalon dimrin. Vanet që janë ruajtur nga rojtarët e peshkut janë: *Vani i Sjerçit*, *Vani i Fikut*, *Vani i Qyrjanit*, *Vani i Shkjeve*, *Vani i Boboshtit*, *Vani i Blacës* etj. Këto gjire ruheshin nga rojtarët që nga gjysma e vjeshtës deri në fillim të marsit. Të shtojmë se edhe sot ndalohet

rreptësisht zënia e peshkut në periudhën kohore nga 15 marsi deri në qershor, kohë kjo kur peshqit lëshojnë vezët, saktësisht bëhet shumimi i tij natyror. Përndryshe, qysh në lashtësi, vanet e veta çdo fshat i ka ruajtur për vete, sepse ata kanë qenë në njëfarë mënyre edhe pronë e përbashkët e këtyre lokaliteteve.

Në vitin 2006 u lëshua, gjegjësisht, u bë hapja e rrugës me gjatësi prej 1600 metrash, që shpie pikërisht në këtë qendër të dikurshme të Krajës.

Që një objekt i tillë ishte më së i nevojshëm të bëhej në këtë trevë, flet fakti se e ka dëshiruar e gjithë popullata që jeton në këto troje. E gjithë kjo për mirëvajtjen e përgjithshme të banorëve të pjesës qendrore të trevës jo vetëm të saj, por edhe më gjërë. Nga ana tjetër, ky aks rrugor për në liqen (e treta në Bashkësinë Vendore të Ostrosit) krahas asaj që del në Skje dhe asaj të Boboshtit do të ndihmojë shumë në mirëqenien ekonomike të shumë familjeve në Krajë.

Në të njëjtën kohë, pa dyshim se do të ringjallet edhe qendra e dikurshme e Krajës, Vani i Sjerçit, për të cilën shumë banorë të Krajës shprehen se do të bëhet një qendër shumë atraktive turistike, pse jo edhe ekonomike shumë e dobishme për të gjithë.

Për fat të keq, Vani i Sjerçit, siç duket, do të presë edhe pak kohë.

**SHËNIME PËR XHAMINË E "KALASË",
XHAMINË E HAXHI HALIL SKURËS OSE
XHAMINË E M'RETIT SIÇ E QUAN E. ÇELEBIJA**

Që në kohët e lashta në këto hapësira kanë jetuar dhe kanë vepruar shumë njerëz të njohur, duke krijuar dhe duke na lënë vepra të mëdha të një kulture imponante. Këto vepra sot mund të hasen në çdo skaj ndërmjet muraneve të Kalasë, por edhe jashtë tyre në pjesë të tjera të qytetit ku ende janë të ruajtura, pavarësisht nga tërmetet, koha e kaluar dhe nga pakujdesia e njerëzve.

Sipas Plinit Plaku historia e këtij qyteti daton nga kohët e antikës. Kjo histori flet për një kulturë të bujshme, për monumente të cilat na kanë mbetur në trashëgimi. Muret Ilire -ciklopikë në fundamente të bedenave të Kalasë dhe përmendoret e tjera materiale dëshmojnë për këtë kulturë. Përmendoret materiale siç janë xhamitë, tyrbet dhe në veçanti hamami i xhamisë së Pashës datojnë nga koha e Perandorisë Otomane. Kjo kohë shënon një kapitull të posaçëm në arkitekturën e qytetit të Ulqinit dhe kësaj pjese të Evropës.

Islamizmi të cilin e sollën osmanët në këto treva, sjell edhe një stil të ri në arkitekturë, por edhe në jetën e banorëve në përgjithësi. Shumë nga këto monumente gjenden në Kala e shumë nga këto përmendore mecece flasin për një të kaluar të bujshme të këtij qyteti. Ky popull krenar dhe i lashtë mbi 2500 vjet ka ndërruar pushtues dhe okupator të ndryshëm, por gjithmonë si feniks përsëri është ngritur dhe ka mbijetuar në këto treva, duke e ruajtur identitetin e vet. Përmendoret materiale ende mund të gjenden edhe në pjesën e re të qytetit, pavarësisht se shumë nga këto janë zhdukur me qëllim, por edhe pakujdesia e njerëzve dhe koha natyrisht e kanë bërë të vetën.

Duhet të përmendet Pazari i Vjetër, i cili mund të shihet vetëm në piktura dhe në fotografi të vjetra, kurse krojet, të cilat kanë qenë stolisje e këtij qyteti janë zhdukur plotësisht. Nuk dëshiroj të komentoj këtë, sepse është vështirë të komentohen gjërat irracionale të cilat i kanë bërë njerëzit të cilët kanë lindë dhe jetuan ose ende jetojnë këtu. Posaçërisht dua të theksoj zhdukjen nga faqja e dheut e tri xhamive në Ulqin, të cilat janë zhdukur me qëllim. Nuk ka nevojë koment, sepse historia nuk mund të kthehet, por është mirë të përmenden dhe të mos

harrohen, që gjeneratave pas nesh t'ua lëmë në trashëgimi të kaluarën tonë. Nuk jetohet prej të kaluarës, por është mirë ta kemi, të dimë dhe të mos harrohet identiteti ynë.

Xhamia e Marinarëve, xhamia e Meterizit dhe xhamia e Merasë janë zhdukur dhe janë rrënuar për shkak të urrejtjes ndaj fesë, e cila në bazë ka paqen, tolerancën dhe bashkëjetesën ndërmjet kombeve dhe konfesioneve të ndryshme. Është me rëndësi të përmendet një gjë e tillë, sepse janë të freskëta ngjarjet të cilat pak më parë kanë ndodhur në afërsinë tonë. Është mirë të përkujtohem, sepse ne kemi qenë dhe jemi shembull i një bashkëjetese tolerante ndërmjet kombeve dhe konfesioneve të ndryshme në një hapësirë kaq të vogël. Jam i mendimit se shembullin e Ulqinit duhen ta marrin të gjitha mjediset ku gërshetohen kombet dhe konfesionet e ndryshme.

Me këtë shënim dëshirojmë t'i përkujtojmë lexuesit për një objekt, për një xhami e cila gjendet në Kalanë e Ulqinit, por e cila sot shërben si depo apo si pjesë e muzeut. Xhamia e Haxhi Halil Skurës, xhamia e Kalasë, pra siç e quan populli, mbi 300 vjet ka shërbyer dhe ka qenë në shërbimin e fesë islame. Mijëra njerëz në këtë xhami kanë mësuar dhe kanë dëgjuar Kur'anin e shenjtë. Nga minarja e lartë e saj është dëgjuar zëri i myezinit jashtë bedenave të Kalasë, deri në ato çaste kur regjimi komunist vendosi ta shndërrojë në depo dhe më vonë në pjesë të muzeut. Kjo ideologji nuk ka arritur ta kuptojë se Kalaja është tërësisht një muze i madh. Urrejtja ndaj fesë i shtyri të bëjnë gabime fatale, të pakuptueshme, aq më tepër që këta gabime qëllimisht i kanë bënë njerëzit, të cilët lindën këtu. Duhet të përmendet se këta njerëz kanë pasur shanse të madhe që pas tërmeteve të cilët shpesh i goditën këto hapësira e kur Jugosllavia e kohës ka kursyer edhe për ne, t'i ndërtojnë objektet e tilla dhe t'i vënë në shërbim për qëllime të caktuara.

Turqit të cilët në vitin 1571 erdhën në këto hapësira, sollën islamizmin, të cilin populli e pranoi pa dhunë. Xhamia e Detarëve në Ranën tonë magjike, e cila ka qenë një befasi e madhe për turqit, shërben si hallkë e një zinxhiri për përhapjen e shpejtë të fesë islame në popullatën vendore. Kjo xhami, të cilën e kanë ndërtuar maurët në shek. XIV, shikuj me radhë me minaren e largët të saj ka qëndruar si fanar, si dritë për fenë e re, si një simbol i një bashkëjetese dhe tolerancë në këtë vend të bekuar. Ky fakt është me rëndësi të përmendet, sepse islamizmi siç shihet, nuk ka qenë fare i panjohur këtu dhe për këtë plandosën supozimet e disa shkencëtarëve të cilët thonë se me ardhjen e turqve shumica e popullit largohet nga qyteti.

Populli e pranon lirisht islamizmin dhe i adaptohet fesë dhe kushteve të reja. Pushtuesit e rinj duke e shtrirë fenë e re, nuk i rrënojnë objektet fetare, siç ka ndodhur më vonë shpesh tek ne. Përkundrazi, i adaptojnë, i japin frymën e re, dhe përsëri i vënë në shërbim të popullit. Është mirë të përkujtohem për rrënimin e xhamive të cilat janë zhdukur për hira politike, ose për shkak të urrejtjes ndaj fesë, e cila në bazë ka pasur dhe ka mirëkuptimin, tolerancën dhe bashkëjetesën ndërmjet popujve dhe konfesioneve të ndryshme.

Rrënimi i xhamisë së Meterizit në të cilën imam ka shërbyer gjyshe im, mulla Ismail Karamanaga dhe ndërtimi i kishës së shën Nikollës në vend të saj në vitin 1890-95, me gurë të hequr nga fasada e bedemeve të Kalasë, nuk duhet të harrohet. Gjithashtu indinjatë të thellë ka lënë te populli edhe rrënimi i Xhamisë së Detarëve më 1931, për hir të një politikë të sëmurë, kurse rrënimi i Xhamisë së Merasë shumë më vonë është fare i papranueshëm edhe nga ata të cilët ende janë të ngarkuar. Në vend të saj sot gjenden lokale të ndryshme, kurse në të na përkujton Tyrbja e Resulbegëve në anë të djathtë, kurse në të majtën varrezat dhe tyrbja e famshme e Mehmet Efendisë (Sabataj Cevi), e cila sot gjendet në pronën e një familje shqiptare ulqinake.

Këta njerëz nuk e kanë kuptuar se me rrëzimin e xhamive, nuk mund të zhduket islamizmi, sepse i njëjti është bërë dritë në zemrën e popullatës, mënyrë e jetesës. Është mirë të përkujtohem dhe të mos lejohet të përsëriten gabime të tilla kurrë dhe ndaj askujt, sepse nën qiellin tonë ka vend për çdo kënd i cili respekton rregullat e tolerancës, bashkëjetesës ndërmjet kombeve dhe konfesioneve të ndryshme.

Por t'i kthehem përsëri objektit e interesimit tonë, Xhamisë së Haxhi Halil Skurës, ose Xhamisë së Kalasë, siç e quan ende sot populli, xhamisë e cila sot shërben si pjesë e muzeut. Ky objekt fetar është i ndërtuar si kishë katolike në vitin 1510 në stilin e renesancës. Ky është fakt dhe pa dyshim ende edhe sot ky stil mund të vërehet në fasadën dhe mbishkrimin në gjuhën latine. Me ardhjen e osmanëve dhe me shtrirjen e islamizmit, kisha adaptohet në xhami dhe shërben mbi 300 vjet përsëri për të njëjtin qëllim, për besimin në një Zot. Natyrisht në kushte të reja, për të njëjtin popull, çka edhe ka qenë normal duke i marrë parasysh rrethanat politiko-shoqërore të asaj kohe.

Xhamia është një kompleks arkitektonik i veçantë, një objekt atraktiv në pjesën më të largët të Kalasë. Ky objekt fetar vendoset në shërbim të fesë së re në vitin 1693, kur i ndërtohet minarja. Nga kjo minare mbi tre shekuj është dëgjuar zëri myezinit larg përtej bedenave e Kalasë, duke e thirrur popullin në islam. Islami si fe e re shtrihet pa dhunë, ashtu siç na mëson Kur'ani i shenjtë. Adaptimi i kishës në xhami, rregullimi i objektit

fetar në një frymëzim të ri, i adaptohet pra popullatës e cila plotësisht e përqafton fenë e re. Kisha nuk rrënohet, siç ndodh shpesh në këto vise me ardhjen e pushtuesve të ndryshëm. Islamit nuk i pengon as mbishkrimi në gjuhën latine, as plastika dekorative prej gurit, asgjë, objekti u përshtatet kushteve të reja, çka ka qenë normale. Shqiptarët si popull autokton në këto treva mbi 2500 vjet, e pranojnë islamizmin si një fe përparimtare, si një tolerancë dhe bashkëjetesë, sepse e kuptojnë se islamizmi nuk ka dhunë.

Këtë ia përcjellin brezave të ardhshëm shekuj me radhë deri me ditët e sotme. Fakti se sot në shek. XXI mbi 80% e popullatës i takon islamizmit, dëshmon për këtë. Bashkëjetesa, toleranca, mirëkuptimi ndërmjet kombeve dhe konfesioneve të ndryshme në një hapësirë kaq të vogël, në mes të Evropës, ka qenë dhe është motoja kryesore e mësimit islam te ne, i cili trashëgohet brez pas brezit shekuj me radhë. Ky shembull përmendet sot gjithkund ku gërshetohen kombet dhe konfesionet të ndryshme, si shembull i shëndoshë dhe është mirë që të mësohen të tjerët, që të mos ndodh ajo çka ka ndodhur në vitet e '90 në afërsinë tonë.

Dëshiroj të theksoj se së bashku me kullën e Ballshajve, xhamia sot përmban pjesën më atraktive të Kalasë tonë magjike. Është e nevojshme të përmendet edhe njëherë se zëri i myezinit nga kjo minare, (*sot i ka mbetur vetëm gjysma*), ka qenë jo vetëm thirrje për besimtarët, por njëkohësisht edhe zëri i tolerancës për të tjerë, të cilëve feja e re i ka garantuar bashkëjetesë dhe qëndrim të lirë në trojet e veta. Sot ky është fakt, sepse sot këtu jetojnë të gjitha konfesionet në një harmoni të cilën e kemi si trashëgimi prej të parëve tanë.

Si njeri i cili shpesh mysafirëve nga vendi dhe nga bota i tregon historinë impozante të këtij qyteti, që sot pretendon të radhitet në familje të madhe të UNESCO-s si vlerë universale, mendoj se islamizmi ka sjellë një kulturë, një mënyrë jetesejetese përparimtare, e cila padyshim ka zënë vend të posaçëm në shpirtin dhe në zemrat e popullatës autoktone.

Xhamia e Kalasë e cila sot është e shndërruar në një pjesë të muzeut pak a shumë është e mbyllur. Në të sot janë të vendosur eksponatet e të kaluarës sonë, monedha të vjetra të epokave të ndryshme dhe disa fotografi dhe gravura të vjetra. Këto eksponate me siguri nuk janë të përshtatshme për ambientin e një objektit fetar dhe me siguri nuk e kanë vendin aty. Xhamia, kjo pjesë e muzeut, siç e quan institucioni i kulturës te ne, nuk është shumë e vizituar edhe gjatë verës, kurse dimrit është e mbyllur. Në raste të veçanta, për ndonjë delegacion edhe hapet, ky është fakt të cilin mund ta dëshmojnë shumë nga banorët e Kalasë,

edhe unë si autori i këtij teksti. Mendimi im është se ky objekt fetar, i cili shekuj me radhë ka shërbyer si xhami duhet t'i kthehet pronarit të vërtetë, Bashkësisë Islame të Ulqinit, të cilës padyshim edhe i takon. Sipas Ligjit të Restitucionit, të cilin e ka zbatuar Kuvendi i Republikës së Malit të Zi, sot është e mundshme dhe e nevojshme të përmirësohen gabimet fatale të cilat i ka bërë regjimi komunist. Shndërrimi i kësaj xhamie në depo dhe me vonë me Vendimin e Kuvendit Komunal, në vitin 1975 në muze, ka qenë një gabim i madh i cili është bërë me qëllim. Sot ky pushtet dhe ky shtet i cili pa dyshime është shtet juridik, duhet t'i përmirësojë gabimet e bëra më parë, sepse i obligon edhe ligji. Si shtet i cili dëshiron të inkadrohet në Evropë, ku edhe e ka vendin, jo vetëm sipas pozitës gjeografike, duhet t'i përmirësojë gabimet e të kaluarës. Kjo është rruga më e mirë për në Evropën unike, të bashkuar dhe pa kufij. Në këtë mënyrë edhe do t'i afrohemi edhe qëllimit tonë fundamental, radhitjes së Kalasë, qytetit tonë në mbrojtje të UNESCO-s, si vlerë universale për tërë njerëzimin. Kthimi i kësaj xhamie Bashkësisë Islame, do të ishte një hap i madh për imazhin e qytetit tonë në Perëndim, si një destinacion i njohur edhe më parë nga koha e artë e turizmit tonë. Në këtë vend gjithmonë janë gërshtuar kulturat e ndryshme, kombet dhe konfesionet. Këtë e ka vërejtur në vitin 1496 edhe udhëtari i madh gjerman, Arnold V. Harfi, i cili shkruan duke ardhur nga Dubrovniku, për mikpritjen e këtij populli, bukurinë magjike të qytetit të Ulqinit dhe për gjuhën e re të cilën për herë të parë e dëgjon dhe e shënon. Ne kemi me çka të krenohemi në Evropën e Bashkuar, por ne duhemi me akte të tilla të ndërrojmë imazhin e dobët të cilin e kemi në Evropë qysh nga vitet e '90-ta. Muzeu, nuk do të humbiste asgjë me kthimin e xhamisë, përkundrazi do të përfitonte që në afërsi të kishte një objekt fetar, kurse oferta turistike e Ulqinit do të ishte më e pasur.

Ulqin, shkurt 2013

GJUHËSI

Emil LAFË
Akademik

PERSONALITETI I TAHIR DIZDARIT PËRMES FJALORIT TË TIJ

Ndër orientalistët shqiptarë Tahir Dizdari (1900-1972) spikat si autor i një vepre madhore filologjike, “Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe”, që është bërë i njohur për publikun me botimin postum në vitin 2005. Si vepër e jetës së tij shkencore ky fjalor pasqyron edhe personalitetin e hartuesit të saj.

Tahir Dizdari si intelektual dhe si filolog është produkt i mjedisit familjar e shoqëror dhe i rrethanave të jetës së tij. Ishte pinjoll i familjes së njohur shkodrane Dizdari. I ati, Nasuf beg Dizdari, ishte shkolluar në Stamboll e në Vjenë dhe kishte marrë pjesë në veprimtarinë kulturore-atdhetare të Rilindjes, duke bashkëpunuar me Faik Konicën dhe revistën e tij “Albania” (Bruksel), me Shahin Kolonjën dhe gazetën e tij “Drita” (Sofje), më pas me gazetën “Vëllazënia”, që e botonte shoqëria “Dija” në Vjenë (1916-1917). Falë shkollimit cilësor dhe njohjes së disa gjuhëve Nasuf Dizdari arriti të jetë nëpunës në Ministrinë e Jashtme të Austro-Hungarisë dhe kryedragoman në konsullatën e asaj Perandorie në Shkodër (1897-1918). Në vitin 1915 u internua në Cetinë nga autoritetet malazeze; më 25 janar 1916 ishte oratori në varrimin e Isa Boletinit dhe të bijve e nipave të tij të vrarë nga malazezët dy ditë më parë. Është domethënëse të dihet se për merita shërbimi Nasuf Dizdari ka marrë dekorata nga Austria, nga Turqia dhe nga Vatikani. Te njerëz të tillë gjen mishërim ajo që Fan Noli e ka shprehur me vargjet kushtuar Flamurit tonë kombëtar, që: *“Bashkon Islamin me Krishterimin, /Shpall midis feve vëllazërimin”*.

Në rrugën e të atit edhe Tahiri ishte një intelektual me horizont kulturor të hapët si në drejtim të kulturës osmane e islame, ashtu edhe të kulturës perëndimore e të gjuhëve përkatëse. Shqiptar me shpirt e me zemër, ai trashëgoi ndjenjën e përgjegjësisë ndaj atdheut e ndaj detyrës dhe dashurinë për gjuhën shqipe, për kulturën dhe virtytet kombëtare. Nga këto ide u udhëhoq për veprën e tij të jetës, fjalorin e orientalizmave, me të cilin deshi të dëshmonte njëkohësisht jetësinë e gjuhës shqipe e të

kulturës shqiptare edhe përballë gjuhëve e kulturave të një perandorie të tri kontinenteve, siç kishte qenë Perandoria Osmane.

Tahir Dizdari lindi në Shkodër më 1900 si shtetas i Perandorisë Osmane, u shkollua në vendlindje në shkolla myslimane e katolike (Kolegja Saveriane), kreu Universitetin në Stamboll në vitet e para të Republikës së Turqisë qemaliste (1922-1925) dhe u formua e u afirmua si intelektual përparimtar; ai i shërbeu konsolidimit dhe modernizimit të administratës së shtetit shqiptar; menjëherë pas pushtimit fashist u internua në Itali; më 1951 u arrestua si intelektual borgjez, por me pasionin e tij shkencor dhe edukatën atdhetare për t'i shërbyer kulturës kombëtare bëri që t'i hapeshin dyert e Institutit të Gjuhësisë e të Letërsisë, ku punoi deri në fund të jetës me titullin “bashkëpunëtor i vjetër shkencor” (1965-1972). Me dijen, thjeshtësinë e urtësinë e tij, ai meritoi nderimin e përgjithshëm. Kujtimi i Tahir Dizdarit përbën një pasuri shpirtërore për ne që e kemi njohur nga afër.

Duke synuar të ravijëzoj disa tipare të personalitetit të tij si studiues e si intelektual, do të thosha, së pari, se T. Dizdari i ka përballuar në një nivel të kënaqshëm kërkesat shkencore për veprën madhore që ndërmori. Dhe le të kemi parasysh se Tahir Dizdari nuk kishte studiuar për gjuhësi, por arriti të fitojë një formim filologjik të përshtatshëm si orientalist dhe si studiues i fjalorit të shqipes. Këtë e dëshmon vetë vepra me materialin e pasur e të mbledhur me kujdes, me saktësinë e dëshmimit të burimeve popullore a letrare të fjalëve, me përimtimet e kuptimeve, me hetimin e shtrirjes gjeografike të fjalës së shqyrtuar, me vështirimin e fjalës në lidhje me sendin a dukurinë përkatëse të emërtuar prej saj. Është e lakmueshme pasuria e krahasimeve formale e semantike të orientalizmeve të shqipes me këtë kategori fjalësh në gjuhë të tjera të Ballkanit e me vetë gjuhët burimore. Megjithëse në një moshë të shtyrë, T. Dizdari arriti të shfrytëzojë mirë edhe vepra turkologjike e iranologjike të botuara në gjuhën ruse.

Bibliografia aq e pasur dhe në aq shumë gjuhë e fjalorit të tij, dëshmon më së miri se ajo vepër është e krahasueshme me vepra të ngjashme për orientalizmat në gjuhët e Europës Juglindore. Këtë e përforcojnë edhe vlerësimet shumë pozitive që janë shprehur nga orientalisti hungarez akademiku Németh Gyula (1890–1976) dhe gjuhëtari turk A. Baha Özler për pjesët e botuara në revistën e Institutit të Gjuhësisë, si dhe ftesa personale që i erdhi T. Dizdarit nga College de France për të marrë pjesë në Kongresin e 29-të Botëror të Orientalistëve.

Vepra e Tahir Dizdarit e plotëson nga ana e shqipes kuadrin e studimit të orientalizmeve në gjuhët e Ballkanit dhe i prin studimit të

turkologut gjerman Norbert Boretzky për ndikimin e turqishtes mbi gjuhën shqipe. Por vepra e tij nuk është thjesht një fjalor huazimesh, por edhe një fjalor i institucioneve, nocioneve dhe objekteve të botës e kulturës orientale ndër Shqiptarët me shpjegime e të dhëna shumë interesante për studiuesit. Interesimi për veprën e T. Dizdarit pas botimit të saj (2005) ka ardhur në rritje. Këtë e dëshmojnë jo vetëm kërkesat e shumta për librin, por edhe shfrytëzimi i tij në projektet e sotme studimore për turqizmat dhe orientalizmat në përgjithësi në gjuhët e Ballkanit.

Në personalitetin e Tahir Dizdarit bie në sy nderimi i lartë e adhures për gjuhën shqipe si shprehje e përqendruar e qenies dhe e kulturës kombëtare shqiptare. Në kumtesën e mbajtur në Konferencën e Parë të Studimeve Albanologjike (nëntor, 1962) ai ka pohuar se në gjuhën shqipe nuk kanë depërtuar nga turqishtja fjalë të rëndomta që e kanë barasvlerësin e vet, si *djepi*, *luga*, *ura*, *uthulla*, siç ka ndodhur me ndonjë gjuhë tjetër të Ballkanit, dhe se shumë prej elementeve turke kanë hyrë edhe nëpërmes shtresave të privileguara, që e patën lidhur fatin e vet me atë të pushtuesit... Vetë sinonimet shqipe në veprën time mbi orientalizmat në shqipen, në tekstet dhe në shtyllat e shtypit aktual saktësojnë se sa pak vend u ka ngelë elementeve turke në thesarin tonë gjuhësuer. T. Dizdari vlerësonte dhe admironte punën e rilindësve për mënjanimin e turqizmave nga gjuha e shkrimit, veçanërisht shembullin e Naim Frashërit. Ai pezmatohet me përdorimin e fjalëve të huaja të panevojshme deri në përshëndetjet më të zakonshme dhe gjen rastin të shënojë në Fjalor një vërejtje qortuese: “Si ç’ka qenë deri tashti vonë në anën muslimane me *selam* e *merhaba*, në muhibët me *hu-ejvallah*, në anën orthodhokse me *kalimera*, *Kristos anesti*, edhe (mos të ju duket çudë) katolikët e Shkodrës, para 60 vjetësh janë përshëndetë me shoqishojnë *buongiorno* e *buonasera!* O tempora, o mores! (f. 317).

Njohja e mirë e disa gjuhëve të huaja të Lindjes e të Perëndimit ia përforcoi T. Dizdarit edhe më shumë bindjen për pasurinë e bukurinë e shqipes. Duke lexuar formulimet e shkathëta dhe gjuhën e pasur të fjalorit të tij, shembujt e zgjedhur nga poezia popullore dhe vargjet e poetëve, duket sikur të shoqëron si një motiv i pandërprerë përmallimi poetik i Mjedës për gjuhën shqipe: “*Njikto gjuhë qi jam tui ndie / janë të bukra me temel; Por prap kjo, si diell pa hije, / Për mue t’tanave jau del.*”

Tahir Dizdari krahas hulumtimit të orientalizmave, hulumtoi edhe fjalën e gjallë shqipe të popullit, nga njëra anë, për të pasuruar e saktësuar shprehjen e tij, dhe, nga ana tjetër, për ta vënë në shërbim të gjuhësisë,

për të sjellë një ndihmesë në pasurimin e gjuhës së përgjithshme të shkrimit. Ai është një vijues i traditës së mbledhjes së fjalës shqipe nga goja e popullit. Në bibliografinë e “Fjalorit të orientalizmeve” (fq. 1171) T. Dizdari shënon edhe dy materiale të tij të pabotuara: 1) Material gjuhësor e folklorik (600 e sa faqe); 2) Dosje tjetër me toponime në Institutin e Folklorit. Materialin gjuhësor, me miratimin e familjes, ka marrë përsipër ta botojë Fondacioni Kulturor “Saadi Shirazi”. Autori e ka quajtur atë “Fjalë të pambledhuna ose që kanë kuptime e nuanca tjera ndaj atyne të regjistrueme në fjalorët”. Por edhe vetë “Fjalori i orientalizmeve” përmban disa dhjetëra fjalë të paregjistruara në fjalorë: një pjesë T. Dizdari mund t’i ketë dëgjuar në popull e një pjesë mund të jenë edhe lentime të tij.

T. Dizdari ishte njeri me bindje demokratike, me orientim kulturor perëndimor, kundërshtar i mbeturinave të sistemit feudal osman dhe i mendësisë së shtresave të privileguara të asaj perandorie. Ndihet tek ai ndikimi i veprimit modernizues shtetarëve që kishin synuar ta kthenin Perandorinë Osmane drejt organizimit dhe kulturës perëndimore. Ai vlerëson rëndësinë e reformave të Tanzimatit për kulturën dhe gjuhën turke, sepse ato shënojnë edhe zanafillën e shkëputjes nga tradita e Lindjes dhe drejtimin nga qytetërimi perëndimor, të cilin Naim Frashëri do ta quante diell që lind nga perëndon. Por kthesa e vërtetë e Turqisë drejt qytetërimit perëndimor dihet se u realizua nga Mustafa Qemal Ataturku, figura e të cilit pati ndikim të fortë në rrethet intelektuale shqiptare gjatë viteve ’20-’30. Në këtë hulli edhe T. Dizdari e cilëson p.sh. bajraktarin si institucion obskurantist e mbrapanik të mënyrës feudale të sundimit, “që nëpërkambte të drejtat ma fillestare të vegjëlisë së popullit” dhe nuk ngurron ta quajë edhe “kryehajdut”, duke iu referuar F. Miklosich-it dhe K. Lokotsch-it.

Botimi i fjalorit të Tahir Didarit ka qenë një ndërmarrje e vështirë. Një botim shkencor i përkujdesur, ashtu siç veprohet me dorëshkrimet e autorëve të ndarë nga jeta, do të kërkonte shumë kohë. Kur më kanë pyetur lidhur me botimin, jam shprehur që është më mirë të botohet njëherë ashtu siç e ka lënë autori, sesa t’i bëhet një redaktim shpejt e shpejt pa kriterë shkencorë të njësuar e të provuara në gjithë tekstin e fjalorit. Për fat të keq, dhe nuk kishte si të mos ndodhte, kanë rrëshqitur jo pak gabime shtypi, si në tekstin shqip, ashtu edhe në fjalët e huaja të cituara. Këto u shtohen gabimeve të shtypit të vetë dorëshkrimit dhe luhatjeve drejtshkrimore e gramatikore të autorit. Redaktimi shkencor i krejt lëndës, me kriterë të njësuar, ashtu siç e pati nisur studiuesja e re Genciana Abazi në fillim të punës së saj në Institutin e Gjuhësisë, do

shumë durim e mundim. Me sa mbaj mend, botimi i orientalizmave në revistën “Studime filologjike” nuk vijoi pas shkronjës Ç (1964), sepse përpunimi i lëndës sipas kërkesave të redaksisë kërkonte shumë kohë. Por një ribotim i redaktuar mirë i fjalorit të orientalizmave të shqipes pa dyshim është i nevojshëm dhe mbetet si detyrë e gjuhësisë shqiptare. Mendoj se në këtë rast mund të ndiqet afërsisht mënyra si ka vepruar akademiku Oleg N. Trubačev në botimin përkthimit rusisht të fjalorit etimologjik të gjuhës ruse të Max Vasmer-it, d.m.th. pas tekstit të autorit janë shtuar në kllapa katrore të dhëna e interpretime të redaktorit. Në rastin e fjalorit të T. Dizdarit këto mund të ishin të dhëna të reja: a) për përhapjen gjeografike të fjalës, sidomos në Kosovë e Maqedoni, në bazë të fjalorëve të ndryshëm krahinorë që kanë dalë; b) për dëshmimin e fjalës në gjuhën e shkruar sipas Kartotekës së Leksikut dhe burimeve të tjera; c) për kuptime të përgjithshme; ç) për trajtimin etimologjik nga autorë të mëvonshëm që pajtohen ose jo me T. Dizdarin. Krahës kësaj duhet të shtohen e të trajtohen pak a shumë sipas modelit të T. Dizdarit edhe orientizma (përkatesisht turqizma), që janë trajtuar si të tillë nga autorë të tjerë. Kush mund ta bëjë dhe si mund të kryhet kjo punë? Kujtoj se është një punë për të paktën dy gjuhëtarë: njëri specialist i fjalorit të shqipes, tjetri orientalist, njohës i mirë i turqishtes dhe i orientuar edhe në dy gjuhët e tjera të kulturës islame: arabishtja e persishtja, e në studimet etimologjike të tyre; me ta mund të bashkëpunonin për detyra të veçanta edhe specialistë të tjerë. Një projekt i tillë, i shtrirë në një afat kohor të mjaftueshëm do t’u jepte një zhvillim të ri dhe një ngritje cilësore studimeve në fushën e turkologjisë e të orientalistikës në gjuhësinë tonë.

Përkujtimi i Tahir Dizdarit këtu në qytetin e lindjes, kur kanë kaluar veç pak muaj nga 50-vjetori i vdekjes së tij, është një peng nderimi i gjuhësisë shqiptare për këtë burrë të urtë e të ditur, punëtor i fortë, njeri i thjeshtë e i virtytshëm. Jetën ia kushtoi shkencës shqiptare, gjuhës shqipe, përparimit të atdheut.

Falënderoj organizatorët e kësaj konference që më dhanë rastin të paraqitem edhe unë këtu me një kumtesë.

POPULLORE

Dr. Bahri BRISKU

DETARIA SHQIPTARE DISPONON ME VLERA TË MADHËRISHME ARTISTIKE

Detaria shqiptare e cila vazhdon vrullshëm traditën e detarisë së ilirëve, përthekon vlera të mrekullueshme artistike popullore në të gjitha zhanret e krijimtarisë së tillë duke u nisur nga mitet, legjendat, përrallat, krijimet pagane, krijime lodrash dhe vjershash të fëmijëve dhe deri ta ata të lirikës dhe epikës që renditen në radhët e krijimeve të madhërishme të vlerave mbarëkombëtare.

Në krijimet pagane lidhur me detarisë, hasin shqetësime krijuese në të cilat projektohet besimi i lashtë iliro-pagan. Ky fenomen qartas veheet në dukje tek lutjet e personave, të cilët, i drejtohen diellit, valëve të detit, erërave, burimeve, lëvizjeve të lumenjve, hënës, bubullimave, rrezeve të diellit... që t'iu ndihmojë në përballimin e vështirësive që ju paraqiten.

Motivet që këndohen dhe rrëfihen gjatë ekstazave të lutjeve të tilla pagane, janë të ngjeshura me preokupime të shqetësimeve të brendshme tronditëse. Poenta kryesore e këtyre vlerave është sinqeriteti i tyre fisnik. Duke u nisur nga fakti që populli dhe detarët me këto lutje nuk ju drejtohen fuqisë së Zotit, dëshmohet që lutjet e tilla janë shumë më të lashta se sa krijimi i besimeve në rajonet tona.

Është interesant kërcënimi i një poetit popullor ndaj të keqes. Gjenu kur bindet që ajo nuk ju bindet kërkesave të tija i thotë:

*O ke me u hap, moj si shkuma e detit
Para moj syve mi,
Do t'i kërkojsh ilaç vedit,
Por s'ka met ba dobi!*¹⁸

Në këtë mënyrë tradita e lashtë popullore me anë të ushtrimeve të ndryshme magjike të besimit pagan, ka luftuar vazhdimisht kundër së keqes dhe të ligës për mirëqenien dhe shëndet të mirë. Ritmi dhe struk-

¹⁸ E këndoi Shute Lika, amvise, lindur në Ulqin, 1909.

tura e këtyre këngëve është e njëjtë me një mori këngësh që janë dedikuar festave të tjera të motmotit, por dallohen për nga përmbajtja e tyre.

Pjesa më e madhe e këtyre, ku pa hamendje reflektohet bindja pagane e popullit, janë harruar bashkë me një mori gjeneratash, të cilat nuk qenë të vetëdijshme që t'i shenojnë e t'i ruajnë që sot të dijmë më gjerësisht për anatominë shpirtërore të qenies së tyre autobiografike. Një pjesë e konsiderueshme e këtyre krijimeve artistike popullore, sidomos ato që trajtojnë motive dhe tematikë të bindjeve ideologjike, është adaptuar për qëllimet klerikale nga vetë ithtarët e saj. Andaj sot, siç kanë vërejtur edhe Zihni Sako, Shefqet Pllana, Qemal Haxhihasani etj., këto këngë qëndrojnë në relacionin e besimit pagan, shoqëri-religjion, por e kanë përcjellë palcën e vet pagane të pandryshueshme deri në ditët tona.

Gjatë kohërave, një pjesë e këtyre vlerave që kanë qenë të lidhura ngushtë me disa rituale popullore, kanë kaluar në këngë të bukura erotike. Kjo kategori këngësh këndohet gjatë kremteve të stinëve të motmotit. Strukturës magjiko-rituale, gjenden edhe ndër popujt tjerë të Ballkanit, sidomos të grekët, maqedonët, serbët dhe kroatët. "Të parët tanë adhuronin dritën e diellit..." thotë dr.Vladan Nediq¹⁹. Kemi hetuar edhe motive të përbashkëta, që është dëshmi e bashkëjetesës dhe e marrëdhënieve shekullore ndërmjet kombeve në regjionin ballkanik.

Detari Mustafa Dani, duke lundruar nëpër detet e arkipelagut të detit Mesdhe, është dashuruar në një vajzë të kombësisë tjetër. Kur e bindi të dashurën e vet që të vijë në Ulqin, i lutet asaj që t'i përshtatet me veshje të saja vendit: - *Hiq kapelën, ven shaminë, / se të thret baba gjelinë*. Kënga fillon me një notë satirike, sepse populli nuk e ka përfillur martesën me palë të kombësisë dhe të besimit tjetër:

*Hajde, hajt, Mustafa Dani,
Thuj' Tutinës, tu fik't shandani...
Hajd e hajd, mori Tutinë,
A po vjen me mu n'Ulqin?*

*Hajde, mori, në Ulqin,
Hiq kapelin, ven shaminë,
Se të thret baba gjelinë.*²⁰

¹⁹ Studiuesi serb Vlladan Nediq thotë: "Të parët tanë adhuronin diellin".

²⁰ Prof.Dr. Bahri Brisku, Deti dhe detarët në letërsinë popullore shqiptare, Instituti albanologjik i Prishtinës, Prishtinë, 2006.

Ndërkaq, kur bashkëshorti i Tutinës, merr përgjigje pozitive nga ajo ngazëllohet shumë dhe me një mendjemadhësi i drejtohet të dashurës:

*Del Tutinë e zgjidh shamija
N'deç të kuqe, n'deç me vija.*

Duke dëshiruar detari Mustafa Dani me e bind bashkëshorten e vet që e sjell në Ulqin, nga regionet e matanë detit, se kjo nuk do të jetë shëtitja e fundit nëpër detë, ai i zotohet:

*Kur të vijnë, mori, pranvera,
Do t'shetisim si herat tjera.*

Edhe këto këngë që përfshijnë tema, motive dhe ngjarje nga jeta e detarëve, janë pasqyra e zemrës dhe shpirtit të popullit shqiptarë, sepse janë të mbushura kurdoherë me përmbajtje jetësore.

Vlera popullore: "Ç'e mora detin me sy", ka një tekst të ngjeshur, me interes të posaçëm. Këtu nuk është e qartë se çka personifikon, simbolizon lisi në mjedis të detit dhe duke u mbështetur në faktin që në këngë tregohet se deti është ngrirë akull, ne supozojmë se fjala është për dukurinë e lashtësisë së këngës, kur atëbotë edhe deti, Adriatiku është ngrirë akull! Deri te një meditim i tillë, na kemi ardhur nga faktet ekzistuese reale, se shqiptarët jetojnë që në shekujt e mugët edhe pranë detërave: Jon, Adriatik etj., të cilët për shkak të klimës që mbretëron në këto vise, nuk është shënuar që është ngrirë ndonjëri prej tyre. Kjo këngë tani përveç që këndohet në Krajë, pranë shpatijeve të Rumisë, këndohet edhe në trevat tjera ku sot jetojnë shqiptarët.

Në këtë krijim gojor, jo vetëm që vihet në dukje që është ngrirë deti, por edhe barkat kanë ngelur "shakur", të palëvizshme. Kënga në fjalë ka edhe vargje mbishtresore:

*Ç'e mora detin me sy.²¹
Në mjedis të detit-o
Ish një lis i vogël-o
Ku mrizofshin nandë kumonë;
Gjith një vajz po i mrizon,
Pa i mrizon e pa i rrethon
Me një thupurë 'arit n'dorë.*

²¹ Bahri Brisku, Këngët popullore shqiptare në Mal të Zi, Ulqin, 2012.

Populli me këso vlerash zbulon pikëpamjet e tij realiste që sendërtohen në kërkesën: **gruaja të përkund** djepin si vazhdimësi të jetës dhe t'i falë dashurinë burrit të saj.

Vlera të tilla popullore, populli ka krijuar vargje dhe këngë të konsiderueshme, prej të cilave dallohen: "Po çon deti xhenxhefil moj nana jeme"; "Ç'po çon deti hova hova"; "Do të shkrihem si shkuma e detit", "Ti në një fik e unë në një fik"; "Oh po të pres te dega e fikut"; "Tuj shetitun bregut të detit"; "Barkën tande ta kam pa"; "Natje heret sabahile"; "O ti det o ujë i njelmë-te"; "Fryni era u çil Rana"; "Moj Havaja në breg të detit" e ndonjë tjetër.

Mjaft vlera të tilla lirike të dashurisë, janë të lidhur me florën dhe faunën bregdetare, e cila bamuri është dëshmi e patjetërsuar në lidhje me gjallërimin shekullor të popullit shqiptar në viset bregdetare:

*Ti në një fik e unë në një fik,
Xhamadanin moj një perçik,
Ti në një kumull moj, unë n'kumull'
Xhamadani sa një sumull.
Ti në bajam, moj unë n'bajam
Kush se ka moj synin tan!...*²²

Edhe kënga: "Po të pres ke dega fikut, / Me ja ba qefin ashikut, / Mojavalli une, është vlerë artistike.

Populli ynë e ka të zhvilluar dhe të rrënjësuar thellë në shpirt ndjenjën e bukuri. Këtë e vërejmë më së miri në krijimet artistike popullore qoftë në prozë ose në vargje. Në sajë të këtyre veprave kolosale që na i fali muza popullore, tani nuk na nevojitet që të dimë se kush jemi të mësojmë nga veprat e huaja se çdo aktivitet shpirtëror dhe të gjitha bamuritë jetësore gjenden mirë të ruajtura dhe të fiksuara në pasurinë e madhe gojore.

Në një këngë lirike, poeti popullore këndon:

*Erdhi nusja në oborr,
Paska shtatin si vapor,
Erdhi nusja në shtëpi,
Shtati i nuses si selvi.*²³

²² Bahri Brisku, Lirika popullore shqiptare në trekëndëshin Ulqin, Shestan, Bregu i Bunës.

²³ Po aty, fq. 78.

Krahasimi si vapor, anije, të cilat siç dihet si pamja e jashtme e anijes, ashtu edhe pamja, bukuria e brendshme e saj ka qenë e madhërishme dhe në popull qarkullon edhe krahasimi i tyre, anijeve: qenka si nuse e detit, thuhet për anijet e stolisura mirë me dyrekë, flamuj dhe objekte tjera etnografike që ia shtonin bukurinë.

*Mori nuse mori, re
Shikoje mirë at gale,
A shkon në Durrës,
A vjen ndër ne?*

Në bazë të këtyre vargjeve hetohet se nënën e një detarit e ka kapluar mallëngjimi për të birin e vet, i gjendej në lundrim të gjatë me anijen që quhej gale – ”Galera”. Ky tip i anijeve janë të njohura në Detin Mesdhe që në kohën e mesjetës.

*Mori hanko, mori Nanë,
Mu bota m’ka thanë:
S’vjen sivjet as n’mot
Djali jat isht galiot.²⁴*

Bregu i detit është i vërshtuar me këngë të ndryshme të dashurisë:

*Kjo ana e detit,
Ka bilbila shumë,
Dale bandil dale
Jam e vogël shumë.*

Djaloshi i këndellur, duke shëtitur buzë detit, pandërprerë i kujtohet e dashura e tij, të cilës i ka krijuar këto vargje:

*Anes detit jam tuj shku,
Ty lule tuj të kujtu.
Bregu detit plot hijeshi,
Ku je lule, moj bukuri!²⁵*

Pesha e dashurisë të sinqertë fiksohet në këto vargje:

²⁴ Po aty, fq. 89.

²⁵ Bahri Brisku, Këngë popullore të shqiptarëve në Mal të Zi, Ulqin, 2012.

*Kjo sevdaja kur të zenka,
Mend n'kok më s'i lenka!
Hajde shoqe në breg të detit,
Anes detit si n'baçe t'mretit.*

Në këto vargje liriku popullor skalit një mozaik karakteristik për mjedisin e bukur detar.

*Moj Nasibe moj vene vesin,
Hiqe mallin e ven kujdesin...*

Në këto dhe në shumë vargje të vlerave popullore, pasqyrohet mërzia e rëndë që i ka përfshirë nëpër kohëra nuset e detarëve shqiptarë, të cilët, në raste të shumta, nuk ktheheshin fare; humbeshin në valët e turbullta të detarëve të ndryshëm.

Lirika në përgjithësi e sidomos ajo e dashurisë në veçanti, duke i pasqyruar tërë aspektet e jetës të ndjesive shpirtërore, ka depërtuar thellë edhe në jetën e brendshme të detarëve të këtij etnosi, të cilët me shekuj i kanë rrehur detet e arkipelagut të Mesdheut dhe më gjerë.

Detari i mallëngjyer, duke u ndodhur shpesh larg të dashurës (ë fejuarës ose gruas së tij), ka krijuar gjatë lundrimit shumë vargje të thella:

*Dalin vajzat bregut detit;
Unë i pres me një kokërr mollë
Ah i mjeri ç'i bana vetit
Si s'të shtina unë në dorë...*

Kënga në vazhdim këndon vuajtjet e rënda të detarit dhe bukurinë mahnitëse të bregdetares shqiptare:

*Zemra e jeme, tesh m'isht veshkë
Si lulet e njoma n'vjeshtë,
Për ty Xhevahire, moj shtatselvije,
Moj floqë e detit, moj xhindi-e.²⁶*

Vashën andej detit ia kanë lëvdur një detarit i cili kërkon nga nëna e tij këshilla se në ç'mënyrë me ju afrua:

²⁶ Floqë e detit, është një femër e imagjinuar që del nga deti dhe rrezitet në brigje. Vetëm te shqiptarët quhet kështu. Është gjysmë peshk gjysmë femër.

*Po e lavdonjin një vashë,
Atje larg o përtej detit
... M'sam oj nanë si ta marr?
- Mbushe barkën me mëndashë,
Merri tri palë lodërti
Bjeri detit e del andej.
... Eja vashë e zgjidh mëndash!*²⁷

Por, të bukrat nuk gjenden gjithherë atje larg matanë detit: të tilla ka edhe në truallin bregdetar të vendit. Lidhur me këtë këngëtari ka thurur këto vargje:

*Moj fellanxë, moj petrë,
Del e gjuana disa ditë,
N'breg të detit në Ulqin-e,
Njatje rrin të bukrat-o,
Zemrën ta pelsasin-o.*

Në monologun e brendshëm pasqyrohet gjendja reale shpirtërore e detarit:

*- Donë me m'lujt mendt prej kreje
Kur e shof tallazin tand.*

Bukuroshja që shetit bregut të detit, ka zgjuar dashurinë e detarit të ri, i cili si kujtim i ka pas dhuruar një mollë:

*- E mira shkan bregut 'detit;
Ç'po i gërset xhepi jelekut.*

Kur kthehet detari nga lundrimi i gjatë i ngarkuar me kujtime të dashurisë së pastër ndaj bukuroshes së tij, në takimin e parë ia hapën zemrën:

*Diçka desha, moj, me t'thanë
Për njat mollë që ta kam dhanë
A e ke hangër, a e ke lanë?*²⁸

²⁷ Bahri Brisku, Këngë popullore të shqiptarëve në Mal të Zi, Ulqin, 2012, fq. 169.

²⁸ Po aty, fq. 234.

Dashnori dëshiron të informohet se a e don sinqerisht dashnorja që do të thotë, nëse e ka ngrënë nuk e ka përfill kujtimin e tij. Andaj bukuroshja i përgjigjet:

*- S'e kam hangër, s'e kam ngranë,
E kam shti tre pash në ranë.*

Në një vlerë tjetër gjithashtu me interes për analiza ideoestetike dhe folkloristike paraqet nusja e re, e mallëngjyer për burrin që s'e ka parë për shumë kohë, i drejtohet me lutje erërave, të cilat, në kohët e velanijeve, kanë lundruar me anë të fuqisë së erës, prej të cilave është varur koha e arritjes së barkës në cakun e dëshiruar. Ka ndodhur të lundrohet ditë të tëra nëpër det dhe për shkak se era ka ndërruar drejtimin dhe deti "ka çu tjetër erë" dhe i ka kthyer detarët me anije përsëri në limanin e gjirit prej nga janë nisur. Andaj nusja e re i këndon erës në këtë mënyrë:

*Ju, moj erna, gjithkah fryni,
Barkën burrit tem t'ja shtyni!²⁹*

Në mesin e këngëve elegjike bën pjesë edhe një këngë, e cila shprehën përmallimin e djalit të ri – detar për vajzën e dashur. Simpatia e zgjedhur e marinarit të ri gjendej e prerë nga sëmundja e rëndë, nuk mundi të presë kurorëzimin e dëshirave të ëndërruara – martesën me djaloshin e dashur. Befasia e hidhur e detarit është shprehur në hutinë e tij, i cili nuk dëshiron t'i besojë realitetit. Gjithë kjo shprehet në vargjet e këngës: "Në Ulqin po thërret një sallë":

*Se n'Ulqin pa thërret një sallë
Delni shifni se kush ka 'dekë?*

Detari i ri kur informohet mbi lajmin e hidhur, për shuarjen e jetës së dashnores që e ëndërronte, ky e pranon botërisht dashurinë e fshehur ndaj bukuroshes:

*Paska vdekë një vajzë mehalle,
Njaja, nanë, qi kam dashtë vetë!³⁰*

²⁹ Prof.Dr. Bahri Brisku, Gjurmime Shqiptare, Tiranë, 1995, fq. 112.

³⁰ Po aty, fq. 120.

Vuajtjet shpirtërore të marinarit të ri janë të rënda; nuk e zë vendi – vend. Përpiqet me dalë, me shku për ngushëllime te familja e të dashurës së vdekur, por s’di se qysh. Zakonet patriarkale ishin të ashpra, nuk lejonin një gjë të tillë se dashuria përpara fejesës ishte e ndaluar. Andaj djali vendos të dalë në rrugë gjatë kalimit të arkivolit të saj, për ta nderuar për herë të fundit!.

Në disa thënie popullore në mënyrë metaforike hidhet në pah tragjika e jetës së detarisë si p.sh. në: ”Deti bukë e gjak”, ”Deti bukë me nëntë kore”, ”Deti përpinç në vedi”, ”Deti si gazepi”. Pra, jeta në det është tej e rëndë, e pasigurt, me prore befasia tragjike të papritura. Kjo jetë gjithnjë me trazira, bukur fiksohet në këto vargje:

*Vjen tallazi sa shpija,
I bje barkës n’bash e n’kiç*

Këtë situatë tragjike, këngëtari e zgjedhën me anë të gjeturisë dhe afërsisë së posaçme që i posedonin detarët ulqinak:

*Kapidani prej Ulqinit,
E shikan e s’trembet hiç!*

Mirëpo, gjithsesi drejtuesi i anijes – kapidani, është i vetëdijshëm rrezikut që i kanoset nga koha e keqe që e ka zënë në hapësirën e largët detare:

*Dojnë mem dalë o mend prej kreje
Kur e shaf tallazin tand!*

Valët e harlisura të detit kanë lënë shumë nëna pa dhelmë, fëmijë pa baba, gra pa burra, andaj namët që nëna fatzezë ia drejton si mallkim detit janë shumë të hidhura:

*U thafsh! More, det n’ver-e,
Qi m’la pa djalë n’der-e!³¹*

Në këngën: ”Po vijnë barkat” këndohet:

*Po na vijn gjemxhit në Njalli,
Vrapojn gra e vrapojn fëmi.*

³¹ Këndoï Sadije Brisku, Ulqin, arsimtare, lindur më 1956.

- Prej nga vini, nga cili lima?
Babën tonë a na keni pa?
- More fëmi qofshi me shnet,
Baba juj past shum rahmet,
Ka dy javë qi isht myt n'det!³²

Më vonë detarët i drejtohen nënës së tyre duke u treguar edhe vendin e kobit:

Mori nanë paç çka ke
Derdhen lot o porsi rrëke.
Atje larg o në Mesdhe,
O në Mesdhe te ishulli Shkretë
Na Asllani na ka mbet
Paçi kivet, qofshi vet!

Detari që mbytet i porositi shokët që të shkojnë në familjet e tyre dhe t'ia përcjellin atyre amanetin e fundit:

O moj nanë t'i ban gajret,
Për djalin që në det met.
Paska qenë kështu sebeb
Mos të shifem ma me ty
E mos t'i shaf o fmit me sy...³³

Në këto krijime folklorike, në të cilat flitet për jetën e detarëve shqiptarë, gjendet i ngjeshur mjaft material.

Nëna djalit i jep edhe këshilla të tjera të nevojshme për këtë gjeturi. I tregon se kur të shkojnë në atë qytet, femrat e atij qyteti e kanë zakon të dalin në dritare për të soditur anijet dhe detarët që shkojnë e vijnë në lima. Djalit të papërvojë i tregon që e para dhe e dyta femër të dalë në dritare "mos kujto se vasha jote" por:

Ma e treta që të dalë,
Ajo me kaftan me ar,
Kujto mirë se vasha jote.
- Ulu vashë e zgjidh mëndafsh!

³² Po aty.

³³ Bahri Brisku, Kusarët dhe detarët shqiptarë, Asociacioni Ulqini, Ulqin, 2011, fq. 178

Pas përpjekjeve të shumta djaloshi e bind vashën për të hyrë na anijen e tij, e cila është përplot me rroba të bukura:

*Vasha tue ulun-o,
Barka tuj përkulun-o,
Vasha tuj zgjedh mëndafsh,
Barka hidhet pash më pash.
Vasha synin plot me lot,
Djali zemrën plotë.³⁴*

Kënga e tillë në mënyrë tipike na pasqyron ambientet e lokaliteteve detare me të gjithë bamuritë etnopsikologjike, zakonore dhe shpirtërore, gjeturinë e detarëve për të arritur qëllimin e vet, vendosmërinë e tyre këmbëngulëse në realizimin e dëshirave bashkëshortore dhe sakrificat e shumta që duhet përrjetuar për t'i realizuar synimet e parapara.

Edhe në vlerat që këndojnë për mërgimtarët dhe që vajtojnë për këta dhe lundërtarët, hasim motive të detarisë. Djali i porosët nënës:

*- Mos më qaj moj nanë,
Me shokë deti m'ka përpi
Që peshqit t'na hanë.
Për mu mos maj zi!*

Nëna, e rraskapitur nga kjo tragjedi familjare i përgjigjet porosisë magjike të djalit – detar:

*Dogri djalo të kallxoj ty,
Se ç'ka ujë qaj deti i zi,
Qaq lëshon nana lotë për ty.*

Vdekja e kurbetçiut larg familjes dhe vendlindjes – matanë detit i sjell vështirësi të posaçme shokëve që dëshirojnë për me ia sjellë arkivolin me kufomë të tij farefisit se gjithherë dëshira e mërgimtarëve ka qenë që ata të varrosen në vendlindje. Kjo dëshirë etnopsikologjike mbretëron edhe sot ndër punëtorë që gjenden të inkuadruar jashtë vendit, në mërgim.

Njerit prej detarëve në mërgim, përpara se vdes, shokët i japin besën se do t'ia dërgojnë trupin sipas dëshirës së tij në vendlindje:

³⁴ Po aty, fq. 195.

*Ne vapor dom me t'ngarku-e
Dhe ke shpija dom me t'çu-e.*³⁵

Nëna e porosit djalin që të ketë kujdes e të ruhet sa më tepër prej turbullirave të detit.

Në krijimet estetike popullore të Arbreshëve të Italisë, kemi shënuar shukur, të cilën me dhunë e rrëmbejnë detarët turq duke përdor një dredhi . Pas peripetirave që përjeton Rina, nuk dorëzohet osmanllive, por kërcen në det dhe mbytet. Flijon jetën e re për të mbrojtur nderin familjar e kombëtar.

Përveç kësaj kënge paladike, kemi edhe tri vlera të tilla, ku rrëmbyesit paraqiten si tregtar dhe detarë. Në një këngë të shënuar te shqiptarët e Sllavonisë, nëna mëson djalin që të shkojë të rrëmbejë vashën që e dashuron, e cila gjendet larg matan detit. Një tregtar i mëndafshit, në këngën e shënuar në Ostros (Krajë) e gënjen bukuroshen që ndodhet "matanë detit".

Në këto vlera deti shënohet si hapësirë ku ndodhen bukuroshet, për të cilat duhet sakrifikuar shumë për t'i shti në dorë. Në disa raste për këtë bashkim i ndihmojnë edhe nënat e tyre, të cilat zakonisht luajnë rolin e tregtarëve të rrobave të femrave.

Vashat e "Matan detit" dhe ishujve të ndryshëm i ngjajnë floçkave hijerënda të cilat "të mekin me bukuri". Në një cikël prej tetë këngësh, të cilat i mblodhi dhe i botoi më 1866, De Rada, janë vlera që këndojnë Arbëreshët për Skënderbenë. Përpara se vdes strategu, në një këngë janë paraqitur këshillat e tija:

*Mi kalin e erëve të detit,
Hapni flamurin tim,
E ndë mes flamurit
Lidh e leni shpatën time.*

Në këto vargje të epikës arbëreshe, motivi i fuqisë mitike të detit është vënë në shërbim të motivit etnopsikik, të cilët edhe pas vdekjes i mbron shpata e heroit legjendar nga hordhitë turke. Kali i erëve të detit, këtu simbolizon anijen, e cila sigurisht në bashin e vet ka të gdhendur).

Lufta kundra bajlozëve, kundra pushtuesve dhe hordhive fiksohet edhe në këto vargje:

³⁵ Po aty, fq. 129

*Na ka dalë një bajloz prej detit,
Shumë haraç po i lypen miletit...*³⁶

Baza historike e këtyre krijimeve kreshnike është e përcaktuar qartë: bajlozi që ka dalë nga deti i ka pushtuar tokat dhe kullosat e kreshnikëve, duke ia imponuar atyre pagesën e taksave të rënda si formë e shfrytëzimit feudal:

*Tim për tim ka një dash të pjekur,
Tim për tim ka një vashë m'ia derguar,
Ditë për ditë ka një kreshnik me premun,
Javë për javë ka një ktahinë me djegun.*

Masave deti i sjell vetëm: dhunime, robëri, plaçkitje, por përfaqësuesi i popullit – Gjergj Elez Alia e vret përpinin që ka dalur nga deti, i cili simbolizon fuqinë e pathyeshme kur masat popullore unjisohe.

Kreshnikët këndohen edhe si pjesëmarrës direkt në luftërat detare:

*... Njaj Haxhija i Mehmet Becit,
Me Ymerin e Kalavrezit.
Selim Shurdhën, luftar detit.*

Një përleshje e vështirë dhe e rëndë, e cila pasqyron ndërmarrjet luftarake detare të detarëve shqiptarë, është kënga e kapitenit ulqinak Hysejn Reizit, në të cilën ceket edhe trimëria e pashembullt e detarit Aziz Menit, i cili me një dorë drejtonte timonin e anijes, kurse me tjetrën i ngreh gishtin armës dhe gjuante kundër armikut. Përveç Aziz Menit, në këtë këngë trimërie përmendet edhe ujku i detit – trimi i palëkundur Hidër Visha, i cili me Hysejn Reizin detarë të dalluar ulqinakë, luftuan trimërisht kundër ekuipazhit të një anijeje franceze, e cila bënte plaçkitje dhe tragjedi të rënda nëpër detyra. Poeti popullor në këtë këngë ka kënduar edhe këto vargje:

*... Hypni shokë në maje dyrekve,
Qe, po vjen barka franceze.
Barka e frances tuj u afriu,
Bajrakun në dyrek tue fërfëllu,
Ulqinakët janë shendu:
- Na njiktu do ta presim*

³⁶ Bahri Brisku, Këngë popullore të shqiptarëve në Mal të Zi, Ulqin, 2012

*Me armë do të qesim
Me ditë se shehit do t'mbesim.*³⁷

Jeta detare ishte e rëndë jo vetëm për ata që e përjetonin direkt vështirësinë dhe rreziqet e shumta në lundrime, por edhe për anëtarët e familjeve që mbeteshin në shtëpi, në pritje të trishtueshme dhe të pafundja, ashtu si në këto vargje:

*Mori nuse me shami,
A do venë, a do raki,
S'du venë as s'du raki,
M'ka shku' burri gjemixhi,
Isht në det e gja s'd!*

Treva e veprimtarisë së kreshnikëve në shumë këngë popullore, në vend të parë në krijimet epike, është në regjionet bregdetare. Andaj në ciklin e këngëve të Mujit dhe Halilit dhe Aga Ymerit, janë të fiksuar shumë motive nga hapësira detare. Në këngën Aga Ymeri kemi edhe vargje të tilla:

*... Zgjidh e merr dorin ma të mirin
Për tri ditë t'a kapsh Ulqinin.
Për tri ditë e për tri netë
Mbrrini Aga në vend të vet.*

Siç dihet kjo vlerë epike e Aga Ymerit bën fjalë kur këtë e kishte zënë rob mbreti i Spanjës, e cila territori gjithherë është ndodhur larg disa mijëra kilometra larg Ulqinit. Andaj me të drejtë meditohej se qysh është e mundur që ky kreshnik me kalin e tij, të arrijë në vendlindje brenda tri ditësh. Këtu, siç duket është fjala për ndonjë anije të shpejtë, e cila në duart e drejtuesit të rryer, kapitenit Ymer Agës, ka mundur t'përballojë ato distanca të mëdha në mes Spanjës e Ulqinit gjatë tri ditësh.

Ekzistojnë të dhëna, për të cilën fenomen kemi folur edhe në një vend tjetër, në këtë vepër, që anijet në pjesën e përparme, në bash, kishin të gdhendura figura të ndryshme, ndër të cilat printe figura e kalit, ashtu si kali i Trojës, i cili nuk ishte tjetër përveç një anije, (barkë) në formë të kalit. Kjo gjë tani është dëshmuar edhe nëpërmjet figurave të ndryshme të mjeteve detare të kohës antike, bile jo vetëm te grekët, por edhe ndër popuj tjerë të arqipelit të Detit Mesdhe.

³⁷ Po aty, fq. 537.

PËRMBLEDHJE

Kumtesa: "Detaria shqiptare disponon me vlera të madhërishtme artistike" është një punim që përthakon në trungun e vet një mori krijimesh artistike popullore, të cilat qartë dëshmojnë që shqiptarët në vazhdimësi nëpër shekuj kanë jetuar edhe në rajonet bregdetare. Këtu i kemi shtruar vlerat poetike popullore duke ia nisur nga krijimet më të lashta shqiptare që janë ato që ligjërojnë jetën e mungët – pagane. Veç atyre këtu kemi prezantuar disa krijime popullore lirika, balada dhe deri te materialet artistike të epikës.

Këto vlera janë dëshmi që gjeniu i jonë popullor, ka përcjellë botëkuptimet, gëzimet preokupimet e tërësishme të këtij populli në të gjitha fazat e zhvillimit të tij. Në këto prodhime artistike gjenden mjaftë legjenda, mite, përralla, besëtytni dhe ndodhi historike.

Krijimet artistike popullore lidhur me detarinë dhe peshkimin për shqiptarët, kanë rëndësi të madhe edhe për faktin që ka pasur dhe ka edhe sot pseudo-shkencëtar, të cilët nga injoranca dhe ngarkesa e tyre nacionaliste, e anashkalojnë faktin historik të shqiptarëve duke dëshiruar që ta mjegullojnë të vërtetën e tyre të etnogjenezës pellazgo-ilire. Këtë të vërtetë historike e kanë dëshmuar një tubë studiuesish të vendit dhe të huaj.

Krijimet e tilla lidhur me detarinë shqiptare, janë dëshmi e patjetërsueshme shkencore se një popull, i cili në krijimet e tilla disponon edhe me mite dhe legjenda origjinale, është popullata më e lashtë e asaj krahine. Në kohën e fundit, armiqtë e etnogjenezës shqiptare, kanë gjetur një argat mediokër që të falsifikojë në vend të tyre. Ky është Kapllan Buroviqi (Resulbegoviq) i cili deri tani ka botuar 25 fletushka kundra shqiptarëve.

MJEKËSI

DR. Majlinda ZAHAJ¹, DR. Aurela SALIAJ¹, Sonila NIKA¹,
Elvis ALUSHI¹, Sonila GOLEMI², Marinela ZEQRIRI³.

* Fakulteti i Shëndetit Publik- Universiteti i Vlorës “Ismail Qemali”

* Spitali Rajonal Vlorë- reparti i pediatriisë, Laboratori mikrobiologjik-
DS

PËRDORIMI I DREJTË I ANTIBIOTIKËVE SA NJIHET DHE NGA NDIKOHET?

*Studim cros-seksional në familjarët e fëmijëve të shtruar në pavionin e
sëmundjeve pediatrike në Spitalin Rajonal të Vlorës, për periudhën Maj-
Korrik 2012*

Abstrakt

Gjithmonë e më shumë sot po i vihet theksi menaxhimit të integruar të problematikave pediatrike, që konsiston në edukimin shëndetësor të prindërve në aspektin e mbështetjes së trajtimit ambulator të fëmijëve. Në këtë kuadër Fakulteti i Shëndetit Publik, në bashkëpunim me Spitalin Rajonal Vlorë dhe Laboratorin Mikrobiologjik DSHP Vlorë ndërmori një studim me qëllim përcaktimin e strukturës së antibiotikorezistencës tek fëmijët e rajonit të Vlorës dhe vlerësimin e ndikimit të statusit socio-ekonomik të familjes dhe nivelit arsimor të nënave në ndërgjegjësimin shëndetësor të prindërve, në drejtim të përdorimit joabuziv të antibiotikëve tek fëmijët e tyre.

Ky studim kros-seksional, i zhvilluar gjatë periudhës Maj-Korrik 2012 në pavionin pediatrik të Spitalit Rajonal të Vlorës, përfshiu 91 fëmijë, të shtruar në këtë pavion. Për çdo rast në studim u morën kulturat e fytit dhe urokulturat, për të përcaktuar mikroorganizmat shkaktarë të infeksioneve dhe antibiotikorezistencën ndaj tyre. Tek 25% e fëmijëve të studiuar *Staphylococcus*, *Streptococcus* dhe *E.coli* kanë krijuar tashmë rezistencë ndaj disa antibiotikëve të klasave të ndryshme. Antibiotiku ndaj të cilit është zhvilluar më tepër rezistenca mikrobike në studimin

tonë është Amikacina, tek 19% e fëmijëve. Niveli i njohurive të komunitetit mbi përdorimin e antibiotikëve është i ulët. Asnjë prej të pyeturve nuk kishte nivel shumë të mirë ndërgjegjësimi.

Fjalët kyçe: antibiotikorezistenca, sensibilizimi mbi përdorimin e antibiotikëve, niveli arsimor, klasifikimi socio-ekonomik.

HYRJJA

Gjithmonë e më shumë sot po i vihet theksi menaxhimit të integruar të problematikave pediatrike, që konsiston në edukimin shëndetsor të prindërve në aspektin e mbështetjes së zhvillimit dhe trajtimit ambulator të fëmijëve. Gjithashtu një rëndësi të veçantë ka marrë problemi i antibiotikorezistencës. Organizata Botërore e Shëndetsisë (WHO) e ka identifikuar antibiotikorezistencën si një nga tre kërcënimet më të mëdha të shëndetit human. Rritja e shpejtë e patogjenëve rezistentë i ka bërë antibiotikët aktualë joefektive.[1]

Në 7 prill 2011 OBSH festoi ditëlindjen e saj, e quajtur Dita Botërore e Shëndetit. Tema e OBSH për këtë vit ishte rezistenca antimikrobiale (AMR), duke u fokusuar në kërcënimin në rritje të kthimit në erën pre-antibiotike, kur miliona jetë humbisnin çdo vit prej infeksioneve bakteriale.[1] Në deklaratën e Drejtorit të Përgjithshëm të OBSH, Dr. Margaret Chan, në 6 prill 2011 thuhej: “Luftoni rezistencën ndaj medikamenteve - mungesa e veprimit sot, do të thotë mungesë e kurës për të nesërmen”. [2] Që nga viti 2009, Bashkimi Europian ka përdorur Ditën Europiane të Ndergjegjësimit ndaj Antibiotikëve (European Antibiotic Awareness Day- EAAD), 18 nëntorin çdo vit, për të promovuar përdorimin e matur të barnave antimikrobiale. Kanadaja u bë pjesë e kësaj lëvizjeje në vitin 2010 dhe një aleancë atlantike me SHBA është themeluar, që së bashku të trajtojnë problemin e AMR.[3] 18 nëntori i vitit 2012 është përvjetori i pestë i EAAD, një mundësi për të rritur ndërgjegjësimin publik dhe profesional rreth rëndësisë së përdorimit të matur të antibiotikëve, si dhe rreth kërcënimit të antibiotikorezistencës ndaj shëndetit publik.[4]

Siç evidentohet edhe nga të dhënat e këtij studimi, situata e antibiotikorezistencës në vendin tonë është mjaft shqetësuese. Kontributi për këtë situatë është i dyanshëm, si nga personeli shëndetsor, edhe nga ana e familjarëve të fëmijëve, që shpesh marrin përsipër vetmenaxhimin e trajtimit antibakterial të fëmijëve pa patur formim të drejtë mjekësor mbi përdorimin e antibiotikëve.[5,6]

Nga komponentët më përcaktues të nivelit të edukimit shëndetësor të prindërve janë niveli arsimor dhe statusi socio-ekonomik i tyre.[7,8] Në këtë studim ne synojmë të vlerësojmë se si faktorët e mësipërm ndikojnë në ndërgjegjësimin shëndetësor të prindërve në drejtim të përdorimit joabuziv të antibiotikëve dhe sesi kjo reflektohet në gjendjen e antibiotiko-rezistencës së fëmijëve të tyre. Kjo sepse antibiotikorezistenca është një problem në rritje i komunitetit dhe është e lidhur me përdorimin e antibiotikeve. Nëse përdorimi i antibiotikeve do të reduktohej, vala e rritjes së rezistencës do të ulej.[9]

QËLLIMI

Të vlerësohet ndikimi i statusit socio-ekonomik të familjes dhe nivelit arsimor të nënave në ndërgjegjësimin shëndetësor të prindërve, në drejtim të përdorimit joabuziv të antibiotikëve dhe sesi kjo reflektohet në gjendjen e antibiotiko-rezistencës së fëmijëve të tyre.

Objektivat:

- Përcaktimi i strukturës së antibiotiko-rezistencës tek fëmijët e trajtuar në Spitalin Rajonal të Vlorës gjatë periudhës Maj-Korrik 2012.
- Përcaktimi i nivelit të ndërgjegjesimit të prindërve mbi përdorimin e drejtë të antibiotikëve.
- Përcaktimi i ndikimit të nivelit arsimor dhe statusit socio-ekonomik të familjes në strukturën e antibiotikorezistencës së fëmijeve dhe ndërgjegjesimin mbi përdorimin e antibiotikëve.

MATERIALI DHE METODA

Ky studim kros-seksional i zhvilluar gjatë periudhës Maj-Korrik 2012 në pavionin pediatrik të Spitalit Rajonal të Vlorës përfshiu 91 fëmijë, të shtruar në këtë pavion. Për çdo rast në studim u morën kulturat e fytit dhe urokulturat, për të përcaktuar mikroorganizmat shkaktarë të infeksioneve dhe antibiotiko-rezistencën ndaj tyre. Analizat e mësipërme u kryen në laboratorin mikrobiologjik të Drejtorisë së Shëndetit Publik, Vlorë. Nënave të këtyre fëmijëve iu kërkuar të plotësonin një pyetësor të vet-administruar për të testuar nivelin e njohurive të tyre mbi përdorimin e antibiotikëve. Gjithashtu nënave iu kërkuar të vet-deklaronin nivelin e tyre arsimor dhe punësimin e kryefamiljarit, mbi të cilin u përcaktua statusi socio-ekonomik i familjes në bazë të klasifikimit E-SEC (European - Socio Economic Clasification).[10]

REZULTATET DHE DISKUTIMI:

Struktura e antibiotikorezistencës tek fëmijët e marrë në studim në spitalin e Vlorës

Nga 91 fëmijë të ekzaminuar në 30 prej tyre kulturat e fytit dolën pozitive për mikroorganizmat *Staphylococcus aureus* dhe *Streptococcus β-hemoliticus*. Në 23 prej këtyre fëmijeve këto mikroorganizma kishin zhvilluar tashmë rezistencë ndaj një numri antibiotikësh. Ky rezultat është shqetësues po të kemi parasysh moshën e re të subjekteve të marra në studim, që çon në kufizim të trajtimit me antibiotikë në infeksionet e pritshme në të ardhmen.

Tab.1 - Struktura e antibiotiko-rezistencës për kulturat e fytit

Mikrobi shkaktar, i gjetur gjatë ekzaminimit të kulturave të fytit	Nr. i kulturave pozitive	Nr. i kulturave sensible ndaj gjithë antibiotikëve	Nr. i kulturave pjesërisht rezistente
<i>Staphylococcus aureus</i>	23	7	16
<i>Streptococcus β-hemoliticus</i>	7	-	7

Tab.2 - Shpërndarja e antibiotiko-rezistencës për kulturat e fytit.

Kulturat e fytit	<i>Staphylococcus</i> 23 raste	<i>Streptococcus</i> 7 raste
<i>Ciprofloksacine</i>	3- 13%	—
<i>Tobramycine</i>	5- 22%	3-43%
<i>Rifampicine</i>	7- 30%	3-43%
<i>Azitromicine</i>	5- 22%	4-57%
<i>Cefuroxime</i>	6-26%	1-14%
<i>Ceftazidime</i>	6-26%	2-29%
<i>Amikacine</i>	8- 35%	3-43%

Nga 91 fëmijët e marrë në studim, *Staphylococcus* në 7 prej tyre kishte krijuar tashmë rezistencë ndaj Rifampycinës dhe në 8 fëmijë ndaj

Amikacinës. Ndërsa Streptococcu në 4 prej tyre kishte krijuar rezistencë ndaj Azitromicinës, dhe në 3 prej tyre ndaj Rifampicinës dhe Amikacinës.

Tab.3 - Struktura e antibiotiko-rezistencës për urokulturat

Mikrobi shkaktar i gjetur gjatë ekzaminimit të urokulturave	Nr. kulturave pozitive	Nr. kulturave sensible ndaj gjithë antibiotikëve	Nr. kulturave pjesërisht rezistente
<i>Staphylococcus aureus</i>	17	1	16
<i>Streptococcus hemoliticus</i> B	4	–	4
<i>E. coli</i>	8	–	8

Nga 91 fëmijë të ekzaminuar në 29 prej tyre kulturat e fytyrës dolën pozitive për mikroorganizmat *Staphylococcus aureus*, *Streptococcus hemoliticus* dhe *E.coli*. Në 28 prej këtyre fëmijëve këto mikroorganizma kishin zhvilluar tashmë rezistencë ndaj antibiotikëve të klasave të ndryshme. Vetëm 1 fëmijë ishte ende sensibil ndaj gjithë antibiotikëve të provuar.

Tab.4 - Shpërndarja e antibiotiko-rezistencës për urokulturat.

Urokulturat	Staphylococcus	Streptococcus	E. coli
Ciprofloksacinë	1-6%	–	2-22%
Tobramicinë	5-29%	3-75%	3-33%
Rifampicinë	6-35%	2-50%	2-22%
Azitromicinë	6-35%	2-50%	2-22%
Cefuroxime	6-35%	–	2-22%
Ceftazidime	2-12%	1-25%	–
Amikacinë	9-53%	2-50%	5-56%

Nga 91 fëmijë të marrë në studim, *Staphylococcus* i gjendur në urinë në 9 prej tyre kishte krijuar tashmë rezistencë ndaj Amikacinës, ndërsa në

6 prej tyre ndaj Rifampicinës, Azitromicinës dhe Cefuroximës. Streptococcu në 3 prej tyre kishte krijuar rezistencë ndaj Tobramicinës. E.coli në 5 fëmijë është gjetur rezistent ndaj Amikacinës.

Përdorimi i antibiotikëve – sa njihet?

Nga 91 nëna që pranuan ti përgjigjeshin pyetësorit prej 15 pyetjesh 12 prej tyre kishin njohuri të sakta vetëm për deri në 4 pyetje. 79 prej tyre dinin t'u përgjigjeshin saktë deri në 9 pyetjeve. Megjithëse pyetjet ishin të nivelit bazë, asnjë nga nënat e pyetura nuk kishte koncepte të sakta për më shumë se 10 nga pyetjet e pyetësorit mbi përdorimin e antibiotikëve.

- 64% e nënave nuk e dinin që antibiotikët vrasin vetëm bakteret dhe jo viruset.
- 57% e nënave mendonin që antibiotikët mund të ndërpriten kur ndjehesh mirë, pavarësisht se nuk ka mbaruar e gjithë kura e rekomanduar nga mjeku.
- 46% pohuan që antibiotikët nuk kanë efektet e padëshëruara.
- Vetëm 76% e dinin që njerëzit mund të bëhen rezistentë ndaj antibiotikëve.
- Pyetjes së nëse përdor antibiotikë kur udhëton jashtë vendit, kjo nuk ndikon sesi do të veprojnë antibiotikët kur të kthehesh në vendin ku jeton, i janë përgjigjur saktë vetëm 5.5% e nënave të pyetura.
- 63% e nënave mendonin se fëmijët e tyre duhet të marrin antibiotikë kur i zë gripi.
- 65% e nënave nuk e dinin që nëse vazhdojmë ti përdorim antibiotikët edhe kur nuk janë vërtet të nevojshëm, pas disa vitesh ata nuk do të japin me efekt.
- 86% e nënave mendonin se dhënia e antibiotikëve të kërkuesit nuk jep efekte tek njerëzit.

Prej këtyre rezultateve konstatojmë që njohuritë e prindërve mbi përdorimin e antibiotikëve lënë shumë për të dëshëruar. Këto koncepte të gabuara (63% e nënave mendojnë tu japin antibiotikë fëmijëve sa herë i zë gripi), së pari vijnë prej punës së pamjaftueshme të personelit mjekësor dhe infermieror për edukimin shëndetsor të prindërve në mirërritjen e fëmijëve të tyre. Së dyti kanë pasojat e drejtëpërdrejta mbi antibiotikorezistencën e fëmijëve të tyre, sepse është realiteti i njohur fakti që shumë prindër e marrin vetë në dorë menaxhimin e shëndetit të fëmijës.

Faktorët që ndikojnë saktësinë e njohurive mbi përdorimin e antibiotikëve

Pasi pamë nivelin e njohurive të nënave në kompleks, analizuam shpërndarjen e tyre sipas nivelit arsimor të këtyre nënave, e cila është paraqitur në grafikun nr.2. Nga rezultatet u konstatua se përqindja e njohurive tek nënat me arsimim të mesëm dhe të lartë nuk kishte ndryshim të rëndësishëm, ndërkohë që diferenca me nënat me arsim të ulët ishte e konsiderueshme. Kjo tregon qartë ndikimin e shkallës së arsimimit në ndëgjegjësimin për përdorimin e duhur të antibiotikëve, që rrjedhimisht supozohet të ndikojë edhe krijimin e rezistencës tek fëmijët. Mungesa e diferencës në njohuri midis nënave me arsim të mesëm e të lartë me gjasë mund të shpjegohet me faktin se pyetjet e drejtuara në pyetsor ishin të nivelit bazë (jo shumë të avancuara).

Ne studiuam gjithashtu sesi klasa socio-ekonomike së cilës familjet i përkisnin ndikonte nivelin e sensibilizimit të nënave të fëmijëve për përdorimin e drejtë të antibiotikëve, por nuk konstatuam lidhje të gradientit socio-ekonomik me shkallën e këtij sensibilizimi, siç paraqitet në grafikun nr.2. Niveli më i lartë i njohurive u vu re tek klasat II, III dhe V (respektivisht pozicionet menaxheriale dhe profesionale të ulta, pozicionet e ndërmjetme të punësimit dhe punësimi në agrikulturë), ndërsa njohuritë më të pasakta u panë të ishin tek klasat I (pronarët e mëdhenj dhe pozicionet profesionale të larta) dhe IX (të papunët për një kohë të gjatë).

Faktorët që ndikojnë strukturën e antibiotikorezistencës

Ne morëm në studim disa prej faktorëve që supozohet të predispozojnë zhvillimin e rezistencës antibakteriale, ndikimi i të cilëve në strukturën e antibiotikorezistencës së fëmijëve paraqitet në tabelat 5, 6, 7 dhe 8.

Në bazë të të dhënave të gjetura (tab.5), shohim që njohuritë e pakta të nënave kanë ndikuar në zhvillimin e antibiotikorezistencës më së shumti ndaj Cefuroksimës (cefalosporinë e gjeneratës së dytë), me sa duket prej lirisë individuale të përdorimit të antibiotikëve nga ana e prindërve apo farmacistëve. Ndërsa fëmijët e nënave me nivel të mirë në përdorimin e antibiotikëve rezistencën më të lartë e kanë nga Amikacina (aminoglukozid intravenoz që përdoret në infeksione të mesme apo të rënda, dhe nuk para merret pa rekomandimin e mjekut). Ky rezultat hedh dyshimin se rritja e përqindjes së rezistencës ndaj këtij antibiotiku ka

ndodhur tek fëmijë, të trajtuar na mënyrë abuzive nga ana e personelit mjekësor, përderisa është një antibiotik që jepet vetëm nga mjekët dhe prindërit e tyre duket të kenë pasur njohuri bazë për të mos abuzuar me përdorimin oral të antibiotikëve.

Tab.5 - Ndikimi i nivelit të sensibilizimit në strukturën e antibiotiko rezistencës

	Mjaftueshëm (1-4 përgjigje të sakta)	Mirë (5-9 përgjigje të sakta)	Shumë mirë (10-15 përgjigje të sakta)
<i>Ciprofloksacine</i>	—	12.5%	—
<i>Amikacine</i>	25%	42.5%	—
<i>Cefuroksime</i>	75%	15%	—

Përsa i përket ndikimit të nivelit arsimor në strukturën e antibiotikorezistencës vihet re një rritje shqetësuese e antibiotikorezistencës tek fëmijët e nënave me arsim të lartë, sidomos tek dy nga antibiotikët më të përdorshëm (Cefuroksima dhe Amikacina). Shqetësues është gjithashtu fakti që 33% e fëmijëve që ishin tashmë rezistentë ndaj 3 antibiotikëve vinin prej nënave me arsim të lartë.

Tab.6 - Ndikimi i nivelit arsimor në strukturën e antibiotikorezistencës

Rezistent ndaj	Arsim i ulët	Arsim i mesëm	Arsim i lartë
<i>Ciprofloksacinës</i>	—	17%	7%
<i>Amikacine</i>	33%	30%	60%
<i>Azitromicine</i>	33%	26%	20%
<i>Ceftazidime</i>	17%	30%	27%
<i>Rifampicine</i>	17%	30%	13%
<i>Cefuroxime</i>	17%	17%	27%
<i>Tobramicine</i>	33%	22%	27%

Tab.7 - Ndikimi i nivelit arsimor në shkallën e antibiotikorezistencës
(Fëmijët që janë rezistentë ndaj më shumë se 1 antibiotiku)

Niveli arsimor	Asnjë antibiotik	1 antibiotik	2 antibiotikë	3 antibiotikë	4 antibiotikë	Total
<i>I ulët</i>	33%	—	50%	17%	—	6
<i>I mesëm</i>	13%	22%	34%	26%	4%	23
<i>I lartë</i>	20%	20%	27%	33%	—	15
<i>Total</i>	8	8	15	12	1	44
	R=-0.65	R=0.82	R=-0.97	R=0.99		

Pas përpunimit statistikor të rezultateve konstatuam korrelacion shumë të fortë midis nivelit arsimor të nënave dhe rezistencave të njëkohshme ndaj 2 apo 3 antibiotikëve. Fëmijët që nuk kanë krijuar rezistenca ndaj asnjë antibiotiku, apo ndaj vetëm 1 prej tyre, nuk duket që të kenë lidhje të fortë me nivelin e arsimit të nënave ($r=-0.65$, $r=0.82$). Në grupin e fëmijëve që tashmë kanë krijuar rezistencë ndaj 2 antibiotikëve, sa më i ulët është arsimimi i nënave, aq më e lartë është përqindja e tyre (50% prej tyre i kanë nënat me arsim tetë-vjeçar) ($r=-0.97$). Paradoksalisht, po me një korrelacion shumë të fortë gjithashtu, konstatuam që rezistenca e njëkohëshme ndaj 3 antibiotikëve vinte duke u rritur me rritjen e nivelit arsimor të nënave ($r=0.99$). Këto rezultate, në dukje paradoksale, vijnë sepse në shkallën e antibiotikorezistencës ndikojnë edhe faktorë të tjerë konfondues.

Në shpërndarjen e antibiotikorezistencës sipas klasave socio-ekonomike (bazuar në punësimin e babait). Jo për të gjithë antibiotikët kemi të dhëna të mjaftueshme për të diskutuar për të gjitha klasat socio-ekonomike, por nga të dhënat që arritëm të mblidhnim shohim se ka një korrelacion të konsiderueshëm midis uljes së klasës socio-ekonomike dhe rënies së përqindjes së antibiotikorezistencës për Amikacinën, Azitromicinën dhe Cefuroksimën ($r=-0.6$ deri në -0.7). Sa më e lartë klasa socio-ekonomike (pra sa më të pasur e të mirëpunësuar prindërit), aq më e lartë duket përqindja e antibiotiko-rezistencës së fëmijëve.

Duke analizuar rezultatet në total, duket se prindërit më të pasur dhe më të arsimuar kanë fëmijët me përqindjen më të lartë të antibiotikorezistencës në përgjithësi (dhe të rezistencës ndaj Amikacinës në veçanti), si dhe përqindjen më të lartë të fëmijëve rezistentë ndaj tre antibiotikëve njëherësh. Ky rezultat shqetësues vjen jo prej keqinformimit të tyre mbi efektet anësore të antibiotikëve, por më tepër

sepse prindërit e këtij pozicioni socio-ekonomik kanë tendencën ti injorojnë rekomandimet e mjekëve, apo akoma më keq nuk i ndjekin fëmijët tek mjekët e familjeve, por tek specialistë të ndryshëm, që gjithsesi nuk janë në dijeni të plotë të historisë së përdorimit të antibiotikëve nga fëmija.

KONKLuzionet dhe Rekomandimet:

- Tek 25% e fëmijëve të studiuar *Staphylococcus*, *Streptococcus* dhe *E.coli* kanë krijuar tashmë rezistencë ndaj disa antibiotikëve të klasave të ndryshme.
- Antibiotiku ndaj të cilit është zhvilluar më tepër rezistenca mikrobike në studimin tonë është Amikacina, tek 19% e fëmijëve.
- Niveli i njohurive të komunitetit mbi përdorimin e antibiotikëve është i ulët. Asnjë prej të pyeturve nuk kishte nivel shumë të mirë ndërgjegjësimi.
- Shkallën më të lartë të rezistencës në përgjithësi e kanë fëmijët e nënave me arsim të mesëm, por në mënyrë të veçantë fëmijët e nënave me arsim të lartë kanë një pik rezistence ndaj Amikacinës.
- Sidoqoftë, siç edhe është e pritshme, niveli i ndërgjegjësimit vjen duke u rritur me rritjen e shkallës së arsimimit. Vihet re një ndryshim i konsiderueshëm ndërgjegjësimi nga arsimi i ulët në arsimin e mesëm, ndërkohë që nuk ka ndonjë ndryshim të madh midis arsimit të mesëm dhe të lartë, të paktën për atë grup njohurish bazë që në kërkuam në pyetësor.
- Nuk u konstatua ndonjë korrelacion sinjifikant midis klasës socio-ekonomike së cilës i përkisnin familjet dhe nivelit të tyre të sensibilizimit, por ka një tendencë për rënie të nivelit të sensibilizimit me uljen e klasës sociale.
- Fëmijët e prindërve me nivel të ulët sensibilizimi janë më tepër rezistentë ndaj Cefuroximës, ndërsa të prindërve me nivel mesatar sensibilizimi janë më rezistentë ndaj Amikacinës.
- Struktura e antibiotikorezistencës, e konstatuar nga rezultatet e këtij studimi, duhet të mbahet parasysh nga mjekët pediatër që operojnë në rajon me synim rritjen e efikasitetit të terapive antimikrobiale.
- Studime të mëtejshme duhen zhvilluar për të kompletuar spektrin e strukturës së antibiotikorezistencës në rajonin e Vlorës, si një bazë e sigurt në ndihmë të mjekimeve empirike.

REFERENCAT

- [1]. Active-learning implementation in an advanced elective course on infectious diseases.
Hidayat L, Patel S, Veltri K. Am J Pharm Educ. 2012 Jun 18;76(5):87.
- [2].
http://www.who.int/mediacentre/news/statements/2011/whd_20110407/en/index.html.
- [3]. The growing problem of antimicrobial resistance.
Gyles C.Can Vet J. 2011 Aug;52(8):817-20. English, French.
- [4]. [European Antibiotic Awareness Day 2012: Getting smart about antibiotics, a public-professional partnership.](#)
Stockley JM.J Infect. 2012 Nov;65(5):377-9. doi: 10.1016/j.jinf.2012.08.017. Epub 2012 Sep 4.
- [5]. Education of healthcare professionals and the public.
McNulty CA, Cookson BD, Lewis MA.J Antimicrob Chemother. 2012 Jul;67 Suppl 1:i11-8.
- [6]. Combating inappropriate use of medicines.
Holloway KA.Expert Rev Clin Pharmacol. 2011 May;4(3):335-48. Review.
- [7]. Doctors and local media: a synergy for public health information?: a controlled trial to evaluate the effects of a multifaceted campaign on antibiotic prescribing (protocol).
LOcal Campaign on Antibiotics ALliance (LOCAAL) study group.
BMC Public Health. 2011 Oct 19;11:816. doi: 10.1186/1471-2458-11-816.
- [8]. Using antibiotics responsibly: right drug, right time, right dose, right duration.
Dryden M, Johnson AP, Ashiru-Oredope D, Sharland M.
J Antimicrob Chemother. 2011 Nov;66(11):2441-3. Epub 2011 Sep 15.
- [9]. Overview of e-Bug: an antibiotic and hygiene educational resource for schools.
McNulty CA, Lecky DM, Farrell D, Kostkova P, Adriaenssens N, Koprivová Herotová T, Holt J,
Touboul P, Merakou K, Koncan R, Olczak-Pienkowska A, Avô AB, Campos J; e-Bug Working Group.
J Antimicrob Chemother. 2011 Jun;66 Suppl 5:v3-12.
- [10]. D. Rose and E. Harrison (eds) (2010) Social Class in Europe: An Introduction to The European
Socio-economic Classification. London: Routledge
- [11]. [Antibiotic use, resistance development and environmental factors: a qualitative study among healthcare professionals in Orissa, India.](#)
Sahoo KC, Tamhankar AJ, Johansson E, Lundborg CS.
BMC Public Health. 2010 Oct 21;10:629.
- [12]. [The interface between veterinary and human antibiotic use.](#)
Shryock TR, Richwine A.
- [13]. [Antibiotic resistance.](#)
Emanuele P.AAOHN J. 2010 Sep;58(9):363-5. doi: 10.3928/08910162-20100826-03.
- [14]. [Self-medication with antibiotics in Europe: a case for action.](#)
Grigoryan L, Monnet DL, Haaijer-Ruskamp FM, Bonten MJ, Lundborg S, Verheij TJ.
Curr Drug Saf. 2010 Oct;5(4):329-32. Review.

ZINK SULFATI DHE DISTROFIA E TË 20 THONJVE

Rezyme

Paraqitet pacienti 55 vjeçar, kryesisht në gjendje shëndetësore të mirë, me distrofi të 20 thonjve (*Twenty-nail dystrophy*). Sëmundja ka filluar më 1979. Dy vjet është mjekuar me vazodilatatorë dhe me disa pomada, por pa sukses. U fillua mjekimi me zink-sulfat (pak më vonë edhe magnez-sulfat) më 1981. Mbas përdorimit 4-muajsh të kësaj terapie (bashkë me vazodilatator), erdhi deri te përmirësimi i dukshëm, kurse mbas një viti ndryshimet gati u zhduken. Mbas tërheqjes së vazodilatatorit gjendja nuk u keqësua. Mbas ndërprerjes së terapisë me zink-sulfat dhe magnez-sulfat, në fillin u shfaqen therjet ose djegiet e lehta në majat e gishtave, e mbas 2 muajsh edhe trashje të vogla në thonjtë e gishtave mëdhenj. Pacienti edhe më tutje merr zink-sulfat dhe magnez-sulfat në doza të vogla ditore. Në përfundim, te distrofia e të 20 thonjve duhet të provohet mjekimi me zink-sulfat (dhe magnez-sulfat).

Hyrje

Distrofia e të gjithë 20 thonjve, *Twenty-nail dystrophy* (TND), nuk është e shpeshtë në praktikën dermatologjike. Sëmundja është më shpesh e përshkruar te fëmijët se te të rriturit. Disa autor e ndërlidhin me liken ruberin ose me alopecinë areate, nga njëherë edhe me vitiligon. Disa autor tjerë duke u mbështetur në rezultatet histopatologjike, nuk e pranojnë ndërlidhjen me lihen ruber (1, 2, 3, 4). Në një studim, ku përfshihen 6 fëmijë, në familjet e të cilëve nuk janë gjetur psoriaza, liken ruberi, alopecia areata, ekzema, ose defekte tjera ektodermave, te të sëmurit nuk kishte ndryshime as në lëkurë, në qime dhe në dhëmbë (5). Pra, mund të pranohet qëndrimi se TND është *sëmundje idiopatike* në rastet kur nuk është gjetur ndonjë ektodermozë tjetër (6,7).

Zinku si mikroelement luan rol të rëndësishëm në organizëm, posaçërisht në përgjigjen imune (8). Ai në organizëm merr pjesë në 80 e më tepër enzime (9). Mungesa e zinkut në organizëm e shkakton ushqimi jo balancuar (ushqimi vegetarian i pasur me fitate), resorbimi i dobët (colitis ulcerosa, sëmundjet e pankreasit) dhe te ekskrecioni i rritur

(nefriti, nefroza, anemia hemolitike, alkoolizmi, sëmundja e sheqerit).

Deri tash është vërtetuar se zinku është medikament efikas te akrodermatiti enteropatik. Në literaturë ka të dhëna se mund të ndihmojë edhe te aknet, ulcera stazike dhe peptike, dermatiti herpetiform, te prurigoja kronike si edhe te pemfigu buloz (10,11).

Mungesa e magnezit në organizëm, çka është theksuar në Kongresin II evropian për magnezin në Shtokholm (1986), ndikon në sistemin nervor dhe kardiovaskular, si dhe në traktin gastrointestinal, e po ashtu edhe në organet gjenitale të grave. Janë përmendur edhe anomalitë trofike, si psh, thonjtë e duarve që thyhen lehtë.

Në literaturë, të cilën na u mundësua ta shfrytëzojmë, nuk kemi gjetur ndonjë terapi të suksesshme për TND.

U mbështetem në njohjen se mungesa për një kohë të gjatë e zinkut në organizëm shkakton simptomat e akrodermatitit, kur edhe thonjtë bëhen distrofik (12, 13) dhe vendosem që *TND ta mjekojmë me zink, të cilit më vonë ia bashkuam magnezin.*

Rasti ynë

I.H*. i lindur me 1934, prej Prishtinës, babai i 4 fëmijve. Më përpara ka vuajtur prej hemorroideve, kohë mbas kohe kishte mundime reumatizmale, si dhe në stomak (reumatologu: Syndroma cervicobrachiale; gastroenterologu: Gastritis chronica). Për këto ankesa, të cilat nuk ia pengojnë gjumin dhe punën e përditshme, rrallë ka pasur nevojë të përdorjë barna. Ai është komunikativ dhe pedant në vendin e punës, por qe 10 vjet vuan shpirtërisht dhe nuk mundet ta zgjedhë situatën konfliktuale në familjen e tij (nuk flet me gruan e vet, jeton dhe ushqehet ndaras prej familjes), si dhe, me rekomandim të neuropsikiatrit, përdoron qetësues kohë mbas kohe. Sëmundje tjera, të lëkurës ose të organeve të brendshme, nuk ka pasur deri tash. Për ndryshe, të gjitha funksionet e organeve janë në gjendje normale. Oreksin e ka të mirë, nuk pi alkool, kafënë rrallë. Sa i takon ushqimit, më së shumti përdoron mishin, mëlçinë, vezët, groshë (fasul), patate, bukë grurit, kurse shumë rrallë han perime dhe pemë. Kur e vizituam vendin e tij të punës, nuk kemi gjetur asnjë faktor, i cili do të mund të shkaktojë dëmtime kimike ose traumatike të thonjve.

Ndryshimet në thonj kanë filluar të paraqiten para 10 viteve, si thotë pacienti, pak mbas fillimit të konflikteve me të shoqen. Dy vjet është mjekuar me vazodilatatorë (pentoksifilin) si dhe me disa yndyra, por pa sukses. Te vizita e parë (viti 1981) të gjithë 20 thonjtë në maje kanë qenë të trashuar dhe të shkrifët, pllakat e thonjve më të shumtën jo të

tejdokshme dhe pjesërisht të grupuara, kurse prej sipërfaqeve të thonjve kollaj ndahen grimca të thonjve në trajtë të luspave.

Analizat laboratorike, siç janë fundërrimi i eritrociteve, pasqyra e gjakut, hemoglobina, urina, sheqeri në gjak, kolesterol, bilirubina dhe kalciumi, kanë qenë në kufijtë e normales. Zinkun dhe magnezin laboratorit ynë nuk pati mundësi ta përcaktojë.

Përdorimin e tretësirës 5% në ujë të zink-sulfatit në mënyrë perorale (nëpër gojë) mbas buke, tri herë në ditë nga 15 pika (gjithsej 112 mg zink në ditë) e kemi filluar në vitin 1981. Njëkohësisht u dha edhe vazodilatatori (pentoksifilin). Pas katër muajve është vërejtur përmirësim i dukshëm, kurse pas një vitit ndryshimet në thonjtë gati fare janë zhdukur. Ndërkohë zinkut ia bashkuam edhe magnez-sulfat në të njëjtën dozë dhe të njëjtën përqindje. Pas një vitit nuk kemi përdoruar vazodilatator (nuk pati kurrë farë keqësimesh). Dhënien e zinkut dhe magnezit e ndërpreme më 1983. Vetëm dy ditë pas ndërprerjes së terapisë pacienti filloi të ndiejë dofarë djegiesh dhe therjesh në majat e gishtave, kurse dy muaj më vonë u vërejt që filluan të trashën majat e thonjve të gishtave të mëdhenj të dorës. Atëherë vazhduam me terapinë e përmendur më lartë. Në pranverë më 1989 në vend të zinkut dhe magnezit kemi dhënë *placebo*. Përsëri shfaqen shenjat e njëjtë si të ndërprerjes e parë e dhënies të zinkut e magnezit. I sëmuri tash merr 3 herë nga 10 pika të tretësirës 5% me zink-sulfat dhe magnez-sulfatit (rreth 75 mg në ditë të njërit dhe tjetrit mikroelement). Të gjithë thonjtë tash janë në gjendje të mirë.

Gjatë terapisë me zink-sulfat të disa sëmundje tjera kemi vërejtur paraqitjen e mundimeve dhe/ose vjellje, por të ky pacient nuk kemi hetuar kurrfarë efektsh të padëshirueshme të zinkut dhe magnezit.

Diskutimi

Duke menduar për këtë të sëmure me TND, zor është të thuhet se çka është shkaku i sëmundjes. Gjendja fizike e pacientit është kryesisht e mirë. Ai vetëm kohë mbas kohe vuan prej mundimeve gastrike dhe reumatike, të cilat nuk ia pengojnë fjetjen dhe kryerjen e punëve të përditshme. Pacienti han pak pemë e perime, çka nuk do të duhej të shkaktonte mungesën e zinkut në organizëm (8). Ndoshta ka vlerë të theksohet situata konfliktuale e pacientit tonë, për arsye se në literaturë përmendet që stresi ndikon në pakësimin e zinkut në organizëm (14).

Në literaturën që patëm mundësi ta kemi ***nuk gjetëm që dikush tjetër deri sot ka përdorua zinkun dhe magnezin për mjekimin e TND***. Gjatë terapisë me zink dhe magnez të pacienti jonë nuk ka pasur kurrfarë

reagimesh të padëshiruara, e as në literaturë, gjatë përdorimit të këtyre mikroelementeve të disa sëmundje tjera, nuk hasëm që ka pasur reagime të dëmshme, meqë të disa gjendje të sëmura janë përdorur doza edhe më e mëdha (10, 11, 13,15, 16) se te pacienti ynë (150 mg).

Përfundim

Distrofia e 20 thonjve (Twenty-nail dystrophy), nëse nuk mund të vërtetohet që shkak i dëmtimit të thonjve është ndonjë agjent (infektiv, kimik ose fizik), ose ndonjë dermatozë e njohur, ose, po e shtojmë, ndonjë sëmundje sistemike, duhet të kuptohet si *sëmundje idiopatike*, dhe duhet të fillohet mjekimi me zink-sulfat dhe magnez-sulfat.

Summary

Zinc sulfate and Twenty-nail dystrophy

A 55-year old patient with twenty-nail dystrophy is presented. The symptoms appeared 10 years earlier. For 2 years he was unsuccessfully treated with a vasodilatator and various ointments. In 1981 zinc sulfate and magnesium sulfate were given additionally to the vasodilatator. The symptoms started to improve within 2 months and almost disappeared after a year of treatment. There was no recurrence after the omission of the vasodilatator. However when zinc and magnesium were discontinued the patient felt first stinging at the site of the nails and 2 months later the thumbnails started to thicken again. For the time being the patient is well taking the medication, there are no visible side-effects.

Key words: Twenty-nail dystrophy, zinc, magnesium.

Literatura

1. Baran R, Dupre A, Christol B, Bonafe JL, Sayag L, Ferrere J. L'ongle grese pelagique. Ann Dermatol Venereol 1978;105:387-392 .
2. Horn RT, Odom, RB. Twenty nail dystrophy of alopecia areata. Arch Dermatol 1980; 116:573-574
3. Scher RK, Fischbein R, Ackerman B. Twenty nail dystrophy (a variant of lichen planus). Arch Dermatol 1978; 114:612-613 .
4. Wikinson JD, Dawber RPR, Bower RP, Fleming K. Twenty nail dystrophy of childhood. Case report and histopathological findings. Br J Dermatol 1979; 100:217-221.
5. Hazelring D, Duncan WC, Jarrat M. Twenty nail dystrophy of childhood. Arch Dermatol 1977; 113:73-75.
6. Bundino S, Zina AM . Distrofia delle 20 unghie. Giorn Min Dermatol 1977; 114:177-179.
7. Mohar N. Twenty nail dystrophy. Acta derm iug 1981; 8:39-42.
8. Reinhold U, Bauer R. Malnutrition and immunity. U: Dermatology in five continents,

Berlin:Springer Verlag 1987:269-276.

9.Rossi A, Iolascon A, Uzzauto MT, Vozza A, Francese M, Turco P, D'Angelo V. Zinc status in atopic eczema. *Pediatr dermatol* 1987; 6:350-352.

10.Bauer F. A new successful approach to trace therapy and its relevance to the etiology of various skin disorders. *Aust J Dermatol* 1978; 19:104-108.

11.Michaelsson G, Juhlin L, Vahlquist A. Effects of oral zinc and vitamin A in acne. *Arch Dermatol* 1977; 113:31-36.

12.Nurnberger F. Zinkmangel bei kunstlicher Ernährung. *Z.Hautk* 1987 (suppl 1) 62:104-110.

13.Wexter D, Pace W. Acquired zinc deficiency disease of skin. *Br.J. Dermatol* 1977; 96:669-672.

14.Michaelsson G, Vahlquist A, Juhlin L. Serum zinc and retinol binding protein in acne. *Br.J.Dermatol* 1977; 96:283-286.

15.Agrawal P, Singh PK, Pandey SS, Singh G. Oral zinc in acne vulgaris. *Excerpta Medica* 1987; 13:497.

16.Michaelsson G, Juhlin L, Ljunghall K. A double-blind study of the effect of zinc and oxytetracycline in acne vulgaris. *Br. J Dermatol* 1977; 97: 561-565.

Adresa e autorit

Prof. Dr. Simë Gjon Dobreci, Klinika Dermatologjike, 38000 Prishtina (më 1990).

Marrë prej

Acta derm. Iug. 17, 1990:25-2; (UDK: 616.596-03:546,47'226).

* **I.H.**= është pacienti **Izet Hajdini**, i lindur më 1934, jeton në Prishtinë. Arben Veselaj shkroi një artikull për Izet në gazetën '**24orë**' 9 korrik 2002, fq 17. Këtu në gazetë, në faqen 17, është edhe vjersha e Izet Hajdinit: **Bardhësi drite**, e kushtuar 1.prof. dr Myshqere Brestovcit, oftalmologu, e cila Izetit ia mundësoi përsëri ta shoh dritën, si dhe 2.prof. dr Simë Dobrecit, dermatologut, i cili ia zhdukuri distrofinë e thonjve, si shkruan autori i vjershës.

Prim. dr. Gani KARAMANAGA

TUMORI I WILMS-it METASTAZIMET NË MUSHKËRI

REZYME

Nefroblastomët (tumorët e Wilms-it) janë të rrallë dhe kryesisht paraqiten te fëmijët. E kemi prezentuar rastin tonë, vajzën e vogël gjashtëvjeçare, tek e cila sëmundja ka filluar shumë vullshëm: dhembje në stomak, ndërsa nëna ka vërejtur diçka të rrumbullakët djathtas nga kërthiza, ndërsa temperatura është paraqitur pas disa ditësh. Është e rëndësishme të thuhet se diagnoza menjëherë i është caktuar dhe se i është bërë intervenimi adekuat kirurgjik (nefrektomia e djathtë). Duhet gjithashtu të theksohet se në këtë rast HT ka qenë shumë efikase, si dhe RT në rastet kur është zbatuar. Incizimet tona Pa të mushkërive tregojnë se meta depoziti ka ekzistuar që në muajin shkurt, por ai nuk është vërejtur, gati nga të gjithë mjekët dhe se u “zbulua” tek në muajin gusht (4.08.1999) - vërtetohet ekzistimi i depozitit sek. në mushkëri kur edhe është bërë torakotomia pastaj mënjanimi i metastazave, që kanë qenë prezente në mushkërinë e djathtë. Njohurit më të reja dhe ky rasti ynë tregojnë se tani operohen dhe metastazet. Këtë mendim e ka shprehur edhe profesori i njohur Prof.Gjuriq nga Sremska Kamenica në një takim profesionist në Ulqin në muajin shtator të vitit 1999 si dhe është parashtruar në Kongresin e onkologëve të Kosovës (tetor 1999) ku edhe autori i kësaj ligjërata- artikulli ka marrë pjesë aktive (S.B.Beqiri). Në fund, në vend të përfundimit mund të themi: Prognozimi i tumorit të Wilms-it nuk është e thënë që gjithmonë të jetë i keq nëse procedura e diagnostifikimit shkurtohet dhe në këtë rast menjëherë bëhet nefrektomia. Metastazat mund të largohen me anë të operimit. Rasti që ne paraqitëm e vërteton këtë.

SUMMARY

Nephroblastomas (Wilms's tumour) are very rare and they mainly occur in children. We have shown our case of a six years old girl where illness started very rapidly: pain in the belly and the mother noticed some

roundness on the left around the navel and high temperature which appeared after a few days. It is important to say that it was diagnosed immediately afterwards and the adequate surgical intervention was undertaken (the right nephrectomy). It is also important to say that in this case the HT was very efficient as well as the RT in the moments it was carried out. Our lung x-rays show that meta deposit had existed since February but was not noticed, almost by all the doctors, and that it was "discovered" in August (4th August, 1999)- confirms the existence of sec deposits in the lungs where a thoractomy was done and the metastases which were on the right lung were removed. The most recent knowledge and this case show that now even metastases are operated. This was also the opinion of the well-known Prof.Djuric from Sremska Kamenica at a professional meeting in Ulcinj in September, 1999 as well as the opinion given at the Congress of Onchologists of Kosovo (October, 1999) where the author of this lecture- article actively participated (S.B.Becir). In the end, instead of a conclusion, we might say: Even though the time of diagnosing was shortened and the metastases were surgically removed, the future of this case is uncertain.

HYRJE

Nefroblastomët janë tumorë embrionalë, embrione ose embri-sarkome. Zhvillohen nga qelizat e mezodermës. Tumori është i ndarë nga indi i shëndoshë i veshkës me kapsollë të trashë lidhëse. Gjatë zhvillimit tumori ndërpret kapsollën dhe shtrihet në parenkimën e veshkes dhe organet fqinje. Tumori i Wilms-it është i shpeshtë në fëmijëri dhe rritet shumë shpejt, kështuqë kur shihet për herë të parë, mund ta mbushë pjesën e tërë të abdomenit (Cecil- Medicina interne, faqja 1105). Metastazat më të shpeshta janë në mushkëri.

PAMJA KLINIKE

Temperaturë e lartë, dhembje në ije dhe stomak, hematuri e më vonë opstipacion, humbje e oreksit, ekziston edhe hipertensioni që kalon pas nefrektomisë. Mund të zbulohet edhe te të rriturit, por më rrallë.

DIAGNOSTIFIKIMI

Hematuria pa dhembje duhet të zgjojë dyshimin në ekzistimin e tumorit. Nëna, zakonishtë gjatë larjes së fëmijës e ndesh gungën në stomak. Tumori përcillet me temperaturë të lartë, dhembje në ije. Diagnoza caktohet me palpim, me paraqitjen e hematurisë, pielografi - deformim i pelonit ose kupëzës e kompresioni i tumorit mund të tregojë

amputimin e një ose më shumë kupëzave. Përdoret edhe retroperitoneumi scintigrafia e veshkëve, ultratingulli dhe CT.

DIAGNOZA DIFERECIALE NË MES:

1. Neuroblastomes-kalcifikim gjatë kontrollit në RTG, është jashtë hijes së veshkëve, e Wilmsi ndërron formën e veshkëve në urogramin ekskretor. Metastazet te i pari janë më të shpeshtë në eshtra, e te i dyti në mushkëri. 2.Hidronefroza dhe 3. Cista e veshkëve.

Prognozimi për tumorin e Wilms-it është i dobët, vetëm nëqoftëse nefrektomia bëhet heret. Metastazet janë në hapsirën e barkut dhe në mushkëri.

Shërimi: kirurgjik-nefrektomia , rrezatimi, kemoterapia, e kohëve të fundit dhe operacionet e metastazave.

Paraqitja e rastit tonë

Fëmija i gjinisë femrore me moshë gjashtë vjeçare. Sëmundja është zbuluar në muajin mars të vitit 1998. Sëmundja ka filluar: dhembje të shpeshta në stomak, nëna ka vërejtur gogël (rrumbullakësi) në stomak – më tepër nga ana e djathtë. Është paraqitur temperaturë. Në rendlogram në Tivar është caktuar diagnoza: Tm.Wilms i veshkes së djathtë, dhe është vërtetuar në CT në Podgoricë. Shërimi është vazhduar në INF në Beograd. Katër javë është ordinuar HT paraoperative, e më 15.04.1998 i është bërë nefrektomia e djathtë. Me atë rastë i është bërë hapja e v.cava inferior për shkak të dyshimit se ekziston trombi (që nuk është gjetur).

Analiza pato-histologjike: përmbi 90% nekrotik, tumor i rrezikshmërisë së vogël.

HT postoperative është përcjellur 18 javë dhe është përfunduar me 26.08.1998. Kontrolli pas tre muajsh ka qenë në rregull.

FAZA E DYTË E SËMUNDJES – METASTAZET NË MUSHKËRI

Më 26 shkurt 1999 i është bërë profili i djathtë i mushkërive: hijësim lidhur me gj.e poshtme të hilusit (Dr.Karamanaga, Dr.Radojeviq). Me 02.03.1999 i është bërë CT në Podgoricë. Sëmundja është vërtetuar. Abdomeni ishte në rregull. I është përshkruar HT. Pas zbatimit intensiv të AB terapisë, dhe HT-së vjen gjer tek tërheqja e ndryshimeve të përshkruara. Megjithatë, në fotografimin e dates 20.06.1999 mund të vërehet hijësim i paqartë i rrumbullakët i përmasës 1x1 cm (që ka qenë prezent edhe në fotografimin nga shkurti, e që të gjithë e kanë lënë pas

dore). Në fotografimin e datës 04.08.1999 ky ndryshim zbulohet dhe shenohet si meta-depozit, që vërtetohet dhe në CT-në e mushkërive në Podgoricë. Pas kësaj është bërë torakotomia në INF Beograd (Prof.Miloviq): është nxjerrë depoziti i lartëpërmendur dhe 4 shenja të vogla nga tumorët e mëparshëm nga pleura djathtas. Patologjia vërtetohet: bëhet fjalë për depozitin metastatik të tumorit të Wilms-it në të cilët dominon diferencim tumori. Është ashtëzakonisht e rëndësishme të përmendet që në këtë fazë të shërimit është konsultuar Dr. Jan de Kraker (Pediatric Oncology Institute-Amsterdam) ku shkurtimisht përkthyer qëndron: "Efekti optimal HT i është arritur. Tani ne rekomandojmë të bëhet intervenimi kirurgjik, që pas saj zbatohet radio-terapia. Ju falenderojmë në besimin që na dhatë. Dr.Jan de Kraker". Pas kësaj është bërë fotografimi kontrollues, dhe fotografimi i mushkërive me datën 30.08.99 që në vendin e ekzistimit të depozitit sek. tregon vetëm ndryshime në formë shiriti- shenje me reaktion pleural prezent (pas intervenimit kirurgjik). Vizitat tjera janë bërë në Ulqin dhe Podgoricë prej datës 15.11.1999, 21.12.1999 dhe 17.01.2000 dhe tregojnë këtë gjendje: - Në vendin e hijesimit të mëparshëm, me siguri mundë të themi se ekzistojnë hijesime shiritore - pikalore të madhësisë së vogël, dhe reaktioni pleural tani është më pak i dukshëm. Me siguri mund të thuhet që nuk ka ndryshime tjera. Fëmija tani ndihet mirë, zhvillohet mirë, është i gëzuar dhe zhvillohet në pajtim me moshën vajzës (muaji mars 2000).

FAZA E TRETË

Pneumonia masive në mushkërinë e djathtë, si pasojë e humbjes së imunitetit ose metastazimit të përsëritur. Mjekimi vazhdon me **cefalosporinët** e gjeneratës së tretë e mandej edhe në **Dr. Klehr Institut für Immunologie und Zellbiologie** nga Minheni.

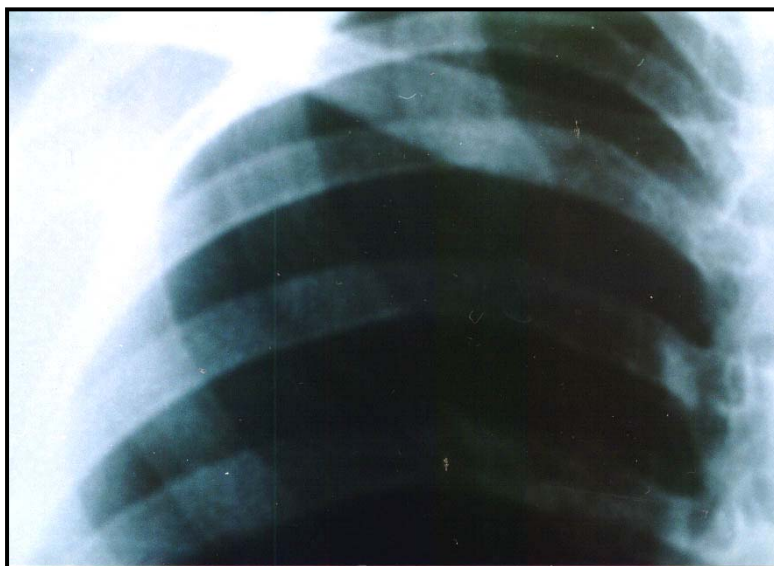
Imuno-terapia specifike e cila është adaptuar në antigenet aktuale. Prej gjakut të sëmurit janë bërë serumet specifike të cilat janë aplikuar nën lëkurë (intradermale) në sipërfaqen e stomakut (rreth kërthizës). Serumët kanë qenë: Interferoni, Interleukini, Faktori i tumornekrozit.

Për shkak të diagnozit (Tumor Wilms methastaticum) nëpërmes tumor-markerëve janë hulumtue edhe CEA, Ca 19-9, NSE dhe Feritini. Për vazhdimsinë e terapisë rekomandohet që çdo javë të caktohet hemogrami si edhe dy tumormarkerët.

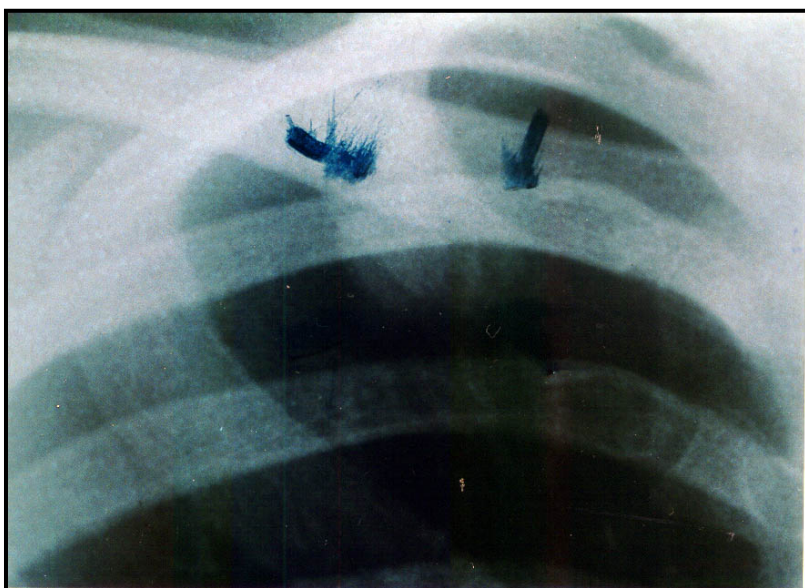
PASQYRË E RADIOGRAFIMEVE TË MUSHKËRIVE DHE CT - SKANIMEVE

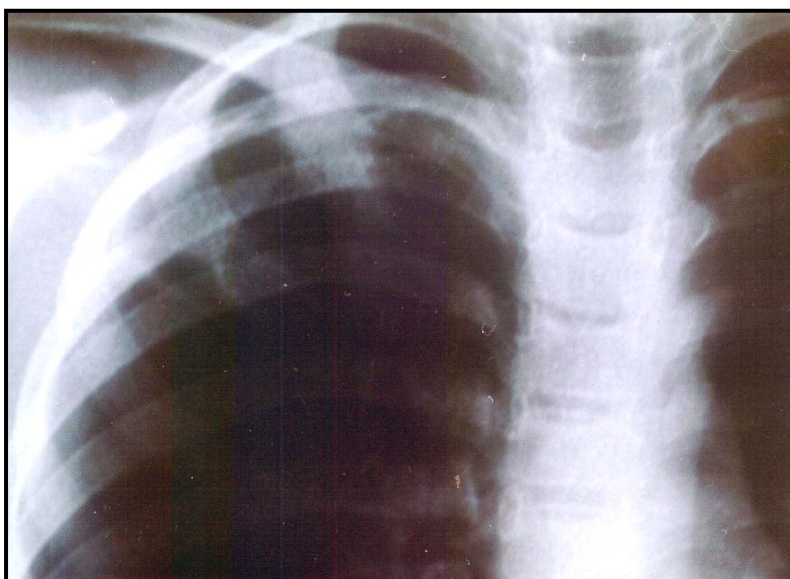
Në Radiografinë Pa të mushkërive i 25 dhe 26 shkurtit 1999 kur janë zbuluar ndryshimet në mushkëri

Në Radiografinë Pa të mushkërive i datës 20.06.1999 ku vërehet një ndryshim i paqartë i rrumbullakët 1x1 cm - metastaza në mushkëri, që atëherë nuk është vërejtur

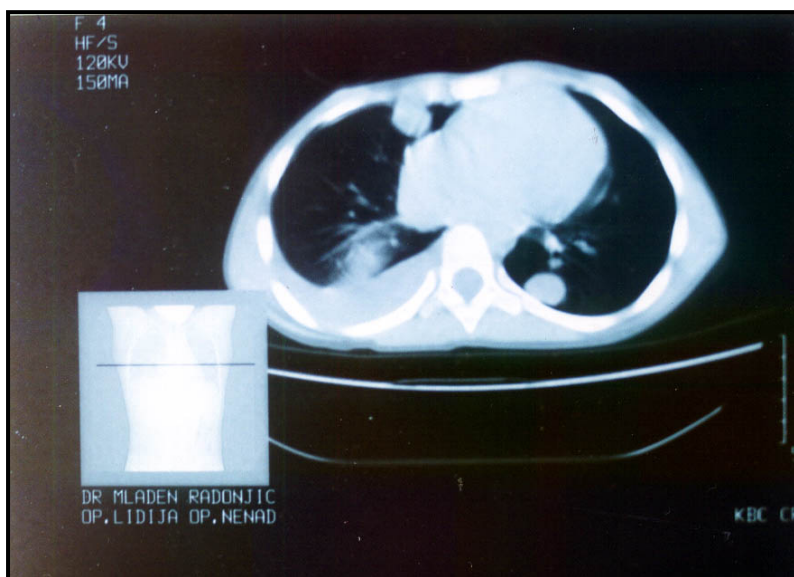
Në radiografinë Pa të mushkërive i datës 04.08. 1999 kur janë zbuluar (e kanë qenë prezent që nga shkurti 1999) metastazet në mushkëri.

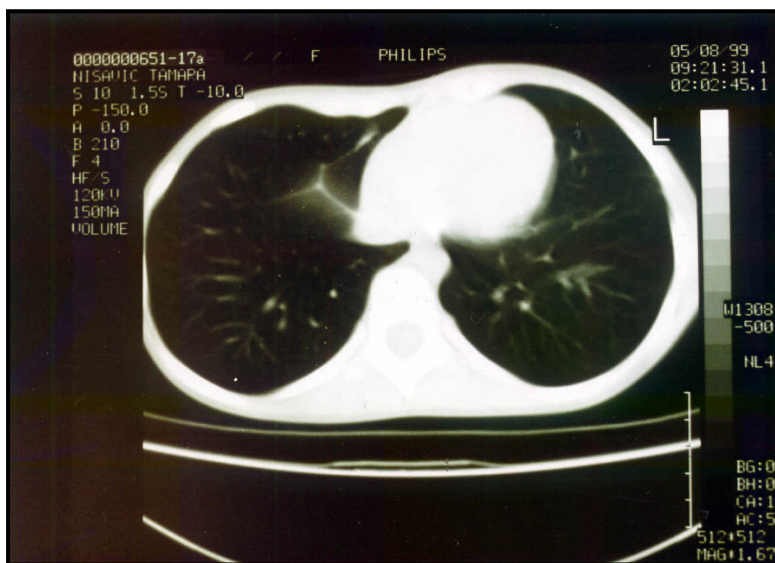
Në radiografinë Pa të mushkërive i bërë më 30.08.1999 pas intervenimit kirurgjik (19.08.1999) ku vërehen hije shiritore me reaksione pleurale, ndryshime vrrage-djathtas...

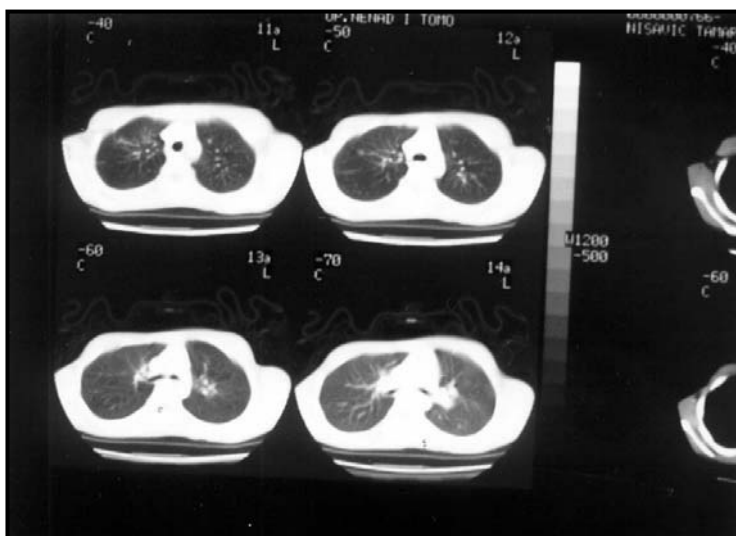
Në radiografinë Pa të mushkërive të datës 17.01.2000 të bërë në Ulqin: ndryshime vrage djathtas me reaksion të vogël pleural – ndryshimet në rtg pas torakotomisë dhe largimit të metastazave

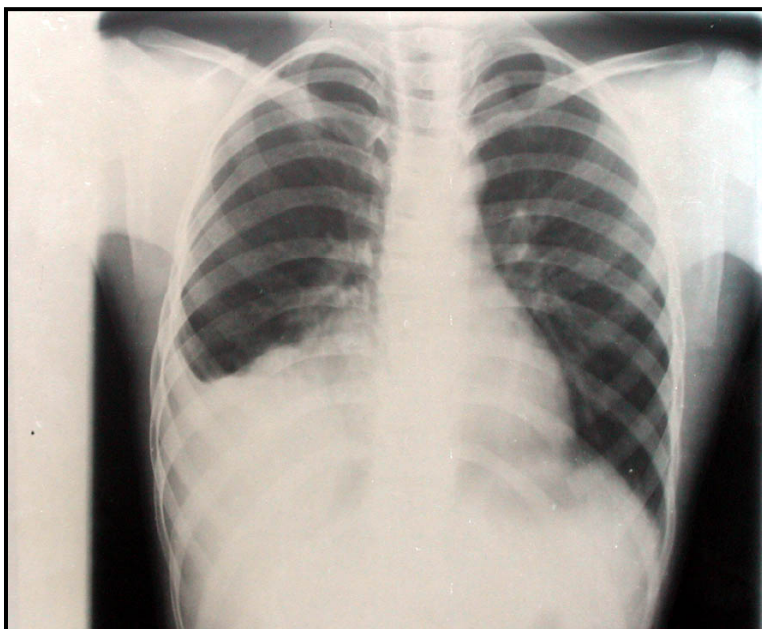
CT i mushkërive i datës 02.03.1999: më e theksuar djathtas suprabazale e bazale vërehen ndryshime infiltrative. Djathtas së paku pesë ndryshime infiltrative – më i madhi gjer 35 mm. Ndryshime të këtij lloji më së shumti i përgjigjen meta depoziteve me vërshim të theksuar pleural djathtas (Prim.dr.Radonjiq).

CT i mushkërive i datës 05.08.1999 (Dr.D.Neneziq): në pl. lobulusin e lartë në të dy anët ndryshime rrethore fokale, djathtas me madhësi 0,5 mm. Duke marrë parasysh tipin e sëmundjes primare, CT analiza tregon drejt sec.depozitit.

CT i mushkërive i datës 21.12.1999.

Pa i mushkërive – prej 10.08. 2001 – pneumonia massive ose metastazimi në mushkërinë e djathtë.

LITERATURA:

1. Medicina interne-Beograd-Zagreb-975 faqe 801.
2. Medicina interne-Cecilb, faqe 1105
3. Prof.B.Gjuriq:Karcinomi i bronkeve (Takim profesionalist në Ulqin shtator 1999)
4. Kongresi onkologëve të Kosovës – Prishtinë -tetor 1999 vj. (S.B.Beqiri)

Trajtimi operativ i metastazave në mushkëri.

FARMACI

Farmakope dhe mjekim popullor

FARMAKOPEJA POPULLORE E TREVËS SË PLAVË-GUCISË

Qysh prej kohërave më të lashta, që kur filloi edhe lufta për ekzistencë, njeriu është ballafaquar edhe me një varg sëmurjesh akute e lëndimesh. Duke pasur parasysh se shërbimet medicinale në kohërat e lashta ishin ende të cekëta, apo nuk ekzistonin fare, për shërimin e sëmurjeve të ndryshme njerëzit filluan të kërkojnë ndihmë nga vetë natyra, duke i shfrytëzuar vetitë e begatshme të botës bimore dhe shtazore (florës dhe faunës). Njeriu kështu përpunoi e përgatiti ilaçe (barna), si i quan populli, me të cilat shpeshherë ia arriti qëllimit. Më vonë, barnat e përfituara në këtë mënyrë filloi t'i përdori edhe në shërimin e sëmurjeve të kafshëve shtëpiake. Mënyrat e tilla të shërimit të sëmurjeve ndër popuj janë përcjellë brez pas brezi, kështu që edhe sot, në kohën e zhvillimit të plotë të medicinës (mjekësisë), ende në disa vise të vendit tonë ku më shumë e ku më pak janë duke u përdorur. Edhe në trevën e Plavë-Gucisë, në vendbanimet me popullatë të kombësisë shqiptare, është duke u ruajtur në mënyrë karakteristike farmakopeja e lindur që moti, e cila për fat të mirë ka mbetur si gojëdhënë, e roli i saj gjithnjë e më tepër është duke u çrrënjësuar. Farmakopeja e popullit të kësaj treve sot paraqet vetëm mentalitetin psikologjik të së kaluarës së hershme të popullsisë së kësaj ane.

Qëllimi i këtij shënimi është që të ruhet dhe të vilet thesari i çmuar dhe mjaft i begatë i traditës popullore të kësaj ane i cili pa dyshim ka një rëndësi të konsiderueshme për letërsinë gojore dhe që lexuesi i sotëm, pjesëtarë i jetës bashkëkohore, të mundet vetë të krahasojë të kaluarën e lashtë me të renë e sotme. Ky punim i shkurtër për të qenë më tërheqës për lexuesin, kam shkruar nga ajo që atë ta ndajë në dy pjesë: - në farmakopenë e shërimit të njeriut dhe - në atë të shërimit të kafshëve.

FARMAKOPEJA POPULLORE E SHËRIMIT TË NJERIUT

TUBERKULOZI (*Veremi*), shërohet nëse i sëmuri për dyzet ditë han për çdo mëngjes mazën (kajmakun) e tamblit (qumështit) të ftohtë.

Njeriu që është i sëmurë nga ESHKET (*Veshkat*), shërohet nëse dy javë me radhë pi çaj të punuar nga frutat e kaçave.

ZHUGA (*Zgjeba*), shërohet në atë mënyrë që personi i sëmurë së pari duhet të lajë tërë trupin, e pastaj të teret, të lyhet me surfull që ka qëndruar më se dy javë në vajguri (petroleum), e pastaj të vishet me rroba të pastra.

SARAXHAT, shërohen nëse për çdo mëngjes lahen me fi të fituar nga hiri, e pastaj varrët (plagët) mbushen me kripë kuzhine.

LISHAT (Sëmurje e lëkurës së fytyrës dhe kokës), shërohen nëse lyhen me lëngun e barit të lishave që del nëpër *kërrsha* (shkëmbinj).

SËMURJA E ERËS (paraqitet si *erë-kuqe* dhe *erë-bardhë*), shërohet nëse vendi i sëmurë lyhet me barë të erës me ngjyrë të kuqe (për sëmundjen e erës së kuqe), me barë të erës me ngjyrë të bardhë (për sëmurjen e erës së bardhë) të përzier me uthull dhe me kos.

MAJASILI (*Ekceimi*), shërohet nëse hahet mishi i iriqit të zier, kurse me lëngun e mishit (çorbën) të lyhet trupi.

SËMUNDJA E VESHËVE, shërohet sipas gojëdhënave të popullit të kësaj ane në disa mënyra.

Nëse në vesh të sëmurë qitet ujë purrini (lloj qepe) që është pjekur më parë dhe është ndrydhë në një leckë të pastër.

Nëse mashkullit i dhemb veshi, në vesh të sëmurë duhet qitur qumësht gjiri të gruas që ka lindë djalë, e nëse i dhemb femrës qumësht gruaje që ka lindë vajzë.

Në veshin që dhemb duhet qitur vaj të butë ose raki se atëherë pushon.

Për të pushuar dhembja e veshit të sëmurë duhet marrë një shirit rreth gjysmë metri pëlhere të pastër duke e lyer në të dy anët me dyllë bletësh të ngrohtë, pastaj shiritin duhet mbështjellë rreth një boshti të drurit që përdoret për tjerren e leshit, në mënyrë që materia të merr formën e një fisheku. Ana e mprehtë e shiritit futet në veshin e sëmurë, e ana e sipërme (e gjerë) e shiritit ndizet duke e lënë të digjet deri në afërsi të veshit. Më parë shiritin në formë fisheku duhet futur nëpër një karton të vrimëzuar letre për ta mbrojtur veshin nga djegia. Thonë se dylli nën ndikimin e nxehtësisë nga veshi i sëmurë nxjerrë tërë ndyrësirën dhe kështu ndikon në shërimin e tij – në pushimin e dhembjes.

E DALA (populli e quan edhe “*Smuja i raft gurit*”), shërohet nëse hahet me sheqer bari i së dalës ose mbi vendin e sëmurë qitet farë e linit.

SËMURJA E KAPSIT (Ndalja e jashtëqitjes së ujit-urinës te njeriu ose te kafsha), shërohet-kalon nëse trutë e sorrës së larme (laraskës) përzihen me ujë dhe pihen.

RRJEDHJA E GJAKUT nga gërvishtja ose varra (plaga) ndalet nëse në atë vend qitet mjaltë ose sheqer.

CKRRAJAT (bubat) qiten jashtë, nëse pihet çaji i punuar nga kollomoqi (misri) i vjetër tri vjet.

DHIMBJA E ZEMRËS pushon nëse pihet çaji i punuar nga unthi i kollomoqit (misrit) të zier.

ÇARJA E BUZËVE, shërohet nëse lyhen me gurrkali të përzier me mazë.

SËMURJA E LUGZËS (*Lukthit*), shërohet nëse pihet lëngu i *lincurës* (lloj bime mjekësore) me raki të pastër.

VERRÇI (*Sarilleku*) , shërohet nëse i sëmuri çdo ditë pi nga një lugë kafe lëngu të fituar nga përzierja e hudhrave (qepë e bardhë) me unthin e dhenve (deleve).

KOLLI I KEQ fëmijëve u kalon nëse disa herë pinë qumësht pele.

SËMURJA E GJIRIT te gratë sipas thënieve të popullit të kësaj ane shërohet në disa mënyra:

Merret një barë i posaçëm i gjirit që rritet nëpër shkëmbinj dhe zihet. Një pjesë e lëngut të tij pihet, kurse me pjesën tjetër gjiri i sëmure lyhet.

Një barë tjetër i posaçëm prej tre gjethesh, i cili po ashtu zihet me qumësht, ose me qumësht e ujë dhe me përzierjen e fituar lyhet gjiri i sëmure.

Sëmurja-dhembja e gjirit shërohet nëse gjiri mbështillet me zall (rërë), i cili ndikon në zvogëlimin e temperaturës.

KAFSHIMI I GJARPËRIT, shërohet nëse në vendin e kafshuar vihet dhjamë lepur.

KAFSHIMI QENIT, shërohet nëse në vendin e kafshuar vihet groshë e pjekur dhe e shtypur. Në këtë mënyrë pengohet infektimi.

TË DJEGURIT NGA ZJARRI, shërohet nëse vendi i djegur lyhet me shtog (lloj druri) të zier me tëlyen (gjalp).

I THATI shpërthen nëse mbështillet me *fletë rrollne* (lloj bari që rritet pranë vijave të ujit dhe i përngjanë gjethit të sallatës).

I THATI po ashtu shërohet nëse i sëmuri ha të tharmë të bukës.

MËRDHIMJA (*Ngrija*) e këmbëve dhe e duarve shërohet nëse i mbështjellim me lakra turrshi të përziara me kripë kuzhine.

VARRA (Plaga), shërohet nëse lahet me ujë të hithave të ziera.

SHTYPJA (Ndrydhja) e ndonjë pjese të trupit pa gjakderdhje shërohet nëse në vendin e shtypur qitet kripë e qepë, ose brumë blete, e pastaj mbështillet me ndonjë leckë.

RRJEDHJA E GJAKUT NGA HUNDA ndalet nëse në vrimat e hundës qitet pluhuri i lëvozhgës së veve të rreshkura në zjarr.

RAMATIZMI (*Reuma*), shërohet nëse vendi i sëmurë lyhet me përzierje proporcionale të unthit të kafshëve dhe benzinës.

DHËMBI pushon nëse në të qitet kripë kuzhine, gaz (vajguri) ose raki.

DHEMBJA E BARKUT (stomakut) pushon nëse i sëmuri pi çaj nga lulja e *kamilicës* (*kamomiles*).

FARMAKOPEJA E KAFSHËVE

Kafshëve morrat u hiqen nëse pluhurohen me hi të situr gjatë tri të dielave pa lindur dielli.

Kur kafshët i zë gjaku, në fyt u futet një grusht kripë kuzhine, sepse kripa e spastron gjakun dhe e shpërndanë proporcionalisht nëpër tërë trupin

Dhëntë (delet) që vuajnë nga *metili* (*distoma*) shërohen nëse disa ditë me radhë u qitet në mëngjes nga një lugë kollomoq (misër) të pjekur dhe të bluar në mulli të kafes.

ZHUGA apo zgjeba e kafshëve shërohet nëse përzihen: gurrkali, surfulli, vajguri, vaji i butë (ushqimi), turrshi lakrash dhe duhan dhe këto substanca qiten në një enë llamarine dhe zihen në prush (kurrsesi në flakë sepse përzierja do të ndizej). Përzierja pas vlimit lihet të ftohet dhe pastaj trupi i kafshës së infektuar lyhet me një leckë.

SUHABEZI (të ftohurit e qenit) shërohet nëse qenit i jepet të pijë kos.

FTOHJA E KALIT shërohet në këtë mënyrë: - Në një lopatë me prush digjen pendlat e thara të hudhrave të përziera me gaglica të pulave dhe me specat të thata e djegëse. Tymi i përzierjes së djegur duhet t'i hyjë kalit në hundë. Gjatë pravullimit kali duhet t'i mbulohet mirë me mbulojsë, çullë ose batanije. Pravullimi bëhet tri herë në ditë me nga një orë. Pas çdo pravullimi kalit i vihet në kokë një trastë (strajcë) me elb të zier e të ngrohtë. Pas ca pravullimeve të tilla kali do të shërohet.

Nëse kafshën e kafshon gjarpri, vendi i kafshuar shpohet me gjilpëra dhe ndrydhet me qëllim që t'i dalë helmi, e pastaj në atë vend vihet dhjamë lepuri.

Në ditën e Shëngjergjit kafshëve u jepet për të ngrënë kungull të egër, me qëllim që mos t'i kapë kolli.

Mblodhi dhe shënoi: Shaban HASANGJEKAJ, Plavë

ARKITEKTURË

Mentor LLUNJI

PLANIFIKIMI HAPËSINOR NË ZONA SIZMIKE

9.1 Hyrje

Planifikimi urban në zona sizmike trajton çështjen e preventivës dhe mbrojtjes nga tërmetet në një rrafsh më të gjerë, që shkon përtej sigurisë së objekteve individuale dhe ka për qëllim krijimin e një ambienti më të sigurt dhe më pak të ndjeshëm ndaj tërmeteve dhe fatkeqësive tjera natyrore. Mund të jetë një instrumentet i mirë mbrojtës, të ndihmojë në amortizimin e efekteve të tërmeteve, me rekomandime, udhëzime dhe projeksione të ‘modifikojë’ qytetet tona.

9.2 Planifikimi urban dhe tërmetet

Jemi të prirur që planifikimin urban - si një aktivitet sa korektiv-adaptiv aq edhe inovativ, ta shohim kryesisht si një përmbledhje e aktiviteteve planifikuese që kanë për qëllim të bëjnë koncentrimin - organizimin e funksioneve qendrore urbane, pra, të banimit, prodhimit, shpenzimit, transportit dhe rekreacionit. Bile edhe kthesa e madhe metodologjike e inicuar nga *Sir Patrick Geddes* me konceptin e tij “hulumto para planifikimit” (*survey before plan*) më tepër ka nënkuptuar hulumtimin e kushteve ekonomike, sociale e jo hulumtimin e problematikave të bashkëjetesës me tërmetin në zona sizmike dhe mundësive për amortizimin e efekteve të tij. Mbrojtja nga tërmetet mund të bëhet në dy rrafsh - në atë individual që do të thotë krijimi i objekteve dhe strukturave të sigurta dhe në rrafshin më të gjerë me krijimin e një ambienti më të sigurt. Kuptohet që masa e parë preventive urbanistike është implementimi i rregullativave për projektim dhe ndërtim në zona sizmike. Siguria e përgjithshme e një lokaliteti varet nga siguria individuale e njësive të saj - objekteve. Në anën tjetër, krijimi i një ambienti më të sigurt do të thotë ndërmarrja e masave që janë përtej sigurisë individuale të objekteve dhe që nënkuptojnë një organizim më të mirë hapësinor, në mënyrë që të kufizohen sa më tepër efektet e tërmeteve të rënda. Thënë shkurt, siguria e përgjithshme e një lokaliteti varet nga siguria individuale e njësive të saj - objekteve. Planifikimi

urban për zona sizmike nuk është lëmë i vjetër, ka dalë në skenë në vitet 50-60-ta të shekullit të kaluar. Në Ballkan ka filluar të implementohet menjëherë mbas tërmetit të Shkupit, të 1963, përkatësisht me punimin e Planit Gjeneral për qytetin.[1] Gama e masave mbrojtëse asizmike që mund të ndërmerren nëpërmes dokumentacionit planifikues urbanistik është mjaft e gjerë. Ajo mund të ketë rëndësi të veçantë sidomos për shkak faktit se dekadat e fundit po karakterizohen me lëvizje të madhe të banorëve dhe, rrjedhimisht, rritje të vendbanimeve dhe koncentrimit të popullatës në to. Është ky një moment me rëndësi sa i përket zvogëlimit të sigurisë së përgjithshme dhe rritjes së riskut sizmik. Llogaritet që deri me vitin 2050, 80% popullatës botërore do të jetojë në qendra urbane. Çuditërisht tërmetet sa do shkatërrues, nuk kanë ndikuar fare që në zonat sizmike të ulet numri i banorëve, por përkundrazi, pikërisht në ato zona ai po rritet vazhdimisht. Na del që zonat sizmike me aktive janë edhe më të populluarat (Turqi, Kinë, Japoni, Pakistan, Indonezi etj.). Ky fakt është tregues i mjaftueshëm se, nëse nuk merren masa preventive sa i përket planifikimit, pasojat e tërmeteve dita-ditës do të bëhen më katastrofale. Planifikimi hapësinor për nga natyra, por edhe definicioni ka për detyrë të orientojë të gjithë projektet zhvillimore në atë mënyrë që ose të zvogëlojë riskun sizmik apo të ndërmarrë masa përkatëse mbrojtëse me anë të të cilave risku sizmik do të kontrollohet. Gjatë përcaktimit të zonave të banimit, prodhimit dhe shërbimit, qasja bazë është që koncentrimi i tyre të bëhet në zona me sizmicitet më të ulët, pra të zvogëlohet risku sizmik, apo mundësia për dëmtime më të mëdha në rast tërmeti. Riskun sizmik, siç e sqaruam në Kapitullin e parë, e definojmë si – dëmet që mund të priten nga tërmetet e ardhshëm. Dëmet manifestohen si humbje ekonomike (dëmtime në objekte dhe infrastrukturë) apo në njerëz, çka do të thotë që risku sizmik paraqet një marrëdhënie apo ndërvlarshmëri në mes të tërmetit si fenomen natyror dhe aktivitetit të përgjithshëm të shoqërisë. Koncepti bazë i planifikimit urban në zona sizmike është që sa më tepër që është e mundshme të pajtohet dedikimi i hapësirës, zonës, apo shpërndarjes së objekteve me intensitetin e pritur të tërmetit në atë zonë. Mbrojtja nga tërmetet nëpërmes planifikimit urban duhet të përcjell një metodologji të caktuar: të përcaktojë zonat e zhvillimit urban - lagjet e reja, qytetet, zonat industriale, rekreative etj.; të bëjë dekoncentrimin e aktiviteteve të ndryshme si prodhimit, shërbimeve etj.; zvogëlojë dendësinë e ndërtimeve në zonat e banuara, të bëjë shkarkimin e jo ngarkimin e tyre. Përveç asaj, duhet të merren parasysh edhe këto ‘variabla’: Pozicionimi i vendbanimit, Koncentrimi apo dendësia e ndërtimit, Dedikimi i hapësirave, Në cilën masë aplikohen

rregullat asizmike në ndërtim, Marrja e masave preventive. Të gjitha hapat që i paraprijnë planifikimit urban në zona sizmike varen nga të dhënat sizmike të lokalitetit i cili planifikohet. Kështu, çdo dokumentacion planifikues duhet të përmbajë: Hartën e rajonizimit sizmik, që përfshin një territor, rajon të caktuar. Zakonisht përdoret për plane hapësinore dhe gjenerale dhe është tregues mbi shpërndarjen hapësinore të rrezikut sizmik. Hartën e mikrorajonizimit sizmik të tërësive urbane: qyteteve, vendbanimeve, që përdoret për plane që përfshijnë hapësira më të kufizuara, pra, plane detaje urbanistike, studime të lokacionit dhe projekte tjera urbanistike të shkallës më të ngushtë.

Analizat tekniko-ekonomike të riskut sizmik për rajon të caktuar apo tërësi urbane.

Hartat e (mikro)rajonizimit sizmik për zona urbane tregojnë mbi intensitetin sizmik maksimal të pritshëm dhe shpërndarjen e tij në një zonë të caktuar. Hartat përcjellëse po ashtu duhet të tregojnë mbi karakteristikat e truallit të fituara nga studimet gjeomekanike. Karakteristikat e truallit tregojnë mbi mundësin dhe rreziqet e ndërtimit në atë terren, pra duhet të shërbejë si një orientues për shfrytëzimin sa më optimal të tij. Hartave të mikrorajonizimit sizmik i bashkëngjiten edhe hartat tjera si: sizmotektonike, gjeologjike, gjeomekanike, hidrologjike. Ky ‘paket’ i hartave ka për qëllim të tregojë mbi:

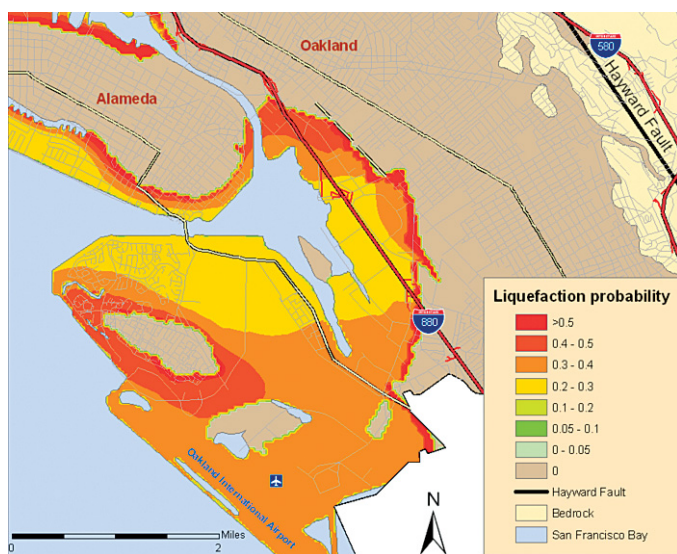
Shpërndarjen e detajuar e rrezikut sizmik në zonat urbane.

Përshtatshmërinë për ndërtim në zonat urbane, d.m.th., aftësia mbajtëse e tokës, niveli i ujërave nëntokësore, zonat e vërshimeve, terrenet jostabile, mundësitë e rrëshqitjeve, planet e thyerjes që janë sizmiksht aktive etj. Këto zona të favorshme duhet të shfrytëzohen si territore për aktivitete të rëndësishme urbane si dhe sheshe ndërtimi për objektet të rëndësishme, si ato industriale, spitale, qendra universitare, kampuse etj. Sidoqoftë, shpërndarja e industrisë në disa zona brenda zonës urbane, sidomos në qytete të mëdha, duhet të merret parasysh ashtu që, në rast tërmeteje të mëdha, të mos jenë të gjitha të goditura nga i njëjti intensitet i tërmetit. Trualli i pafavorshëm për ndërtime, duhet brenda planit të rezervohet për aktivitete tjera, si industri e lehtë, shërbime, depo etj. Terrene me kushte të pafavorshme të të dhënave duhet të konsiderohen njëjtë si terrenet e pafavorshme në aspektin sizmik. Pra, fjala është për terrrene jo stabile, për terrrene me mundësi të paraqitjes së rrëshqitjeve, terrenet me potencial për likuifaksion, si dhe terrrene që

mund të vërshohen. Këto terrene në plane urbanistike duhet të rezervohen si zona të gjelbra apo vende të hapura, sheshe etj. (fig 9-1).

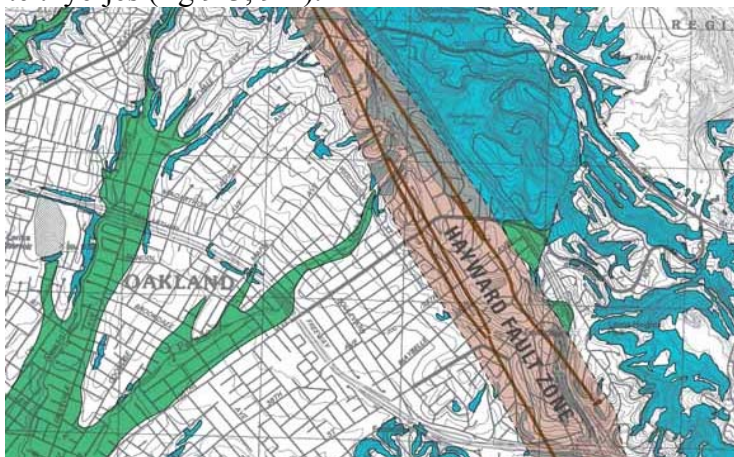

▲ **Fig 9-1** Vendbanime të mbuluara nga rrëshqitja e dheut: a) La Conchita, Kaliforni 1995, b) Las Colinas, El Salvador 2001

▲ **Fig 9-2** Harta që tregon rrezikun e paraqitjes së likuifaksionit për territorin e Oakland-it, Kaliforni, SHBA

Preferohet të ketë më tepër gjelbërime dhe vende të hapura se sa ç' rekomandohet me norma. Në rast të tërmetejeve ato mund të jenë shumë të dobishme. Terrenet me nivel të lartë të ujërave nëntokësore apo ato të cilat mund të vërshohen duhet të përmirësohen me metoda të ndryshme hidroteknike dhe pastaj të inkorporohen në plane. Përndryshe nga aspekti sizmik këto terrene janë të pafavorshme. Pozicioni i planeve aktive apo rrafshëve të thyerjes mund të lexohet në hartat sizmotektonike. Planet e thyerjes që në konceptimin fillestar të planeve urbanistike duhet të merren parasysh. Objektet e rëndësishme duhet të vendosen sa më larg planeve të thyerjes (fig 9-3, 9-4).

▲ **Fig 9-3** Harta mbi rripin e shtrirjes së planit të thyerjes për territorin e Oakland-it, Kaliforni - SHBA

▲ **Fig 9-4** Plani i thyerjes me emrin Edgecumbe me gjatësi prej 7km kalon nëpër zonë të pabanuar , Zelandë e Re

Legjislatura e sotme planet urbanistike i ka kategorizuar në tre grupe: Planet hapësinore urbanistike që janë në nivel shteti apo qyteti, Planet gjenerale urbanistike të cilat kohëve të fundit identifikohen edhe me planet hapësinore për nivel të qytetit - komunës. Planet detaje urbanistike.

9.2.1 Planet hapësinore urbanistike në zona sizmike

Konceptimi i trendeve të ardhshme zhvillimore në planet hapësinore duhet të trajtohet nga aspekti i zvogëlimit të riskut sizmik dhe atë: Shpërndarjen adekuate dhe orientimin hapësinor të popullatës, Kontrollimin e rritjeve urbane me koncentrim të madh, Pozicionimi hapësinor i aktiviteteve ekonomike duke pasur parasysh nivelin e riskut sizmik, Pozicionimin hapësinor të sistemeve të mëdha infrastrukturave. Menaxhimi i lëvizjeve të popullsisë brenda zonës të cilën e përfshin plani hapësinor është element shumë me rëndësi i cili duhet të rregullohet në mënyrë që të ndalohet procesi i popullimit të atyre rajoneve në të cilat është i identifikuar risku i lartë sizmik. Zhvillimet e ardhshme kanë tendencën e rritjes së popullatës, e sidomos gravitimin e saj drejt qendrave urbane - qyteteve. Për atë arsye paraqitet nevoja e intervenimit të shoqërisë në formën e orientimit të planifikuar të urbanizimit dhe vendbanimeve me tendencë të zvogëlimit të koncentrimit -duke pasur parasysh se pikërisht niveli i koncentrimit në zona të caktuara është faktor me rëndësi i riskut sizmik. Siç u cek edhe më lart, sistemet e mëdha infrastrukturale duhet të koncipohen ashtu që të krijohen kushtet për aftësim të menjëhershëm në kushtet e tërmetit. Kjo nënkupton se sistemet e mëdha infrastrukturale planifikohen në lokacionet e sigurta si dhe me mundësi të traseve alternative. Kjo përfshin sistemet si: autostradat, vijat hekurudhore, infrastruktura komunale, energjetike etj.

9.2.2 Planet gjenerale urbanistike në zona sizmike

Kanë rol kryesor në definimin e dedikimit të hapësirave, dhe nëpërmes kësaj edhe në definimin e dendësisë dhe koncentrimit të popullatës dhe rrjedhimisht ndërtimeve. Dendësia dhe koncentrimi mund të definohen si dy aspekte themelore të zhvillimit të cilat njëkohësisht kushtëzojnë dimensionin e pasojave të katastrofave të mundshme. Dekoncentrimi si dhe kufizimi i dendësisë nuk janë vetëm të favorshme nga aspekti i zvogëlimit të riskut sizmik, por edhe për arsye tjera si përmirësimi i kualitetit të jetesës, zvogëlimi i ndotjes, shërbime më të

lehta për qytetarët etj. Sigurisht që është shumë vështirë të ndërrohet dendësia e qendrave urbane dhe shumë më lehtë është që të kufizohet dendësia e qendrave të ardhshme urbane. Dendësia e qendrave urbane mund deri diku të kontrollohet nga ana e administratës lokale, duke i blerë parcelat e ndryshme të banuara apo pabanuara dhe duke krijuar ashtu hapësira të lira. Pas disa tërmetejeve të fuqishme ka ndodhur që organet komunale të blejnë lokacionet me ndërtesa të rrënuara dhe i kanë i shndërruar ato në parqe memorialë - rasti i Meksiko City-it pas tërmetit 1985[6]. Këto parqe, përveç që sigurojnë gjelbërim, zmadhojnë lagështinë dhe përmirësojnë mikroklimën, shërbejnë si vende evakuimi në raste emergjente. Në Japoni rregullativa sizmike definon që për raste të fatkeqësive të ndryshme për çdo banor të sigurohet 3m² sipërfaqe parku në qytete kryesore, p.sh., për qytetin e Tokios kjo kërkesë është faktikisht e përzemërsueshme, pasi që çmimi i m² të truallit për qytetin e Tokios është më i larti në botë, që vjen si pasojë normale e mungesës së saj, dhe kjo kërkesë konsiderohet si kërkesë afatgjate në të cilën duhet të punohet. Momentalisht qyteti i Tokios mund të sigurojë vetëm 1.0 m2 sipërfaqe parku për kokë banori.

Një prej momenteve me rëndësi në përpilimin e planeve gjenerale është definimi i infrastrukturës alternative rrugore. Pra, qendra urbane duhet të ketë së paku nga dy rrugë kryesore, të cilat plotësohen ndërmjet vete në raste të situatave të jashtëzakonshme. Rrugët duhet e kenë gjerësinë e mjaftueshme dhe duhet të evitohet mundësia e krijimit të „fytit të ngushtë” në hyrje, përkatësisht, në dalje të qyteteve. Përvoja nga tërmeti i vitit 1979, në Mal të Zi, ka treguar së në zona të caktuara bregdetare sistemi rrugor ka qenë mjaft i dobët, ashtu që disa drejtime nuk kanë pasur dalje/hyrje alternative, kështu, zonat e dëmtuara kanë qëndruar gjatë të izoluara nga ndihma[6]. Përveç asaj transiti kryesor ka qenë nëpërmes hapësirave të qyteteve dhe objektet e rrënuara kanë bllokuar në tërësi rrugët e komunikimit. Pra gjatë projektimit të infrastrukturës rrugore, koncepti udhëheqës duhet të jetë mundësia e evakuimit si dhe ofrimit të ndihmës. Rekomandimet bazë lidhur me planifikimin dhe projektimin e infrastrukturës në zona urbane, e që definohen në masë të madhe me planin gjeneral, mund të përmbledhen në: Planifikimi urban duhet të evitojë organizimin e infrastrukturës në vetëm një linjë kryesore rrugore, pasi në rast tërmetejeve mund të ndodhë ndërprerja totale e trafikut. Sistemi i ujësjellësit, apo pjesa më e madhe e tij, duhet të bazohet në sistemin e gravitetit, pasi nuk kërkon burime shtesë të energjisë, të cilat në rast tërmeti mund të dëmtohen. Sistemi i furnizimit me gaz, në parim duhet të evitohet, pasi në zona sizmike mund

të ketë dëmtime sekondare nga zjarri. Në rast se ky sistem është i domosdoshëm, atëherë është e nevojshme që të sigurohet ndërprerja automatike nga sistemi qendror në rast tërmeti. Sistemi i kombinuar i kanalizimit, d.m.th. për ujëra të zeza dhe ato të reshjeve, është më efektiv se sistemet tjera. Nëse është e mundshme, duhet të përbehet nga dy tuba.

9.2.3 Planet detaje urbanistike në zona sizmike

Gjatë punimit të planeve detaje urbanistike, të cilat paraqesin përpunimin më detaj të planit gjeneral, zakonisht definojnë shumë karakteristika të objekteve individuale apo komplekseve më të mëdha dhe, në këtë rast, duhet të merret parasysh si vijon: Objektet fqinje duhet të ndahen me fuga separacioni. Kusht i domosdoshëm që mos të dëmtojnë njëri-tjetrin gjatë tërmetit (fig 9-5). Objektet duhet të jenë me forma dhe konfiguracione sa më të rregullta. Siç u cek në kapitujt më herët, konfiguracioni është një prej faktorëve të rëndësishëm në reagimin sizmik të objekteve (fig 9-6). Objektet të cilat kanë të njëjtën periodë të lëkundjes, si trualli apo janë në rezonancë me lëkundjet e truallit, dëmtohen më tepër se objektet që nuk janë në rezonancë. Për këtë arsye, gjatë caktimit të etazhitetit të objekteve në planet detaje, harta e shtrirjes së periodave të truallit në zona urbane duhet të merret parasysh. Kështu në zona me perioda të vogla, p.sh., 0.15-0.30 sekonda, nuk është e favorshme të planifikohen objekte të ulëta, përkatësisht, objekte prej 1-3 kate. Blloqet e banesave duhet koncipuar ashtu që të parashihen sipërfaqe të lira, apo të gjelbra të cilat në kushte normale shërbejnë si hapësira rekreacioni, ndërsa, në kushte të fatkeqësive, si hapësira për tubimin e qytetarëve të evakuuar.

Sot, në vende të zhvilluara, përveç hartave të rajonizimit sizmik, gjatë planifikimit urbanistik, përdoren edhe hartat e vulnerabilitetit sizmik. Kjo hartë, përveç karakteristikave të zakonshme të objekteve, pra, funksioni, lokacioni, numri i kateve, jep edhe karakteristikat si: lloji i materialit konstruktiv, lloji i konstruksionit, lartësia, madhësia, kualiteti i projektimit, si dhe karakteristikat tjera të cilat mund të përdoren me rastin e vlerësimit të vulnerabilitetit dhe, pastaj, edhe riskut sizmik.

9.3 Planifikimi për rreziqet tjera - pasuese

Praktika e përditshme tregon që rreziqet tjera të cilat burojnë apo

janë pasojë e tërmeteve në procesin e planifikimit urban pothuaj neglizhohen në tërësi nga ana e planerëve. Termi - rreziqet tjera apo sekondare - zakonisht u referohet zjarreve, tsunamive, dhe vërshimeve e që janë pasojë e tërmetit. Zjarret zakonisht janë pasojë e shkatërrimit të gypave dhe përcjellësve të gazit, naftës apo dhe dëmtimeve e rezervuarve me lëndë djegëse. Në objekte banimi ato janë pasojë e dëmtimit të instalimeve të ndryshme. Zjarri në të kaluarën ka qenë shkatërruesi kryesor në raste tërmeteve. Në literaturë shpesh ceken tërmetet e San Franciskos i 1906 dhe ai i Kantos apo Tokios i 1923, ku 80% nga të gjitha shkatërrimet janë si rrjedhojë e efekteve të përhapjes së zjarrit në këto dy qytete (fig. 9-7). Vërehet që kohëve të fundit zjarret pas tërmeteve janë më të rralla. Arsyeja mund të kërkohet në atë se ka ndryshuar lloji i materialeve ndërtimore në krahasim me objektet e ndërtuara në të kaluarën. Faktorët, si era dhe temperatura, po ashtu, mund të ndikojnë në përhapjen e zjarrit. Era është përçues mjaft i mirë.

▲ Fig. 9-7. San Francisko i djegur nga pasojat e tërmetit në 1906, b) 80% e dëmtimeve pasojë e zjarrit në tërmetin e Tokios 1923.

Nga aspekti i planifikimit nuk mund të bëhet shumë në këtë drejtim. Barrierat natyrore janë mbrojtja më e mirë. Rrugët e gjëra, hapësirat e

mëdha publike, të gjitha këto mund të luajnë rolin e barrierave. Përdorimi i materialeve të ndërtimit që i rezistojnë më mirë zjarreve është masë shtesë që ndihmon. Nëse zona urbane ka furnizim me gaze apo lëndë tjera djegëse, atëherë duhet të vihet kujdes detajizimit të gypave, përkatësisht që të jenë me nyje sa më fleksibile dhe me mundësi ndërprerjeje automatike nga pikëfurnizimi.

Tsunami është një fenomen i cili rrezikon vendbanimet buzë bregut të detit. Zakonisht paraqitet në dete të hapura dhe oqeanë. Planifikimi në zonat e rrezikuara duhet të marrë parasysh të gjitha masat që ky fenomen të kalojë me pasoja sa më të vogla. Si masa më të shpeshta përmenden vendosja e mureve mbrojtës, mbjellja e vegjetacionit të dendur përgjatë bregut dhe zhvendosja e popullatës dhe objekteve në zona më të sigurta. Planifikimi i strehimoreve në lartësi mbi nivelin e goditjes së valëve tsunami mund të jetë një zgjidhje reale (fig. 9-8). Në plane detaje urbanistike duhet të jepen udhëzime mbi karakteristikat e objekteve në këto zona. Deri më tani është treguar se objektet të sistemit ram përballojnë më mirë këtë fenomen, pasi nuk i japin rezistencë të madhe vërshimit të ujit në katet e para, çka ka qenë edhe arsye e rrënimit të shumë objekteve.

▲ Fig. 9-8 Dy objekte administrative në Kil - qyteti i Concepsionit - të projektuara për tsunami - me katin e parë të liruar nga muret, b) objekt në plazh në qytetin Phang – nga Tailandë, me kat të hapur kundër tsunamit.

9.4 Një vështrim mbi gjendjen sot

Zhvillimi dhe ndërtimi i hovshëm në tërë rajonin e Ballkanit, këto

vitet e fundit nuk ka sjellë shumë anë pozitive sa i përket sigurisë sizmike. Zvogëlimi i kontrollit në ndërtim, rritja e pakontrolluar e popullatës në qytete, cilësia e dyshimit, si e dokumentacionit projektues, ashtu edhe zbatimit janë vetëm disa faktorë që kanë ndikuar në rritjen e nivelit të riskut sizmik. Globalizimi, përveç që ka ndikuar në përhapjen e njëkohshme të dijenive dhe informatave, ka ndikuar edhe në përhapjen e njëkohësishme edhe të të njëjtave probleme si në lëmë tjera ashtu edhe në planifikimin urban. Si mangesitë më të mëdha nga aspekti i planifikimit hapësinor dhe urbanistik mund të numërohen: Rritja e pakontrolluar e riskut sizmik, si pasojë e popullimit intensiv dhe rritjes së dendësisë në zonat urbane, nuk është përcjellë me analiza lidhur me nivelin real të riskut sizmik, si dhe me masat eventuale për zvogëlimin e tij. Qytet, si Prishtina dhe Tirana, brenda periudhës 10-vjeçare kanë dyfishuar numrin e banorëve me rritjen e koncentrimin në bërthamën e ngushtë të qytetit, pa marrë kurrfarë kundërmase për zbutjen e efekteve të tërmeteve të mundshëm (fig. 9-9).

▲ **Fig 9-9** Kaosi urbanistik /Tiranë - dendësim i pakontrolluar - rritje e pakontrolluar e riskut sizmik

Objekteve ekzistuese për shkak të rritjes së kërkesave të qendrave të qyteteve, katet e përdhese janë shndërruar në objekte biznesi çka është përcjellë me dobësimin e kateve të para, përkatësisht, rritjes së vulnerabilitetit të tyre. Fenomeni i mbindërtimeve pa analiza paraprake rrezikojnë njerëzit si për nga stabiliteti i përgjithshëm i objektit, ashtu edhe për nga rritja e koncentrimin të popullatës. Në blloqet ekzistuese të banesave, në hapësirat e lira ,mbillen’ objekte të reja duke e rritur dukshëm koncentrimin, zvogëluar kualitetin e jetesës dhe rritur riskun sizmik. Numri i pakontrolluar i objekteve të ndërtuara kohëve të fundit, ku një pjesë jo e vogël e tyre ka dokumentacion të dyshimtë teknik, por

edhe mungesë kontrolli në zbatim, do të inkorporohet në planet urbanistike, çka paraqet një fakt mjaft brengosës sa i përket sigurisë së përgjithshme nga tërmetet.

9.5 Planifikimi urban një aktivitet interdisciplinar

Planifikimi urban në zona sizmike duhet të jetë një aktivitet i ngushtë interdisciplinar ndërmjet urbanistëve, sizmologëve, gjeologëve dhe inxhinierëve të të specializimeve të ndryshme. Faktorët sizmik nuk janë vendimtar në planifikimin urban, por patjetër duhet të jenë pjesë e pandashme e tij. Numri i faktorëve të cilët mund të ndikojnë në zvogëlimin e dëmeve nga tërmetet është mjaftë i madh dhe aq më e madhe është nevoja për këtë bashkëpunim. Planifikimi urban në zona sizmike si një disiplinë e re mund të ofrojë një ndihmë me rëndësi në luftën kundër tërmeteve. Nuk është e mjaftueshme të kemi vetëm objekte të sigurta, por të kemi një ambient i cili me planifikimin e vet të mirë do të zvogëlojë efektet e tërmeteve të rënda dhe do të ofrojë mundësi strehimi dhe shpëtimi për të gjithë ata që do të kenë nevojë.

LITERATURA

- [1] **Kirijas T.** - Lectures from postgraduate studies in Institute of Earthquake Engineering and Engineering Seismology – Skopje.
- [2] **Coburn A., Spence R.** (2002) Earthquake protection, John Wiley & sons.
- [3] **Balamir M.** Urban seismic risk management: The earthquake master plan of Istanbul (EMPI). Proceedings of the 13th World Conference on Earthquake Engineering, Vancouver, 2004.
- [4] **Brayant E.** Tsunami: The underrated hazard - Cambridge University Press, 2001.
- [5] **Naeim F.**, The seismic design handbook – Springer, second edition, 2001.
- [6] **Jankovic S.**, Aseizmicko planiranje i projektovanje -arhitektonski odsjek, Gradjevinski fakultet, Podgorica, 2009.
- [7] Seizmo – geoloske podloge i seizmicka mikrorajonizacija urbanog podrucja Ulcinja - Univerzitet Kiril i Metodij, Skoplje, 1981.

DIJA
Revistë vjetore
për shkencë, art, kulturë
nr. 10/2012, viti X
ULQIN

E boton
Bashkimi i Krijuesve Shqiptarë në Mal të Zi
Kryetar: prim. dr. Gani Karamanaga

Kontakti:
E-mail: ***ganik@t-com.me***

Redaktor teknik
Gazmend Çitaku

Shtypi
PRESS STUDIO
ULQIN, 2013

Tirazhi
300 copë